

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ  
اللَّهُ إِلَهُ الْمَشَاءِ وَالْمَكْلُوفِ

بَعْدَ الْكَلَامِ الْفَوْضِ الْمُنْتَهَى بِرَأْسِ الْفَخْرِ الْقَرْنِ الْوَحِيدِ الْمُسْتَقَرِّ فِي الْمَقَامِ الْقُدُّوسِ الْقُدُّوسِ الْقُدُّوسِ

وَمِنْ الْعُلَمَاءِ  
وَمِنْ الشُّعْرَاءِ

مَحْتَسِبٌ بِجَوَاشِي جَدَّةٍ وَقَوَائِدِ مُفِيدَةٍ أَرَادَتْهَا أَهْلُ الْحَقِّ الْأَنَامُ مُحَمَّدٌ عَبْدُ اللَّهِ أَحَدُ الصُّلَحَاءِ جَاهِدِي فِي سَبِيلِهِ

مَطْلَعٌ مَوْجِدٌ  
دَلِيلٌ مَحْتَبَأٌ وَعَمَّ مَطْبُوعٌ

مِنْ الْعُلَمَاءِ  
وَمِنْ الشُّعْرَاءِ  
مَحْتَسِبٌ بِجَوَاشِي جَدَّةٍ  
وَقَوَائِدِ مُفِيدَةٍ  
أَرَادَتْهَا أَهْلُ الْحَقِّ  
الْأَنَامُ مُحَمَّدٌ عَبْدُ اللَّهِ  
أَحَدُ الصُّلَحَاءِ  
جَاهِدِي فِي سَبِيلِهِ  
مَطْلَعٌ مَوْجِدٌ  
دَلِيلٌ مَحْتَبَأٌ  
وَعَمَّ مَطْبُوعٌ



Collection of Prof. Muhammad Iqbal Mujaddidi  
Preserved in Punjab University Library.

پروفیسر محمد اقبال مجددی کا مجموعہ  
پنجاب یونیورسٹی لائبریری میں محفوظ شدہ











۱۰۰

انجمن

12

شیخ الاسلام

مجلس

22



1

1

1

1







ابن ابی قحافہ یقول ذلک من فضیلتہ ابوداؤد ابو عمر فی الاستیعاب وعن عبد اللہ بن عبد اللہ بن عقیبہ بن  
 مسعود قال قد خلت علی ابن عباس فقلت لا الا اعرض علیک ما حدثنی عائشہ عن سر من النبی صلی اللہ  
 علیہ وسلم قال ہات فحضرت علیہ حدیثا فما انکر منہ شیئا غیر انہ قال سمعت لک لرجل النبی کان مع العباس  
 قلت لا قال ابو علی بن ابیطالب رواہ البخاری والی ابن ماجہ من طریق ارقم بن شریب عن ابن عباس  
 بالحديث مفصلا وعن عبد اللہ بن مسعود قال لما قبض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قالت الانصار یا امیر  
 منکم امیر قال فاما ہم عمر رضی اللہ عنہ فقال یا معشر الانصار الستم تعلمون ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
 قد امر اباکم یؤم الناس فایکم تطیب نفسکم ان تقدم اباکم فقلت الانصار لعوذ باللہ ان تقدم اباکم اخرجہ  
 احاکم فی المستدرک وابو عمر فی الاستیعاب روى الحسن البصری عن قیس بن عباد قال قال لی علی بن  
 ابیطالب رضی اللہ عنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مرض لیالی وایام ینادی بالصلوۃ فیمتدح صرنا  
 اباکم یصلی بالناس فلما قبض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نظرت فاذا الصلوۃ علم السلام وتوالم اللہ  
 ثم ضینا لدینا من رضی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لدمیتا فباینا اباکم رواہ ابو عمر فی الاستیعاب احاکم  
 فی المستدرک نحوه عن علی والزبیر رضی اللہ عنہما فی مقعہ طویۃ وازا بنجد حدیث جبر بن مطعم ان امرئ استأ  
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم شیئا فامر بان ترجع الیہ فقلت یا رسول اللہ لیت ان جئت فلم اجدک کانتا ففی  
 الموت قال فانکم تجدینی فالی اباکم متفق علیہ قال ابو عمر فی الاستیعاب قال الشافعی فی ہذا الحدیث دلیل علی  
 ان الخلیفۃ بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابوبکر بن النبی حدیث ابی ذر قال خطب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خطبۃ  
 ختیفۃ فلما فرغ من خطبۃ قال یا اباکم فاما خطب فقام ابوبکر فخطب فقصر ورفق خطبۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم فلما فرغ ابوبکر من  
 خطبۃ قال یا عمر قم فان خطب فقام عمر فخطب فقصر ورفق خطبۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فلما فرغ عمر من  
 احاکم سوال اگر گوئی کہ از کلام فاروق و رضی اللہ تعالی عنہما معلوم شد کہ آن  
 انکر وہ اند قال عمر انکم استخلف فاما استخلف رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رواہ البخاری و قال علی استخلف  
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاستخلف رواہ احاکم پس تطبیق در میان آنچه گفته شد از انس و شافعی  
 و در میان این آثار چگونه باشد جواب گویم کہ مراد از اختلاف درین آثار اختلاف است بعضی علی















فخرج الفصح مجتنبين ويكون  
 ماورميان انهم كانوا في  
 كرم ورميان ووخانه باشند  
 عندى ان عرش سدر اخضر  
 اشدر ولاه على الخلقه فلا  
 رضى السعد بسبب خنا  
 ولانما تكيون فضل على  
 الى المسجد النبوى بالقبلى  
 الى غيرهم من الصغار  
 كيدون استخلافا في  
 عن اسيد بن  
 دار الحنف العبد  
 الى وبنو اسيد بن  
 يعول الى  
 القيد حتى  
 وقابل دهن  
 عطاياهم فمروا  
 بناس است







صدیق رضی اللہ عنہ از حدیث جابر و قصہ و فد عبد القیس قال فاجابہم ابو بکر رضی اللہ عنہ بجاوب واحد و اجاب بجاوب  
 فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یا ابا بکر عطاک اللہ الرضوان الاکبر فقال بعض القوم بالرضوان الاکبر <sup>عندہ کففت</sup>  
 یا رسول اللہ قال تجلی اللہ لعبادہ فی الآخرة عامۃ و تجلی لابی بکر خاصۃ اخرجہما صحاحکم نوع و ہم حاضر شدن  
 حضرت صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ بر حوض کوثر و عمرہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از حدیث عبد اللہ بن عمر  
 ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لابی بکر انت صاحبی علی الخوض و صاحبی فی الغار اخرجہما الترمذی  
 نوع یازدہم شریف حضرت صدیق با سہم عتیق از حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا ان ابا بکر دخل علی رسول اللہ  
 صلی اللہ علیہ وسلم فقال انت عتیق العذراء الناریۃ منہذی عتیقا اخرجہ الترمذی و احکم نوع و وار دہم  
 شریف حضرت ابی بکر بلشب صدیق از حدیث حضرت مرثضہ کرم اللہ وجہہ عن النزال بن سبرة قال  
 قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یخرج فکلا حدیثا عن اصحابک قال کل اصحاب رسول اللہ  
 اللہ علیہ وسلم صحابی فقال حدیثا عن ابی بکر فقال مرہ سماہ اللہ تعالیٰ صدیقاً علی لسان جبریل  
 و صحیح علی اللہ علیہ وسلم خیر اصحاب و آخر حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا قالت لما امری بالنبی صلی اللہ علیہ  
 وسلم فی المسجد الاقصیٰ صبح یخرج الناس بزرک فایتمناس من کان آمنوا به و صدقوا به و سوا بزرک الی  
 ابی بکر فقالوا بل لک الی صاحبک ینفق من مسری بہ الیہ الی بیت المقدس و جابر بن انس یصحیح قال قال  
 ابی بکر تماموا نعم قالوا بل لک انک تصدق قالوا و قد فاضل الیہ الی بیت المقدس  
 قالوا ینصحیح قال لعلی صدقہ فایتمن من لک صدقہ بخیر السار فی الصدقہ و روضہ فلذلک سہی  
 لیکر صدیق فی سیرہم بود صدیق اصحابی و زیارتش آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و تقدیم نکردن آنحضرت  
 صلی اللہ علیہ وسلم برومی دیگر و از حدیث سیر بن المسیب مرسل قال کان ابو بکر یصدیق فی سیرہ  
 صلی اللہ علیہ وسلم کان ابو بکر یروى فی شام و فی جميع امور و کان ثانیہ فی الاسلام  
 انما و کان ثانیہ فی العرش یوم بدر و کان ثانیہ فی القبر و لم یکون رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
 علیہ احد اخرجہما صحاحکم عن عبد الرحمن بن نعمان ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لابی بکر و عمر یوجتہما فی مشورۃ  
 ما نأمنکم ما رواہ احمد نوع و ہذا ہم بودن جبریل ہما صدیق از حدیث تفسی رضی اللہ عنہ قال لک



النبي صلى الله عليه وسلم ولأبي بكر مع احدكما جبريل ومع الآخر ميكائيل واسم افيل ملك عظيم شهيد القتال  
ويكون في الصف وفي رواية اخرى عن محمد بن جبير بن مطعم انه سمع مليا خطبا للناس فقال بنينا انا اتيح  
من قلبه يدبر الامور ايات ریح شديدة لم ارشها قط ثم فبت ثم جارت ریح شديدة لم ارشها قط الا التي  
كانت تهب ثم فبت ثم جارت ریح شديدة لم ارشها قط الا التي كانت تهبها فكانت الريح الاولى  
جبريل نزل في الف من الملائكة مع رسول الله صلى الله عليه وسلم وكانت الريح الثانية ميكائيل  
نزل في الف من الملائكة مع رسول الله صلى الله عليه وسلم وكان ابو بكر عن يسيره وكانت الريح الثالثة  
اسرافيل في الف من الملائكة عن ميسرة رسول الله صلى الله عليه وسلم وانا في الميسرة اخرج احكام نوع  
ياتردهم احب بودن صدیق از سایر صحابه از حدیث عائشه رضی الله تعالی عنها وعن عمر بن الخطاب  
قال ابو بكر سيدنا وخيرنا واجبتنا الى رسول الله صلى الله عليه وسلم اخرج الترمذي واز حدیث ابن عباس  
عن عمر في قصة البيعة نحوه رواه البخاري نوع ثانی نزد هم سبقت کردن ابو بكر الصدیق بر صحابه بنیل حج  
مال از حدیث عمر بن الخطاب قال امرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم ان تصدق ووافق ذلك عند  
ما اقلعت اليوم اسبق ابابكر ان سبقته يوم قال فحجت بنصف مالي فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم  
ما البقيت لا لك قلت مثله الى ابو بكر بكس ما عنده فقال يا ابابكر البقيت لا لك فقال البقيت  
لهم الله ورسوله قلت لا اسبقه الى شيء اباخرجه الترمذي نوع هفتم هم امر کردن آنحضرت صلى الله عليه وسلم  
بامامت الى بكر الصدیق در قصه نبی عمرو بن عوف از حدیث سهل بن سعد قال اذن بلال لصلاة الله  
نجم الصلح من قبل نبی عمرو بن عوف انه قد وقع بينهم شر حتى تراموا بالحجارة فاما هم النبي صلى الله عليه وسلم  
فقال ان اكران اقيمت الصلوة تقدم فصل بالناس فقال نعم اخرج احكام الشيخان من طرق مت  
انهم هم اول فرمودن آنحضرت صلى الله عليه وسلم از امامت خیر لعل بكر از حدیث عائشه واهل بیت  
رسول الله صلى الله عليه وسلم لا ينبغي تقوم فيهم ابو بكر ان يؤمنهم غيره اخرج الترمذي وله سواد بر غیر عمر  
نوع نهم هم گواهی دادن آنحضرت صلى الله عليه وسلم بانك صدیق اهل خیلان نیست از حدیث عبد الله  
بن عمر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من جبرئيل خيالا لم ينظر اليه الله يوم القيمة فقال ابو

انزل في الف من الملائكة مع رسول الله صلى الله عليه وسلم ولأبي بكر مع احدكما جبريل ومع الآخر ميكائيل واسم افيل ملك عظيم شهيد القتال ويكون في الصف وفي رواية اخرى عن محمد بن جبير بن مطعم انه سمع مليا خطبا للناس فقال بنينا انا اتيح من قلبه يدبر الامور ايات ریح شديدة لم ارشها قط ثم فبت ثم جارت ریح شديدة لم ارشها قط الا التي كانت تهب ثم فبت ثم جارت ریح شديدة لم ارشها قط الا التي كانت تهبها فكانت الريح الاولى جبريل نزل في الف من الملائكة مع رسول الله صلى الله عليه وسلم وكانت الريح الثانية ميكائيل نزل في الف من الملائكة مع رسول الله صلى الله عليه وسلم وكان ابو بكر عن يسيره وكانت الريح الثالثة اسرافيل في الف من الملائكة عن ميسرة رسول الله صلى الله عليه وسلم وانا في الميسرة اخرج احكام نوع ياتردهم احب بودن صدیق از سایر صحابه از حدیث عائشه رضی الله تعالی عنها وعن عمر بن الخطاب قال ابو بكر سيدنا وخيرنا واجبتنا الى رسول الله صلى الله عليه وسلم اخرج الترمذي واز حدیث ابن عباس عن عمر في قصة البيعة نحوه رواه البخاري نوع ثانی نزد هم سبقت کردن ابو بكر الصدیق بر صحابه بنیل حج مال از حدیث عمر بن الخطاب قال امرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم ان تصدق ووافق ذلك عند ما اقلعت اليوم اسبق ابابكر ان سبقته يوم قال فحجت بنصف مالي فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ما البقيت لا لك قلت مثله الى ابو بكر بكس ما عنده فقال يا ابابكر البقيت لا لك فقال البقيت لهم الله ورسوله قلت لا اسبقه الى شيء اباخرجه الترمذي نوع هفتم هم امر کردن آنحضرت صلى الله عليه وسلم بامامت الى بكر الصدیق در قصه نبی عمرو بن عوف از حدیث سهل بن سعد قال اذن بلال لصلاة الله نجم الصلح من قبل نبی عمرو بن عوف انه قد وقع بينهم شر حتى تراموا بالحجارة فاما هم النبي صلى الله عليه وسلم فقال ان اكران اقيمت الصلوة تقدم فصل بالناس فقال نعم اخرج احكام الشيخان من طرق مت انهم هم اول فرمودن آنحضرت صلى الله عليه وسلم از امامت خیر لعل بكر از حدیث عائشه واهل بیت رسول الله صلى الله عليه وسلم لا ينبغي تقوم فيهم ابو بكر ان يؤمنهم غيره اخرج الترمذي وله سواد بر غیر عمر نوع نهم هم گواهی دادن آنحضرت صلى الله عليه وسلم بانك صدیق اهل خیلان نیست از حدیث عبد الله بن عمر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من جبرئيل خيالا لم ينظر اليه الله يوم القيمة فقال ابو























الناس احب اليك قال عائشة فقلت من الرجال قال ابو بکر قلت ثم من قال عمر بن الخطاب فعد رجالا  
 اخرجه البخاری ومسلم واز حدیث عائشة رضی اللہ عنہا قیل لہا ای اصحاب البنی صلی اللہ علیہ وسلم کان احب الیہ  
 قالت ابو بکر قیل ثم من قالت عمر قیل ثم من قالت ثم ابو عبیدہ اخرجه الترمذی وابن ماجہ واز حدیث انس قیل  
 یا رسول اللہ ای الناس احب الیک قال عائشة قیل من الرجال قال ابو بکر اخرجه ابن ماجہ وبعثہم رسول اللہ  
 شیخین مع جمیع احوال قرین انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم می بودند و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ایشانرا باقتنای  
 تمام ذکر میفرمود و از حدیث حضرت مرتضی کرم اللہ وجہہ لہ بطریق شعی از انجیل طریقہ ابن عباس قال حین وضع عمر  
 بن الخطاب علی سریرہ فکنفہ الناس یدعون و یمینون ویصلون علیہ قیل ان یمین وانا فیہم قال فلم  
 یرعنی الا بطل قد اخذت بکبکی من راعی فالتفت فاذا ہو علی فترحم علی عمر و قال ما خلفت احدا احب الی ان  
 اتقی اللہ بمثل عملہ منک ایم اللہ ان کنت اظن ان یجعلک اللہ مع صاحبیک وذلک الی کنت اکثر اسمع  
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول حببت انا و ابو بکر و عمر و دخلت انا و ابو بکر و عمر فان  
 کنت لا رجو ولا ظن ان یجعلک اللہ معہما اخرجه البخاری ومسلم وبعثہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
 و مسلم استخلاف نبھص جلی میگرد و شیخین را خلیفہ می ساخت از حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا سالت من کان  
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مستخلفا و استخلفہ قالت ابو بکر قیل لہا ثم من بعد الی بکر قالت عمر ثم قیل لہا من  
 بعد عمر قالت ابو عبیدہ بن الجراح ثم نہت الی ہذا اخرجه البخاری ومسلم وبعثہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
 صلی اللہ علیہ وسلم اقتدوا بالذین من بعدی الی بکر و عمر از حدیث حذیفہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ  
 وسلم اقتدوا بالذین من بعدی الی بکر و عمر متفق علیہ و از حدیث ابن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ  
 علیہ وسلم اقتدوا بالذین من بعدی من اصحابی الی بکر و عمر و ہند و اہدی عمار و تمسکو العبد ابن مسعود و اخرجه  
 الترمذی وبعثہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وبعثہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وبعثہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
 قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما من بنی الاولہ وزیران من اہل السماء و وزیران من اہل الارض  
 الا عسیر الی من اہل السماء فحیر یکل و سیکانیل و اما وزیر الی من اہل الارض فاو بکر و عمر اخرجه الترمذی  
 وبعثہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وبعثہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وبعثہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
 وبعثہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وبعثہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وبعثہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

بہن کی جو بی بی تھیں ان کی کاتبہ  
 حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا تھیں  
 ان کی کاتبہ تھیں ان کی کاتبہ  
 ان کی کاتبہ تھیں ان کی کاتبہ



انس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان یخرج علی صحابہ من المهاجرین والانصار و ہم جلوس و منہم ابوبکر و عمر  
فلما یقع الیہ احدہم بصرہ الا ابوبکر و عمر فانہما کانا یظن ان الیہ و یظن الیہما و یسمیان الیہ و یسمیان الیہما و الخیرہ الترمذی  
**نوع چہل و شتم** آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ثقہ تمام داشتند بایمان شیخین از حدیث الی ہر بیدہ قال سمعت  
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول یبغار ع فی غنمہ <sup>افتقاد</sup> الذب فاحذرنہا شاة فظاہلہ الراعی قالت الیہ  
الذب فقال لہ من ہما یوم السبع یوم لیس لہما ع غیری و یبغار جل یسوق بقرة قد حمل علیہا فالتفت الیہ  
فکلتہ فقالت الی لم اخلق لہذا لکنی خلقت للحرث فقال الناس سبحان اللہ قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم غانی  
او من بذلک و ابوبکر و عمر اخرجہ البخاری و مسلم و الترمذی **نوع چہل و شتم** تشبیہ کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ  
و سلم شیخین را بسمع و بصر خود از حدیث عبد اللہ بن حنطبہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم یروی ابوبکر و عمر فقال  
ہذان السمع و البصر اخرجہ الترمذی و از حدیث حذیفہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ثقہ  
ان البعث الی الآفاق رجالا یعلمون الناس السنن و الفرائض لما جئت یسعی بن مریم یحاربون قیل لہ  
فاین انت عن الی بکر و عمر قال انہ لا غمار لی بہما فانہما من الدین کا سمع و البصر اخرجہ الکلبی و شیخہما انہما  
اول کسیکہ مبعوث شود شیخین باشند از حدیث ابن عمر ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم خرج فاستأجر من فذل المسجود  
و ابوبکر و عمر احدهما عن یمینہ و الآخر عن شمالہ و ہوا تذا بایہما و قال کذا ہما یوم القیمۃ اخرجہ الترمذی  
و احاکم و فی روایہ عنہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اول من تنشق عنہ الارض انائم ابوبکر ثم عمر ثم الی  
البقیع فتنشق عنہم فابعث منہم اخرجہ احاکم **نوع نیجاہ و یکم** گفتن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبأ شیخین  
وین را از حدیث الی اروی الدوسی قال کنت جالسا عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاطلع ابوبکر و عمر فقال  
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انہما الذی ایہ فی بہا اخرجہ احاکم **نوع نیجاہ و و ہم** بشارت دادن آنحضرت  
صلی اللہ علیہ وسلم شیخین را بترتیب کہ از اہل بہشت باشند از حدیث عبد اللہ بن مسعود ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم  
قال طلع علیکم جبل من اہل الجنۃ فاطلع ابوبکر ثم قال طلع علیکم جبل من اہل الجنۃ ثم قال طلع علیکم جبل من اہل الجنۃ  
**نوع نیجاہ و سوم** شیخین را در جہ عالیہ باشد و بہشت مانند ثریا از حدیث الی سعید قال قال رسول اللہ  
صلی اللہ علیہ وسلم ان اہل الدجیات العلی ایہم من تجتم کما ترون النجم الطالع فی افق السماء و ان ابوبکر





یا رسول اللہ وان احدہم رفع قدمہ را نا قال باطنک با شین اللہ تا شہما خیرہ البخاری نوع پیچاہ و نہم دوست  
داشتن شخین آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم زیادہ از نفس خویش از حدیث فاروق و قصہ غار قال یعنی  
ابوبکر و اللہ لا تزل حتی اذ خل قبلک فان کان فیہ شیء اصابنی و و نک قد خل فکس و و جہ فی جانبہ فاشق  
ازارہ و سد ما بہ و بقی منها اثنان فالقہما رجلہ ثم قال لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذ خل رسول اللہ صلی  
علیہ وسلم و وضع راسہ فی حجرہ و نام فلذخ ابوبکر فی رجلہ من الحجر ولم تحیر فحاقہ ان یثبتہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ  
وسلم فسقطت دموعہ علی وجہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال یا ابا بکر قال لدغت فداک لی وانی  
فتقل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قد ہب ما یجدہ ثم تنقض علیہ و کان سبب موتہ رواہ زرین از حدیث  
عبد اللہ بن ہشام قال کنا مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم و ہوا اخذ بید عمر بن الخطاب فقال لہ عمر لانت احسب  
من کل شیء الا انفسی فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم لا و الذی نفسی بیدہ حتی اکون احسب لیک من نفسک  
فقال لہ عمر فالان و اللہ لانت احسب لی من نفسی فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم الان یا عمر انزعہ البخاری  
نوع شصتہ امثال کردن شخین آیہ لا ترفعوا اصواتکم را بالغ وجوہ و احتیاط نمودن ایشان درین باب  
از حدیث عبد اللہ بن الزبیر و فیہ اختلاف الشخین فیما بینہما و ارتفاع اصواتہما فانزل اللہ تعالی یا ایہا الذین  
امنوا لا ترفعوا اصواتکم فوق صوت النبی الایۃ فقال ابن الزبیر فیما کان عمر یسمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
بعد ہذہ الایۃ حتی یستفہمہ خیرہ البخاری و از حدیث طارق عن ابی بکر قال لما نزلت علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم  
ان الذین یغضون اصواتہم عند رسول اللہ اولئک الذین یتجن اللہ قلوبہم للتقوی قال ابو بکر رضی اللہ عنہ  
فأبیت علی نفسی ان لا اکلم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الا کافی السیر الخیرہ بحاکم نوع شصت و یکم  
بشارت داوود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شخین و ذی النورین را بہ بہشت از حدیث ابی موسی قال  
کنت مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی حائط من حیطان المدینۃ فجاء رجل فاستفتح فقام  
وسلم فتح لہ و بشیرہ بانجہ ففتحت لہ فاذا ابوبکر فبشیرتہ بما قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انکم جبارجل  
فاستفتح فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم فتح لہ و بشیرہ بانجہ ففتحت لہ فاذا عمر فبشیرتہ بما قال النبی صلی اللہ علیہ  
وسلم فحمد اللہ ثم استفتح رجل فقال لی افتح لہ و بشیرہ بانجہ علی بلوی تھمیدہ فاذا عثمان فبشیرتہ بما قال

جبریل علیہ السلام  
از حدیث شریح  
انجیل انجیل

النبی صلی اللہ علیہ وسلم فحمد اللہ ثم قال اللہ المستعان متفق علیہم **نوع شصت و دووم** بشارت  
 وادون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بخین ومرتضی راضی اللہ عنہم بہ بہشت از حدیث جابر بن عبد اللہ  
 قال مشیت مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم الی امرأۃ قد بحت لنا شاة فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
 لیدخلن رجل من اہل الجنة فدخل ابو بکر رضی اللہ عنہ ثم قال لیدخلن رجل من اہل الجنة فدخل عمر رضی  
 اللہ عنہ ثم قال لیدخلن رجل من اہل الجنة لایم ان شیت فاجمع علیا قال فدخل علی بن ابیطالب  
 رضی اللہ عنہ اخرجه احکم **نوع شصت و دووم** گواہی وادون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ شخصین و مرتضی  
 حقین اند بخلاف از حدیث حدیفہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان ولیدہ ابابکر فزاد فی الدنیا  
 رغب فی الآخرة و فی جسمہ ضعف فان ولیدہ و باعمر فتقوی امین بالخاف فی الدنیا و لا تموتان و لیتموما  
 علیا فہما و مہدی یقیمکم علی صراط مستقیم رواہ الاحکم و از حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ  
 صلی اللہ علیہ وسلم ان تولوا ابابکر تجددہ زہد فی الدنیا رغب فی الآخرة و ان تولوا عمر تجددہ قویا ینال  
 یاخذہ فی الدنیا و لا تموتان و ان تولوا علیا تجددہ ہادیانہما یسلبکم الطرین اخرجه احکم و اخرجه احمد معناه  
 و فی لفظہ ان تولوا علیا و لا اراکم فاعلمین تجددہ ہادیانہما یسلبکم الطرین اخرجه احکم و اخرجه احمد معناه  
 آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صدیق ابیہ لقییت و فاروق الشہادت برکوة از حدیث انس ان النبی صلی  
 اللہ علیہ وسلم صعد احد ابوبکر و عمر و عثمان فرجف بہم فصر بہ برجلہ فقال اثبت احد فاما علیک بنی و صدیق  
 و شہیدان اخرجه البخاری و از حدیث ابی ہریرہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان علی حرار ہو ابوبکر  
 و عمر و عثمان و علی و طلحہ و الزبیر فمکرت الصخرة فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اہدأ فما علیک الابی  
 اوصد یونی **نوع شصت و دووم** اخرجه مسلم و از حدیث سعید بن زید قال اشہد علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
 انی رسول اللہ اثبت حرار علیک الابی اوصد یونی و شہید و عدہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
 ابوبکر و عمر و عثمان و علی و طلحہ و الزبیر و سعد بن عوف و سعید بن زید اخرجه ابن ماجہ **نوع شصت و دووم**  
 تنویہ کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمناب بخین باجمعی از صحابہ از حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ قال  
 قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رحم اللہ ابابکر و جنی ابنتہ و حملنی الی دار الحجرة و اعتق بلال من الہ



رحمہ اللہ یقول الحق وان کان مرارۃ الحق و مالہ صدیق رحمہ اللہ عثمان یسبحی منہ الملائکہ رحمہم اللہ علیہم اور الحق جیہ  
 داراخرجہ الترمذی و از حدیث انس عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ارحم امی بامتی ابوبکر و اشدهم فی امر اللہ عمر و  
 اصدقہم حیاء عثمان و اعلمہم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل و افرضہم زید بن ثابت و اقربہم الی بن کعب و کل  
 امۃ امین و امین ہذہ الامۃ ابو عبیدہ بن الجراح اخرجہ الترمذی و احمد بن حنبل و شمس تشریف فریں  
 آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شخین را با جمعی از صحابہ بالنظر نعم الرجل از حدیث ابی ہریرہ قال قال رسول اللہ  
 صلی اللہ علیہ وسلم نعم الرجل ابوبکر نعم الرجل عمر نعم الرجل ابو عبیدہ نعم الرجل اسید بن حضیر نعم الرجل ثابت بن  
 قیس نعم الرجل معاذ بن جبل نعم الرجل عمر بن جموح اخرجہ الترمذی و احمد بن حنبل و شمس تشریف فریں  
 و ان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شخین را بہشت ہمسایہ ہشتر از حدیث سعید بن زید ان رسول  
 اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال عشرۃ فی الجنۃ ابوبکر فی الجنۃ و عمر و عثمان و طلحہ و الزبیر و عبد الرحمن بن ابی بکر و سعد  
 بن ابی وقاص و سکت عن العاشر فقالوا انشدک بالمدیا ابی الامر من العاشر قال انشدتکونی بالمد  
 ابی الامور فی الجنۃ اخرجہ الترمذی و اخرجہ ابن ماجہ عن طریق آخر قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
 عاشر عشرۃ فقال ابوبکر فی الجنۃ و عمر فی الجنۃ و اخرجہ عبد الرحمن بن عوف مثله اخرجہ الترمذی و احمد بن حنبل و شمس  
 شخین از بخار قبا بودند از حدیث مرتضی رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان کل من سبعتہ  
 بخار قبا و اعطیت انا ربعة عشر قلنا من ہم قال ہنا و ابناہ و جعفر و حمزہ و ابوبکر و عمر و صباب بن یزید قال  
 سلمان و عمار و عبد اللہ بن مسعود و ابوذر و المقداد اخرجہ الترمذی کذا فی مشکوٰۃ نوع شمس تشریف فریں  
 از اہل این آیہ بود الذین استجابوا للہ و الرسول من بعد ما احصاہم التقرح للذین جہلوا انہم و انہم اخرجہ  
 از حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا قالت لعروۃ یا ابن اختی کان ابواک منہم الزبیر و ابوبکر لانا و اما ابوبکر  
 صلی اللہ علیہ وسلم ما احباب یوم احد فانصرف عنہ المشہ کون خاف ان یرجعوا فقال  
 فانتہب منہم سبعون رجلا قال کان منہم ابوبکر و الزبیر اخرجہ البخاری و احمد بن حنبل و شمس تشریف فریں  
 علیہ وسلم فرمودند علیکم بسنتی و سنتہ اخلفاء الراشیین المہاجرین انکم خلافتہم و انفسہم فرمودند بوی کہ منطبق  
 باشند بر شخین از حدیث عرابض بن ساریہ قال قام فینار رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ذات یوم فذکر الحدیث











الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم از حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا قالت قال عمر ابو بکر سیدنا و خیرنا و اجبتنا  
 الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ الترمذی و نیز از حدیث عائشہ رضی اللہ عنہا فقالت قال عمر بل نبایک  
 انت فانت سیدنا و خیرنا و اجبتنا الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ البخاری و از حدیث ابن عباس رضی اللہ عنہما  
 جابر بن عبد اللہ قال لابی بکر یا خیر الناس بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ الترمذی و از حدیث ابن عمر  
 قال قیل لعمر لا تتخلف قال ان اتخلف فقد تخلف من ہو خیر منی ابو بکر و ان ترک فقد ترک من ہو خیر  
 منی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ البخاری و از آنجملہ قول او سابق الی الخیر از حدیث علقمہ قال جابر  
 الی عمر و ہو بعبرۃ فذکر قصۃ عبد اللہ بن مسعود و بشارۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال عمر قلت واللہ لا غدون  
 الیہ فلا بشرۃ قال فغدوت الیہ لا بشرۃ فوجدت ابا بکر قد سبقنی الیہ فبشرہ و لا واللہ ما سابقتہ الی خیر قط  
 الا سبقنی الیہ اخرجہ احمد و از حدیث اسلم مولی عمر قال سمعت عمر بن الخطاب یقول امرنا رسول اللہ صلی  
 علیہ وسلم ان تصدق فذکر الحدیث الی ان قال قلت لاسبقتم الی شئی ابدأ اخرجہ الترمذی و ذکر عند عمر  
 فبکی فقال ووددت ان علی کلمہ مثل عملہ یوما و احدا من ایامہ و لیلۃ واحدة من لیلایہ فذکر لیلۃ الغار و  
 اتداد العرب رواہ زرین کذا فی مشکوٰۃ و از آنجملہ لفظ الحق باخلافتہ و معلوم است اگر خلافت مشرط است  
 بصفات کمال و الحق باخلافتہ اکمل مروج است و ان صفات از حدیث انس رضی اللہ عنہ و صفات عامہ  
 ان ابا بکر صاحب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و ثانی شیخین و انہ اولی المسلمین باہو کم فقیہوا  
 فباہوہ اخرجہ البخاری و از حدیث ابن عباس رضی اللہ عنہما فی جواب من قال کان بیعتہ الی بکر فقلت فتمت علیہ  
 فیکم من یقطع الاعناق الیہ مثل الی بکر اخرجہ البخاری و قول او کان واللہ ان اقدم منہ بفقہی لا شیء  
 فذلک من ثم احسب الی من ان الامر علی قوم فہم ابو بکر از حدیث ابن عباس اخرجہ البخاری و از آنجملہ  
 قول او ہا امر ان اقدمی ہا و از آنجملہ قول او در قصہ نبی نصیرہ واللہ اعلم انہ بارش کالج اللہ  
 و قول ذی النورین رضی اللہ عنہ از حدیث مسور بن مخرمہ کہ جب اللہ انہ را برگزید و از آنجملہ  
 شیخین عمل کند و او قبول نمود اخرجہ البخاری و قول او در جواب عمر فقلت انہ یومنا بک  
 او اما قولہ انی لم اترک ستہ عمر فانی لا اطمقہا و لا ہوا اخرجہ احمد و قول او بل است یلیع ان اکون مثل لقمان حکیم

حدیث ابن قمر از  
 آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم  
 از ابن مسعود رضی اللہ عنہما  
 در تفسیر ما ہودار  
 از حدیث کہ سوال کی  
 فہای شریعتی از  
 اللہ باہود و فی  
 حدیث ابن قمر از  
 آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم  
 از ابن مسعود رضی اللہ عنہما  
 در تفسیر ما ہودار  
 از حدیث کہ سوال کی  
 فہای شریعتی از  
 اللہ باہود و فی







رحمة الله عليك ما من خلق الله احب الي من ان القاد بصحيفة بعد صحيفة النبي صلى الله عليه وسلم من اهل  
المسيحي ثوبه اخرج احمد واز حديثه الى حبيفة قال كنت عند عمرو بن لوطي ثوبه وقد قضى ثوبه فاجابني  
فكشفت الثوب عن وجهه ثم قال رحمة الله عليك باخص فوالله بالقي بعد رسول الله صلى الله عليه  
وسلم احمد احب الي ان النبي صلى الله عليه وسلم من اهل حبيفة منك اخرج احمد واز انجد قول او سبق رسول الله صلى الله  
عليه وسلم وصلى ابو بكر وثلاث عمر از حديث قيس الزماري قال سمعت عليا يقول سبق رسول الله  
صلى الله عليه وسلم وصلى ابو بكر وثلاث عمر ثم جطتنا فقتله وبعثوا الله عن شيا اخرج احمد واز انجد تلويح  
او يا فضليت شيخين عن مرة قال جابر البوسفیان بن حرب الى علي بن ابي طالب فقال يا ابا طالب هذا الامر  
في اقل قرين ثلثة واذا ما ولا يعني ابابكر والسنة عشت ملائمة عليه خيلا ورجالا فقال علي لطلال ما  
عادت الاسلام والهدى يا البوسفیان فلم يضر ذلك شيئا انا وجدنا ابابكر لما ابلنا اخرج احمد واز انجد قول  
كروان او حديث ابو بكر وعمر سيد المول اهل الجنة واز انجد تسمية او اولاد خود را با سمار شيخين واز انجد قول  
او ورحم الله ابابكر جمع القرآن وحمل رسول الله كما في البقرة نور الله قبر عمر كما نور مساجدنا وعن سالم بن ابي  
انجد قال كون اهل نجران قد بلغوا الرعين الفا فذكر الحديث واجلاء عمر اياهم قال فلما قدم على ائمة فقاموا  
اناسا لك بخطمينك شفاختك عند نيك الاقلتنا قابلي وقال ويحكم ان عمر كان رشيدا الامر قال سال  
فكانوا يرون ان عليا لو كان طاعنا على عمر في شيء من امره طعن عليه في اهل نجران رواه ابن ابي شيبة  
واخرجته مرويات سادات اهل بيتي عن الحسن بن علي في قصة رد ياه اخرج ابو يعلى وعن جعفر بن محمد عن  
ابيه عن عبد الله بن جعفر قال ولينا ابو بكر فكان خير خليفة الله داحمه بنا واحناه علينا اخرج احمد واز انجد قول  
زين العابدين في رواية في اخبار فعل رسول الله صلى الله عليه وسلم وبعثه وكفتم ابن عباس احرم صحاب رسول  
الارض والارض عليه وسلم وارضاهم عندي عمر في النهي عن الصلوة بعد العصر وكفتم زيد شهيد كذا من شيخين را  
دوست سيزم شمشند در وقتي كه خروج كرد وعن عبد الله بن عباس قال دخلت على عمر حين طعن فقلت  
ابشر يا نجي يا ابي بكر وسنين املت حين كفر الناس وجاهدت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم حين خذله  
الناس وقبض رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو عنك راض ولم يختاف في خلافتك اثنان وقتلت

از اسباب مبالغت مي باشد  
رايو گاه نام است انگار از  
پيشي بود سبقي است انگار از  
صلي و اين لفظ اخذ من  
از صبا بخشي جانب راست  
دم زير كمر اسيد دم زير  
سبقي في باشد  
از اسباب مبالغت مي باشد  
رايو گاه نام است انگار از  
پيشي بود سبقي است انگار از  
صلي و اين لفظ اخذ من  
از صبا بخشي جانب راست  
دم زير كمر اسيد دم زير  
سبقي في باشد

رويات  
ابن ابي شيبة



شہید فقال اعد علی فاعدت علیه فقال والد الذی لا آخیره لوان لی ما علی الارض من صفراء وریضار  
 لا قدرت بہن ہول المطمع اخرجہ احکام واخرجہ البخاری من طرق متعددة وعن الحسن بن سید بن حسن قال  
 حدثنی ابی عن ابیہ عن عقی قال كنت عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم فاقبل ابو بکر وعمر فقال یا علی بذان سید  
 کہول اہل الجنة وشبابہا بعد النبیین والمرسلین اخرجہ احمد وعن الزہری عن علی بن الحسن عن علی بن ابی طالب  
 قال كنت مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاطلع ابو بکر وعمر فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بذان  
 سید کہول اہل الجنة من الاولین والآخرین الا ابیہیین والمرسلین یا علی لا تحسروا اخرجہ الترمذی وابن  
 سفیان بن عیینہ عن جعفر بن محمد عن ابیہ عن جابر بن عبد اللہ عن علی بن عمر عن ہشام بن عمار عن علی  
 علیک ثم قال ما من الناس احد احب الی ان اتقی اللہ فی صحیفۃ من ہذا النبی وانما قال علی بن عبد  
 بن مسعود عنی اللہ عنہ قال ما رآی المسلمون حسنا فمروا بہ اللہ من دنا لہ وہ سیرا فمروا بہ اللہ من دنا لہ  
 اصحابہ جمیعاً ان یختلفوا ابابکر رضی اللہ عنہ اخرجہ احکام وقال الیہم اجعلوا لکم خیر کم فان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
 وسلم جعل الاما خیر ما بعدہ اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب وقال فیضا لو وضع العلم احبار العربیہ فی کفہ لمیزان  
 وینزع علم عمر فی کفہ لرجح علم عمر واحد کانوا یدعون انہ فی سبب تسبیحہ اعشاء العلم وینزع اللہ من عمر  
 اولی فی نفسی من عمل شہ اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب وقال فیضا ان اخر من الناس شامہ المرزوقین  
 تفر من فی یوسف فقال لامرأۃ الکری مشوام والمرأۃ الکری رات موسی علیہ السلام فقامت لہ لایا لہا  
 استاجرہ وابو بکر صین یختلف عمر رضی اللہ عنہ اخرجہ احکام وقال فیضا ان ہذا من بعد ما یذکر الیہ السلام  
 قیہ ولا یخرج منہ فلما صید عمر اشلم اعصم فالاسلام یخرج منہ ولا یصل فیہ لایا لہ لایا لہ لایا لہ  
 اللہ اخرجہ احکام وازا قادیل عذیفہ قال کان الاسلام فی زمان عمر کالزبد علی القلندر لایا لہ لایا لہ لایا لہ  
 فکل عمر کان کالزبد لایا لہ لایا لہ لایا لہ لایا لہ لایا لہ لایا لہ لایا لہ لایا لہ لایا لہ لایا لہ لایا لہ لایا لہ  
 اتفاق الصدیق جاتہ فمن کانوا یعدون فی اللہ قال جابر بن عبد اللہ عن عمر بن الخطاب عن ابيہ عن  
 فیہ من البلاد واعناق الی بکر لایا لہ لایا لہ لایا لہ لایا لہ لایا لہ لایا لہ لایا لہ لایا لہ لایا لہ لایا لہ

عقیقا واخرجہ فاکما وایا لہ لہ

جزی اللہ خبر عن بلال وصحبہ

و لم یخیر ما یخیر المرء ذوا عقل من شہدت بان الدرب لی علی مثل لا شرک بالرحمن من خیفۃ القتل و موسیٰ و عیسیٰ بنحی ثم لا تملی علی غیرہ برکان منہ ولا عدل	خشیتہ ہما فی بلال بسوۃ تبوحیدہ رب الانام و قوله فان یقللانی یقللانی ولم اکن فیارب ابرہیم و العبد یونس لمن ظل یہوے النعمی من آل غالب
--	---

یہ بھیجنا ہے

واذا قال ابی ذر غفاری عن کحول عن غصیف بن احارث عن ابی ذر قال سرتنی علی عمر فقال عمر  
نعم الفتی قال فتبعہ ابو ذر فقال یا فتی استغفر لی قال لا او تخبرنی فقال انک صرت علی عمر رضی اللہ  
عنه فقال نعم الفتی وانی سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ان اللہ جعل الحق علی لسان عمر و قلبہ  
اخرجه اسحاق و اذا قال سعد بن ابی وقاص قال اما واللہ ما کان باقد منا اسلا ما ولا اقد منا ہجرۃ و لکن  
قد عرفت بامی شئی فضللنا کان ازہدنا فی الدنیا یعنی عمر بن الخطاب اخرجہ ابن ابی شیبہ و اذا قال عمر و  
بن العاص قال واللہ لئن کان ابو بکر و عمر ترکا ہذا المال و ہو یکل لہما شئی منہ لقد غننا و نقض لہما و ایم  
اللہ ما کانما یغیبونین و لا ناقصی الراد لئن کانما امر این یحرم علیہما من ہذا المال الذی اصبنا بعدہما لقد لکنا  
و ایم اللہ ما لو ہین الامن قبلنا اخرجہ ابن ابی شیبہ و اذا شاعر حسان بن ثابت عن حبیب بن ابی حبیب  
قال شہدت و رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال حسان بن ثابت قلت فی ابی بکر شیا حتی اسمع  
قال قلت

لاہم متعلق لا تملی است  
یعنی نہ ملت وہ کہی را  
مقتضی ہوا ہی ز آل غالب  
و وجہ عدم سلوک و عدم  
اعتقال

انوار حسن بن علی

انوار حسن بن علی

طاف العدو بہ اذ صابعدا بجملہ من اخلاق لم یعدل بہ بدلا	و ثانی اثین فی الغار المنیف و قد و کان حب رسول اللہ قد علموا
--	---

فتبسم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ اسحاق و عن مجالد بن سعید قال سئل الشعمی من اول من اسلم  
فقال سمعت قول حسان رضی اللہ عنہ

فاذکر اخاک ابا بکر با فملا بعد البنی و اوف بالبا عملا	اذا ذکرک شجوا من انہ ثقہ خیر البہرۃ اتقاھا و اعدلس
--	---

الثانی التالی المجمود مشہدہ	و اول الناس من صدق الرسل
اخرجه بحاکم واخرج ابو عمر فی الاستیعاب هذه الابیات الخمسة وازا اشعار ابی الیثم بن الیثم ان	
والی لارجوان یقوم بامرنا +	و یحفظ الصدیق والحر من عدی
اولاک خیار احکم فہر من مالک	وانصار هذا الدین من کل معتدی
اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب وازا اشعار ابو محمد ثقفی	
در سمیت صدیقاً وکل مہاجر	سواک لیسعی باسمہ غیر منکر
سبقت الی الاسلام والد شہد	و کنت جلیساً بالعرش المشہر
و بالغار اذ سمیت بالغار صاحباً	و کنت رفیقاً للنبی المظہر
اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب وازا اقوال عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالی عنہا قالت لو کان اسبغی	
ستخلفا الحدیث اخرجہ البخاری وقول اواحبالناس اخرجہ الترمذی وقدر وینا ہما من قبل	
وعن القاسم بن محمد عن عائشہ انہا قالت لو فی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فتنزل بالی کبریا یترک	
بالجبال لہا ضیاع الشرب النفاق بالمدينة وارتدت العرب فواللہ ما اختلفوا فی لفظہ الا طاراً بے	
مخطیاً وغنائہا فی الاسلام وکانت لقول مع ہذا ومن رای عمر بن الخطاب عرف انہ خلق غنائہ	
للاسلام کان واللہ اعوذ یا یسیج وحده قد اعد للامور اقر انہا اخرجہ ابن ابی شیبہ وازا اقوال عبد اللہ	
بن عمر قول او کنا نخیر بین الناس الحدیث اخرجہ البخاری وعن اسلم مولى عمر قال سالت ابن عمر	
بعض شأنه یعنی عمر فاجبرته فقال ما رأیت احداً قط بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من حین قبیل کانت	
اجد و اجودتی انتی من عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ اخرجہ البخاری وازا اقوال انس بن مالک	
سأل النبی صلی اللہ علیہ وسلم عن السانہ فقال متی السانہ قال وماذا اعدت لک	
احسب اللہ ورسولہ فقال انت مع من احببت قال انس فما فرحنا بشیء فرحنا بعد رسول اللہ صلی اللہ	
علیہ وسلم انت مع من احببت قال انس فانما احسب النبی صلی اللہ علیہ وسلم وایا کما و عمر و ارجوان کون	
سمنہم کما یا اہم وان لم اعمل بمثل اعمالہم اخرجہ البخاری وازا اقوال عبد اللہ بن عباس عن المسور بن	



نخستین قال لما طعن عمر بن الخطاب قال لا ابن عباس وكان يومئذ يحضره يا امير المؤمنين ولا كل ذاك بعد صوته  
 رسول الله صلى الله عليه وسلم فاحسنت صحبتي ثم فارقته وبعثتك راض ثم صحبت ابا بكر فاحسنت صحبتي  
 ثم فارقته وبعثتك راض ثم صحبتهم لم ين فارقته ثم فارقته ثم وبعثتك راضون قال  
 اما اذكر من صحبة رسول الله صلى الله عليه وسلم ورضاه فانما ذاك من من الله من به علي واما ما ذكرت  
 من صحبتي ابي بكر ورضاه فانما ذاك من من الله من به علي واما ما ترى من خبري فهو من اجلك ومن  
 اجل اصحابك والهدوان لي طلاع الارض فبها لا فتيت به من عذاب الله قبل ان اراه اخرج النجار  
 وازا قول سعيد بن المسيب قال كان ابو بكر الصديق من النبي صلى الله عليه وسلم مكان الوزير فكان ايشا  
 في جميع اموره وكان ثانيا في الاسلام وكان ثانيا في الغار وكان ثانيا في الصرخش يوم بدر وكان  
 ثانيا في القبر ولم يكن رسول الله صلى الله عليه وسلم عليه هذا خراجا احكام وازا قول قاسم بن محمد بن ابي بكر روى  
 ان رجلا من اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم قال في مجلس فيه القاسم بن محمد بن ابي بكر  
 الصديق واما كان رسول الله صلى الله عليه وسلم من موطن الاو على معه فيه فقال القاسم  
 لا تحلفه قال ثم قال بل بالثروة قال الصديق ورجل ثانيا في الغار اخرج ابو عمر في الاستي  
 وازا قول مسروق بن قول ابي بكر روى مسروق في فضلها من السنة اخرج ابو عمر في الاستي  
 حسن بصرى عن يونس قال كان الحسن ربا ذكر عمر فيقول والهدا كان باولهم اسلا ما ولا بافضلهم  
 في جليل الله ولكن غلب الناس بالزهد في الدنيا والصفرة في امر الله ولا يخاف في امر الله ولا  
 اخبره ابن ابي شيبة عن هشام بن الحسن قال كان عمر بن الخطاب يمر بآية في دروه فتخطفه فيكي حتى يسقط  
 حتى ان يصادف بهونه مر فيها اخرج ابن ابي شيبة وازا قول محمد بن سيرين قال لما طعن  
 ابا بكر بن عمر بن الخطاب بن النبي صلى الله عليه وسلم اخرج الترمذي وازا قول ابو داود حدثنا محمد بن سكين قال  
 حدثنا محمد بن الفضل بن ابي قال سمعت سفيان يقول من زعم ان عليا كان احق بالولاية منها فقد خذ  
 ابا بكر وعمر المهاجرين والانصار رضي الله تعالى عن جميعهم واما راه يرتفع فلا عمل السماء ايا وليل  
 عقل برافضيت شيخين پس تقرير ان موقوف است برسخت مقدمه چون آن هفت مقدمه

شكر الله عليه  
 يعني حتى يبارك في  
 در خانه با طهر بنور گفت  
 ابي من صحبت ابا بكر  
 واما ان شتراني سافست

در خانه با طهر بنور گفت  
 ابي من صحبت ابا بكر  
 واما ان شتراني سافست

در خانه با طهر بنور گفت  
 ابي من صحبت ابا بكر  
 واما ان شتراني سافست

در خانه با طهر بنور گفت  
 ابي من صحبت ابا بكر  
 واما ان شتراني سافست

شود ترتیب شکل اول از قیاس اقترابی سهل گردد که شخنین بهتر اند از سایر صحابه و صفات کذا و کذا  
 و صفات کذا و کذا افضل کی است پس شخنین شتمینند از سایر صحابه افضل کی مقدمه اولی بیان  
 حقیقت فضل مطلقا بدانکه حقیقت فعل خبری به خبری اشتراک هر دو است و در اصل و زیاده اول  
 است بر ثانی و آن اصل و دلیل انیمقدمه استقرار وضع استعمال لفظ فضل است کما لا یخفی پس  
 در اصل واحد اشتراک را ملاحظه کنیم لفظ فضل استعمال کردن ممتنع باشد نتوان گفت که یا در اصل  
 بجانب علو افضل است از حاد و ربلادت یا این دار طول و اعراض است از حقیقت انسان اگر مساوی  
 شخنین باشد و خبری یا ثانی را باید باشد و این خبر از اول نتوان گفت که اول افضل است سوال  
 اگر گوی که در بعضی مقامات میگویم که یا قوت افضل است از بحرانی نفس یا آدمی افضل است  
 نفس از نفس و نفس از کاف و کاف از حمار و ملاحظه اصل واحد در اینجا انهم جوابیم حکما را و معارف و تا  
 در اصل تحاسب بیشتر است اول شد و التفات بدانکه زیاده تر تحقیق مرد پس در خیال مردمان چنان  
 صورت است که تفصیل یک بزرگتری امری حقیقی است نه با قیاس شکی و در شکی و این خیال از اول  
 خطیایات و شعریات است به هر بابیات و این در افعال مبره که با در حجابها شکی  
 مخلوق حکمت و عدالت و سلام است فطرت علاج آن میسر نیست و در این جمله است که جان  
 شخنین در خواص احما بحسب شریک یا بحسب سواد و بحسب بخت و در این نوعی از بیوردی و در هر  
 طبع باشد و زیاده قوت بهر سخن در حق افعال و افعالی که در این نوعی از بیوردی و در هر  
 میسر نمی آید و در این نوعی از بیوردی و در این نوعی از بیوردی و در این نوعی از بیوردی  
 گوشت و ترجیح و بهر یک از این نوعی از بیوردی و در این نوعی از بیوردی و در این نوعی از بیوردی  
 کنند برگاه و تا این صورت بهر یک از این نوعی از بیوردی و در این نوعی از بیوردی و در این نوعی از بیوردی  
 نمایند کار با معنی فضل است نه با ادب و با سبب استعمال الفاظ و در این نوعی از بیوردی و در این نوعی از بیوردی  
 مافیه چار نیست از تصریح آن اوصاف که فضل با اعتبار نماست زیرا که تا وقتیکه تصریح بان  
 اوصاف کنیم اختلاف برانداخته نشود و پیروانها از روی حقیقت متکشف نگردد و مقصد

ثانیه بیان حقیقت فضل کلی با آنکه فضل کلی عبارت است از زیادت بحسب وصفاتی که در اکثر احوال  
 احسن احوال عقلا بآن اعتبار نمایند و بحسب وصفاتی که نفع آن در اکثر امور عقلا ادراک کنند مانند آنکه گویند  
 یا قوت فضل است از حجر و ذهب افضل است از نحاس و فرس افضل است از گاو و مطلق نظر عقلا در تفضیل  
 یا قوت و ذهب ترین است بآن و رغبت ملوک در آن و غلامان آن و آنچه بدان مانند در تفضیل  
 فرس هستند و آن برای سواری ملوک و جهاد و اعدا و ترین بر کوب آن و ریج در تجارت آن و چون  
 احسن النفع بحسب رسوم و حاجات و صناعات مختلف است لاجرم فضل کلی را دو حد پیدا شد  
 مفصل کلی بحسب عرف عام و بحسب عرف خاص و فضل کلی بحسب عرف عام در آن اشیاء باشد که همه  
 مردم بحسب جبلت در هم عام احسن و انفع شمرند بسبب آنکه آن صفات اکثر باشد و تداول مردم  
 خصوصاً افاضل ایشان در هر طبقه مانند گندم نسبت به جو و ذهب نسبت به نحاس و فضل کلی بحسب  
 عرف خاص مختلف باشد بحسب حاجات و اغراض طبقات و ائم مثلاً از افراد انسان در جمیع طبقات  
 طبعی که بتدبیر ملک مشغول اند فضل کلی کسی را باشد که جمیع رجال و نصب مکاتذمات و جبا است  
 و تفریق اموال و سیاست مدن در جمیع احوال احسن و اقدر باشد و در عرف طبقه که باستباط علوم  
 و در آن مشغول اند فضل کلی کسی را باشد که حفظ و اقدر باشد بر اقتدار علوم و تحریر و تقریر آن و  
 در ترم و عداوان فضل کلی کسی را باشد که آلات حرب و ادوات ارتفاق با حسن وجه بتواند ساخت و اگر  
 غنیتری در کسی از غیر چنینی که غرض این طبقات بدان متعلق است ظاهر شود مانند براعت جمال یا  
 شرف نسبت بسبب آنرا فضل بزرگی گویند و گاهی جمعی مشغول باشند بدفن و عرف ایشان مستخرج باشد  
 از هر دو فن معاً مانند خاندانی از سادات که نجابت بسیار هر دو مفتخر باشند و مانند خاندانی از قریه  
 که لایم و سواد هر دو متبحر باشند پس در میان ایشان اگر شخصی علم و بسیار ندارد و نجابت کامله  
 دارد و اول فضل کلی بعرف ایشان نتوان داد و این مقدمه از تفتیش استعمالات فرق و اعم و واضح گردد  
 متعجبانه ثالثه هرگاه اهل ملت که جامع باشند بهمت خود را بر پیغامبری مبعوث من عند الله تعالی بجا  
 و کتابی جدا و معتقد باشند بآنکه سعادت مخصوص است در اتباع این پیغمبر و این پیغمبر نیزان خیریت و فضیلت است



چنانکہ در حدیث شریف آمدہ و احسن الہدی ہدی محمد صلی اللہ علیہ وسلم و این پیغمبر افضل بشر است بلکہ افضل  
از ملائکہ نیز فضل کلی استمال کنند در علوم ملت خود و حکم مقدسہ سابقہ مرا و ایشان نباشد الا تشبیہ بودن بہ  
پیامبر خود و صفاتی کہ پیغامبر را از ہمت پیغامبری اذناست است و تحمل اعباء ترشح و نشاء از ملت و  
بودن در میان پیغامبر و امت او در ان علوم و تربیت کردن است بر شہاج تربیت پیغامبر و تربیت کردہ  
مذہب شافعی ابو اسحق شیرازی و بعد از وی امام محمد غزالی و بعد از وی امام رافعی و بعد از وی امام نووی  
افضل صحابہ و شدند کمالا نحقی علی مشتی مذہبہ و در مذہب حنفی امام ابو یوسف و امام محمد و بعد از ایشان امام شافعی  
و کرخ و بعد از ایشان قدوری و بر بان الدین مرغینانی و ابوالبرکات نسفی افضل صحابہ بحنیفہ بودند  
و در طریق نقشبندیہ شیخ علاء الدین عطار و بعد از ایشان خواجہ عبید اللہ احرار افضل صحابہ و شدند اسلے  
غیر ذلک من الامثله و النظر بفہم اگر میتوانی فہمید کہ نظام ملت بوجہی از وجوہ مشابہت دار و بانظام  
سیاست مدنیہ و چنانکہ در سیاست مدنیہ امر ملک تمامی نمی شود بغیر اعانت اعوان کہ بمنزلہ جوارح ملک اند  
امر ملت نیز تمامی نمی شود بدون اعوان پیغامبر کہ بمنزلہ جوارح پیغامبر باشند باز اعوان مختلف اند بعض  
اہل قلم و بعض اہل سیف و ہر شخصی از ہزاران ہزار دخل دارد و تمام امر او بر حسب مقدار خود و افضل  
اعوان کسی است کہ بمنزلہ وزیر و بخشی باشد در جمع جنود و تدبیر نصب و عزل و شریک بادشاہ شود و حل  
و عقد و جمع و تفریق بچنان سیاست ملت تمام نمی شود بدون قرار و غزاة و علماء و ملکی را از ہزاران ہزار دخل  
ہست و تمام امر او بر حسب مقدار خود و افضل اعوان کسی است کہ عہد او شد در وقت تنہای او بہرست  
سلام داد و در وقت غربت او و کسر جماعت متعصبین نمود در وقت غلبہ عدا و بعد از انکہ پیغامبر بر فتنی  
علی صعود فرمود و علم او مشہور ساخت و دین او را در عرب و عجم شائع گردانید و این کہ گفتیم کہ تشبیہ و صفات  
کہ از ہمت نبوتہ حاصل شدہ است می باید از ان ہمت گفتیم کہ حضرت پیغامبر با صلوات اللہ علیہ و آلہ  
اوصاف کمال ہم جمع فرمودہ بود کہ بعض آن باصل نبوت لازم نیست مثل جمال و حسن و قوت  
و صوت حسن و قوت بطش و بارت و غیر آن عاینہ خوبان ہمہ دارند و توہم داری ۱ لیکن سخن در فضیلت  
می رود کہ ہمہ انبیاء را بر امت خود ہا تحقق است و تشبیہ بان واعانت در ان سوال اگر گوئی کہ خدا تعالی



پس خدا تعالیٰ پیغامبر را بفضل و نعمت خود بی سابقه عملی در قوت عاقله زیادتاً عطا فرماید که بسبب آن  
 وحی از جانب غیب با او میرسد و جنت و نار را مشاهده میفرماید و ملائکه را بصورت آنها بیند و در واقعات و روایات  
 صالحه واقعات آینده را بصورت مثالیه درمی یابد و سوای این جزو اشارت واقع شده است و در حدیث  
 الرویا جزو من است و العین جزو من النبوة و همچنین در قوت عاقله او مدوی میرسد که بسبب آن به مصالح  
 نصیب و میگردد و در رعایت آداب عبادات و تدبیر منزل و سیاست مدنی بطوری که از آن جهت هر چه  
 نشود و اهتمام میفرماید و خلق و شجاعت و سیاست و عدالت و کفایت و شناختن مصلحت هر وقتی او را عطا  
 میکند و بسوی این جزو اشارت واقع شد و در حدیث السمات الصالح جزو من خمسة عشر من اجزاء النبوة  
 اگر میخواهی که خواص نبی را بفهمی فرض کن که چهار شخص را در یک تن جمع کرده اند و نام آن مجموع را نبی  
 گذاشته بادشاهی که صاحب حکمت عملی و انسان مدنی میگونی یعنی انسانی که ظل نفس ناطقه او بر روی  
 می افتد و بسبب آن ظل الیامی و انتظامی در میان افراد بشر واقع می شود و هر یکی بر جای خود قرار گرفته  
 تربیتی مناسب حادث میگردد و از انواع اهل قلم و ابطال و مدبران حبش و سیاست کنندگان و دردمان  
 و مزارعان و تجار و غیر ایشان پس اگر اجتماع و ترتیب در میان این فرق متحقق نباشد بسبب ظل نفس  
 ناطقه او که بر ایشان می افتد بواسطه افعال و اقوال او از سر نو متحقق گردد و اگر متحقق باشد بکمال خود رسیده  
 و بر نایاب استنی که در وی هست از اهل گرد و قصه مختصر کنیم هر چه درین انسان می باید از خست و حکمت و عدالت  
 و شجاعت و کفایت و غیر آن همه در نبی به بین و حکمتی که در حکمت عملی بسرآمده و علم اخلاق و تدبیر منازل  
 و سیاست مدن نیک شناخته و اصول و فروع آن علوم را حاوی شده و بر علم اکتفانه نموده بلکه تمدن  
 صفات تحقیقا و مخلقا در وی نمایان شده و آثار آن صفات عیناً فیما از وی میتراود که کل انما تیسر من آثار  
 و صفاتی مرشدی که در میان زمره صوفیان ششصد و شصت کرامات عجیبه و نوارق و غیره گفته اند  
 خود باو به پیمایان سلال را راه نجات نموده بعد از آنکه طریق تهذیب نفس بطاعات و ریاضت نیک شنا  
 و حس مشترک و مرآت علوم متعقباته و خفایای عالم ملک و خفایای عالم ملکوت بروی مفاض شده و خواص  
 اعمال جلیح و افکار زبان نیک و زبده خبری و کلی این فنون با هر گردیده مثل آنچه در مقامات شاعران



ما مثل بجهت الاسرار و مقامات خواجہ نقشبند خواندہ باشی و جبرئیلی کہ جارجہ از جوارح تدبیر الہی گشتہ و واسطہ  
 اخذ علوم حق از منبع آن شدہ و لا یعصون الا امرہم و یفعلون ما یؤمرون وصف او شدہ و از جد جہلیت  
 اولی بجظیرۃ القدس کشادہ و از ان راہ علوم مجرودہ عالیہ در عقل و قالب درختہ و اطمینانی و بتی و یقینی  
 و غمتمی میسر و شدہ باز تامل باید کرد کہ آنحضرت صلعم در ایام خود بچہ چیز اعتنا تمام نمودند و از آثار آنحضرت صلی  
 اللہ علیہ وسلم در عالم چہ چیز باقی ماند و بر چند این سخن دراز است اما از خبر نیات بکلیات انتقال نمی باید کرد  
 و حدس و زہن را کار باید فرمود قال اللہ تعالی ہو الذی بعث فی الامتین رسولاً منہم تیلو علیہم آیاتہ و یزکیم  
 و یعلیمہم الکتاب الحکمۃ و ان کانوا من قبل نفی ضلال سبین و آخرین منہم لما یلتحقوا بہم و ہو الغفر الذی یمحس  
 باید دانست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در زمانی مبعوث شدند کہ شرک در عبادت شائع بود و سعاد و را  
 اثبات نمیکردند و عبادات را فراموش ساختہ بودند و در دین حتمی کہ منسوب است بحضرت ابراہیم تحریر فیما  
 راہ یافتہ بود و در اول بعث ابطال شرک نمودند و اثبات مجازاتہ فرمودند و تحریفات را بر انداختند و انگاہ  
 عرب عامہ و قریش خاصہ تبعصب برخاستند و ایذا و آواہند آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بقوت خدا داد در  
 مقابلہ و مجاہدہ ایشان ستقامت نمودند با آنکہ راہی واضح شد و اسلام از کفر ممتاز گشت و مردمان در  
 دین حق درآمدند بعد از ان ماسور شدند ببحرہ و بجاہ و در ان باب تباید الہی سعی کہ زیادہ بر آن مقدور نشد  
 نباشد بجا آوردند و فتح ہا واقع شد و ہر محبت با بر کفار افتاد و دین جاہلیت از ہم پاشید و مظلالم و مخالفست  
 سببت عادی کہ شیوع تمام یافتہ بود در کمین عدم رفت و علمی کہ ہرگز بآن آشنا نبودند در میان ایشان شائع  
 شد و آن وہ علم است علم قرآن و علم ایمان یعنی ارکان پنجگانہ اسلام با توفیق اوقات و تعیین ادب  
 و مانند آنہا و علم معاد یعنی شرح احوال برزخ و حشر و جنت و نار و علم احسان یعنی از قوالب عبادات  
 و از واج آنہا و از صو طاعات بانوار آن ترقی نمودن و نام احسان امر و ظرفیت و معرفت است و علم  
 شریع و تدبیر منازل و سیاست مدن و طریق معاش و علم اخلاق و علم آداب و علم فتن یعنی حوادث  
 آیندہ و علم فضائل اعمال و علم مناقب عمال و این ہمہ علوم را بوجہی شرح و تفصیل داد و شائع و مشہور  
 کرد و اینکہ با قاصی و ادانی و صغیر و کبیر و ذکی و غبی رسید لا ہرنی نصیبی کہ شقاوت از لی او را در گرفتہ

و تربیت فرمود اہل زمان خود را تا آنکہ اہل بدو و سکان صحرا محسین و مقربین گشتند و این تربیت بغض  
صحت بابرکت بود و امر معروف و نہی منکر در ہر حالتی بقدر آن حالت و بہین منن عظمی کہ اشارہ واقع شد  
درین آیت اگر عمری در تامل بگذرانی مثل این منفع و محصل نیابی مقدمہ خامسہ بیان آنکہ حالتی  
کہ بسبب آن غیر بنی بانی تشبہ کند حیست و اعانت کلی پیغامبر و اموری کہ پیغامبر برای او مبعوث شد  
و باعتبار تمام آنرا سر انجام داد و بچہ قسم تصور گردد بدانکہ تشبہ در خصلت اولی کہ ارادہ بعثت است بان  
طریق تواند بود کہ ارادہ منعقد شود بانکہ تمام این کار بردست بعضی امتیان کنند و این معنی را پیغامبر شاو  
فرماید قال اللہ تعالیٰ کنتم خیر امتہ اخرجت للناس تامرون بالمعروف و تنہون عن المنکر و تؤمنون باللہ  
عن بہر بن حکیم عن ابيه عن جده انه سمع النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول فی قولہ تعالیٰ کنتم خیر امتہ الا یہ قال  
انتم تمون سبعین امتہ اتم خیرہا و اگر ہما علی اللہ اخرجہ الترمذی و عن ابن عباس فی قولہ عزوجل کنتم خیر  
امتہ اخرجت للناس قال ہم الذین ہاجر و امع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من مکہ الی المدینۃ اخرجہ الحاکم  
و قال اللہ تعالیٰ و عد اللہ الذین آمنوا منکم و عملوا الصالحات لیستخلفنہم فی الارض کما استخلف الذین من  
قبلہم لیکنن لہم دینہم الذی ارتضی لہم ولیدینہم من بعدہم فہم امناء عبادہ و نئی لا یشہرون لی شیئا و من کفر  
بعد ذلک فاولئک ہم الفاسقون عن ابی بن کعب قال لما قدم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
و اصحابہ المدینۃ و آواہم الانصار و رثم العرب عن قوس واحدۃ کانوا الایمونیون الا بالسلح و لا یصحون الا  
فیہ فقالوا اترون انا نعیش حتی نمیت امنین مطمئنین لا تخاف الا اللہ فنزلت و عد اللہ الذین آمنوا منکم  
الایۃ اخرجہ الحاکم و عن ابی عروۃ قال کنا عند مالک بن انس فذکر و ارجلہا فتقص صحاب رسول اللہ صلی  
علیہ وسلم فقال مالک من اصبح من الناس فی قلبہ غیظ علی صحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقد ضل  
ہذہ الایۃ و عد اللہ الذین آمنوا منکم و عملوا الصالحات اخرجہ الواحدی و قد بیان اللہ تعالیٰ  
نبیہ جاری اصحابہ ان المراد بذلک استخلاف صحابہ ثلثین ستہ و قال اللہ تعالیٰ فذلک العلم فی التورۃ و  
مشکم فی الانجیل کزیرۃ اخرج شطاہ فآزیرہ فاستغلظ فاستوی علی سوطہ لمحب الزراع لیغیظ بہم الکفار  
و عد اللہ الذین آمنوا و عملوا الصالحات انہم مغفورۃ و اجر عظیم عن ثیمۃ قال قرأ رجل علی عبد اللہ سورۃ الفتح

فلما بلغ كزرع اخرج شطاه فآزره فاستغلظ فاستوى على سوقه يعجب الزراع ليغيظ بهم الكفار قال ليغيظ  
 الله بالبنی صلی الله علیه وسلم ویا صحابه الكفار قال ثم قال عبد الله انتم الزراع وقد ناصحنا هذه ارجاء احکم  
 وعن عائشة فی قوله تعالی لیغيظ بهم الكفار قالت صحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم امروا بالاستغفار  
 لهم فسبواهم اخرجوا احکم وقال الواحدی هذا مثل ضرب الله تعالی لمحمد صلی الله علیه وسلم فالزراع محمدا و الشطاه  
 صحابه والمؤمنون حوله وكانوا فی ضعف وقتة كما كان اول الزرع و قیقا ثم غلظ وقوی وتلاحق كذلك  
 المؤمنون قوی بعضهم بعضا حتی استغلظوا واستوى واعلی امرهم لیغيظ بهم الكفار ای انما کثر بهم وقوا بهم  
 لیکونوا غیظا للکافرين اما تشبه در زیادتی که در خبر علمی نفس ناطقه دهند باین وجه تواند بود که کسی را از این  
 محدث و علم کنند تا بعضی بروق غیب در دل او لمعان نماید و این معنی بدو طریق تواند بود یکی آنکه بحسب  
 شنیدن سخن پیغام تبرئه شود باصل کار گویا آنرا بی واسطه می بیند و می داند و از لوازم این معنی تصدیق  
 دل است بغیر اکثر اثر و نیز از لوازم او صحبت دائم با پیغمبر صلی الله علیه وسلم با وصف فنا و قد تسلیم  
 و ترک مخالفت اگر چه درونی شی باشد و امام این طریقه صدیق اکبر است و دوم آنکه فرست صادقه او را  
 نصیب کنند و عقل او را از حظیره القدس نمایند و دهند که غالبا اصابه کنند در مجتهدات خود و از لوازم  
 این معنی آنست که وحی بر حسب رای او نازل شود و نیز از لوازم او آنست که ممتاز شود در میان ابناء  
 جنس خود با آنکه هر چیزی را که ظن کند موافق واقع افتد و امام این طریقه فاروق اعظم است اما تشبه در  
 زیادتی که در خبر علمی نفس ناطقه دهند بدو وجه تواند بود وجه اول آنکه سمت صالح داشته باشد و عدالت  
 کامله و در امور ملکسالاری و سیاست مدن و او آن دهد و بوجهی معارفه کند که است بروی مختلف نشود  
 و ناستد و درین سلسل سیف در میان مسلمین کار سر انجام دهد و جهاد عرب و عجم بنوعی که بهتر از آن متصور  
 نباشد بجا آرد و شخصی از بزرگان هزار که در امر ملت سعی کند جدا جدا بشناسد و از هر یکی کاری که از وی  
 می آید بگیرد و علما و نصرت دین را باقصی همت مطلق نظر خود سازد و گویا برای همین کار مخلوق شده  
 و این امر غایت سعادت او است و در قبول او همه بر موافقت ملت و مخالفت آن باشد یا اضافت  
 رای و فرمانت المعینه بآن مشایه گویای رای او سر آه اراده الهی اقتاده هر چه می اندیشد از ممکن غیب حسب



اندیشه او ظاهر شود چنانکه حضرت مرتضیٰ فرمودان عمر کان رشید الرای و فرمود تا زیاده عمر بهتر از سیف ما است  
و چه ثانی آنکه ترتیب کتب جمیع صحاب خود را بتایید صحبت و بهر یکی را امر معروف کند و هر حالتی بقدر آن حالت  
و مواعظ و خطب بلیغ او موثرترین کلمات باشد در نفوس و کلمات عجیب و خوارق غریبه از وی بشناهند  
افتد اما تشبیه او بپیغمبر در تحمل اعباء دعوت بآن وجه تواند بود که مرد جلیل القدر که در نظر مردمان محترم باشد  
و از وی در حل و عقد خویش حساب میگرفته باشند و با وی از هر لطن جماعتی موافقت باشند یا قصی سمیت  
در اسلام قدم رنخ زند و مجرد دخول او در اسلام در آید و مجرد دخول او غرة اسلام ظاهر شود و  
در نظر مردمان پر ظاهر گردد که این ملت را ظهوری شدنی است و دست متعصبان از تطاول این ملت  
بسبب قیام او بسته گردد و توقع غلبه از خاطر ایشان بسبب سوختن قدم او از هم پاشد باز چون جهاد در میان  
آید بهر وقتی او داخل باشد در حل و عقد جمیع رجال و نصب قتال و مشورت او را پذیرای تمام باشند پیش  
آنحضرت صلی الله علیه و سلم و اما تشبیه او بپیغمبر در نشر علوم بآن تواند بود که تصرف کند در علوم سر ویه آنحضرت  
صلی الله علیه و سلم بارشاد طرق روایت و حمل ناس بر تعلیم علوم آنحضرت صلی الله علیه و سلم و اگر در مسئله اقوال  
روایات مختلف شوند خروج نماید از مضیق اختلاف بقضا و اجماع و ارشاد نماید بطریق اجتهاد و او سد کند  
طریق تحریف را با جمله احکام نماید و علم از پیغمبر و امام باشد درین راه و واسطه باشد و میان آنحضرت  
صلی الله علیه و سلم و امت او در اخذ علوم قائمده در حدیث متواتر آمده است خیر القرون قرنی ثم الذین  
یلوهم احادیث و سر در تفصیل صحابه بر هر که بعد از ایشان آمد آنست که ایشان واسطه اند میان پیغمبر  
و این جماعت متاخره و از جهت نبله اسلام بواسطه ایشان و رسیدن علم بسبب ایشان بفهم اگر نمیتوانی  
فهمید که امر ملت مشابهت تمام دارد بدیواری که بهر خشت فوقانی متفرع است بر خشت تحتانی و بواسطه  
استقامت او است تا آنکه کار با اساس رسد همچنین هر قرن متاخر مستند و منست پذیر قرن مستند است  
شرائع اسلام و علوم و بدایت و شروع تا آنکه امر منتهی گردد بصاحب شرع که از جانب خداوند است  
البی واسطه آورده نمی بینی که امر دوز کافری چون میخواهد که مسلمان شود چه قدر حرکات علفیهی بایست  
آورد که از میان اهل کفر و رسم کفر برآمده از اهل اسلام یاد گیرد و بآن متخلف گردد و خدا تعالی رحمت تبارک



فمنه انما عظمی

ستشهد قال انی لی بالشهادة وانا بین اظهرکم تنزرون ولا اغزو ثم قال بی یات الدببان شاء الدخرجه  
 ابو عمر فی الاستیعاب واما تشبهین بحضرت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم ودر خبر عقلی نفس ناطقه بان دو طریقہ  
 بیان کردیم پس شواہد بسیار دارد از آنجمله حدیث ابی دراد قال قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان الدبب یمنی بکم  
 فقلتم کذبت وقال ابو بکر صدقت وواسانی بنفسه واما فل اتم تارکولی صاحبی مرتین فما اودی بعد ما خرج  
 البخاری و حدیث عائشہ قال لما اسری النبی صلی اللہ علیہ وسلم الی المسجد الاقصی اصبح یحدث الناس بذاک فارتد  
 ناس من کان آمنوا به و صدقوه و سعون بذاک الی ابی بکر رضی اللہ عنہ فقالوا بل لک الی صاحبک یزعم انہ اسری  
 بہ اللیلۃ الی بیت المقدس قال لوقال ذلک لقد صدق قالوا او تصدقہ انہ ذهب الی اللیلۃ الی بیت المقدس  
 وجاء قبل ان یصبح قال نعم انی لاصدقہ فیما ہوا بعد من ذلک اصدقہ بخبر السماء فی غدوة او روثہ فلذلک سہی  
 ابو بکر الصدیق اخرجہ اسحاقم قال ابو عمر سہی الصدیق لبدارہ الی تصدیق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی کل  
 ما جاربہ و قیل بل قیل لا الصدیق تصدیقہ فی خبر الاسراء و فی حدیث التخییر قال علی فکان رسول اللہ  
 صلی اللہ علیہ وسلم ہوا خیر و کان ابو بکر علمنا بہ و قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دعوا الی صاحبی فانکم قتلتمہ لی  
 کذبت و قال لی صدقت و قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی کلام البقرۃ و الذبب انت بہ انا و ابو بکر  
 و عمر و ما ہما ثم علما منہ باکانا علیہ من الیقین و الایمان انتہی قول ابی عمر و عن ابی سعید الخدری ان رسول اللہ  
 صلی اللہ علیہ وسلم جلس علی المنبر فقال ان عبد خیرہ المدین ان یوتیہ من زہرۃ الدنیا ما شاء و بین عنہ  
 فاختر ما عنہ فقال ابو بکر فدنیاک یا رسول اللہ باکانا و امہا تا قال فنجبنا فقال الناس انظر الی  
 ہذا الشیخ یخبر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن عبد خیرہ المدین ان یوتیہ من زہرۃ الدنیا ما شاء و بین  
 ما عنہ اللہ و ہو یقول فدنیاک باکانا و امہا تا فکان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہوا الخیر و کان ابو بکر و عمر  
 بہ فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان من امن الناس علی فی صحبتہ و مالہ ابو بکر و لو کنت متخذا لکن  
 ابابکر خلیلا و لکن اخوة الاسلام لا یقین فی المسجۃ خوتہ الا خوتہ الی بکر اخرجہ الترمذی فی المعجم من قول  
 متعددہ و عن عائشہ ان ابابکر لم یقل بیت شعر فی الاسلام حتی مات و انہ کان قد رمل غمر فی الجاہلیۃ ہذ  
 عثمان رضی اللہ عنہما اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب و عن سعید بن المسیب ان رجلا من سلم جاز الی ابی بکر



الصديق فقال لان الاخر زني فقال له ابو بكر هل ذكرت هذا احد غيري فقال لا فقال له ابو بكر فكتب لي السلام  
استر لي سر المد فان المد قبل التوبة عن عبادة فلم تقره نفسه حتى عمر بن الخطاب فقال له مثل ما قال لابي  
بكر فقال له عمر مثل ما قال له ابو بكر قال فلم تقره نفسه حتى جاء الى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال له ان  
الاخر زني قال سيد فاعرض عنه رسول الله صلى الله عليه وسلم ثلاث مرات كل ذلك يعرض عنه رسول الله  
صلى الله عليه وسلم حتى اذا اكثر لعنت رسول الله صلى الله عليه وسلم الى اهل بيته فقال يشكوا ابو جبهة فقالوا يا رسول الله  
والمد انه صحيح فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم اكرام ثيب قالوا بل ثيب يا رسول الله فامر به رسول الله  
صلى الله عليه وسلم فخرج اخرجه مالك وعن السورين مخزومة في قصته الحمد يتيه وحديث ابي حنبل فقال عمر بن الخطاب  
فاتيت بنى المد صلى الله عليه وسلم فقلت الست بنى المد حقا قال بلى قلت لسنا على الحق وعدونا على  
الباطل قال بلى قلت فلم نعطي الدنية في ديننا اذا قال اني رسول الله ولست اعصيه وهو ناصرى قلت  
اوليس كنت تحذنا اناسا في البيت فنطوف به قال بلى افان خبرتك انما تيه العام قلت لا قال فانك آتية  
ومطوف به قال فاتيت ابا بكر فقلت يا ابا بكر اليس هذا بنى المد حقا قال بلى قلت لسنا على الحق وعدونا  
على الباطل قال بلى قلت فلم نعطي الدنية في ديننا اذا قال ايها الرجل انه رسول الله وليس يعصى ربه  
وهو ناصر فاستمسك بغزوه فوالله انه على الحق قلت اليس كان يحذنا اناسا في البيت فنطوف به قال  
بلى افان خبرك انك آتية العام قلت لا قال فانك آتية ومطوف به اخرجه البخاري وعن ابن عباس قال  
لما اخرج اهل مكة النبي صلى الله عليه وسلم قال ابو بكر الصديق رضي الله عنه انا المدوانا اليه راجعون اخرجه البخاري  
ايها المدوانا قال فنهلت اذن فلذين يتأملون بانهم ظلموا وان المد على نصرهم تقدير قال ابو بكر الصديق فقلت  
انها قتال اخرجه الحاكم وفي قصته روى النبي صلى الله عليه وسلم غنائما كثيرة سودا دخلت فيها غنم كثيرة بيض منسوبة  
له فاجاب ابو جبهة قول النبي صلى الله عليه وسلم يا ابا بكر اعبر ما فقال ابو بكر يا رسول الله هي العرب تبسك  
تبسها اليهم حتى تغرب ما فقال النبي صلى الله عليه وسلم هكذا عبرا الملك السحرة اخرجه الحاكم وقال ابن هشام حدثني  
بعض اهل العلم عن ابراهيم بن جعفر الحموي قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم رايت الى نقت نقت  
من حرس فالتذوت طعمها فاعترض في حلق منها شئ حين ابتلعها فادخل على يده ونزعه فقال ابو بكر الصديق

دعني يقول هو الذي  
والتبسم عليه يعني اخذت  
فمن غنم ولبسها كدالات  
بكر في ذلك وان سواها  
فقد روي في  
سخت تعقبت  
بوزن حجت كسك

رضی اللہ عنہ یا رسول اللہ مدینہ سریہ من سرایک تبعثا فیا تک منہا بعض ما تحب ویکون فی بعضها الغرض  
فتبعث علیا فیہما وعن عائشہ قالت رأیت ثلثہ اقامہ سقطن فی حجر لی فقصصت رویا علی ابی بکر الصديق  
قالت فلما توفی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ودفن فی بیتہا قال لہا ابو بکر ہذا احد اقاربک وہو خیر ما اخرجہ مالک  
فی الموطا وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لقد کان فیما قبلکم من الانام محمد بن فان  
یکن فی امتی منہم احد فانه عمر اخرجہ البخاری قال ابو عمر من حدیث ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ  
وسلم ان السجیل الحق علی لسان عمر وقلیہ وترل القرآن بموافقتہ فی اسری بدر و فی الجوابہ فی تحريم الخمر  
و فی مقام ابراہیم وروی من حدیث عقبہ بن عامر و ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انه قال لو کان  
بعدي نبی لکان عمرو بن حدیث ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بنیانا نام ایتہما بقدح لبن فشرستا  
حتی رأیت الری یخرج من اظفارہ ثم اعطیت فضلی عمر قالوا فما اولت ذلک یا رسول اللہ قال العلم و  
قال علی ما کنا نبعدان السکینۃ تنطق علی لسان عمر عن ابن سیرین قال کعب لعمر یا امیر المؤمنین بل یرى  
فی مناکب شیدائہ فانتہر فقال اما اجد رجلا یری امر الامۃ فی سنامہ عنروال بن عساکر ذکر ابن ابی داود  
کتابا لمصاحف ان کان ابو بکر یسمع مناجاة جبریل للنبی صلی اللہ علیہ وسلم ولا یراد من کتابا یخص النفس فی  
باب ما کان یظهر علیہ فی الوحی من الآیات وقال صدیقہ کان علم الناس کلہم قدوس فی حجر مع علم عمر و  
قال ابن مسعود لو وضع علم اسیا العرب فی کفہ نیران ووضع علم عمر فی کفہ لریہ علم عمر و انہ کانوا یریدون انہ  
تہب تسوہ اعشار العلم و لجلس کنت اجلسہ بن عمرو وثقی فی نفسی من عمل سنۃ نتمی کلام ابی عمرو و بن عبد اللہ  
بن عمر قال ما سمعت عمر شئی قط فیقول الی ما ظنہ کذا الاکان کما یظن اخرجہ البخاری و عنہ ان رسول اللہ  
صلی اللہ علیہ وسلم قال ان السجیل الحق علی لسان عمر وقلیہ وقال ابن عمر ما نزل بالناس امر قط الا قالوا  
نہ و قال فیہ عمر لا نزل فیہ القرآن علی نحو ما قال عمر اخرجہ الترمذی و عن عمر بن شریک السجیل حق  
انہ قال اللهم بین لنا فی عمر بیان شفاء فنزلت الی فی البقرۃ یساؤنک عن عمر و النبی صلی اللہ علیہ وسلم  
فدعی عمر فخرت علیہ ثم قال اللهم بین لنا فی عمر بیان شفاء فنزلت الی فی النساء یا ایہا الذین آمنوا  
لقد ہوا السملوۃ و اتم سکاری فدعی عمر فخرت علیہ ثم قال اللهم بین لنا فی عمر بیان شفاء فنزلت الی





توله صلى الله عليه وسلم ان هذا القرآن نزل على سبعة احرف وكان الامر على نذ حيوة رسول الله صلى الله عليه وسلم وبعده كانوا يقرءون بالقرارة التي اقراهم رسول الله صلى الله عليه وسلم وتفهم باذن الله عز وجل الى ان وقع الاختلاف بين القراء في زمن عثمان بن عفان واشتد الامر فيه بينهم حتى اخط بعضهم ان كان بعض البراءة منه ونافوا الفقرة فاستشار عثمان رضي الله عنه الصحابة في ذلك فجميع الله تعالى الائمة بحسن اختيار الصحابة على مصحف واحد هو آخر العرضات من رسول الله صلى الله عليه وسلم وكان ابو بكر الصديق رضي الله عنه امر بكتبة جميعا بعد ما كان تنفر قافي الرقاع بمشورة الصحابة حين اتهم القتل بقرار القرآن يوم اليمامة في ذهاب كثير من القرآن بذهاب حمله فامر بجمع في مصحف واحد ليكون اسما للمسلمين يرجعون اليه ويعتمدون عليه فامر عثمان بنسخه في مصاحف وجميع القوم عليه وامر بتحريق ما سواه قطعاً للمادة الخلاف وكان ما يخالف استفق عليه في حكم المنسوخ والمرنوع كسائر ما نسخ ويرفع منه باتفاق الصحابة عليه والمكتوب بين اللوحين وهو المحفوظ من الله عز وجل للعباد وهو الامام للامة وليس لاحد ان يعدو في اللفظ الى ما هو خارج من حكم الكتاب واشتد ما بالقرارة باللغات المختلفة مما يوافق النسخ والكتاب فالنسخة فيها باقية والتوسعة قائمة بدلتها ويحتمل العدل عن رسول الله صلى الله عليه وسلم على ما قرأته القرار المسيرة ونون بالنقل الصحيح عن الصحابة رضي الله عنهم روى عن خارج بن زيد بن ثابت قال القرارة سنة والرواية والله اعلم من اتباع من قبلنا في احرف وفي القرارة سنة متبعة لا يجوز فيه مخالفة المصحف الذي هو امام ولا مخالفة القرارة التي هي مشهورة وان كان غير ذلك شاعا في اللغة جتمعت الصحابة والتابعون فمن بعدهم على هذا ان القرارة سنة ليس لاحد ان يقرر خلافها الا بالبرهان عن رسول الله صلى الله عليه وسلم موافق منه المصحف واللفظ ولفظنا وضع عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال ستقرأ والقرآن من رجة عبد الله بن مسعود وسالم بن عبد الله بن خديفة والي بن كعب ومعاذ بن جبل والقرآن المسد ونون اسند واقرن اسند اسند بن كثير ونافع اسند الى ابي بن كعب وعبد الله بن عامر اسند الى عثمان بن عفان واسند عاصم الى علي بن عبد الله بن مسعود وزيد واسند حمزة الى عثمان وعلى وهو لا يروى عن النبي صلى الله عليه وسلم سائبة الا ان فاروق اعظم باهتمام عظيم تقرر ان نصب فرمود برامی میلم قرآن وتعايد ايشان نمود وقرارات سنن

کرد و در مواضع شکاف خود مسها شکر شاف اشکال شد و سایر مواضع را حواله بر قرار نمود تا آنکه راد واضح شد  
 و قرآن همه قاصی و ادائی رسید و مردمان همه بآن رطب لسان گشتند چند حدیثی از شواهد این معنی نیز  
 بخوانیم عن عمر بن الخطاب رضی الله عنه انه خطب الناس فقال من اراد ان يسال عن القرآن فليأت  
 ابی بن کعب ومن اراد ان يسال عن السماء فليأت سعاد بن جبيل ومن اراد ان يسال عن  
 المال فليأتني فان الله نعم جعلني خازنًا لخيرها يحاكم وعنه عبد الرحمن بن عبد القاري انه قال خرجت مع  
 عمر بن الخطاب ليلة في رمضان الى المسجد فاذا الناس اوزاع متفقدون يصلي الرجل لنفسه ويصلي الرجل  
 فيصلي بصلوة الرجل فقال الى ابي ابيهم علي قاري وان كان مثل ثم عزم فجمعهم على ابی ابن کعب قال  
 ثم خرجت مع ليلة اخرى والناس يصليون بصلوة قارئ فقال عمر نعمت البدعة هي والتي تنامون عنها  
 فضل من التي تقومون يعني آخر الليل وكان الناس يقومون اوله اخرج البخاري ومسلم وعنه الساجي  
 بن زياد انه قال امر عمر بن الخطاب ابی بن کعب وتميم الداري ان يقولوا للناس باحدى عشرة ركعة وكان  
 القاري يقرب بالمسجد حتى كنا ننتهز على العصا من طول القيام وما كنا ننصرف الا في فروع الفجر اخرج بالمر  
 وعنه عمر بن الخطاب قال علي اتخفنا ما ولى اقرئنا ما نسمع بعض يقول الى ولى يقول اخذت عن  
 النبي صلى الله عليه وسلم انه قال لا اذع وقال الله تبارك وتعالى ما نسخ من آية او تسها اخرج بالحكم وعنه مالك  
 قال ابن شهاب عن قول النبي تبارك وتعالى يا ايها الذين آمنوا افانودى للصلاة من يوم الجمعة  
 الى ذكر الله فقال ابن شهاب قال عمر بن الخطاب يقربها فانودى للصلاة فامضوا الى ذكر الله اخرج  
 الموطأ والمفسر انه كان يمشي الى المسجد وعنه عمر بن الخطاب انه مر برجل وهو يقول السابقون الاولون  
 من الانبياء والارسل والذين اتبعوهم باحسان رضی الله عنهم وضوا عنه الى آخر الآية فوقف عليه  
 فقال انصرف فلما انصرف قال له عمر من اقرأك هذه الآية قال اقرانيها ابی بن کعب فقال اطلقوا  
 اليه فانظروا اليه فاذا هو شاكبي على وسادته يرجل راسه فسلم عليه فرد السلام فقال يا ابا المنذر قال لبيد  
 قال اخبرني هذا انك اقرأته هذه الآية قال صدق تلقيتها من رسول الله صلى الله عليه وسلم قال عمر  
 تلقيتها من رسول الله صلى الله عليه وسلم قال نعم تلقيتها من رسول الله صلى الله عليه وسلم ثلاث مر

علی ذلک یقولہ وقال فی الثالثہ وہو غضبان ثم والہ تقدیر لہا السد علی جبریل وانزلہا جبریل علی محمد فلم یستامر  
 فیہما الخطاب ولا انہ فخرج عمر و ہورافع یدیدہ وہو یقول السد اکبر السد اکبر اخرجہ احاکم ومعنی این حدیث انست  
 فاروق اعظم واوروالذین اتبعوہم ینخواند وبعد مناظرہ الی بن کعب ظاہر شد کہ صحیحہ وجود او ست پس  
 در مصحف ہمان صحیح را ثبات نمود و عن ابی ادریس عن ابی بن کعب نہ کان یقرء فوجعل الذین کفروا ستی  
 قلوبہم یحیتہ حیتہ بجا بلتہ و لو حیتہم کما حمو انفسہ المسجد الحرام فانزل السد سکتہ علی رسول فلیق ذلک عمر فاشد غیظہ  
 فیعت الیہ وہو ینساقا فذلہ فدخل علیہ فدعا ناسا من صحابہ فہیم زید بن ثابت فقال من یقرءکم سورۃ  
 الفتح فقرر زید علی قرأنا الیوم فغلظہ عمر فقال لہ الی اکلم فقال تکلم فقال لہ علمت الی ارضل علی النبی  
 صلی اللہ علیہ وسلم ویقرئنی واتم بالباب فان اصببت ان اقرء الناس علی ما اقرانی اقرأت والام اقر  
 حر فاجاب قال بل اقرء الناس اخرجہ احاکم ومعنی این حدیث انست کہ و لو حیتہم کما حمو استوار نیست  
 بلکہ قرۃ شادہ ست پس انرا و قرآن داخل نکردن و عن الشافعی انہ قال مدنا سمیع بن عبد اللہ بن عطاء بن قریظ  
 شبل و خبر شبل انہ قرأ علی عبد اللہ بن کثیر و خبر عبد اللہ انہ قرأ علی مجاہد و خبر مجاہد انہ قرأ علی ابن عباس و خبر ابن عباس انہ قرأ  
 علی ابی بن کعب قال ابن عباس قرأ علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال الشافعی و قرأت علی اسمعیل بن عبد اللہ بن عطاء بن قریظ  
 بن احمر بن محمد بن قاسم بن ابی ہریرۃ قال سمعت عکرمہ بن سلیمان یقول قرأت علی اسمعیل بن عبد اللہ بن عطاء بن قریظ  
 و الضحی کبریتی خبر و خبر انہ قرأ علی عبد اللہ بن کثیر فامرہ بکث انہ عبد اللہ بن کثیر انہ قرأ علی جابر بن عبد اللہ بن کثیر  
 امر و بذلک و خبر ابن عباس ان بن کعب امرہ بذلک و خبر ابی بن کعب ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم امرہ بذلک و خبر ابی بن کعب انہ  
 عن جبرۃ العری قال قرأت فی کتاب عمر الی اہل الیمین بکوفۃ اما بعد فانتم راس العربی جمیعہم و انتم سہمی الذی  
 رمی بہ ان جازئ من ہنا و ہنا و قد بعثت الیکم عبد اللہ و اختہ تکلم و اشرکم بہ علی نفسی اخرجہ احاکم و  
 عن عمار بن عبد اللہ قال قرأت کتاب عمر الی اہل الکوفۃ اما بعد فانی بعثت الیکم  
 بن مسعود معلما و وزیرا و ہما من النجباء من صحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاسمعوا لہما و اقدرا  
 بما فانی قد اشرکم بعبد اللہ علی نفسی اشرۃ اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب و عن الامشس قال قرأت القرآن  
 علی یحیی بن وثاب ثلثین مرۃ و قرئ علی علی علقمہ و قرأ علقمہ علی عبد اللہ و قرأ عبد اللہ علی رسول اللہ

این حدیث در مسند ابی یوسف  
 و مسند ابی داود و مسند  
 ابی حاتم و مسند ابی  
 حاتم و مسند ابی حاتم  
 و مسند ابی حاتم و مسند  
 ابی حاتم و مسند ابی حاتم



علیہ وسلم والرحزہ فاجبر کبیرا اخرجہ احکام وعن قیس بن مرزبان انه اتی عمر فقال حببت یا امیر المؤمنین من الکوفۃ  
 وترکت بہا رجلا یلی للمصاحف عن ظہر قلبہ فغضب واستفح حتی کاویلا ما بین شعبتی الرجل فقال وین ہو  
 ویحک قال عبد المذبن مسعود فما زال یطفیئہ ولیسر عند الغضب حتی عاد الی حالہ الی کان علیہا ثم قال ویحک  
 والسید ما علمہ یقی من الناس احد ہوا حق بذلک منه وساحد شک عن ذلک کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ  
 وسلم لا یزال یسر عند الی بکر اللیلۃ کذلک فی الامر من امر المسلمین وانہ سمر عندہ فوات لیلۃ وانما سمر فخرج رسول  
 صلی اللہ علیہ وسلم وخرجنا معہ فاوارجل قائم یصلی فی المسجد فقام رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لیتبع قراتہ فلما  
 کدنا ان نعزفہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من سرہ ان یقر القرآن ربطا کما انزل فلیقرہ علی قراتہ  
 ابن ام عبد قال ثم جلس الرجل یدعو فجعل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول لہ سل تسط سل تعطہ قال  
 عمر قلت والحد لا ندون الیہ فلما بشرنا قال فعدوت الیہ لا بشیر فوجبت الی بکر قد سبقنی الیہ فبشرہ ولما  
 والد ما سابقہ الی خیر قط الا سبقنی الیہ اخرجہ احمد وعن یحیی بن اسیئہ قال قلت لعمر انما قال اللہ تعالیٰ ان تقصروا  
 من الصلوۃ ان خفتم وقد اس من الناس فقال عمر حبست مما عجت منہ فذکرت ذلک لرسول اللہ صلی اللہ  
 علیہ وسلم فقال صدقہ تصدق اللہ بہا علیکم فاقبلوا صدقۃ اخرجہ الترمذی وعن عبد المذبن عمر یحدث عن  
 الی بکر الصدیق قال کنت عند النبی صلی اللہ علیہ وسلم فانزلت علیہ ہذہ الآیۃ من یعمل سورۃ یحزبہ ولایجد لہ  
 من دون الدولیا ولا نصیر فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یا ابابکر الا قرأک آیتہ انزلت علی قلت  
 بلی یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال فاقرئہا فلما علم الا انی وجدت فی طہری القصصا فتمطأت لما نقا  
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما شاک یا ابابکر قلت یا رسول اللہ ربی انت وامی وانیا لم یعمل سورۃ یحزبہ  
 بما عملنا فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اما انت یا ابابکر والمؤمنون فیخبرون بذلک فی الدنیا حتی تلقوا  
 اللہ لیس لکم ذلک واما الآخرون فیتبع ذلک لہم حتی یخبروا بہ یوم القیمۃ اخرجہ الترمذی وعن ابی بکر الصدیق  
 انه قال یا ایہا الناس انکم تقرؤن ہذہ الآیۃ یا ایہا الذین آمنوا علیکم انفسکم لا یضرکم من ضل اذا ہتدیتم وانی  
 سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ان الناس اذا راوا ظالما فلم یأخذوا علی یدہ او شکوا لہم  
 بعقاب اخرجہ الترمذی وعن ابن عباس قال لما نزلت ہذہ الآیۃ والذین یکفرون الذہب والفضۃ کذلک

بعد وفاتہ  
 الی سیدنا  
 شکی

علی المسلمین فقال عمر رضی اللہ عنہ انا فرج عنکم فانطلقوا فقال یابنی اللہ انہ کبر علی صحابک ہذہ الآیۃ فقال  
 ان اللہ لم یفرض الزکوۃ الا لیطیب البقی من اموالکم وانما فرض للوارث وذکر کلمۃ لیکون لمن بعدکم قال فکبر  
 عمر ثم قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الا اجرک بخیر ما تکتس المرأة الصالحة اذا نظر الیہا سترتہ واذا امر باطاعتہ  
 واذا غاب عنہا حفظتہ اخرجہ الحاکم وعن مسلم بن یسار الجہنی ان عمر بن الخطاب سئل عن ہذہ الآیۃ واذا خذربک  
 من بنی آدم من ظهورہم ذریعتہم واشہدہم علی انفسہم الست بریکم قالوا بلی شہدنا ان تقولوا یوم القیمہ انا  
 کناعن ہذا غافلین فقال عمر بن الخطاب سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سئل عنہا فقال رسول اللہ  
 صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ خلق آدم ثم مسح ظہرہ بيمينہ فاستخرج منہ ذریۃ فقال خلقت ہؤلاء للجنة ولعجل  
 اہل الجنة ليعملون ثم مسح ظہرہ فاستخرج منہ ذریۃ فقال خلقت ہؤلاء للنار ولعجل اہل النار ليعملون فقال  
 الرجل فقیم العمل یا رسول اللہ قال فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ اذا خلق العبد للجنة استعملہ  
 بعمل اہل الجنة حتی میوت علی عمل من اعمال اہل الجنة فیدخلہ الجنة واذا خلق العبد للنار استعملہ بعمل اہل النار  
 حتی میوت علی عمل من اعمال اہل النار فیدخلہ النار الخرجہ الترمذی ولبہذا قرآن عظیم اصل دین و سرایہ  
 یقین علم حدیث است کما قال ربہ ابارک وتعالیٰ و یعللہ الکتاب والحکیمہ و اپنے امر ذرا از علم حدیث است  
 مردان است ساختہ وپرداختہ شیعین است بآن سبب کہ جملہ صالحان حدیث شیعین خود روایت کردہ اند نہ  
 چنداری کہ شیعین بہین قدر روایت کردہ اند کہ در کتب مسانید ایشان نسبت کردہ می شود بلکہ بسیاری  
 از احادیث مرفوعہ کہ در مسانید کثیرین از صحابہ مذکور است بحقیقت روایت شیعین است کہ یہ الذن  
 عمر و عبد اللہ بن عباس و ابو ہریرہ آنرا ارسال نمودہ اند و با غفرت صلی اللہ علیہ وسلم رفع کردہ و اہل  
 مسانید ظاہر آنرا اعتبار کردہ و در مسانید ایشان درج نمودہ اند چنانکہ ہر شخصی کہ مستحق جزایات و ثواب  
 علم حدیث باشد مخفی نخواہد بود و بہرین قدر اکتفا نہ نمودہ اند و صحابہ را در اتفاق فرستادہ اند و انوار  
 روایت آموختہ اند و بر روایت حدیث تحریفش نمودہ اند و قوم ابرافا ان الشیخان انہما روایت کردہ اند  
 ایشان نمودہ اند و روایات ایشان را در محاکم امتحان آوریدہ اند و انہما در کتب سنت بر کتاب چون  
 تخصیص عام کتاب بخاص سنت و محل تشابہ کتاب بہ کتب سنت و مانند آن تعلیم فرمودہ اند و انہما

اولہ اربعہ ایما ترتیب آن نشان دادند و طریق اجماع و مشاورہ صحابہ کہ اصل ثالث است و در استفادہ از  
 و احکام است و تہذیب از آن تصدو نیست در اکثر مسائل پیش آورده اند چنانکہ عبداللہ بن مسعود گفت کان ہذا  
 انو اسلک طریقہ و جہانہ سہلا اخرجہ الدارمی و فاروق میخواست کہ سنن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم روایت  
 کند اما اورا منع کرد از آن مستطی فی تمویز الموالک اخرجہ المروزی فی کتاب فہم الکلام الخ و قال ابن سلج  
 انگاہ از ذوالحجہ تہذیب ثلث فوض در مسائل شرع بعقل صرف و اعراض از سنت با اعتماد کتاب زہر شدہ  
 فرمودند تا آنکہ را ہی کہ الیوم فقہا برین میروند واضح شد چنانکہ فاروق رضی اللہ عنہ در خطبہ کہ پیش از  
 وفات فرمود واضح ساخت چیست قال ترکتم علی طریقہ واضحہ لیلکما ہما ہا الا ان تضادوا ہذا و ہذا  
 حالاً چہد حدیثی از شواہد این معنی روایت کنم ہر چند ستیفای حق آن درین اوراق مستند است و ما  
 یدرک کلمہ لایسرک کلمہ عن مسروق قال کان اصحاب لقضاء من اصحاب رسول اللہ ستہ عمر و علی و عتبہ  
 و ابی وزید و ابوسوسی رضی اللہ تعالی عنہم و فی روایہ معاویہ بن جبل بدل ابی موسی اخرجہ الحاکم و عن موسی  
 بن علی بن رباح اللخمی عن ابیہ ان عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ خطب للناس فقال من اراد ان یسال  
 عن القرآن فلیات الی بن کعب و من اراد ان یسال عن الحلال و الحرام فلیات معاویہ بن جبل و من  
 اراد ان یسال عن الفرائض فلیات زید بن ثابت و من اراد ان یسال عن المال فلیاتنی فانی انا  
 اخرجہ الحاکم قال الاوزاعی اول من ولی قضاء فلسطین عبادۃ بن الصامت و کان معاویہ قد خالفہ فی  
 شئی انکسر علیہ عبادۃ من الصرف فاغلظ لہ معاویہ فی القول فقال لہ اؤدہ لا اساکنک بارضی و اجمدہ ابط  
 رعل الی المدینہ فقال لہ عمر اقدک فاجبرہ فقال ارجع الی مکانک فقع اللہ مرضا ست فیہا ولا اناک  
 و کتب الی معاویہ لا امرہ لک علی عبادۃ ذکرہ ابو عمر فی الاستیعاب قال الحسن کان عند اللہ بن مغفل الخ  
 الذین یشتہون النسا ذکرہ فی الاستیعاب و عن عمر بن الاشجہ ان عمر بن الخطاب قال  
 ان الناس یجادونکم شہرات القرآن فخذوہم بالسنان فان اصحاب السنن اعلم بکتاب اللہ اخرجہ الدارمی  
 و عن خالد بن قال قال عمر علی البصر اخرج بالمدہ علی رجل سال عما لم یکن فان المدہ قد بین عما ہو کان  
 اخرجہ الدارمی و عن مسعود قال اخرج الی معن بن عبد الرحمن کتابا فحلف لی بالمدہ خطابیہ فاذا فیہ قال





ان تاخر وقتا خروا اری التاخر الاخیر الکاب اخرجہ الدارمی وعن عبد اللہ بن زید قال کان ابن عباس اذا  
سئل عن الامر فکان فی القرآن اخرجہ <sup>تأمل</sup> واکلم یکن فی القرآن وکان عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اخرجہ فاعلم  
یکن نعمن الی بکرو عمر فاعلم یکن قال فیرایہ اخرجہ الدارمی وعن مالک عن ربیعہ بن ابی عبد الرحمن عن غیرہ  
من علماءہم ان اباموسی الاشعری جالستہ اذن علی عمر بن الخطاب فاستاذن ثلثا ثم رجع فارسل عمر بن الخطاب  
فی اثرہ فقال مالک لم تدخل فقال ابو موسی الاشعری سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول الاستیذان  
ثلث فان اذن لک فادخل والا فارجع فقال عمر بن الخطاب من یعلم ہذا لمن لم تاتنی بمن یعلم ذلک لافعلن  
بک کذا وکذا فخرج ابو موسی حتی جاء مجلسا فی المسجد لقال لمجلس الانصار فقال الی اخرجت عمر بن الخطاب  
سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول الاستیذان ثلث فان اذن لک فادخل والا فارجع فقال  
لمن لم تاتنی بمن یعلم ہذا لافعلن بک کذا وکذا فان کان سمع ذلک احد منکم فلیقم منی فقالوا ابی سید الخدری  
قم معہ وکان ابی سید الصغیر ہم مقامہ فاجیر ذلک عمر بن الخطاب فقال عمر لابی موسی اما الی لم تہکک لکم  
خشیت ان تقول الناس علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رواہ فی الموطا وعن حذیفۃ قال لما فتی الناس  
احد ثلثہ رجل فاعلم ناسخ القرآن من نسوخیہ قالوا ومن ذلک قال عمر بن الخطاب قال او امیر لایجد بدالہم  
متکلف اخرجہ الدارمی وعن جابر قال قال عمر بن الخطاب ایاک والمکایلۃ یعنی فی الکلام اخرجہ الدارمی  
فیس ابن ابی حازم قال دخل ابو بکر علی امراء من الخمس فقال لہا ریشیا قال فرأیہا لا تسکلم فقال مالک  
تأیلات حجة صمتہ فقال لک فان بدال لک ہذا من عمل الجاہلیۃ قال فکلمتہ فکالت من انتہا قال  
امر من المهاجرین قالت ای المهاجرین قال من قریش قالت فمن ای قریش انت قال انک اسلم  
انا ابو بکر قالت بالبقرۃ علی ہذا الامر الصالح الذی جارد اللہ بعد الجاہلیۃ فقال بقارکم علیہ ما استقامت کلمتکم  
قالت ہذا الامۃ قال اما کان لقومک روسا واشراف یامروہم فیطیعونہم قالت بلی قال فہم مثل اولئک  
الناس اخرجہ الدارمی وعن زید بن جریہ قال قال لی عمر بن الخطاب ما یدم الاسلام قال قلت لا قال  
یہدمہ زلۃ العالم وجدال المنافق بالکتاب وحکم الامۃ المضلین اخرجہ الدارمی وعن عمرو بن سیمون قال  
فہب عمر بن الخطاب العلم ف ذکر لہ اربعہم فقال فہب عمر تبستہ اعشار العلم اخرجہ الدارمی وعن قریظہ بن کعب

عمر شیع الانصارین خروا من المدینة فقال امدرون لم شیعتکم لما لحق الانصار قال انکم تاتون قوما تفسدوا سنتهم  
 باقرآن اہتر از النخل فلما تصدوہم بالحديث عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا شرکم قال فہما شیعہ  
 وقد سمعت کما سمع اصحابی اخرجہ الدارمی وعن عمرو بن ابی سفیان انہ سمع عمر بن الخطاب یقول قیدوا العلم  
 بالکتاب اخرجہ الدارمی وانی حدیث اصل است در کتابت حدیث وعن حفص بن عمر قال قال عمر بن الخطاب  
 من رقی وجہہ رقی علمہ اخرجہ الدارمی وعن الحسن عن ابی موسیٰ انہ قال قال جین قدم البصرۃ یفتنی الیکم عمر بن  
 الخطاب علمکم کتاب ربکم ونسبہ نبیکم وانظف طرکم اخرجہ الدارمی وعن المغیرۃ بن شعبۃ قال نشر عمر الناس  
 شیخ من النبی صلی اللہ علیہ وسلم احدکم فی بحین فقام المغیرۃ فقال قضی فیہ عبد او امۃ فنشد الناس ایضا  
 فقام المقضی لہ فقال قضی النبی صلی اللہ علیہ وسلم لی بہ عبد او امۃ فنشد الناس ایضا فقام المقضی علیہ فقال  
 قضی النبی صلی اللہ علیہ وسلم علی غرۃ عبد او امۃ فقالت القضی علی فیہ فیما لا کل ولا شرب ولا سہل ولا لوطی  
 ان تطل فیہوا حق باطل فہم النبی صلی اللہ علیہ وسلم شیخی معہ فقال اشعر فقال عمر لولایا النبی من قنمار النبی  
 صلی اللہ علیہ وسلم یعملتہ ویتہ بین دینین اخرجہ الدارمی وعن سوزق العجلی قال قال عمر بن الخطاب تعلموا  
 عمر النفس واللحن والسنن کما تعلمون القرآن اخرجہ الدارمی واین حدیث اصل است در علم قرآنہ و عربیہ  
 واعدادہ وقرآن و سنت النفع علیم واشد ان باعتبار احتیاج واکثر ان باعتبار شغل علما علم احکام است کہ یوم  
 بفقد سببی می شود واقوی مسائل فقیہ جماعیات فاروق اعظم است و ہج چیز شبہ بعلم نبیا علیہم السلام  
 مانند مجمع علیہ نیست زیرا کہ قطع در بسیاری از مسائل فقیہہ بدون اجماع میسر نشود و اتفاق است فی اختلاف  
 بہست فی آید و ہج فصلت در میان است ہم تر از اتفاق نیست مفسد تفرق بسیار است و ہج اختلاف  
 تر تفرق کمتر شناسند و ماخذ فقہ میدانند کہ اہل سنت کہ حملہ لواثر شریعت ایشان اند و قلاب کثیر بہت ایشان  
 اند در ایشان بر مسائل اجماعیہ فاروق است همان مسائل است کہ اصل و مدار فقہا و امامان  
 کہ اگر نفس فاروق را در ان اعتبار نکنند خبت بان قائم نشود و بسا مسائل کہ در زمان ائمہ صلی اللہ علیہ  
 وسلم و صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ واضح نشد و باقاسی و ادالی نزدیک و اختلاف در ان برآمد اختلافت قلاب  
 اعظم آنرا مجمع علیہ گردانیدہ اینچہ از دست فاروق باقی ماند همان است متلف فیہ کہ تار و قیامت در ان







احادیث متعلق صوم

علیہ وسلم سلمہ ثم قال اقرأ فقر القراءۃ التي سمعته يقر فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم هكذا انزلت ثم قال لي  
اقرأ فقر اتها فقال هكذا انزلت ان هذا القرآن انزل على سبعة احرف فاقرؤا منه ما تيسر اخرجه مالك عن ابن  
شهاب عن ابي سلمة بن عبد الرحمن بن عوف عن ابي هريرة ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يرغب  
في قيام رمضان من غير ان يامر بعزيمته فيقول من قام رمضان ايماناً واحتساباً غفر له ما تقدم من ذنبه  
قال ابن شهاب فتوفي رسول الله صلى الله عليه وسلم والامر على ذلك ثم كان الامر على ذلك في خلافة  
ابي بكر الصديق وصدر من خلافة عمر بن الخطاب رضي الله عنهما اخرجه مالك عنه عن عروة بن الزبير عن عبد  
بن عبد القاري انه قال خرجت مع عمر بن الخطاب في رمضان الى المسجد فاذا الناس اوزاع يتبشقون  
ليصلي الرجل ويصلي بصلوته الرهط فقال عمر وادني لاري لوجعت هؤلاء على قاري واحد لكان مثل نجم  
على ابي بن كعب قال ثم خرجت معه ليلة اخرى والناس يصلون بصلوة قارئهم فقال عمر نعمت البنية  
والتي تنامون عنها افضل من التي تقومون يعني آخر الليل وكان الناس يقومون اوله اخرجه مالك عن عمر  
قال هشتت يوما فقبلت وانا صائم وايت رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت صنعت اليوم امر عظيم  
فقبلت وانا صائم فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم اريت لو تضرعت ما رأت صائم قال فقلت  
لا باس بذلك فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم فقيم وعن ابراهيم قال افطر عمر بن الخطاب رضي الله عنه  
واصحابه في يوم غيم ظنوا ان الشمس قد غابت قال فطلعت الشمس فقال عمر رضي الله عنه ما تعرفون اني  
في هذا اليوم ثم نقض يوما سكاك اخرجه محمد وعنه ابي هريرة قال لما توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم وكان يوم  
وكفر من كفر من العرب فقال عمر كيف تقاتل الناس وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم امرت ان  
الناس حتى يقولوا لا اله الا الله فمن قالها فقد عصم مني ماله ونفسه الا بجهنم وحسابه على الله فقال والله لا اقاتل  
منه فقرة ثم الصلاة والزكاة فان الزكاة حق المال والله لو منعوني عناقا كانوا يؤدونها الى رسول الله  
صلى الله عليه وسلم لقاتلتهم على منعها قال عمر فوالله ما هو الا ان تشرح الصدء لي بكر فعرقت انه الحق اخرجه البخاري  
وعنه انس ان ابا بكر كتب له هذا الكتاب لما وجه الى البحرين بسم الله الرحمن الرحيم هذه فريضة الصدقة التي  
فرض رسول الله صلى الله عليه وسلم على المسلمين التي امر الله بها رسوله فذكر الحديث بطوله اخرجه البخاري وعنه

نعم يجوز ان يصوم المسلم  
بني جان وواله الله  
في اسلامه كما ذكره  
كاتبه باشد

ما ان كان  
نحوه فلا مانع  
منه

احادیث متعلق زکوة







عن حم صيد وجده عند اهل الرنبة فامرهم بالكله قال ثم اني شككت فيما امرتهم به فلما قدمت المدينة ذكرت  
 ذلك لعمر بن الخطاب فقال ماذا امرتهم به قال امرتهم بالكله فقال عمر لو امرتهم بغير ذلك لفعلت بك تباعد  
 اخرج مالكا عن ابن شهاب بن عمر بن الخطاب من بقتل الحيات في الحرم اخرج مالكا عن عبد الرحمن بن عبد الله  
 انه طاف بالبصرة مع عمر بن الخطاب بعد صلاة الصبح فلما قضى عمر طوافه نظر فلم ير الشمس فركب حتى اناخ بذي طوى  
 فصلى ركعتين اخرج مالكا عن يحيى بن سعيد بن عمر بن الخطاب ورجلا من مرانظر ان لم يكن وقع البيت حتى  
 وقع البيت اخرج مالكا عن سليمان بن يسار بن الاسود جاز يوم النحر وعمر بن الخطاب ينحدر به فقال  
 يا امير المؤمنين اخطانا العدة كئنا نرى ان هذا اليوم يوم عرفة فقال عمر فربا لي مكة فطف انت ومن معك  
 النحر وادبا ان كان معكم ثم اطلقوا واقصر واوجعوا فاذا كان عام قابل فجووا وادبا ومن لم يجد فصيام ثلثة ايام  
 وسبعة اذ ارجع اخرج مالكا عن يحيى بن سعيد انه قال اخبرني سليمان بن يسار ان ابا ايوب الانصاري خرج حاجا  
 فاذا كان بالنار من طريق مكة اضل روادعه وانه قدم على عمر بن الخطاب يوم النحر فذكر له ذلك فقال عمر بن  
 الخطاب يا صانع المصنوع المعتبر ثم قد حلت فاذا اذرك الحج قابلا فالحج وادبا ما استيسر من الهدى اخرج مالكا عن  
 زيد بن اسلم ان رجلا جاز الى عمر بن الخطاب فقال يا امير المؤمنين اني اصببت جرادات بسوطي وانا محرم  
 فقال له عمر اطعم قبضته من طعام اخرج مالكا وعن ابي الزبير المكي ان عمر بن الخطاب قضى في الضبع كبش  
 وفي الغزال بعثوني في الارزب لبناق وفي السير بوع بجفيرة اخرج مالكا وعن محمد بن سيرين ان رجلا جاز الى  
 عمر بن الخطاب فقال اني اجريت وصاحب لي فرسين الى ثغرة نيتة فاصبنا طيبا ونحن محرمان فماذا ترى  
 فقال عمر لرجل الى جنبه تعال حتى احكم ما وانت قال فحكما عليه بعث فولى الرجل وهو يقول هذا امير المؤمنين  
 ما يستطيع ان يحكم في ظبي حتى وعار جلا يحكم معه فسمع عمر قول الرجل فدعا له فسال هل تقر سورة الماء فقال  
 لا قال فهل تعرف هذا الرجل الذي حكم سي فقال لا فقال عمر لو اخبرتني انك تقر سورة الماء لكانت  
 خيرا ثم قال ان الله تبارك وتعالى يفعل في كتابه يحكم به ذوا عدل منكم به يا بلع الايتسوه يا عبد الرحمن ان  
 خوف اخرج مالكا من كتاب النكاح والطلاق وعن سعيد بن السيل بن عمر بن الخطاب قضى في امرة اذ  
 تروها الرجل انه اذا اخرجت السور فقد وجب عليه الصداق اخرج مالكا عن ابي الزبير المكي ان عمر بن

الخطاب فی نکاح لم یسجد علیہ الارجل وامرأة فقال هذا نکاح الشر ولا اجیزہ ولو كنت تقدست فیہ لرحمت  
 اخرجہ مالک وعن سلیمان بن لیسان طلیعة الاسدیة كانت تحت رشید الثقفی فطلقها فنکحت فی عدتها فبا  
 عمر بن الخطاب ضرب زوجه بالحققة ضربات و فرق بينهما الحدیث اخرجہ مالک وعن عبد الله بن عتبة بن مسعود  
 ان عمر بن الخطاب سئل عن المرأة وابنتها من ملک الیمین لوطاً احدثا بعد الاخری فقال عمر احبان اجیزهما  
 جسیعاً ونهی عن ذلك اخرجہ مالک وعن عروة بن الزبیر ان خولہ بنت حکیم وضعت علی عمر بن الخطاب فقالت ان  
 ریحیم بن امیة تتمتع بامرأة مولدة فجعلت منه فخرج عمر بن الخطاب فزعا یخبر رواه فقال هذا المتعة ولو كنت  
 فیہا لرحمت وعن سعید بن المسیب قال قال عمر بن الخطاب یا رجل تزوج امرأة وبها جنون او جذام او برص  
 فمتسما فقلها صديقاً کما کما وذلک لزوجها غرم علی ولیها اخرجہ مالک وعن مالک انه بلغه انه کتب لی عمر بن الخطاب  
 من العراق ان رجلاً قال لامرأته حبک علی غارک فکتب عمر بن الخطاب لی عالمه ان مره یوافئنی بکاتہ فی الموضع  
 فبیتا ثم یطوف بالبیت اذ قیہ الرجل فسلم علیہ فقال لعمر من انت فقال انا الرجل الذی امرت ان اجلب  
 علیک فقال غارک مالک برب هذا البیت ما روت بقولک حبک علی غارک فقال الرجل یا امیر المؤمنین  
 لو اختلفت فی غیر هذا الموضع ما صدقک اروت بذلك لفراق فقال عمر بن الخطاب هو ما روت اخرجہ لموطا  
 وعن سعید بن المسیب ان عمر بن الخطاب قال یا امرأة فقدت زوجها فلم تدلین هو فانها تنظر اربع سنین ثم  
 تعد اربعة اشهر عشر ثم تحل اخرجہ مالک وعنه انه قال قال عمر بن الخطاب یا امرأة طلقته فحاضت حیضه  
 وحیضین ثم رفعتها حیضها فانها تنظر تسعة اشهر فان بان بها حمل فذلک والا اعتدت بعد التسعة الا تسعة  
 ثلثة اشهر ثم حلت اخرجہ مالک وعن مالک انه قال بلغنی ان عمر بن الخطاب قال فی المرأة یطلقها زوجها و هو قاض  
 عنہا ثم یرجع ان یبلغها رجعتہ وقیمہ یبلغها طلاقه ایا ما فتتزوجت انه ان دخل بها زوجها الاخر ولم یدخل بها  
 فی الاول الذی کان طلقها الیها اخرجہ فی الموطا وعن الحسن بن عمر بن الخطاب ان امرأة تتفاحست  
 ان زوجها اذا یصل الیها فاجله عولاً فلما انقضی الحول لم یصل الیها خیر بها فاختارت نفسها ففرق بينهما عمر  
 وجعلها طلیقة بانته اخرجہ احمد وعن ابن عباس قال کان اطلاق عمر رسول الله صلی الله علیه وسلم و الی  
 وسنتين من خلافة عمر طلاق الثلث واحدة فقال عمر ان الناس قد استجدوا فی امرک انت لم فیہ اناة فلو

بکسریم و سکون یاء و فحوق  
 فاد مفعول ارفاقی لک ما فحوق  
 طلیعة یعنی نیکو و ارفاقی  
 سکون بن دادان ارفاقی لک ما فحوق  
 داه سکنی و ارفاقی







لما فتحت قمرية ارا قسمتها بين اهلها كما قسم النبي صلى الله عليه وسلم خيبر خربة التجارى ومن عروة عن عائشة عن  
 النبي صلى الله عليه وسلم قال من اعمارضا ليست لاحد فهو احق وقال عروة وقضى به عمر في خلافة اخر خربة التجارى  
 قال ابو عبد الله بلعنا ان النبي صلى الله عليه وسلم حرم البقيع وان عمر حرم السرف والريذة اخر خربة التجارى في الصحيح  
 وعن ابن عمر قال اصاب عمر ارضا بخيبر فالى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال اصبحت ارضا لم اصبها الا قط النفس  
 عندي فكيف تامرني به قال ان شئت حبست اصلها وتصدق بها فتصدق بها عمر ان لا يباع اصلها ولا يورث  
 ولا يورث للفقر والقربى والرقاب في سبيل الله وابن السبيل لا جناح على من يها ان ياكل منها بالمعروف غير  
 متمول اخر خربة ابو داود وعنه ابراهيم عن عمر بن الخطاب انه كان ينادى على منبر رسول الله صلى الله عليه وسلم  
 في بيع اموات الاولاد انه حرام اذا ولدت الامة سيدا عتقت وليس عليها بعد ذلك رقة اخر خربة محمد وعنه يحيى  
 بن سعيد عن سعيد بن المسيب ان عمر بن الخطاب احتشم اليه مسلم ويهودى فرأى عمر بن الخطاب ان الحق لليهودى  
 فقتضى له عمر فقال لليهودى والله لقد قضيت باحق فصر به عمر بن الخطاب بالردة ثم قال وما يدريك فقال  
 اليهودى انا بخدانه ليس قانس لقضى باحق الا كان عن يمينه ملك عن شماله ملك يستدوانه ويوفقانه للحق يادام  
 مع الحق فافتركا الحق عرجا وتركاه اخر خربة مالك عن ابن بريق بن ابى عبد الرحمن انه قال قدم على عمر بن الخطاب  
 رجل من اهل العراق فقال لقد جدت لك امر بالراس ولا ذرت قال عمر بن الخطاب بمو قال شهادة الزور  
 ظهرت بارى فقال عمر وقد كان ذلك قال نعم قال عمر بن الخطاب لا بد من رجل في الاسلام بغير العدل اخر خربة مالك  
 عن مالك انه بلغه ان عمر بن الخطاب قال لا يجوز شهادة خصم ولا ظن اخر خربة في الموطأ وعنه عبد الرحمن بن محمد  
 بن عبد الله بن عبد القارى عن ابيه انه قال قدم على عمر بن الخطاب رجل من قبل ابي موسى الاشعري فسأل  
 عن الناس فانخبره ثم قال له عمر بن الخطاب بل كان فيكم من مغتر بخيبر فقال نعم رجل كفر بعد اسلامه فافزعتم  
 به قال قربناه فصر بنا عتقه فقال عمر افلا جستموه ثلاثا واطعتموه كل يوم رغيافا مستبتموه لعل تروا  
 امر الله تعالى ثم قال عمر اللهم اني لم احضر ولم امر ولم ارض ان يبلغنى اخر خربة مالك وعنه سفيان بن عيينة  
 سليمان وجده يسبوا في زمان عمر بن الخطاب قال فحببت به الى عمر بن الخطاب فقال يا حاكمك على اخذ هذه  
 المنية فقال وجده بها ضائعة فاخذتها فقال عريفه يا امير المؤمنين انه رجل صالح فقال عمر اني سميت رجلا  
 في حياته

احاديث مستقلة

احاديث مستقلة

منه عينية اسم فاعل  
 افعال واضافت بجانب  
 مفعلي تارة زائدة  
 حرمه باشد  
 اعدت متعلق بشهادت

ولادہ وعلینا نقضہ اخرجہ مالک و عن سلیمان بن یسار ان عمر بن الخطاب کان یطیأ اولاد الحجاب  
 بمن ادعاهم فی الاسلام فاتی رجلان کلاهما یدعی ولد امراة قد عامر بن الخطاب قانفا فظن الیہما فقال  
 القائل لقد اشتہر کافیه فخرجہ عمر بن الخطاب بالدرۃ ثم دعی المرأة فقال اخرجونی خبرک فقال کان ہذا  
 لاصد الرحلین یا یتیمی وہی فی اہل لا ہلہا فلا یفار قہا حتی یظن او تظن انہ قد استمر بہا جمل ثم انصرف  
 عنہا فاہرق علیہ و ما ثم خلف علیہا ہذا یعنی الآخر فلما ادری من الیہما ہو قال فکبر القائل فقال عمر فلما  
 وال الیہما شئت اخرجہ مالک و عن مالک نہ بلغہ ان عمر بن الخطاب و عثمان بن عفان قضی احدہما فی  
 امرأۃ غرت رجلا نفسہا و ذکر ت انہا حرۃ فولدت لہ اولاد و اقضی ان یغدی ولدہ بمشام اخرجہ فی الموطا  
 و عن عبد المذہب عن عمر بن الخطاب قال ما بال رجال یطیئون ولا یدعہم ثم یخرجونہن ثم یتانی ولیدہ  
 یعترف سیدہ ان قد اہل بالاسحققت بہ ولد ہا فاعزوا بعد ذلک و اترکوا اخرجہ مالک و عنہ ان عمر بن  
 الخطاب قال من احیی ارضا مسیتہ فی اخرجہ مالک و عن یحیی المازنی ان الضحاک بن خلیفۃ ساق خلیفۃ  
 الخریض و الاولاد ان یمر بہ فی ارض محمد بن مسلمۃ فابی محمد فقال لہ الضحاک لم تمنعی و ہولک منفعۃ تشہ  
 اولاد و اخر اولاد لایضیک فابی محمد فکلم فیہ الضحاک عمر بن الخطاب قد عامر بن الخطاب محمد بن مسلمۃ فامرہ ان  
 سبیلہ فقال محمد لا والد فقال عمر لم تمنع اخاک ما یففعہ و ہولک ما یففع تسقی بہ اولاد و اخر اولاد لایضیک فابی  
 محمد بن مسلمۃ لا والد فقال عمر و الدیم بن ہر و علی بن کفامہ عمر بن ہر یففع الضحاک اخرجہ مالک و عن عمر بن  
 المازنی عن لبیۃ نہ قال کان فی حائط جبرج عبد الرحمن بن عوف فاراد عبد الرحمن بن عوف ان یحو  
 ما حیتہ من الحائط ہی اقرب الارضہ فمنعہ صاحب الحائط فکلم عبد الرحمن بن عوف عمر بن الخطاب ذلک فقضی  
 عبد الرحمن بن عوف بتجولہ اخرجہ مالک و عن یحیی بن عبد الرحمن بن حاطب ان رقیقا لِحاطب سرقوا  
 رجل من اہل اخرجہ فانتحرھا فرفع ذلک لی عمر بن الخطاب فامر عمر کثیر بن الصلت ان یقطع ایدیہم ثم قال عمر  
 لکبہ ہم قال عمر و الد لا غرمک غرامی شق علیک ثم قال للمزنی کم شمن ما قنک فقال المزنی کنت و الد  
 من اربعۃ مائۃ درہم فقال عمر عطۃ ثمان مائۃ درہم اخرجہ مالک و عن عبد الرحمن بن عبد القاری ان عمر بن الخطاب قال  
 ما بال رجال یجولون ابناہم غلام یسکونہا فان مات ابن واحدہم قال مالی سیدی لم عطا احد و ان مات

ما بال رجال یجولون ابناہم غلام یسکونہا فان مات ابن واحدہم قال مالی سیدی لم عطا احد و ان مات

ما بال رجال یجولون ابناہم غلام یسکونہا فان مات ابن واحدہم قال مالی سیدی لم عطا احد و ان مات

ما بال رجال یجولون ابناہم غلام یسکونہا فان مات ابن واحدہم قال مالی سیدی لم عطا احد و ان مات

Marfat.com

قالوا اور کنا الناس علی ان دینہ المسلم محمد علی عبد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ماتہ من الابل فقوم عمر بن الخطاب  
 الدین علی اہل القرۃ الف وینار اثنی عشر الف ودرہم اربعہ البغوی فی شرح السنۃ وفی روایۃ لہ عن عمر بن الخطاب  
 ابیہ عن جده قال کان قیمۃ الدین علی عبد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثمان مائۃ وینار وثمانیۃ آلاف ودرہم ودرہم اہل اللہ  
 یومئذ علی نصف من دینہ المسلمین قال فکان کذا حتی استخلف عمر فقام خطیباً فقال ان الابل قد قلت قال  
 ففرضہا عمر علی اہل الذہب بالف وینار وعلی اہل الورق اثنی عشر الف وعلی اہل البقر مائۃ بقرة وعلی اہل البقر مائۃ بقرة  
 وعلی اہل الابل مائۃ حلتہ قال وترک دینہ اہل الذہب ففرضہا فیما فیہ من الدین رواہ شرح السنۃ وعن المغیرۃ بن شعبۃ قال  
 نشہ عن الناس اسبغ من اللبنی صلی اللہ علیہ وسلم احد منکم فی الجین فقام المغیرۃ فقال قضی فیہ عبد او امۃ فشد الناس الیہا  
 فقام المقضی لہ فقال قضی اللبنی صلی اللہ علیہ وسلم لی بہ عبد او امۃ فشد الناس الیہا فقام المقضی علیہ قال قضی اللبنی  
 صلی اللہ علیہ وسلم علی غرة عبد او امۃ فقلت انقضی علی فیما الاکل ولا شرب ولا استہل ولا نطق ان تطلہ فمواقع بالطل  
 ففہم اللبنی صلی اللہ علیہ وسلم شیء معہ فقال اشتر فقام عمر لولایہ من قضاء اللبنی صلی اللہ علیہ وسلم بحلتہ دینہ بین یومین اربعہ  
 الدارمی وعن ابن شہاب بن عمر بن الخطاب نشہ الناس بنی من کان عنہ علم من الدین ان یخبر لی فقام الضحاک  
 بن سفیان الکلابی فقال کتبالی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان اورث امرأۃ اشیم انصبالی من دینہ زوجہا فقال  
 لہ عمر بن الخطاب دخل النجاشی ایتیک فلما نزل عمر بن الخطاب خبر الضحاک فقضی بذلک عمر بن الخطاب قال ابن شہاب  
 وکان قتل اشیم خطأ اخرجہ مالک عن عمرو بن شعبان رجلاً من بنی بدج لقال لہ قتادة خذ ابنہ لیسف فاصاب  
 ساقہ ففسری فی جرحہ فمات فقدم سرقہ بن جشم علی عمر بن الخطاب فکذا لہ فقال لہ عمر اعدوا قرید عشرین مائۃ  
 حتی اقدم علیک فلما قدم علیہ عمر اخذ من تملک الابل ثلثین جفۃ وثلثین جذۃ واربعمین خلفۃ ثم قال ابن احو المقبول قال  
 لما ذبح الخالد بن عبد اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لیس لیس فی شئ اخرجہ مالک عن ابرہیم ان عمر بن الخطاب تی رجل قد  
 قتل عماراً بنی فقیہ بعض الاولیاء فقام یقبلہ فقال عبد اللہ بن مسعود کانت النفس لہم جمیعاً فلما عفی ہذا حی النفس فلما  
 یستطیع ان یأخذہ یعنی الذی لم یعف حتی یأخذہ غیرہ قال فماتری قال اری ان تجعل الدین علی منی ما لہ  
 وترفع عنہ حصۃ الذی عفی قال عمرو والناری ذلک اخرجہ محمد وعمر بن سعید بن المسیب ان عمر بن الخطاب قتل  
 نفر اربعۃ او سبۃ رجل واحد قتلاہ قتل غیلۃ وقال عمر تو مالاً علیہ اہل صنعا فقتلہم جمیعاً اخرجہ مالک

بنی ہنای وبنی ربیعہ



اعادته

وعنه ان عمر بن الخطاب قال في خطبة قبل موته ايها الناس قد سنت لكم السنن وفرضت لكم الفروض وتركتم على الواضحة الآن تصلوا بالناس يمينا وشمالا وضرب باحدى يديه على الاخرى ثم قال ايهاكم ان تهلكوا عن آية الرحمة ان يقول قائل انما لاجد حدين في كتاب الله فقد رجم رسول الله صلى الله عليه وسلم ورجينا والذي نفسي بيده لولا ان يقول الناس زاد عمر بن الخطاب في كتاب الله لكتبتهما الشيخ والشيخة اذ انينا فارجموها التبت فانما قد قرنا ما اخرج به مالك وعن الشعبي عن عمر بن الخطاب قال اذا قر الرجل بولده طرفه عين فليس له ان ينفية اخرج به محمد وعنه صفية بنت ابى عبيدان ابابكر الصديق الى رجل قد وقع على جارية بكر فاحبلها ثم اعترف على نفسه بالزنا ولم يكن احسن فامس به ابو بكر فجلده احد ثم نفى الى ذلك اخرج به مالك وعن نافع ان عبدا كان يقوم على رقيق الخمس وانه استكره جاريته من ذلك الرقيق فوقع بها فجلده عمر بن الخطاب ونفاه ولم يجلد الوليدة لانه استكرهها اخرج به مالك وعن عبد الله بن عباس المخزومي قال امرني عمر بن الخطاب في فتيته من قرش فجلدنا ولائد من ولاد المارة خمسين خمسين في الزنا اخرج به مالك وعن ابى الزنا وانه قال جلد عمر بن عبد العزيز عبدا في فرية ثمانين قال ابو الزناد فسالت عبد الله بن عامر بن ربيعة عن ذلك فقال اذكرت عمر بن الخطاب وعثمان بن عفان والخلفاء لهم جزا فما رايت احدا جلد عبدا في فرية اكثر من اربعين اخرج به مالك وعن عمر بن الخطاب قال ان رجلا من سبأ في زمان عمر بن الخطاب فقال احدهما للآخر والله ما لي بزان ولا مني بزان فاستشارني ذلك عمر بن الخطاب فقال قائل مع اباه وانه وقال آخرون قد كان لابي له وامه مع غير هذا ترى ان تجلده احد فجلده عمر بن الخطاب احد ثمانين اخرج به مالك وعن ربيعة بن ابى عبد الرحمن ان عمر بن الخطاب قال لرجل خرج بجاريته لاسرته معه في سفر فاصابها ففارت امراته فذكرت ذلك لعمر بن الخطاب فسأله عن ذلك فقال وبتها وادها فقال عمر لاسنن البينة ولا منيك باحمارك قال فاعترف امراته انها وبتها له اخره مالك

السائب بن يزيد ان عبد الله بن عمر والحفص بن جابر بن عبد الله بن عمر بن الخطاب فقال له اقطع يد علماني فانه سرق فقال له عمر ماذا سرق فقال سرق امرأة لاسرته فتمها ستون درهم فقال عمر سلكه على قطع خادكم سرق متاعكم اخرج به مالك وعن ابن عباس رضي الله عنهما قال ان الشراب كانوا يضربون على



الديلمي ان عمر بن الخطاب استشار في الخمر شربها الرجل فقال له علي بن ابي طالب نرى ان تجلده ثمانين  
فانه اذا شرب سكر واذا سكر هذى واذا هذى افترى او كما قال فجلده عمر ثمانين اخرج به مالك وعنه ابن  
شهاب انه سل عن حد العبد في الخمر فقال بلغني ان عليه نصف حد الحر في الخمر وان عمر بن الخطاب وعثمان  
بن عفان وعبد الله بن عمر قد جلدوا عبيدهم نصف حد الحر في الخمر اخرج به مالك وعنه محمود بن لبيد الانصاري  
ان عمر بن الخطاب حين قدم الشام شكى اليه اهل الشام وبار الارض وثقلها وقالوا لا يصلحنا الا بهذا الشراب  
فقال عمر اشربوا العسل فقالوا لا يصلحنا العسل فقال رجل من اهل الارض هل لك ان تجعل للناس  
من هذا الشراب شيئا لا يسكر قال نعم فطنجوه حتى ذهب منه الثلثان وبقى الثلث فاتوا به عمر فدخل  
فيه عمر اصبعه ثم رفع يده فقبضها ثم مطط فقال هذا الطلاء هذا مثل طلاء الابل فامرهم عمر ان يشربوا وفقا  
له عبادة بن الصامت احللتها والله فقال عمر كلا والله اللهم اني لا احل لهم شيئا حرمت عليهم ولا احرم عليهم  
شيئا احللتهم له اخرج به مالك وعنه قيس بن حازم قال اتيت النبي صلى الله عليه وسلم لا بايعة فحنت وقد  
قبض والابوبكر قائم مقامه فاطال الثناء واكثر البكاء قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول  
ان كسر بالمد انتفاء من نسب وان دق واودع ان نسب لا يعرف اخرج به الدارمي وعنه ابراهيم قال قال  
عبد الله كان عمر اذا سلك طريقا وجدناه سهلا وانه قال في زيج والابوين للزوج النصف وللأم  
ثلث ما بقي اخرج به الدارمي وعنه عن عبد الله قال كان عمر اذا سلك طريقا اتبعناه فيه ووجدناه سهلا وانه  
يخصي في امرأة والابوين من اربعة فاعطى المرأة الربع والام ثلث ما بقي والاب سهمين اخرج به الدارمي  
وعنه ابراهيم في زوج وام واخوة لاب وام واخوة لام قال كان عمر وعبد الله بن عمر يشبهون قال قال عمر لم  
يزوجهم الاب الا قرا اخرج به الدارمي وعنه ابن عباس وابن الزبير ان ابا بكر جعل ابا اخرج به الدارمي وعنه  
الشعبي قال كان عمر يقاسم اجمع الاخ والماثورين فاذا ازدادوا اعطاه الثلث وكان ذلك في  
السدس اخرج به الدارمي وعنه مروان بن الحكم ان عمر بن الخطاب لما طعن استشار ابراهيم في جعل مال في  
كنت رايت في ابي رايافان لا يتم ان يتبعوه فاتبعوه فقال له عثمان ان نتبع اباك فانه اشبه  
ان نتبع راى الشيخ فقلت ذوالراى كان اخرج به الدارمي وعنه زيد بن ثابت انه كتب اليه حاوية يسأله

اذا شرب سكر  
هذى

اذا شرب سكر  
هذى

عن ابی فکرتب الیہ زید بن ثابت انک کتبت الی تسألنی عن ابجد والحداء علم وذلک ما لم یکن یقضی فیہ  
الا الامر یعنی اخافا وقد حضرت الخلیفتین قبلك یعطیانہ النصف مع اللخ الواحد والثلاث مع الاثنین  
فان کثر الاخوة لم یتقصوه من الثلث اخرجہ مالک وعن قبیصہ بن ذویب انہ قال جارت ابجدۃ الی ابی  
الصدیق تسألہ میسرثا فقال لہا ابو بکر مالک فی کتاب الشیء وما علمت مالک فی سنتہ رسول اللہ  
صلی اللہ علیہ وسلم شیئا فوجہی حتی اسأل الناس فسأل الناس فقال المنیر بن شعبہ حضرت رسول اللہ  
صلی اللہ علیہ وسلم اعطایا السدس فقال ابو بکر بل معک غیرک فقام محمد بن سلمۃ الانصاری فقال  
ما قال المنیر بن شعبہ فانفذہ بہا ابو بکر الصدیق ثم جارت ابجدۃ الاخری الی عمر بن الخطاب تسألہ میسرثا  
فقال مالک فی کتاب الشیء وما کان القضاء الذی قضی بہ الا یغیرک وما انا بزاہد فی الفرض شیئا  
ولکنہ ذلک السدس فان اجتمعما فیہ فہو بینکما وایتیکما خلت بہ فہولہا اخرجہ مالک وعن زید بن سلم  
ان عمر بن الخطاب سأل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن الکلمات فقال لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ  
وسلم کیفیک من ذلک الآتية التي انزلت فی آخر سورة النساء اخرجہ مالک وعن الشعبي قال سأل ابو بکر عن  
الکلمات فقال انی ساقول فیہا بری فان کان صوابا فمن السدان کان خطا فمنی ومن الشیطان  
اراه ما خلا الوالد والولد فلما استخلف عمر فقال انی لایسجی السدان اردشیئا قالہ ابو بکر اخرجہ الدارمی وعن  
الضحاک بن قیس ان عمر قضی فی اہل طاعون عمرو بن لوط طاعون فی الاسلام انہم کانوا اذا کانوا من  
قبل الاب سوا فبنوا الام احق واذا کان بعضهم اقرب من بعض باب فہم احق بالمال اخرجہ الدارمی  
وعن سلیمان بن یسار ان محمد بن الاشعث اخبرہ ان عمثہ لہ یہودیۃ او نصرانیۃ توفیت وان محمد بن  
ذکر فلک عمر بن الخطاب وقال لہ من یرثہا فقال لہ عمر بن الخطاب یرثہا اہل دینہا ثم الی عثمان بن  
عقاف فسألہ عن ذلک فقال عثمان اترانی نسیت ما قال لک عمر بن الخطاب یرثہا اہل دینہا اخرجہ  
مالک وعن الشعبي قال کتب عمر بن الخطاب الی شرحبیل ان لا یورث الحمیل الاہنیۃ وان جارت بہ فی  
خرقہا اخرجہ الدارمی وعن سعید بن المسیب یقول الی عمر بن الخطاب ان یورث احدنا من الاعاجم  
الا اسدا ولدت فی العرب اخرجہ مالک وعن عبد الرحمن بن حنظلۃ الزرقی عن مولى قریش کان قری

صیل بر قریش ابیہ  
کیک از بلاد خود و حال  
خود می فرماید سلام  
آفہ شود و بعضی گویند  
کہ جمعی بعضی قول دارند  
کہ این طور کہ کی از قریش  
گویند کہ او را در من بایست  
من است تا کہ بکشت دور  
رسولی او بخود کوشد  
بسی قوی بودن گویند  
شہدہ خود ہستند



یقال لہ ابن مسری کہ قال کنت جالساً عند عمر بن الخطاب فلما صلی الظهر قال یا یوسف فہم ذلک الکتاب  
کتبه فی شان العترة یسأل عنہا ویستخیر فیہا فاتی بہ یرفأ فادع ابور وقح فیہ ما فہم ذلک الکتاب فیہ ثم  
قال لورضیک المد اقرک اخرجہ مالک وعن الشعبي قال عمر لا یرث قاتل خطأ ولا عمد اخرجہ الدارمی وعن  
ابراہیم قال قال عمر اذا کانت احمرۃ تحت الملوک فولدت غلاماً فانه یعق یعق امہ وولادہ لموالی امہ  
فاذا اعتق العبد خبر الولاد الی موالی امیہ اخرجہ الدارمی وعن علا بن زیاد ان رجلاً سأل عمر بن الخطاب  
فقال ان وارثی کمالہ فاصی بالنصف قال لا قال فالثلث قال لا قال فالربع قال لا قال فالخمس  
قال لا حتی صار الی العشر فقال اوص بالعشر اخرجہ الدارمی وعن عبد المد بن ابی ربیعہ ان عمر بن الخطاب  
قال یحدث الرجل فی وصیتہ ما شاء واما انزل فقال ابوبکر انت بنازل واما ابراہیم  
الصدیق بعث جیوشاً الی الشام فخرج مثنی مع یزید بن ابی سفیان وکان امیر ربع من تملک للرباع  
فخرجوا ان یزید قال لا الی بکرا ما ان ترکب واما انزل فقال ابوبکر انت بنازل واما ابراہیم  
انی حسبت خطای بذہ فی سبیل اللہ ثم قال لہ انک ستجد قوماً زعموا انہم حبسوا انفسہم فی سبیل اللہ  
فدبرہم وما زعموا انہم حبسوا انفسہم لہ وستمجد قوماً فخصوا عن اوساطہم من الشعر فاضرب ما فخصوا  
عنہ بالسیف وانی موصیک بعشر لا تقتلن امرأۃ ولا صبیئاً ولا کبیراً ولا تقطعن شجر امشروا ولا تحزن  
عامراً ولا تعقرن شاة ولا بعبیر الا لاکلہ ولا تحرقن نخلاً ولا تغرقن ولا تغفل ولا تعین اخرجہ مالک عن  
ابن عباس ان الخمس کان فی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی خمسۃ اسم للہ والرسول سهم وثلث  
القنزی سهم وللیتامی والمساکین وابن السبیل ثلثۃ سهم ثم قسمہ ابوبکر الصدیق وعمر الفاروق وعثمان  
او والنورین رضی اللہ عنہم علی ثلثۃ سهم وسقط سهم الرسول وسهم فی القنزی وقسم علی الثلثۃ الباقین ثم  
قسمہ علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ علی ما قسمہ علیہ ابوبکر وعمر وعثمان اخرجہ القاضی ابو یوسف فی کتابہ  
الخروج وعن عبد الرحمن ابن ابی لیلی قال سمعت علیاً یقول قلت یا رسول اللہ انما  
تولیتنی خمساً من الخمس فما قسمہ حیو تک کیدا نیا زعنا احد بعدک فافعل قال فوالانیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ  
وسلم فقسمتہ حیوۃ ثم ولانیہ ابوبکر الصدیق فقسمتہ حیوۃ ثم ولانیہ عمر بن الخطاب فقسمتہ حیوۃ حتی اذا کا

احادیث شریفہ

احادیث شریفہ

احادیث شریفہ

آخر سنة عمر بن الخطاب رضي الله عنه فاتاه مال كثير فعزل حقه ثم ارسل الى فقال خذ فاقسمه فقلت يا  
 امير المؤمنين بنا عنه العام غني وبالمسلمين اليه حاجته فزوه عليهم تلك السنة ولم يدعنا اليه احد بعد عمر بن  
 الخطاب رضي الله عنه حتى قمت انا ستقاني هذا فلقيني العباس بن عبد المطلب بعد خروجي من عنده فقال  
 يا علي لقد حرمنا الغداة شيئا لا يرد علينا ابد الى يوم القيامة اخرج ابو يوسف وعن الزهري ان نجرة كتبت  
 الى ابن عباس يساله عن سهم ذوى القربى لمن هو فكتب اليه ابن عباس كتبت الى تسالني عن سهم  
 ذوى القربى لمن هو وهو لانا وان عمر بن الخطاب وعانا الى ان نيكج منه يا ولقيضي عنه عن مخرجنا  
 ونخدم منه عانا فابينا الا ان يسلم لنا فالي ذلك علينا اخرج ابو يوسف ومن حديث عائشة رضي الله  
 عنها كانت فاطمة رضي الله عنها تسال ابا بكر نصيبها مما ترك رسول الله صلى الله عليه وسلم من خير وفدك  
 وصدقة بالمدينة فالي ابو بكر عليها ذلك وقال ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لا نورث ما تركنا صدقة  
 وقال است تارك شيئا كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يعمل به الا عملت به فالي اخشي ان تركت شيئا  
 من امره ان ازيغ فاما صدقة بالمدينة فدهمها عمر الى علي وعباس واما خير وفدك فاسكها عمر وقال بها  
 صدقة رسول الله صلى الله عليه وسلم كانتا حقوق التي تعرفه ونوابه وامر بها الى من ولي الامر قال فيها  
 علي ذلك الى اليوم اخرج به البخاري ومن حديث مالك بن اوس قال عمر اتته واشدكم بالمد الذي باؤتم  
 تقوم السجود والارض هل تعلمون ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لا نورث ما تركنا صدقة يريد  
 الله صلى الله عليه وسلم نفسه فقال الرهط قد قال ذلك فاقبل عمر على علي وعباس فقال اشدكم الله  
 تعلمون ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قد قال ذلك قال نعم قد قال ذلك قال عمر فالي احدكم عن  
 الامران العبد قد خص رسول الله في هذا الشيء لم يعط احد غيره ثم قرأ ما قاله الله على رسولهم الى قوله قد  
 وكانت هذه قال رسول الله صلى الله عليه وسلم والصدقات لا تدونكم ولا استأثر بها عليكم وقد اعطاكم  
 ما سألتم منها هذا المال فكان رسول الله صلى الله عليه وسلم ينفق على اهله نفقة سنتهم من هذا  
 المال ثم ياخذ ما بقي فيجعل مال الصدقة رسول الله صلى الله عليه وسلم بذلك جوة الشدكم بالمد هل  
 تعلمون ذلك قالوا نعم فقال ابو بكر انا ولي رسول الله صلى الله عليه وسلم فقبضها ابو بكر فعمل فيها بما عمل

عن علي قال ولا يزل  
 رسول الله صلى الله عليه وسلم  
 ينفق في بيته من خصاله  
 ما لا ينفق في غيره  
 قال فقلت قد  
 سمعت عن جده  
 بيت المال  
 سله امرت ان تار  
 له عمر بن الخطاب  
 في بيته من خصاله  
 ما لا ينفق في غيره  
 قال فقلت قد  
 سمعت عن جده  
 بيت المال  
 سله امرت ان تار  
 له عمر بن الخطاب  
 في بيته من خصاله  
 ما لا ينفق في غيره

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم والہد لعلم انہ صادق بار راشد تابع للحق ثم توفي اللہ ابابکر فقلت انما ولی الی بکر  
 فقبضتها سنتین من انما فی عمل فیہا با عمل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وما عمل فیہا ابو بکر والہد لعلم انی فیہا  
 صادق بار راشد تابع للحق ثم جئتمانی تکلمانی وکلتمنا واحدة وامرکما واحد حبیبی یا عباس تسالنی نصیبک  
 من ابن اخیک وجارنی ہذا یرید علیا یرید نصیب امرأۃ من ابیہا فقلت لکما ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
 قال لا نورث ما ترکنا صدقۃ فلما بدلی ان اودعہ الیکما قلت ان شئتما دفعتہما الیکما علی ان علیکما عند اللہ  
 یشاؤا سئلان فیہما با عمل فیہا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وما عمل فیہا ابو بکر وما عملت فیہما ندولیتہما  
 فقلت ما دفعتہما الینا فبذلک دفعتہما الیکما فانشدکم بالہدیل دفعتہما الیکما بذلک قال الریث نعم ثم اقبل علی  
 علی وعباس فقال انشدکم ابل دفعتہما الیکما بذلک قال لا نعم قال فلتسما منی قضاء غیر ذلک فواللہ  
 الذی باؤنہ تقوم السماء والارض لا اقضی فیہا قضاء غیر ذلک فان عجزت ما عنہا فاودعہا الی فانی الیکما یا  
 اخرجہ البخاری وعن ابی یوسف عن غیر واحد من علماء اہل المدینۃ فی قصۃ وضع الخراج علی اہل العراق  
 والشام ان اہل الشام والعراق اکثر واعلی عمر و قالوا لا تکلف ما افار اللہ علینا باسیا فانا علی قوم لم یحضر و  
 لم یشہد واولا بنا قوم ولا بنا ہم ولم یحضر واول کان عمر لا یرید علی ان یقول ہذا لابی قالوا فاستشیرنا  
 فاستشار المہاجرین الاولین فاختلفوا فاما عبد الرحمن بن عوف فکان رایہ ان یقسم لہم حقوقہم وراک  
 عثمان وعلی وطلحۃ رای عمر رضی اللہ عنہم فاریسل الی عشرۃ من الانصار خمسۃ من الاولین وخمسۃ من  
 الخرج من کبرائہم واثیر فہم فلما اجتمعوا حمد اللہ واشنی علیہ بما ہوا لہ وستمحہ ثم قال الی لم ازعمکم انما ان  
 شکر فانی انما فی فیما حملت من امورکم فانی واحد کاحدکم وانتم ایوم تقرون بالحق خافضی من خالفنی فانی  
 من وافقنی ارید ان یتبعوا الذی ہو بواہی حکم من اللہ کتابہ نطق بالحق فواللہ ان کنت اظفقت  
 بما اریدہ ما اردت بہ الا الحق قالوا قد نسمع یا امیر المؤمنین قال قد معتم کلام ہولاء  
 الی اظلمہم حقوقہم والی اعوذ باللہ ان اربک ظلما لمن کنت ظلمتہم شیدا بما لہم من الحق فیرموا علیہم فقلت لکن  
 رأیت انہ لم یبق شیء یفتح بعد ارض کسری وقد غنمنا اللہ والہم والرضیہم وعلوہم فقسمت ما غنموا من مال  
 اورشہ بین اہلہ واخرجت الخمس فوجہت علی وجہہ وانا فی توبیہ ورایت ان ابس الارضین ابلوہما

۱۰

علاج بضعہم منہم علیہا

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان

بعضی کبر وکبر عن مسلمانان





فی سبوح المسجود بالواحد یسبحون فلما اجمع امر بها فکشف عنها فرأى فیها من الجمال والبیض ما یکاوی تیلالاً منہ  
البصر قال فیکلی عمر فقال ای عبد الرحمن بن عوف ما یبکیک یا امیر المؤمنین فوالله ان کان هذا الیوم یوم شکرو  
یوم سرور و یوم فرح فقال عمر کلا ان بذلم العیطة قوم قطالاً التقى منهم العداوة والبغضاء ثم قال انیکل لهم بالصاع  
ام یخونون قال بل احب لهم ثم دعاس بن علی اول الناس فحشی له ثم دعاس بن اعمی الناس دون  
الدواوین و فرض للمهاجرین کل رجل منهم خمسة آلاف درهم فی کل سنة وللمانصار لکل واحد منهم اربعة آلاف  
درهم و فرض لابی البقی کل امرأة منهم اثنتی عشرة الف درهم الاصفیة و جویرة کل واحدة منهما ستة آلاف  
درهم قال عمر بن الخطاب و قتاد و قتاد و فضل و غیر ذلک من المهاجرین منهم کل رجل ستة آلاف درهم اخرجه  
النفوس فی شرح الستة و عمر بن ابی جعفر محمد بن علی ان عمر لما دون الدواوین قال بمن ترون ان ابی جعفر  
له اهد بالاقرب قال بل ابد بالاقرب قال اقرب بالاقرب رسول الله صلی الله علیه  
وسلم قال عمر بن بشام بن عروة عن ابيه قال حجی الزبیر نفسه من الدیوان عین قتل عمر و عمر بن عبد الله  
بن الزبیر نفسه عین قتل عثمان رواه البخاری فی شرح الستة و اما تربیت کردن شیخین صحابہ و سائر است  
لربیة شایع تربیت آنحضرت صلی الله علیه وسلم پس طول و عرضی دارد که این اوراق متحمل آن نمیتواند  
شد لیکن ناچار است از ذکر بعضی احادیث که شواهد این معنی باشند پس از جمله تربیت من لیس عمر فاف  
راشدید کردن و قتال اهل ر و عثمان ابی هريرة قال لما توفي رسول الله صلی الله علیه وسلم و کان  
ابوبکر و عمر من العرب فقال عمر کیف تقابل الناس و قد قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان  
ان اقاتل الناس حتی یعولوا لا اله الا الله فمن قالها فقد قسم نبي ماله و نفسه لا یخون و سائر علی السلام  
و لا یؤکلن من رزق بین الصلوة و الزکوة فان الزکوة علی المال و الصدقة علی النعمان  
فی رسول الله صلی الله علیه وسلم تقابلتم علی منبأ قال عمر فوالله ما یوالان قشر العبد المکرم  
و عن عمر بن عبد الله ابوبکر فیکلی فقال و دوت ان علی کما مثل علی یوما و سائر من بیایه ذکر الیوم  
قال و اما یوم فلما قبض رسول الله صلی الله علیه وسلم ارتدت العرب و قالوا انک قد فکرت فوالله  
منعونی فقال لا یأثم علی قعات یا خلیفة رسول الله صلی الله علیه وسلم و ارفق بهن و ارفق بالجهل و ارفق بالان

ونحوہ فی الاسلام انه قد قطع الوحي وتم الدين انقص وانا حي رواه زرین وعمر بن ابی حفص  
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کان ابو بکر فی ناحیۃ المدینۃ فجار فدخل علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وهو  
 مسجی فوضع فاه علی عین رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فجعل یقبلہ ویسکی ویقول یا ابی انت وامی طبت  
 حیاً وطبت میتاً فلما خرج مر بجر بن الخطاب وهو یقول یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولا بموت  
 حتی یقتل المنافقین وحمی یخری اللہ المنافقین قال وكانوا قد استبشروا بموت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
 وسلم فرغوا وروىهم فقال یا ایہا الرجل اسرع علی نفسك فان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قد مات الم تسرع  
 یقول انک میت وانهم یقیدون وقال ویا جعلنا الک بشیر من قبلک اخلا فان مت فہم سخالدون قال  
 ثم لی بشیر فمعد فی اللہ شیء علیہ ثم قال یا ایہا الناس ان کان محمد الہکم الذی تعبدون فان الہکم قد مات  
 وان کان الہکم الذی فی السماء فان الہکم لم یمت ثم تلاوا بحمد اللہ رسول قد خلت من قبلہ الرسل فان مات  
 او قتل التقلبتہم علی اعتقادکم حتی ختم الایۃ ثم نزل وقد استبشروا المسلمون بذلک وشتد فرہم واخذت المنافقہ  
 الحجابۃ قال عبد اللہ بن عمر فوالذی نفسی بیدہ فکانا کانت علی وجہہا غطیۃ فکشففت اخرجہ ابن ابی شیبہ  
 وزعم زر بن احارث عن ابن سابط قال لما حضرت ابابکر بوفاۃ ارسل الی عمر یخلفہ فقال الناس لیس خلفہ  
 علینا قطا علی ظاہرہم ملکنا کان افظ واغلظ فماذا نقول لربک اذ القیتہ وقد خلفت علینا عمر قال  
 اتخوفونی بربی اقول اللہ امرت خیر ملک ثم ارسل الی عمر فقال انی اوصیک بوصیتہ ان حفظتہا ان لعلک  
 سقا فی اللیل لا یقبل فی النہار وحافی النہار لا یقبل فی اللیل وانه لا یقبل نافلۃ حتی تؤدی الفریضۃ وانما  
 خفت موازین من خفت موازینہ یوم القیمۃ باتباعہم الباطل فی الدنیا وخفتہ علیہم وحق المیزان لا یخفی  
 فیہ الا الباطل ان یمکن خیفاً وانما ثقلت موازین من ثقلت موازینہ یوم القیمۃ باتباعہم الحق فی  
 الدنیا ان یمکن وحق المیزان لا یضع فیہ الا حق ان یمکن ثقیلاً فان انت حفظت وصیتی ہذہ فلما  
 یموتن فانی حبیب الیک من الموت ولا بد منہ وان انت ضیعت قولی ہذا فلا یمکن البغض الیک من  
 الموت ولن تعجزوا خیرہ الیوسف ورواہ ابن ابی شیبہ عن زبید ولم یدکر ابن سابط و فی روایۃ المہر ان  
 اہل النجۃ یصلح ما عملوا ویتجادز عن سیمائہم فیقول القائل انا بلغ بمولانا و ذکر اہل النار لیس فی ما عملوا

رواه زر بن احارث  
 عن ابن سابط  
 عن ابن عمر  
 عن زر بن احارث  
 عن ابن سابط  
 عن ابن عمر

وروی علیہم صالح ما عملوا فیقول القائل انما خیر من هؤلاء و ذکر آیت الرحمة و آیت العذاب فیكون المؤمن راغباً راہباً  
ولا یتنبی علی السد غیر الحق ولا یتقی بیدہ الی التہلکة فان انت حفظت قولی ہذا فلا یکین غائباً حبیباً لیک من  
الموت ولا بد لک منہ وان انت ضیعت قولی ہذا فلا یکین غائباً البغض الیک منہ ولن تعجزوا خیرہ  
مصنفہ وعن اسماء بنت عمیس قال لیا ابن الخطاب الی انما تخلفک نظر لما خلقت و رای وقد صحبت  
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرأیت من اثرہ انفساً علی نفسہ والہا علی الہم حتی ان کن تنطل نہدی الی الہم  
من فصول ما یتینا عنہ وقد صحبتنی فرأیتنی انما اتبعت سبیل من کان قبلی والہد بامت فجلت ولا توجہت  
فسوت والی علی السبیل بازغت وان اول ما احدثک یا عمر تفسک ان کل نفس شہوة فاذا اعطیتها  
تأیت فی غیبا واحذرک ہؤلاء النفس من اصحاب محمد صلی اللہ علیہ وسلم الذین قد انتفخت اجوافہم و طمحت البصاہر  
واحسب کل امرئ منهم لنفسہ وان لہم خیرة عند ربه واحد منهم نایاک ان تاون واعلم انہم من یزاد منک خافض  
ما خفت السدک مستقیمین باستقامت طریقتک ہر وہی اقر علیک السلام اخرجہ ابو یوسف وعن  
عبد اللہ بن حکیم قال خطبنا ابو بکر فہ قال اما بعد فانی اودیکم بقوی اللہ وان تشدوا علیہ ما ہو الہوان  
فخطبوا الرئیة بالرئیة وتبعہ والایمان بالمسلک فان السد شنی علی ذکر یا و اہل بیتہ فقال انہم کانوا یسارعون  
فی الخیرات ویعدوننا عباداً وعبادۃ لوالنا شعیب ثم علموا وعبادوا اللہ ان اللہ قد اراد من حجة الفسک وانہ  
علی ذلک ما یستقیمون شری سنام القلیل القالی بالکثیر الباقی مذاکتاب اللہ فیکم لا تغنی عبادتہ ولا یطغی  
فرب اللہ تعالیٰ بعبادہ و اتبعوا کتابہ و استبصروا فیہ لیوم الظلمۃ فانما خلتکم لایبوا و کل کما کونتم فاعلموا ان  
فیما یومون ما فعلوا ان ثم علموا وعبادوا اللہ انکم قد ورنتم فی اہل قریب عنکم اللہ فان ہذا اللہ ان  
تتقون لا یبال وانتم فی عمل اللہ فافعلوا و لکن تستطیعوا انما باللہ فسا بقوا فی اللہ انکم من اللہ ان  
تتقون فیردکم علی اسوار عمار فان انما ما جملوا و اجالہم فیر جم و اسوار الفسک فانما انکم من اللہ ان  
والرحا الوما انما النجا فان وراکم طالب حنیثاً مرة سریع اخیر و یو وراکم من اللہ انکم من اللہ ان  
ابو بکر یخطب فیکم کبر الخاق الانسان فیقول خاق ربی ان ان فیما کونتم فیما کونتم  
اخرجہ ابن ابی شیبہ وعن عروبة السلمی قال قال ابو بکر اکبوا فانکم تبکوا فکبوا اخرجہ ابن ابی شیبہ وعن





بعد اليقين شيئا خيرا من العافية وعليكم بالصدق فانه في الجنة والياكم والكذب فانه مع الفجور وهما في النار  
ولا تقاطعوا ولا تباعدوا ولا تخاسدوا ولا تباغضوا ولا توادعوا ولا تباغضوا ولا توادعوا ولا تخاسدوا ولا تباغضوا ولا توادعوا ولا تخاسدوا ولا تباغضوا ولا توادعوا  
قال كنت اذا سمعت من رسول الله صلى الله عليه وسلم حديثا نفعتني المدة بما شئت منه واذا حدثني عنه غيره  
استخلفه فاذا خلف لي صدقة وان ابا بكر حدثني وصدق ابو بكر ثم سمع النبي صلى الله عليه وسلم قال يا من  
رجل يذنب ذنبا فيتوب عنه فحسن الوضوء قال مسرورا يصلي وقال سفيان ثم يصلي ركعتين فيستغفر الله  
عز وجل الا غفر له اخرج احمد وعنه ابى برزة الاسلمي انه قال كنا عند ابي بكر الصديق في عمله فغضب على  
رجل من المسلمين فاشتد غضبه عليه جدا فلما رأيت ذلك قلت يا خليفة رسول الله اضرب عنقه فلما  
ذكرت القتل صرف عن ذلك الحديث اجمع الى غير ذلك من النحو فلما افرقتنا ارسل الى بعد ذلك ابا بكر الصديق  
فقال يا ابا برزة ما قلت قال ونسيت الذي قلت وقلت ذكرته قال اما تذكر يا قلت قلت  
لا والله قال اذيت حين رأيتني غضبت على الرجل فقلت واضرب عنقه يا خليفة رسول الله صلى الله  
عليه وسلم اما تذكر ذلك اذ كنت فاعلم انك قال قلت نعم والله والا ان استحي فقلت قال  
يا ابا بكر اولى بك ان تلحق بالمدبر الى اجد بعد خبري صلى الله عليه وسلم اخرج احمد وعنه الحسن البصري ان ابا بكر  
قال لعمر بن الخطاب اتق الله يا عمر فاكثرت عليه فقال له قائل اسكت فاكثرت فقال له عمر دعه لا خير فيهم  
ان لم يلقوا الناس ولا خير فينا ان لم تقبل واوشك ان ترد علي تأمل يا خريه ابو يوسف وعنه ابى المليلح  
بن اسامة البجلي قال خطب عمر بن الخطاب فقال يا ايها الرعايا انما عليكم حق المجترة بالغييب المعونة  
على اخيرها الرعاة ليس من علم حسبى الى الله ولا اعم نفعا من علم امام وبقية وليس من جهل الغفيل  
ولا اعم ضررا من جهل امام وخرقة وانه من يات به بالعافية فيا بين فخره يعطى العافية من فوقه اخرج ابو يوسف  
ورفع بن عباس قال دخلت على امير المؤمنين عمر بن الخطاب فقلت يا امير المؤمنين انما  
حين كفر الناس وجادت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم من قبل الناس فقلت  
وبو عنك راض ولم يختلف في خلافتك اثنان وقلت شيب فقال اعد لي فاعدت عليه فقال ولس  
الذي لا اله الا الله وان لي ما على الارض من مفار وبنينا لا فديت بن هول المظلم اخرج ابو يوسف

وعن عطار الکامی قال خطب عمر الناس فحمد الله وأثنى عليه ثم قال أما بعد إلی اوصیکم بتقوی السد الذي  
 بقی ویملک من سواه الذي بطاعته تنفع اولیاءه بمعصيته یضر عدائه فأیسر لها لک ملک معذرة فی تعد  
 ضلالتة حسبها هدی ولانی ترک حق حسب ضلالتة وان اتق بالتعبد للرأی من رعیتة تعابد بهم بالذي علیکم  
 فی وظائف دینهم الذي هداهم الله وانما علینا ان نامرکم بما امرکم الله به من طاعته وان نهکم عما نهکم الله  
 عنه من معصيته وان نقیم امر الله فی قریب الناس وبعیدهم ولا نزال علی من نال الخلق الا وان الله فرض الصلوة  
 وجعل لها شرطاً فمن شرطها الوضوء والخشوع والركوع والسجود واعلموا ایها الناس ان الطمع فقه وان  
 الیاس غنى وفی الغزاة راحة من خا طار السوء واعلموا انه من لم یرض عن الله فیما کره من قضائه لم یؤثر  
 الیه ویجب کینه شکره واعلموا ان الله تعالی عباداً یمیتون الباطل بحججه ویحیون الحق بذكره وریبوا وریبوا  
 فریبوا ان خافوا فلما یأسوا فالجبر ومن یقین بالمعایینوا فخلصوا بالم یزایلووا فخلصهم خوف فجره ایا یقطع  
 عنهم الحیوة علیهم نعمة والموت لهم کرامة اخرجهم ابو یوسف وعن زبید الیامی قال لما اوصی عمر قال اوصی الخلیفة  
 من بعدی بتقوی الله وادعیه بالمهاجرین الاولین ان یعرف لهم حقهم وکرامتهم وادعیه بالانصار الذين  
 تبوا الدار والایمان ان یقبل من حسنهم ویجاوز عن سیئهم وادعیه باهل الامصار فانهم رواد الاسلام  
 وخیظ العدو وحیاة المال ان لا یؤخذ منهم الا فضلهم عن رضا منهم وادعیه بالاعراب فانهم اصل العرب  
 ومادة الاسلام ان یؤخذ من عواسی اموالهم فیسرو علی فقرائهم وادعیه بذمة الله وذمة رسوله ان یوفی لهم  
 بعهدهم وان یقاتل من ورائهم ولا یكلفوا فوق طاعتهم اخرجهم ابو یوسف وعن معمر بن ابی طلحة ان  
 عمر خطب یوم جمعة فذكر نبی الله صلی الله علیه وسلم وذكر ابائهم وقال انی قد رأیت ویکاد تقرنی والی  
 لم یکن لیضیج دینه ولا خلافتة والذي بعث به نبیه صلی الله علیه وسلم فان عجل لی امر فاخلأ فی شوری ثم  
 یؤلا الله انی لو فی رسول الله صلی الله علیه وسلم فهو عنهم راض والی قد علمت ان قوما سیطئون  
 فی هذا الامر اما ضربهم بیدی هذه علی الاسلام فان فعوا فاولک اعداء الله الکفرة والضلال والی  
 الا ادع بعدنی شیئاً اہم الی من الکلمة وما اغلط لی رسول الله صلی الله علیه وسلم فی شیئ ما ضاحیة اغلط  
 الی فی الکلمة وما رجعت فی شیئ ما رجعت فی الکلمة حتی طعن جبعه فی صدری وقال یا عمر الا تکفیک است

الصيف التي في آخر سورة النصار فان اعش اقصى فيها قصته يقضي بها من يقهر القرآن ومن لا يقهر  
القرآن ثم قال اللهم اني اشهدك على امر الانصار فانا بعثتهم ليعلمون الناس دينهم ومنته نبينهم صلى الله عليه  
وسلم ولقيهم فيهم فليعلموا عليهم ويرفعوا الي ما اشكل عليهم من امرهم ايها الناس انكم تاكلون شجرتين لا  
اراهما الا خبيثتين لقد رايت رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا وجد ريحها من الرجل في المسج امر به فاخذ بيده  
فاخرج الى البقيع ومن اكلها فليمتها طنجاً اخرجه احمد وعنه خالد بن معدان قال دخل عبد الله بن الازهم على  
عمر بن عبد العزيز مع العامة فلم يفيجأ عمر الا وهو بين يديه يكلم فحمد الله واشتفى عليه ثم قال اما بعد فان الله  
خلق الخلق غنياً عن طاعتهم آمناء لمعصيتهم والناس يؤسند في المنازل والمرأى مختلفون فالعرب بالشعر  
تملكوا منازل اهل الحجاز واهل البصرة واهل الديار يجازونهم طيبات الدنيا ورخاء عيشها لا يسألون  
الرحمة ولا يتلون له كتاباً يسيتم في النار وجههم اعمى الحس مع ما لا يحصى من المرقوب عنده والمزبور  
فلما اراد الله ان ينشر عليهم رحمته بعث اليهم رسولا من انفسهم عزيز عليه ما علمتم حرص عليه كما بالموثنيين  
رحيم صلى الله تعالى عليه وعليهم السلام ورحمة الله وبركاته فلم يمنعه ذلك ان جروا في حبه وتقبوه في  
رحمه ومعه كتاب من الله مالم يلقوا الا باذنه ولا يرحل الا باذنه ولا يقدم ولا يؤخر الا باذنه فلما  
امر بالغزوة وحمل على اجماعه انبسط الامر لروثه فابلى الله حجة واجاز كلمته واظهر دعوته وفارق الدنيا حقاً  
نفسياً ثم قام بعده ابو بكر فسلك سنته واخذ سبيله وارادت العرب او من فعل ذلك منهم فابى ان يقبل  
منهم بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم الا الذي كان قابلاً لتسريح السيوف من اغمارها واوقد التيران  
في شعاعها ثم تكسب بالهتقى اهل الباطل فلم يبرح لقطع اوصالهم وتبتي الانياس وما بهم حتى اذ علمهم  
في الذي خرجوا منه وقررتهم بالذي اخرجهم عنه وقد كان اصحاب من مال الله كبايتي توي عليه وحيث  
ارسلت ولداً قرأ في ذلك عند موت غصته في حاقه فادى ذلك الى الخليفة بن علي  
اتقياً لنفياً على نبيج صاحب ثم قام بعده عمر بن الخطاب فمصر الاله صايرت الله وواليه بن حسن  
توراجيه وثمر من ساقية واعد الناس وراقرانها ولحرب التها فلما اصاب قيس المغيرة بن شعبة امرا بن  
عباس ايسال الناس بل يثبتون قائله فلما قيل قيس المغيرة بن شعبة اتهل بجدريه ان لا يكون اسباب

رواه ابن جرير  
اصحابه فاما ان الشان  
ازنك وشت وكلفه  
مروا دارا بل وبرد  
سكن الشان اذ  
منجى الشان  
سواء يكون  
نوارثان  
نوارثان

ذوق فی النفسی فتح علیہ بانہ انما استحل منہا استحل من حتمہ وقد کان اصحاب من مال المد نصبتہ وثمانین الفدا  
 فکسر ہار باعہ وکرہ ہا کفالتہ اولادہ وکانوا مالاً الخلیفۃ من بعدہ وفارق المدیۃ انقیاداً علی منہا وکسر  
 ثم انکس یا عمر بنی الدینا ولیدک ما لکوا والقممک ما شہدما وبت فیہا تکتسبہا فلما قلیا ولینہا البقیۃ اخرجت  
 القلیا المد بحجر تار وحموتما وقد رجا الایام ورویت عنہما فاما محمد بن عبد اللہ بن علی بن ابی طالب جو تبارک کشف کما کتبنا  
 فاصغر ولا تکتفیت فانی لا یغیر علی شیء واما یصل علی الباطل شیء اقول فی ہذا واستغفر المد علی  
 ولکم منہ من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان عمر بن عبد النضر بن قیل فی الشیء قال لی ابن ابی العاص  
 ولا تکتفیت اخرجہ الدارنی وخرج یاکم بن عبد اللہ بن قیل وکل من اصحاب رسول المد صلی اللہ علیہ وسلم  
 علیہ وسلم سیدہ ام ایمنہ وکثر من اصحابہ یحسب فقال عمر ایتہ ما تدریہ فقال یا امیر المؤمنین القلیۃ  
 من السور فی نفسہ اللہ فکانوا علی ان توضع متافقال عمر فوضوا فیہا وقد علمت ان رسول المد  
 صلی اللہ علیہ وسلم کان یأمر بالصلی اخرجہ ما لک واصحابہ بہم حدیث تفسیر کردہ اند با لک مد وایہ  
 بہم حضرت عثمان بن عفان وبنی امیہ بن ابی سفیان وبنی امیہ بن ابی سفیان وبنی امیہ بن ابی سفیان  
 علیہ وطلحہ بن الزبیر وعثمان بن عفان وبنی امیہ بن ابی سفیان وبنی امیہ بن ابی سفیان وبنی امیہ بن ابی سفیان  
 یا علی لعل ہولاء القوم یحرفون لک قمر ابکما واما لک المد من العلم والفقہ فالتی المد وان ولدت  
 ہذا الامر فترفعن بنی فلان علی رقاب الناس وقل عثمان بن عفان ان ہولاء القوم یحرفون لک قمر ابکما  
 لک صبرک من رسول المد صلی اللہ علیہ وسلم وکسا وشرکما فان انت ولدت ہذا الامر فالتی المد وان ولدت  
 فلا تخرج بنی فلان علی رقاب الناس فقال او عولی صیبا فقال صلی بالناس شکا ویتجمع ہولاء المد  
 فلا تخرج ہولاء المد علی رجل فاخر بوابہ من خالفہم اخرجہ ابن ابی شیبہ ومن اسلم اندھین اخرجہ ابن ابی شیبہ  
 رسول المد صلی اللہ علیہ وسلم کان علی وزیر یزید خلان علی فاطمہ بنت رسول المد صلی اللہ علیہ وسلم  
 ولکم فیہا وکما ویرثون فیہا امر بہم فلما بلغ ذلک عمر بن الخطاب خرج حتی دخل علی فاطمہ فقال یا بنت  
 رسول المد صلی اللہ علیہ وسلم المد ما من الخلق احد احب لک من ابیک واما من احد احب لک من ابیک  
 منک ما لک المد وکما بان فی ان اخرج ہولاء النضر عنک ان امر بہم ان یحرق علیہم البیت قال فلما خرج







سیدان عمر بن الخطاب اور ک جابر بن عبد اللہ و سہ حال کچھ فقال ہا ہذا فقال یا امیر المؤمنین قد مننا  
 الی اللہ فاشتریت بدرہم لکما فقال عمر ما یرید احدکم ان یطوی بطنہ عن چارہ او ابن عمر ابن زید بسب  
 عنک ہذہ الآیۃ اذ یتیم طیباً تکرم فی حیو تکرم الدنیا واسمعتہم بہا خرجه مالک و عن ابن عمر قال دخل علیہ  
 عمر و ہو علی مائدۃ فافزع لہ عن صدر المجلس فقال بسم اللہ ثم ضرب بیدہ فلقم لقمۃ ثم شتی یا خیر لک ثم قال  
 انی لا جدر طعم و سم و ما ہو بدسم اللہ ثم قال عبد اللہ یا امیر المؤمنین انی خرجت الی السوق اطلب الشہین  
 لا شتر یرہ فوجدتہ غالیاً فاشتریت بدرہم من المہر و ول و حملت علیہ بدرہم ہمتا غار و شتان تیر و و  
 عیالی عظماء فقال عمر ما جمعا عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال اذا اکل احدہما و تصدق بالآخر  
 قال عبد اللہ خذ یا امیر المؤمنین فان جمعا عندی الا فعلت فکذا قال یا کنت لا فعل آخر یرین یا خیر  
 و عن ابن عباس قال کان عمر یدخلنی مع اشیاخ بدر فکان بعضهم یجھد فی نفسہ فقال ولم یدخل بہم معنا  
 لنا انبار مثلاً فقال عمر انہ من حیث علمتہم قد عاونا علیہم فادخلناہم ہما رایت انہ و عالی یومئذ الایام  
 قال ما تقولون فی قول اللہ اذا جاز نصر اللہ و انفتح فقال بعضهم امرنا ان نخیر اللہ و نستغفرہ او ان نصرنا  
 و فتح علینا و سکت بعضهم فلم یقل شیئاً فقال لی اذاک تقول یا ابن عباس فقلت لا قال فما  
 تقول قلت ہو اجل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اعلم لہ قال او اجاز نصر اللہ و انفتح و ذلک علامتہ  
 اذ لک فسح بحد ربک و استغفرہ انہ کان تو اباً فقال عمر ما علم منہا الا ما تقول اخرجه البخاری و عن ابی  
 فراس قال خطب عمر بن الخطاب فقال یا ایہا الناس الا انما کان اللہ فکم اذ بین عمر بن النبی صلی اللہ  
 علیہ وسلم و اذ نزل الوحی و اذ نبأنا اللہ من اخبارکم الا ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قد انطلق و قد  
 انقطع الوحی و انما نغفرکم ما نقول لکم من اظہر منکم خیر اظہرنا بہ خیر و حبیبنا علیہ و من اظہر لنا شراً منکم  
 شر و ان بغضناہ علیہ سررکم بینکم و بین ربکم الا انہ قد آلی علی عین و انما احسب ان من غیر اللہ  
 اللہ و ما عنده فقد خیل الی باخرۃ الا ان رجالاً قد قرأوہ یریدون بہ ما عن اللہ  
 و اریدوہ باعمالکم الا انی و اللہ ما ارسل غالی الیکم لیسیر کوا البشاریکم و لا لایا ندو امواکم و لکن ارسلکم لیسیر  
 لیعلمکم و ینکم و سنتکم فمن فعل بہ سوی ذلک فلیفرغہ الی فوالذی نفسی بیدہ اذا لا قصہ منہ فوشب





و تعظيم جانب خدا تعالى و رسول او صلى الله عليه وسلم نصيحت قرآن و ايتادون نزد يك او امر و نواهي  
او و ورع و زهد و اعراض از دنيا و تقابل از معاش و مانند آن پس بطريق اتم بود و ظهور خرق عوائد  
تربيت الهی ايشان را ببرد و يا و مانند آن از ايشان بسيار مروی شده و شواهد آن معنی بسيارست حديثي  
چند از اين جمله نيز روايت كنيم عن الضحاک قال راى ابو بكر الصديق طيرا واقفا على شجرة فقال طوبى  
لك يا طير و المرودت الي كنت مثلك تقع على الشجرة و تأكل من الثمر ثم تطير و ليس عليك حساب  
و لا عذاب و المراد اني لو دوت الي كنت شجرة الي جانب الطريق مر علي جعل فاختد لي فادخلني فساء  
فاكبتني ثم ازوردني ثم اخرجني بعرا و لم اكن بشيء اخرج به ابن ابي شيبة و عن محمد بن ابراهيم قال لما نزلت  
ان الذين يغيثون اصواتهم عند سؤل المراد ذلك الذين انتمحن المراد قلوبهم للتقوى قال ابو بكر الصديق  
يا رسول الله لا تكلمك الا كاخى اسرحتني اتقي الله اخرج به ابن ابي شيبة و عن مجاهد قال قام ابو بكر خطيبا فقال  
بشر و افاني ارجوان تيمم المراد الامر حتى تشبهوا من الزيت و انجزة اخرج به ابن ابي شيبة و عن محمد بن  
قال اتى ابو بكر بوا فرأى خبايع من فقال ما صيد من صبيد و لا غصن من شجرة الا باضا ضيقت من التبع اخرج به  
ابن ابي شيبة و عن ابى السفر قال دخل على ابى بكر ناس من اخوانه يعبرون في مرفقه فقالوا له يا  
رسول الله صلى الله عليه وسلم لا ندعوك طيبا ينظر اليك قال محمد بن ابي قحافة قال قال لك قال  
قال الى فعال لما اريد اخرج به ابن ابي شيبة و عن عبد الرحمن بن ابى بكر قال ان حجابا اصفته كانوا با  
فتشروا فان النبى صلى الله عليه وسلم قال من كان عنده طعام اثنين فليذهب ثباليثا و من كان عنده  
طعام اربعة فليذهب ثباليثا و من كان اربعة فليذهب ثباليثا و من كان ثباليثا فليذهب ثباليثا  
ان ابابكر تعشى عند النبى صلى الله عليه وسلم فبعد ما مضى من الليل ما شاء الله قالت له امرأته يا ابا بكر  
من اخيافك قال او ما عشتيهم قالت ابوا حتى تجئى فعضب قال و الله لا اطعمهم الا فافا  
ان لا اطعمهم و علف الا خياف ان لا يطعموه قال ابو بكر كان هذا من الشيطان فليذهب ثباليثا  
واكلوا جميعا فاجعلوا لا يرفعون لقمة الا رأت من اسفلها اكثر منها فقال لامرأته يا اخي انى فاس ما هذا  
قالت وقرة عيني انما الان لاكثر منها قبل ذلك ثلث مرات فاكلوا و اذت بها الى النبى صلى الله عليه وسلم

و سلم فذكر انه اكل منها متفق عليه وعن يحيى بن سعيد انه قال بلغني ان ابا بكر الصديق قال عاشت و لم يمت  
في كم كفن رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالت في ثلثة اواب بعض سحوته فقال ابو بكر خذوا هذا الثوب  
ثوب عليه قد اصاب به شق اوز عقران فاغسلوه ثم كفوني فيه مع ثوبين آخرين فقالت عاشت و لم يمت  
فقال ابو بكر الحى ارجع الى الجدي من الميت وانا هذا للمهله اخرج مالک و عن عائشة زوج النبي صلى الله  
عليه وسلم انها قالت ان ابا بكر الصديق كان نخلها حاد و عشرين و ستاس من مال بالغابة فلما حضرته الوفاة  
قال و الله يا بنتي ما من الناس احب الى غني بعدى منك و لا اغنى على فقر الجدي منك و الى كنت  
نخلك حاد و عشرين و ستا فلو كنت جدوتيه و اخترتيه كان لك و انما هو اليوم مال و ارث و انما  
اخاك و اختاك فاقسموه على كتاب الله قالت عائشة فقلت يا ابت و الله لو كان كذا و كذا لتركته  
هي اسماء من الاخرى فقال ذو بطن نبت خاتمة اراه جارية اخرج مالک و در شواهد النبوة از ابو جهم  
انصاري منقول است كه گفته است اسلام ابو بكر شبیه لوجی است زیرا كه وی گفته است كه شبیه  
از بعثت رسول الله صلى الله عليه وسلم و در خواب دیدم كه نوری عظیم از آسمان فرود آمد و بر پاهای  
افتاد و در كه هیچ خانه نماند كه از آن نور خیزی بآن در نیامد پس آن همه انوار جمع شدند و يك نور گشت  
پهچنان كه اول بود بخانه من در آمد و من در خانه خود را برستم با مداد آن خواب را بيلي از احبار بود و گفته  
و تعبیر آن خواستم گفت این از قبیل اضناث احلام است و اعتباری ندارد چون روز گاری برین  
گذشت در بعضی تجارتی رجور كه مسكن بحیرا راهب بود رسیدم و تعبیر خواب خود را از وی پرسیدم  
گفت تو چه کسی گفتی كه مروی ام از قریش گفت خدا تعالی در میان شما پیغمبری خواهد برانگیخت و آن  
ایام حیات وی و زری وی خواهی بود و بعد از وفات وی خلیفه وی پس چون رسول الله صلى الله  
عليه وسلم بمکه رسید شد مرا با سلام خواند گفتم هر پیغمبر اولیلى بوده است بر نبوت وی دلیل تو چیست  
گفت دلیل نبوت من آن خوابی كه دیدی و آن خبر در جواب تو گفتم كه آن را اعتباری نیست  
و بحیرا گفتم كه تعبیر آن چنین است و چنین من گفتم ترا باین كه خبر كرد گفتم بحیرا گفتم من از تو  
دلیل و برهان نمی طلبم زیاده ازین اشهدان لا اله الا الله و حده لا شريك له و اشهد انك عبده

س  
تو کرم به روح من  
ست به کرم به روح من  
از کرم به روح من  
تو کرم به روح من  
تو کرم به روح من  
تو کرم به روح من  
تو کرم به روح من  
تو کرم به روح من  
تو کرم به روح من

بعد از آن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود کہ بچکس را با سلام دعوت نکردم کہ در اول توقف و تردد نکرد  
مگر ابو بکر کہ چون ویرا دعوت کردم تصدیق کرد و گفت کہ تو رسول خدای وی صدیق اکبر است و نیز در  
شواہد مذکور است کہ امیر المومنین ابو بکر صدیق گفته است کہ روزی در ایام جاہلیت در سایہ درختی  
نشسته بودم ناگاہ دیدم کہ شاخی از آن درخت میل بجانب من کرد چنانکہ بسرن رسید من از آن  
شاخ نگرستم و می گفتم کہ این چه خواہد بود آوازی از آن درخت بگوش من آمد کہ پیغمبری در فلان وقت  
پسرون خواہد آمدی باید کہ تو سعادت مندترین مردمان باشی بوی گفتم روشن تر بگوی کہ آن پیغمبر  
کیست و نام وی چیست گفت محمد بن عبد اللہ بن عبد المطلب بن ہاشم گفتم وی صاحب الیف  
و حبیب من است از آن درخت عہد بستہم کہ ہر گاہ روی مبعوث شود مرا بشارت دہی چون وی  
مبعوث شد از آن درخت آواز آمد بجد باش و اتمام ان ایماہ ابو قحافہ کہ وحی بوی آمد سو گند  
در میان موسی کہ بچکس بر تو در اسلام سہبت نخواہد گرفت چون بآمد و کردم بسوی رسول اللہ صلی اللہ  
علیہ وسلم رفتم چون مریدہ گفت ای ابو بکر ترا بجزا تعالی در رسول وی پیغمبرانم گفتم اشہد انک رسول اللہ  
صلی اللہ علیہ وسلم بفقک باحق سر جانیس را پس بوی ایمان آورد و تصدیق وی کردم و نیز در شواہد  
از ابو بکر تصدیق منقول است کہ در مرض آخر خود گفت کہ امشب در تفویض امر خلافت بتکرار استخارہ کردم  
و از خدا تعالی خواستم کہ مرا بر پنجہ رضای وی در آن باشد تو فیہی و ہر گفت میدانہد کہ دروغ نخواہم گفت  
و حکام عاقل در وقت ملاقات خدا تعالی افترا بروی روا دارد و فریقین مسلمانان ہر دو غبار شمار  
ہستند ای خلیفہ رسول خدا بچکس را در صدق تو شک نیست بل از پیسی گوی و از خشب خواب برن  
نمی آید و رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دیدم کہ دو جامہ سفید پوشیدہ بود و از اندام آن جامہ ہا سر  
جہی میکردم ناگاہ آن دو جامہ سفید سبز شدن و درخشدن گرفت چنانکہ از آن جامہ ہا سر  
و ہر دو جانب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و مردمان را تابوند و از آن زمان لباس اینک  
سرمایہ سرور پس رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم را سلام کرد و بشارت مصافحہ شرف ساخت دوست  
سبارکسا بر سینیہ من نہاد و خفقان و اضطرابی کہ در نمودن یا فتم ساکن شد گفت ای ابو بکر شستیانی ما

بہا قات تو بسیار است وقت نشد کہ پیش ما آئی من و خواب چندان گریستم کہ اہل من ازان خبر داشتند  
بعد ازان مرا خبر دادند پس گفتم واشوقاہ الیک یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود کہ اندکی ماندہ است  
کہ وصال بی تو ہم فراق دست دہد بعد ازان گفت خدا تعالی ترا در تفویض خلافت اختیار داد و گفتم  
یا رسول اللہ تو اختیار کن رسول صلی اللہ علیہ وسلم فرمود کہ والی رعیت ساز عامل صادق قوی بود  
اگر مرضی است در زمین و آسمان و پاکیزہ ترین روزگار است اعنی عمر بن الخطاب پس گفت این  
دو مرد وزیران تواند در دنیا و مددگاران تواند در وقت وفات و ہمسایگان تواند بہشت بعد ازان  
مراسلام کرد و آن دو مرد نیز مرا سلام کردند و گفتند خلاص یافتی از مکر وہ و تو صدیقی در آسمان و تو  
صدیقی در میان ملائکہ صدیقی در زمین و صدیقی در میان خلقی گفتم یا رسول اللہ پر و مادر  
من فدای تو باد این دو مرد کیا تند کہ من مثل ایشان ندیدم فرمود کہ این دو فرشتہ کریم میکیل  
و میکائیل است برفت و من بیدار شدم رخسارہ از آب دیدہ تر و اہل بیت من بر بالین من گریان  
عن ابن شہاب قال رای النبی صلی اللہ علیہ وسلم رؤیا فقصہا علی ابی بکر فقال یا ابابکر رأیت کالی  
انت بیعت انا وانت در ترجمہ بقتاک بمرفاتین و نصف فقال یا رسول اللہ تقبضک اللہ علی رحمۃ و  
و مغفرۃ و اعیش بعدک سنتین نصفاً مغفر و لابن سعد عن نافع قال بلغنا ان عمر بن الخطاب قال  
فی ولدی رجل بوجہہ شیء من بلی فیملأ الارض عدلاً قال نافع لا احسبہ الا عمر بن عبد العزیز معمر  
للہ بیعتی و عن زید بن اسلم عن ابیہ ان عمر بن الخطاب دخل علی ابی بکر الصدیق و ہو یجتذب لسانہ  
فقال عمر مہ غفر اللہ لک فقال ابو بکر ہذا ورنی الموار و اخرجہ مالک و عن زید بن اسلم ان عمر بن الخطاب  
کان یقول اللہ انی اسالک شہادۃ فی سبیلک و وفاتہ بیلدر رسولک اخرجہ مالک و عن زید بن اسلم  
اسلم انہ قال شرب عمر بن الخطاب لبنا فاعجبہ فسال الذی سقاہ من این ہذا اللبن فاجبرہ انہ یدرد  
علی راسہ سماہ فاذا نعم من نعم الصدقۃ و ہم یستقون فجلبونی من البانہا فجعلتہ فی سقائی فمونی فادخل  
عمر بن الخطاب یدہ فافہ فاستقواہ اخرجہ مالک و عنہ عن ابیہ ان عمر بن الخطاب کان یصلی من اللیل  
ما شاء اللہ حتی اذا کان من آخر اللیل یقظ البیدہ یصلوۃ یقول لہم الصلوۃ الصلوۃ ثم یتلو ہذہ الآیۃ





ذسبالی قبر شباب فداواہ یا فلان ولمن خاف مقام ربہ جنتان فاجابہ الفتی من داخل القبر یا عمر قد  
 اعطانیہابی فی النجۃ مرتین والقصۃ بطولہ معزولاً بن عساکر وعن یحیی بن سعید بن المسیب نہ سمعہ یقول  
 لما صدر عمر بن الخطاب من منیٰ انما بالبطح ثم کوم کومہ ثم طح علیہا رداءہ واستلقى ثم تدیرہ لی السلام  
 فقال اللهم کبرت سنّی وضعفت قوتی وانتشرت رعیتی فاقبضنی الیک غیر مضیع ولا مفطر ثم قدم  
 المدینۃ فی عقب ذی الحجة فخطب الناس ثم قال ایہا الناس قد سنت لکم السنن وفرضت لکم الفرائض  
 وترکتکم علی الواضحة الا ان تصلوا بالناس عیناً وشمالاً وضرب باحدى یدیه علی الاخری ثم قال ایاکم ان  
 تہلکوا عن آیۃ الرحیم ان یقول قائل انما نجد حدین فی کتاب اللہ فقد رحم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
 ورحمنا والذی نفسی بیدہ لولا ان یقول الناس زاد عمر بن الخطاب فی کتاب اللہ لکتبہا الشیخ والشیخۃ  
 اذ انینا قارجہا بالبتہ فانا قد قرأنا ما قال یحیی قال سعید بن المسیب فما السلیخ ذوا الحجة حتی تنام عمر  
 بن الخطاب اخرجه مالک وعنه ان عمر بن الخطاب قال لرجل ما اسمک فقال حمزة قال ابن مسعود  
 ابن شہاب قال ممن قال من الحرقۃ قال ابن مسکن قال بحرقۃ النار قال باہما قال بذات  
 لظى فقال عمر ادک اہلک فقد احترقوا قال فکان کما قال عمر بن الخطاب اخرجه مالک وعنه ان عمر بن الخطاب  
 کان یأکل خبزاً لسمین فدعا رجلاً من اہل البادیۃ فجعل یأکل ویبج باللقمۃ وضرب بصفحة فقال لہ عمر کانک  
 مقفر فقال واللہ ما اکلت سمناً ولا رأیت اکلاً بہ من عندکذا فقال عمر لا اکل السمین حتی یحیی الناس من ر  
 ما یحییون اخرجه مالک وعنه ان عمر بن الخطاب قال ایاکم واللحم فان لہ ضراوة کضراوة الخمر اخرجه مالک وعنه  
 اسحق بن عبد اللہ بن ابی طلحۃ انہ قال قال النس بن مالک رأیت عمر بن الخطاب وهو یومئذ امیر المؤمنین  
 وقد رقع بین کتفیه برقع ثلاث بید بعضها فوق بعض اخرجه مالک وعنه ان النس بن مالک قال رأیت  
 عمر بن الخطاب وهو یومئذ امیر المؤمنین یطرح لہ صاع من تمر فیا کلہ حتی یأکل خشفہا اخرجه مالک وعنه  
 انہ سمع عمر بن الخطاب وسلم علیہ رجل فردد علیہ السلام ثم سأل عمر الرجل کیف انت قال احمد الیک اللہ  
 فقال عمر ذلک الذی اردت منك اخرجه مالک وعنه قال سمعت عمر بن الخطاب وخرجت معہ حتی  
 دخل حائطاً فسمعتہ یقول وبنی وبنیہ جدار وہو فی جوف الحائط عمر بن الخطاب امیر المؤمنین یخرج

لہ  
 سعید بن المسیب نہ سمعہ یقول  
 ما سمعہ یقول  
 ما سمعہ یقول  
 ما سمعہ یقول







اخرج ابن ابی شیبہ وعمر بن عبد السلام بن عدی بن النخيلة قال قال عمر بن العبداء تواضع لمدفع الله  
 حكمته وقال انتعش تشكك المدفوع في نفسه صغير وفي النفس الناس كبير وان العبداء تعظم وعبد الله  
 وبهذه المد إلى الارض وقال احنا احنا ك المدفوع في نفسه كبير وفي النفس الناس صغير حتى لم يوحقر  
 عندهم من خنزير اخرج ابن ابی شیبہ وعمر بن رجل من غفار عن ابيه قال اقبلت بطعام احملة من احملة  
 على ابل من ابل الصدقة فتصغها عمر فاعجبها بكر فيها قلت خذها يا امير المؤمنين فضرب بيده على كتفي فقال  
 والله ما انا بائع به من رجل من بني غفار اخرج ابن ابی شیبہ وعمر بن عون بن عبد السلام بن عتبة قال  
 قال عمر جالسوا التوايين فانهم ارق شئ اصدقه اخرج ابن ابی شیبہ وعمر بن يحيى بن جعدة قال قال  
 عمر لولا ان اسير في سبيل الله واوضع جني لشدني التراب او اجالس قوما يلتقطون طيب الكلام كما  
 يلتقط النمل حببت ان اكون قد لحقت بالمد اخرج ابن ابی شیبہ وعمر بن الاخش عن شيخ قال قال عمر  
 من اراد الحق فليترك بالبرية يعني يظهر امره اخرج ابن ابی شیبہ وعمر بن الضحاك قال كتب عمر بن خطاب  
 الى ابی موسى الما بعد فان القوة في العمل ان لا تخرجوا عمل اليوم لغد فانكم اذا فعلتم ذلك تداركتم  
 عليكم الاعمال فلم تدروا ايها تخذون فاضعتم فاذا خیرتم بين امرين احدهما للدنيا والاخر للآخرة فاختاروا  
 امر الآخرة على امر الدنيا فان الدنيا تفنى وان الآخرة تبقى كولو من المد على وسيل وتعلموا كتاب الله فانه  
 ينابيع العلم وربع القلوب اخرج ابن ابی شیبہ وعمر بن عثمان قال قال عمر ان غنيمته العباد اخرج  
 ابن ابی شیبہ وعمر بن عطاء الخراساني قال اجلس عمر بن الخطاب على جاساء فخرج اليهم من العشي قالوا  
 يا اميرك فقال غسلت ثيابي فلما جفت خرجت اليكم اخرج ابن ابی شیبہ وعمر بن عبد الرحمن بن ابی  
 ليلى قال قال عمر على عمر بن العروق فرأى كأنهم ياكلون القنداقا فقال ما هذا يا ابل العروق  
 فاستدركت ان يدعوني لي كما يدعوني لكم ففعلت ولكنما استبقوني من دنيانا بخد في اخر الدنيا  
 اذ يتيم طيبا لكم في حيوكم الدنيا واستمتعتم بها اخرج ابن ابی شیبہ وعمر بن عاصم بن مهران قال قال عمر يقول  
 يحفظ الله الموتى كان عاصم بن ثابت بن الاطمين مذران لا يشرب مشركا ولا يشرب مشرك فمذبه الله  
 بعد وفاته كما اتبعه منهم في حيوته اخرج ابن ابی شیبہ وعمر بن الرزق بن بزيق قال سمعت ابن عمر

يعني به لغت مؤخر  
 كصام بالي شان  
 الشان بركلف بنو  
 ۱۲

قال کان عمر بن الخطاب یوتی بنجبره ولحمه ولبنه وزیتہ وبقعه وخاله ویاکل ثم میص اصابعه ویقول بكذا  
 یسح یدیه بیدیه ویقول ہذا منادیل آل عمر خربہ ابن ابی شیبہ وعن ابی یلیح قال قال عمر ما دنیا  
 فی الآخرة الا کنفجہ ارنبا خربہ ابن ابی شیبہ وعن حبیب قال قدم اناس من العراق علی عمر فہم جہہ  
 بن عبد اللہ قال فاما ہم یحفنہ قد صنعت بنجبر وزیت قال فقال لهم قداری ما تقدسون الیہ فانی  
 تریدون حلوا وحامضا وحاروا وباروا وقد فی البطون اخرجہ ابن ابی شیبہ وعنہ عن بعض اصحابہ  
 عن عمر انه دعی الی طعام وكانوا اذاجاروا بلون خلطہ لیس صاحبہ اخرجہ ابن ابی شیبہ وعنہ عن عبد اللہ بن عامر  
 قال رایت عمر بن الخطاب اخذ تمبنتہ من الارض فقال لیتنی ہذا التبتہ لیتنی لم اک شیئا لیت آمتی  
 لم تلدن لیتنی کنت لسیا لسیا اخرجہ ابن ابی شیبہ وعن ابن عمر قال کان راس عمر علی حجری فقال ضعه  
 لا اثم لک فقال ویلی ویلی ام عمر ان لم یفقر لی ربی اخرجہ ابن ابی شیبہ وعنہ عن حجر قال قال ابن  
 الفجور کذا وعلی راسہ لی صاحبہ الا ان البرکذہ کشف راسہ اخرجہ ابن ابی شیبہ وعنہ عن انس قال فلما السهم  
 وعلما الطعام بالمدينة علی عمر فحجل یا کل الشعیر فاستنکره بطنه فابوی بیدو الی بطنه فقال والحد  
 ما ہو الا ما تری شتی یوسع اللہ علی المسلمین اخرجہ ابن ابی شیبہ وعنہ عن عبد اللہ بن عامر قال خرجت  
 مع عمر فمارتہ مضطربا فسطا طاحتی ریجج قال قلت فباي شئی کان سیتطل بہ قال یطرح النطع علی  
 الشجرة سیتطل بہ اخرجہ ابن ابی شیبہ وعنہ عن حمید بن عبد الرحمن قال قال عمر لو ملکنا حمل من لدا الصفا  
 ضیا ما ابشاطی الفرات خشیت ان لیسألنی اللہ عنہ اخرجہ ابن ابی شیبہ وعنہ عن بشر بن عمر قال لما  
 اتی عمر بن الخطاب الشام اتی یسرفون فکرب علیہ فلما ہزہ ترل عنہ وضرب وجہہ وقال فبحک اللہ  
 وقبح من علمک ہذا اخرجہ ابن ابی شیبہ وعنہ عن حذیفہ قال دخلت علی عمر وهو قاعد علی جذع فی دارہ  
 وهو یسرفون فقلت منہ فقلت ما الذی اہمک یا امیر المؤمنین فقال ہذا بیدہ واثارہا قال  
 قلت ما الذی یہمک فواللہ لو رأیتنا منک امرانکمرہ لقومناک قال اللہ الذی لا الہ الا ہو لو رأیتہ منی  
 امرانکمرہ لقومتہ فقلت اللہ الذی لا الہ الا ہو لو رأیتنا منک امرانکمرہ لقومناک قال ففرح  
 بک لک نرحا شہیدا وقال الحمد للہ الذی جعل فیکم اصحاب محمد صلی اللہ علیہ وسلم من الذین اذاری

تفحص فی ہذا  
 کتاب فی  
 اخلاق النبی  
 صلی اللہ علیہ وسلم  
 منہ وخصواری  
 منہ وکتابت

منی امرایکرة قوسنی اخرجہ ابن ابی شیبہ وعن اسلم قال کنت اتي عمر بالصاع من التمر فيقول يا اسلم  
 ست عني قشره فاحسفه فياكله اخرجہ ابن ابی شیبہ وعن میکانیل شیخ من اهل خراسان قال کان عمر  
 اذا قام من الليل قال قد رى مقامی وتعلم حاجتی فارحبنی من عندک يا ابا عبد المجاہد مغلما منجما مستجيبا  
 مستجابا لی قد حضرت لی ورحمتی فاذا قضی صلوتہ قال اللهم لا اری شيئا من الدنيا يدوم ولا اری حالا  
 فيها تستقيم اللهم اجعلنی اطلق فيها بعلم واصمت فيها بعلم اللهم لا تكثر لی من الدنيا فاطغني ولا تقبل لی منها  
 فانسی فان ما قل وكفی خير ما كثر والهي اخرجہ ابن ابی شیبہ وعن علی بن الاقمر قال کان عمر بن الخطاب  
 يطعم الناس بالمدينة وهو يطوف عليهم وبیده عصا فخر برجل ياكل بشماله فقال يا عبد الله كل سميتك قال  
 يا عبد الله انها مشغولة قال فمضی ثم مر به وهو ياكل بشماله فقال يا عبد الله كل سميتك قال يا عبد الله انها  
 مشغولة ثلاث مرات قال واشتغلها قال اعصيت يوم موسى قال فجلس عمر عنده يكي فجعل يقول له من  
 يوضيك من نخيل راسك وشيا ياك من يصنع كذا وكذا فده عال به بخادم وامر له برأحة وطعام وما يصلح له  
 ينبغي له حتى رفع صحاب محمد صلى الله عليه وسلم اصواتهم يدعون الله ثم رآوا من رافته بالرحيل واهتاسم  
 بالرسولين اخرجہ محمد وعن سعدان بن ابی طلحة اليمري ان عمر بن الخطاب قام خطيبا يوم جمعة او خطيب  
 يوم جمعة فحمد الله واشنى عليه ثم ذكر بنی الله صلى الله عليه وسلم وابا بكر ثم قال ايها الناس اني قد رايت  
 رؤيا كان ويكاحم نقر لي نقرتين ولا اری ذلك الا محضو اعلی وان الناس يا مروتی ان تتخلفوا ان  
 الله لم يكن ليضيع دينه وخلافته والذي بعث بنبيه فان عجل لي امر فاخلافته شوري بين هؤلاء واليه  
 الستة الذين توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو عنهم راض فابهم بالعتيم له فاستمعوا له واطيعوا امره  
 ابن ابی شیبہ وروى عن عمر قال في النصارى من حجة التي لم ينج بعد يا احمد الله ولا اله الا الله  
 من يشار اليه ان قد كنت بهذا الوادي اتني ضجنان ارعى ابلا للخطاب وكان فتلا في ذلك  
 عملت ويغفر بنی اذا قصرت وقد أصبحت وسميت وليس نبی وبين الله والى الله

فاحسفه  
 لا فون  
 بلست  
 ساكر  
 ۱۱

بني الاله ويودي المال والول

وانما قد حاولت ما دفما خلدها

لاشي مما ترى تبقى بشا شته

لم تغن عن همرزله اخرا منه





التجري الابه قال لهم وما ذلك قالوا اذ كانت اثنتا عشرة ليلة خلون من هذا الشهر عمدنا الى جارية بكر بن  
 بويه فاضينا اليها فجعلنا عليها من الحلي والثياب نفصل ما تكون ثم القيتما بها في هذا النيل فقال عمرون  
 هذا الامر لا يكون ابدا في الاسلام وان الاسلام يهدم ما كان قبله فاقاموا ثلثة اشهر لا يجرى قليلا وكثيرا  
 حتى هموا باجلاء فلما راي ذلك عمرو كتب الى عمر بن الخطاب بذلك فكتب عمر انك قد اصبت الذي فعلت  
 وان الاسلام يهدم ما كان قبله وبعث ببطاقته في داخل كتابه وكتب اليه اني قد بعثت اليك بطاقة  
 في داخل كتابي فالتقيا في النيل فلما قدم الكتاب الى عمرو بن العاص اخذ البطاقة ففتحها فاذا فيها من  
 عبد الله بن عمر بن الخطاب الى نيل مصر ما بعد فان تك تجري من قبلك فلما تجروا لكان الله الواحد القهار  
 هو الذي يحريك فئسار الله الواحد القهار ان يحريك فائق البطاقة في النيل وقد تيسر اهل مصر للجلاء  
 واخرج منها لانها لا تقوم مصلحتهم فيها الا بالنيل فاصبحوا وقد جرى الله تعالى ست عشرة ذراع في ليلة واحدة  
 وقطع الله تعالى تلك السنة السور عن اهل مصر الى اليوم اما ما ترجميله حضرت صدیق اکبر  
 رضی اللہ عنہ پس از انجمله قوت نسب براعت جمال ووجاهت اوست قال ابو عمر في الاستيعاب وقال  
 مصعب الزبيري وطائفة من اهل النسب انما سمي ابو بكر عتيقا لانه لم يكن في نسبه شيء يعاب به وقال  
 النيسابوري بن سعد وجماعة معه انما قيل له عتيق بحاله وعتاقة وجهه وفيه ايضا كان في اجدلية وجهها رئيسا  
 من رواسد القریش واليه كانت الماشاق في اجدلية والاشاق الديات كان افا حبل شميمًا قالت فسم  
 عمر بن الخطاب صدقوه وامضوا حالته وحالته من قام معه ابو بكر وان احتملها غيره خذلوه ولم يصيد قوه وفيه ايضا  
 انه كان قد حرم الخمر في اجدلية هو وعثمان وازله بخله نست كذا علم ناس بود بالنسب قریش وایام آن عمر  
 شيخ من الانصار ان عمر بن الخطاب حين اوتى بسيف النعمان بن المنذر وعاصم بن مطهر وكان جبه  
 ان مطهر النسب قریش قریش والعرب قاطبة وكان يقول انما اخذت النسب من ابي بكر الصديق  
 وكان ابو بكر النسب لعرب فسله اياه ثم قال فمن كان يا جبه النعمان بن المنذر قال من كان  
 بن سعد وقال ابن هشام واسم ابي بكر عبد الله وعتيق القنجه من جبه وعتيقه وقال ابن اسحاق  
 وكان ابو بكر رجلا مالف القوم محبا سهلا وكان النسب قریش قریش وعلم قریش باو با كان فيها  
 مصدر تسمى يعني مثا الفات

بكر بن عمر بن الخطاب

ما

انما هو ابو بكر  
 يعني ابو بكر بن  
 النعمان بن المنذر  
 بن عبد الله بن  
 النعمان بن المنذر  
 بن عبد الله بن  
 النعمان بن المنذر









ابی وقاص و طلحہ بن عبید اللہ فجار بہم الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حین استجابوا لہ و اسلموا و صلوا  
و درینجا نکتہ باید فہمید کہ این جماعہ بنجار قریش بودند و ہر یکی از قبیلہ قویہ بودند و در قبیلہ خود ممکن تمام  
داشت پس اسلام ایشان بحقیقت کسر قباہل قریش باشد و بر ہم زدن سورۃ کفر اما شہان پس  
اوسط بنی عبد شمس بود و نیز اوسط بنی اسد و سعد و عبد الرحمن اوسط بنی زہرہ و طلحہ اوسط بنی تیم و از انجملہ  
آنست کہ چون قریش بایزای آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم برخاستند حضرت صدیق در دفع شر ایشان  
جان خود را وقایہ جان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ساخت و عن اسماء بنت ابی بکر انہم قالوا ہا ماشد ما  
رایت المشرکین یبلغوا من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قالت کان المشرکون قعودا فی المسجد الحرام فنادی  
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و ما یقول فی الہتم فبنیاء ہم کذا فدخل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المسجد  
فقاموا الیہ و کان اذا سألوہ عن شیء صدقہم فقالوا الاست تقول فی الہتم کذا و کذا قال بلی فغضبوا بہ  
باجمعہم فأتی الصریح الی ابی بکر فقیل لہ ادرک صاحبک فخرج ابو بکر حتی دخل المسجد فوجد رسول اللہ  
صلی اللہ علیہ وسلم و الناس یجمعون علیہ فقال و لیکم القتلون رجلا ان یقول ربی اللہ و قد جاءکم بالبینات  
من ربکم قال فلو عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و اقبلوا علی ابی بکر فیضربونہ قتالت فرجع الینا فاجعل  
لا یمس شئنا من غدا لئلا یجارسعہ و ہو یقول تبارکت یاذا بجلال والا کرام افریہ ابو عمر عن عروۃ بن الزبیر  
قال سالت عبد اللہ بن عمر عن اشد ما صنع المشرکون برسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال رایت عقبۃ  
ابن ابی معیط جارا الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم و ہو یصلی فوضع رءوہ فی غنۃ فغتمتہ بہ فشق شدید فجاہرا ابو بکر  
حتی وقع عنہ فقال القتلون رجلا ان یقول ربی اللہ و قد جاءکم بالبینات من ربکم افریہ النجار سے  
و از انجملہ آنست کہ حضرت صدیق اول کسی است کہ مسرتا بکرو و اعلان اسلام نمود و عن ابی شیبہ  
الغنی صلی اللہ علیہ وسلم انہا قالت لم اعقل ابوی قط الا و ہا یدنیان الین و من انہما یصلی  
فیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ط فی النمار کبرۃ و غشیۃ فلما اتاہا المسلمون خرج ابو بکر و صاحبہ  
السمیۃ حتی اذا بلغ برک النما و لقیہ ابن الدغنه و ہو سید القاتلہ فقال الین تری یا ابی بکر فقال ابو بکر  
قومی فاریدان ایس فی الارض و ابی بکر بی فقال ابن الدغنه مثک یا ابی بکر لا یخیر و لا یخیر

تکسب المعدوم و تصل الرحم و تحمل الكل و تقری الضیف و تعین علی نواسب الحق فانما کجواررج و اعبد ربک  
 ببلدک فرجع وار تحمل مع ابن الدغنة فطاف ابن الدغنة عثیة فی اشرف قریش فقال لهم ان ابابکر لا یخرج  
 مثله ولا یخرج اتخرجون رجلا یکسب المعدوم و یصل الرحم و یحمل الكل و یقری الضیف و یعین علی نواسب  
 الحق فلم یکذب قریش بجوار ابن الدغنة و قالوا لابن الدغنة مرا بابکر فلیعبد به فی داره فلیصل فیها و یقر  
 ماشاء و لا یؤذینا بذلك و لا یستعلن به فانما نخشی ان یفتن نساءنا و ابناؤنا فقال ذلک ابن الدغنة  
 لابی بکر فلبث ابوبکر بذلک یعبد به فی داره و لا یستعلن بصلوته و لا یقر فی غیر داره ثم بدالابی بکر فأتی  
 مسجد البقاء داره و کان یصلی فیہ و یقر القرآن فیتقذف علیه نساء المشرکین و ابناؤهم یحبون منه و ینظرون  
 الیه و کان ابوبکر رجلا باکاء لا یمک عینه اذا قرأ القرآن و افرع ذلک اشرف قریش من المشرکین فاسلوا  
 الی ابن الدغنة فقدم علیهم فقالوا انما کنا اجزنا ابابکر بجوارک علی ان یعبد به فی داره فقد جاوز ذلک فأتی  
 مسجد البقاء داره فاعلمن بالصلوة و القرارة فیہ و انما قد خشینا ان یفتن نساءنا و ابناؤنا فانهم فان احب  
 ان یقتصر علی ان یعبد به فی داره فعل و ان الی الان یعلن بذلک فاسله ان یرد الیک ذمتک فانما  
 قد کرمنا ان نخفیک و سنا مقربین لابی بکر الاستعلان قالت عائشة فأتی ابن الدغنة الی ابی بکر فقال  
 قد علمت الذی عاقدت لک علیه فانما ان تقتصر علی ذلک و اما ان ترجع الی ذمتی فانی لا احب ان تسع  
 العربانی اخفرت فی رجل عقدت له فقال ابوبکر فانی ارد الیک جوارک و ارضی بجوارک السد اخرجہ النجاری  
 و از انجره انت که صدیق بجهت اعلام کلمه اسلام و رقصه غلبه فارس بر روم مراهنه کرد عن ابن عباس  
 قال کان المسلمون یحبون ان ینظر الروم علی فارس لانهم اهل الکتاب و کان المشرکون یحبون ان ینظر  
 فارس علی الاسلام لانهم اهل اوثان فذكر ذلک المسلمون لابی بکر فذكر ذلک ابوبکر النبی صلی الله علیه وسلم  
 فقال النبی صلی الله علیه وسلم اما انهم سیمون فذكر ابوبکر لهم ذلک فقال اجعل سبیا و بینک اجلا فان  
 ظهروا کان لنا کذا و کذا و ان ظهروا کان لک کذا و کذا فجعل بنهم اجل خمس سنین فلم ینظروا فذكر ذلک ابوبکر  
 النبی صلی الله علیه وسلم فقال الاجله دون العشرة قال فطهرت الروم بعد ذلک فذكر ذلک قوله لم غلبت  
 الروم فی اونی الارض و هم من بعد غلبهم سیدلون قال فغلبت الروم ثم غلبت بعد لاهم من قبل

ومن بعد یومئذ یفرح المؤمنون نبصر للہ قال سفیان وسمعت انہم ظہر الیوم بدر اخر جہا حکم وازا بجلد  
 انت کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تادریکہ بود صبح و شام ہر روز بخانہ صدیق نبی آمد عن عائشہ قالت  
 لم اعقل ابوی قط الا و ہما یدینان الدین ولم یمر علینا یوم الا یا یتنا فیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم طر فی  
 النہار بکبرۃ وعشیتہ اخر جہ النجاری وازا بجلد انت کہ چون حضرت خدیجہ تنوفی شد صدیق نبی عائشہ را و رعدہ آنحضرت  
 صلی اللہ علیہ وسلم در آورد و دران باب ادبی کہ بہتر از ان صورت نہ بند و رعایت نمود عن حبیب سولی عمروۃ  
 قال لما ماتت خدیجہ حزین علیہا البنی صلی اللہ علیہ وسلم فاتاہ ابو بکر لعائشہ فقال یا رسول اللہ ہذہ مذہب  
 بعض خزنک وان فی ہذہ خلفا من خدیجہ ثم ردہا فکان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یختلف الی ابی بکر  
 الحدیث اخر جہ احاکم من طریق محمد بن عمرو عن عائشہ قالت قد منا المدینۃ فنسرت مع عیال ابی بکر ونزل  
 الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و ہو یومئذ بنی المسجد و ابی تاحول المسجد فانزل فیہا الہد و کثنا ایامنا فی  
 سنہ انزل الی بکر قال ابو بکر یا رسول اللہ یا منک ان تبنی بابلک فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
 وصدق فاعطاه ابو بکر اثنتی عشر اوقیۃ و نشأ فیہ <sup>لئے السلام</sup> رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الینا و نبی بی رسول اللہ  
 صلی اللہ علیہ وسلم فی بیتی ہذا الذی انا فیہ اخر جہ احاکم من طریق محمد بن عمرو وازا بجلد انت کہ چون معراج  
 مستحق شد اول کسی کہ بان تصدیق نمود ابو بکر صدیق بود عن عائشہ قالت لما سرى النبی صلی اللہ علیہ  
 وسلم الی المسجد الاقصی اصبح یحدث الناس بذلک فارتد الناس من کان امنوا بہ و صدقوہ احدیث اخر جہ  
 احاکم وقد ذکرنا ہن قبل وازا بجلد انت کہ چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہجرت فرمود و بسوی مدینہ  
 صدیق رفیق آنحضرت شد و این خدمت نبوغی از دست او سر انجام یافت کہ خدا تعالی بان تنویہ  
 فرمود ثانی اشین اذ ہما فی الغار و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بان ستود کہ حملنی ابو بکر الی دار البقرۃ و من  
 و ثمانی او در سہل ہل اسلام ظاہر شد عن عائشہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال للمسلمین ان  
 دار ہجرہ کم ذات نخل بین لاتبین و ہما السحران فما جرسن لما جرت قبل المدینہ و من  
 باخس الجبشتہ الی المدینۃ و تجوز ابو بکر قبل المدینۃ فقال لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی سبیلک  
 فانی اربعہ ان یمن فقال ابو بکر و ہل ترجوز ذلک بابی انت و امی قال نعم فجلس ابو بکر نفسہ علی

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بچہ و علف را حلتین کا نعا عندہ ورق الشمر ہو الخطار بقہ اشہر قال ابن شہاب قال عروۃ قالت  
عائشہ فبینما نحن یوما جلوس بیت ابی بکر فی نحر النطہ فیہ اذ قال قابل لابی بکر یدرس رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم متفصلا  
فی ساعۃ لم یکن یا تینا فیہا فقال ابو بکر فواللہ انی وامی والہ ما جاء کبیرہ الساقۃ الامر قالت فجاء رسول اللہ صلی اللہ  
علیہ وسلم فأتاؤن فاذن لہ فدخل فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم لا بکر الخیر من عندک فقال ابو بکر انما ہم الہک بابی انت وامی  
یا رسول اللہ قال فانی قد اذن لی فی الخرج قال ابو بکر الصیاتبہ بابی انت وامی یا رسول اللہ قال رسول  
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم قال ابو بکر فتحد بابی انت وامی یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم راحلتی یاتین قال رسول اللہ  
صلی اللہ علیہ وسلم بالنفس قالت عائشہ فہنرنا ما احث اہما ز وجعنا لہما سفرۃ فی جراب فقطعت اسمائہ  
ابی بکر قطعتہ من لظاہرہا فہرطت بہ علی فم اسجواب فلذلک سمیت ذات النطاقین قالت ثم بحق رسول اللہ  
صلی اللہ علیہ وسلم والابو بکر نجار فی جبل ثور فکنا فیہ ثلث لیلال بیست عندہما عبد اللہ بن ابی بکر وہو غلام  
شاب یقف یغن فیہم من عندہما فیسبح مع قریش بکۃ کبائت فلما سمع امر ایکاوان بہ الا وعاہ  
یا تینا الخیر ذلک حین خیلط الظلام ویرعی علیہما عامر بن فہیرۃ مولی ابی بکر منجۃ من غنم فہرطت علیہما  
حین یدہب ساعۃ من العشا فیمیتان فی رسل وہولبن منجۃ ورضیفما حتی ینفیق لہما عامر بن فہیرۃ  
بغس نفیل ذلک فی کل لیلۃ من تلک اللیلالی الثلث واستاجر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم والابو بکر  
رجلا من نبی الدیل وہو من نبی عبد بن عدی یادیا خزہ تیا وانخرت الماہر بالمدایۃ قد غمس حلقا فی  
آل العاص بن وائل السہمی وہو علی دین کفار قریش فامناہ فدفعنا الیہ راحلتیہما وواعدہ غار ثور لیلۃ  
ثلث لیلال براحتیہما صبح ثلاث والطلق معہما عامر بن فہیرۃ والدیل فاخذہم طریق السواصل اخرجہ النجاری  
وازارجلہ انست کہ چون غزوہ بدر واقع شد مائتر عظیمہ از صدیق ظاہر گشت ثانی آنحضرت بود در عیش  
و چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دعا کرد گفت حسبک یا رسول اللہ قد کحت علی ربک ومعنی این کلام  
تم و یاد یہیہر است کہ ابو بکر صدیق ملہم شد بانکہ دعا باجابت مقرون شد و این صورت از جملہ آن واقعہ  
ہست کہ الہام صحابہ صیقت نمود و ان بروحی انگاہ وحی بر حسب الہام ایشان فرود آمد بلکہ تحقیقت ہمین  
الہام وحی است بسوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بان وجہ کہ چون ایشان ملہم شدند آنحضرت صلی اللہ

وہو من نبی عبد بن عدی یادیا خزہ تیا وانخرت الماہر بالمدایۃ قد غمس حلقا فی  
آل العاص بن وائل السہمی وہو علی دین کفار قریش فامناہ فدفعنا الیہ راحلتیہما وواعدہ غار ثور لیلۃ  
ثلث لیلال براحتیہما صبح ثلاث والطلق معہما عامر بن فہیرۃ والدیل فاخذہم طریق السواصل اخرجہ النجاری  
وازارجلہ انست کہ چون غزوہ بدر واقع شد مائتر عظیمہ از صدیق ظاہر گشت ثانی آنحضرت بود در عیش  
و چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دعا کرد گفت حسبک یا رسول اللہ قد کحت علی ربک ومعنی این کلام  
تم و یاد یہیہر است کہ ابو بکر صدیق ملہم شد بانکہ دعا باجابت مقرون شد و این صورت از جملہ آن واقعہ  
ہست کہ الہام صحابہ صیقت نمود و ان بروحی انگاہ وحی بر حسب الہام ایشان فرود آمد بلکہ تحقیقت ہمین  
الہام وحی است بسوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بان وجہ کہ چون ایشان ملہم شدند آنحضرت صلی اللہ









علی اترون ان امیل الی عیالم وذراری یو لار الذین یریدون ان یصدوناعن البیت فان یا تونا کان  
 المد قد قطع عینا من المشرکین وانا ترکنا ہم محروبین قال ابو بکر یا رسول المد خرجت عاهد المد البیت  
 لا ترید قتل واحد ولا حرب احد فتوجه لفسن صدناعنه قائله قال امضوا علی اسم المد اخرجہ النجار سے  
 واز انجلہ آنت کہ درخیر حاضر شد و سیمہا کرد اگر چه فتح بردست مرتضی شد عن سلمہ بن الاکوع قال بعث  
 رسول المد صلی اللہ علیہ وسلم ابابکر الی بعض حصون خیبر فقاتل وجہد ولم یکن فتح اخرجہ احاکم وعن بريدة  
 الاسلمی قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رباخذتہ الشقیقۃ فیلبث الیوم والیومین لا ینخرج فلما نزل  
 بخیر لخذتہ الشقیقۃ فلم ینخرج الی الناس وان ابابکر اخذ رایتہ رسول المد صلی اللہ علیہ وسلم ثم ینقض فقاتل  
 قتالاً شدیداً ثم دفع اخرجہ احاکم واز انجلہ آنت کہ بر سر یہ نبی فرارہ صدیق را امیر ساخت عن سلمہ بن  
 الاکوع قال امر رسول المد صلی اللہ علیہ وسلم ابابکر فغزو ناساً من نبی فزارۃ فلما ولونا ان المار امرنا ابو بکر  
 فصرنا فلما صلینا الصبح امرنا ابو بکر فشدنا الفارۃ قال فوردنا الماء فقلنا بہ من قتلنا فانصر من عنق من  
 الناس وفيہم الذراری والنساء قد کاوا وایسبقون الی الجبل فطرحنا سہما بنہم وین الجبل فلما راوا المد  
 وقفوا فنجبت بہم اسوقہم الی ابی بکر وفيہم امرأۃ من نبی فزارۃ علیہا تشع من اوم سہما انتہ لہا من احسن الع  
 قال فنقلنی ابو بکر انتہا قال فقد مت المدنیۃ فلقیننی رسول المد صلی اللہ علیہ وسلم فقلت والمدیۃ  
 المد کاشت لہا ثوباً وہی لک یا رسول المد فبعت بہا رسول المد صلی اللہ علیہ وسلم الی مکۃ ففاحش  
 ساری من المسلمین کانوا فی ایدی المشرکین اخرجہ احاکم واز انجلہ آنت کہ چون مکہ واقع شد ابو بکر  
 پیش صدیق آمد و طلب عاودہ صلح کرد قال محمد بن اسحق ثم خرج یعنی اباسفیان حتی اتی رسول المد  
 علیہ وسلم ثم یرد علیہ شیعاً ثم ذهب الی ابی بکر ثم فکلمہ ان یکلم رسول المد صلی اللہ علیہ وسلم فقال  
 ایما علی ثم اتی عمر بن الخطاب فکلمہ فقال انا اشفع لکم عند رسول المد صلی اللہ علیہ وسلم فوالمد لو لم اج  
 الذریجۃ بکم الی انرا حدیثہ و قال محمد بن اسحق فلما دخل رسول المد صلی اللہ علیہ وسلم مکۃ و دخل لک  
 ابو بکر بابیہ یعودہ فلما راہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال بلاترکت الشیخ فی بیتی حتی اكون انا آتینہ  
 ابو بکر یا رسول اللہ ہوا حق ان میشی الیک من ان تمشی انت الیہ فاجلسہ بین یمین ثم مسہرہ ثم

مرقا در شفا الازد در سہ  
 صلیت علی سوری بانی مدینہ  
 لا یقلہ ہذا فی کرم

اسلم فاسلم الحديث وقال علي بن ابي طالب هذه الآية في ابي بكر يعني قوله تعالى حتى اذ بلغ اشدّه وبلغ العینین  
 سنة اسلم ابواه جميعاً ولم يجمع لاحد من الصحابة المهاجرين ابواه غيره اوصاه الله بما وازم ذلك من بعده  
 اخرج الواحدی وعن موسى بن عقبة لم يدرك اربعة النبي صلى الله عليه وسلم الا هؤلاء ابو جحافة وابو بكر وابنه  
 عبد الرحمن وابو عتيق بن عبد الرحمن بن ابي بكر اخرج الواحدی وعن ابن عمر قال لما دخل رسول الله صلى  
 عليه وسلم عام الفتح راى النساء يطسن وجوه النخيل بالخمر فبسم الى ابي بكر وقال يا ابا بكر كيف قال حسان بن  
 ثابت فانشده ابو بكر رضی الله عنه

عدمت نبی ان لم تروا	تشرائع من كنفي كذا
ينازعن الاسرة مسرعات	يلطمهن بالخمر النساء

فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ادخلوا من حيث شأ قال حسان اخرج به الحاكم وفي قصة حنين عن  
 ابي قتادة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من اقام منته على قتيل قتلته فله سلبه فقامت لائس بنت  
 علي قتيل فسلم واحد الشهد لي فجلست ثم داني فذكرت امر رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال رجل من جلساء  
 سلاح هذا تخيل اني تذكره عندي فانيته نى فقال ابو بكر كلما تعطيه الصبيغ من قرش وتذبح اسدا من  
 اسد الله ليقا تل عن اسد ورسوله قال فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم فاداه الى فاشترت منه خرافا  
 فكان اول مال تاملته اخرج البخاري قال ابن اسحاق وقد بلغني ان رسول الله صلى الله عليه وسلم  
 قال لابي بكر الصديق وهو جاثق فاق يا ابا بكر اريت الى ابدت الى قبة طوفة يا فقير ما ذك ففراق  
 ما فها فقال ابو بكر يا فلان ان تترك هذه يوك فامات به فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم وانا لارى  
 ذلك اوفى قصة فسمت غنائم حنين قال ابن اسحاق واطعني عباس بن مرداس الباهر فاستفادها فغنايتها

فانما يجمع بين ونسب العيسية	فانما يجمع بين ونسب العيسية
وما كان حصن ولا عاين	فانما يجمع بين ونسب العيسية
وما كنت دون امر منها	فانما يجمع بين ونسب العيسية





عہد الی مدۃ فہو لہ الی مدۃ فلم یج بعد ذلک العام مشرک ولم یطیف بالبيت عریان ثم قوما علی رسول اللہ  
صلی اللہ علیہ وسلم وکان ہذا من برادۃ فمین کان من اہل الشکر من اہل العہد العام اہل المدۃ الی الجمل المسمی رواہ  
ابن اسحق وعمن ابن عباس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بعث ابابکر وامرہ ان ینادی بہؤلاء  
الکلمات فاتبعہ علیا فینا ابوبکر بعض الطريق اذ سمع رغاء ناقۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فخرج ابوبکر  
فزعاقطن انہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاذا علی فرفع الیہ کتاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقام  
علی الموضع وامر علیا ان ینادی بہؤلاء الکلمات فقام علی فی ایام التشریق فتادی ان اللہ برئ من  
المشرکین ورسولہ فیحوا فی الارض الرعبۃ اشہر لا یحین بعد العام مشرک ولا یطوفن بالبيت عریان ولا  
یدخل الجنة الامون فکان علی ینادی بہا فافترج قام ابوبکر یریدۃ فتادی اخرجہما حکم وازا نجلا التست کر  
حجۃ الوداع فقال انخضت صلی اللہ علیہ وسلم ہذا المہ خود انداخت عن اسما رست الی بکر قالت خرجنا  
مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حجاجا وان زیارۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی زیارۃ الی بکر وادبۃ  
فمنزلنا العرج وکانت زما لتنا مع غلام الی بکر قالت فجلس رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وجلس علیا  
الی جنبہ وجلس ابوبکر الی جنب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من الشق الآخر وجلس الی جنبہ الی جنبہ  
غلامہ وزیارتہ متی یا تینا فاطلع العلمام یحشی ماسہ بعیرہ قالت فقال الی بکر الی بکر قال انشی  
المیلۃ قالت فقام ابوبکر یضربہ ویقول بعیر واحد اذک وانت واحد رجل فکان رسول اللہ صلی اللہ  
علیہ وسلم علی ان تیسرہ یقول انظر والی ہذا الحرم ما یصنع اخرجہما حکم وازا نجلا التست کر  
صلی اللہ علیہ وسلم مر فیض شند در باب صدیق عنایت با کردند و تفویض امامت بوی نمود و در باب  
باب مباغۃ غلیم فرمودند قال ابن اسحق قال الزہری حدثنی ابو بکر بن اشیہ ان رسول اللہ صلی اللہ  
علیہ وسلم خرج عاصبا راسۃ حتی جلس علی المنبر ثم کان اول ما تکلم بہ اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
فاکثر الصلوۃ علیہم ثم قال ان عبدا من عباد اللہ خیر السدین الذین لا یأخرون عن ما عندہ فانتما  
ما عند اللہ قال ففہما ابوبکر وعرف ان نفسہ یرید فیکل وقال بل غن نفدیک بانفسا وابنا رنا قال  
فقال علی رسلک یا ابابکر ثم قال انظر وانی ہذا الابواب لا فظن فی المسجۃ فسد ویا الایست الی بکر قال

ابن ہشام فی بعض الروایات الایاب ابی بکر فانی لا اعلم احدا کان افضل منی الصبیبة عندی یدام منہ  
وقال ابن اسحق وحدثنی عبد الرحمن بن عبد السد عن بعض آل ابی سعید بن المعلى ان رسول اللہ صلی اللہ  
علیہ وسلم قال یومئذ فی کلامہ ہذا فانی لو کنت متخذاً من السبا و خلیلاً لا اتخذت ابابکر خلیلاً و لکن صحبته و اخاه  
ایمان حتی یجمع السدینا عنده قال ابن شہاب حدثنی عبد الملک بن ابی بکر بن عبد الرحمن عن ابی عمر  
عبد السد بن زمعه قال لما استقر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وانا عنده فی نفر من المسلمین قال وعاہ  
بلال الی الصلوة فقال مروا من لعلی بالناس قال فخرجت فافاء عمر فی الناس وکان ابوبکر غائباً  
فقلت قم یا عمر فصل بالناس قال فقام عمر فلما کبر سمر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صوته وکان  
رجلاً مجہراً قال فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاین ابوبکر یا ابی السد فذلک و المسلمون قال فبعث  
الی ابی بکر فجاوبہ ان صلی عمر تک الصلوة فصلی بالناس قال قال عبد السد بن زمعه قال الی عمر فیک  
ماذا صنعت بی یا ابن زمعه و السد ما ظننت حین امرت الی الان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم امرک بذاک  
و لا ذلک ما صلیت بالناس قال قلت ما امرنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و لکنی حین لم الی ابی بکر  
راتیک الحق من خسر بالصلوة بالناس و چون انخضرت صلی اللہ علیہ وسلم متونی شد فاختلانی و ان  
و روفا انخضرت صلی اللہ علیہ وسلم و ثابت ترین ہما ابوبکر صدیق بود و این علامت شدہ صحرا  
و بلوغ مہرتبہ خلافت و ارشاد بعد ازین صحابہ بطوع و رغبت بصدیق اکبر بیعت کردند و علی مرتضی  
بعد از شش ماہ موافقت نمود و احترام کرد و بفضیلت صدیق و گفت مانع بجز آن نبود کہ ما  
و مشورت شرک نہ کردند از نیجت ما غباری در خاطر خود گرفتیم و در خلافت خود اعظم مآثر کہ از وی  
ظاہر شد قتلا اہل رقت بود و در ان بابا ہمتی عجیباً نہیباً و شد و بسوی او ہست اشارت قرآن  
و مسمی عن دینہ فسوف یأتی اللہ بقوم یحکم ویحکونہ الایۃ و جمع قرآن نمود کہ منست او ہم  
مسلمانان ثابت است و شروع و رفع شام و عراق کرد و اکل شام و عراق فتح شد و این فتح کہ  
جسبع فتوح اسلام شد و آخر مآثر کہ از ان بابا بطور رسید نصب عمر بن الخطاب بود و وصحت رای او  
درین بابا کاشمیس فی البقیۃ النہار بر یکسان ظاہر شد و السد اعلم و ماثرہ عظیمہ کہ اورا زنی اللہ بعد از وی



عمر بن عبد المطلب ابو بکر بن ابی قحافة الصديق - علی ابن ابی طالب ورجال من المسلمين کان  
اقام مع رسول الله صلی الله علیه وسلم بکبة ولم يخرج فمیں خرج الى ارض استبشته فلقية نعيم بن عبد الله  
فقال ابن ترميد يا عمر فقال اريد محمد بن الصباي الذي فرق امر قريش وسفه اعلامها وعاب فيها وسب  
البتة فاقوله فقال نعيم والله لقد غرتك نفسك من نفسك يا عمر ترى بني عبد مناف تاركين تشي على الناس  
وقد قلت محمد افلا ترجع الى اهل بيتك فتقيم امرهم قال وای اهل بيتي قال ختنك وابن ختك سعيد بن  
زيد بن عمر واخوتك فاطمة بنت الخطاب فقد والله اسما وتابعا محمد اعلی ونيه فعليك بها قال نعم  
عائدا الى اخيه وختنه وعند بن حباب بن الارت سنة صحيفه فيها طه بغيرها اياها فلما سمعوا حسن عمر فغضب  
خباب بن ابي لهب في خرج لهم وفي بعض البيت واخذت فاطمة الصحيفه فجعلتها تحت فخذها وقد رجع عمر حين ذاك  
الى البيت فامر امة خباب عليها فلما دخل قال يا هذه المهمة التي سمعت قال لا يا سمعت شيئا قال علي  
والله لقد اخبرت انك ما ابعثا محمد اعلی ونيه ولطش بختنه سعيد بن زيد فقامت اليه بختنه فاطمة بنت  
الخطاب لتكفه عن زوجهما فضر بها فشيها فلما فعل ذلك قالت اخته وختنه نعيم قد اسلمنا وامننا بالله  
ورسوله فاصنع ما بدا لك ولما راى عمر ما باخته من الدم ندم على ما صنع فابى عوى فقال لاخته اعلاني  
هذه الصحيفه التي سمعتكم تقررون انفا انظر ما هذا الذي جبار به محمد وكان عمر كائنا فلما قال ذلك قال  
اخته انما نخشاك عليها قال لا تخافني وحلف لها بائتيه يسروها اذا قررا اليها فلما قال ذلك طمعت  
اسلامه فقالت له يا اخي انك نجس على شئركم وانما لا يسرها الا الظاهر فقام عمر فاغتسل فاعطته  
الصحيفه وفيها طه فقهر بها فلما قررها صدر وقال يا احسن هذا الكلام واكرسه فلما سمع بذلك خباب اخرج  
فقال يا عمر اني لا ارجو ان يكون الله قد خففك بدعوة نبيه والى سمعته اس وبه يقول الله  
عليه السلام  
فقال يا عمر اني لا ارجو ان يكون الله قد خففك بدعوة نبيه والى سمعته اس وبه يقول الله  
عليه السلام  
فقال يا عمر اني لا ارجو ان يكون الله قد خففك بدعوة نبيه والى سمعته اس وبه يقول الله  
عليه السلام  
فقال يا عمر اني لا ارجو ان يكون الله قد خففك بدعوة نبيه والى سمعته اس وبه يقول الله  
عليه السلام

ما  
نظم بهم وبلغت  
فان لا دران بختن من مردم  
بدون شديدي خزان در خانه فلان





ثم على دار الانس بن شريق حتى يدخل بيته وكان مسكنه صلى الله عليه وسلم في الدار التي كانت بيده  
 معاوية بن ابي سفيان قال عمر فليبعته حتى اذا دخل بين وارباس ودار ابن ابراهيم كنه فلما سمع عمر  
 الله صلى الله عليه وسلم حتى عرفني فظن رسول الله صلى الله عليه وسلم الى انما تبعته لا فدية فبعني ثم قال  
 ما جاز بك يا ابن الخطاب هذه الساعة قال قلت جئت لا اوسن بالهدوء برسول الله وبارك من عند الله  
 قال نعم الله رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم قال قد جازك الله يا عمر ثم مسح صدره بي وودعني بالثبات  
 ثم انصرف عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وودع رسول الله صلى الله عليه وسلم وانا بنجل الله  
 چون مسلمان شد اعلان اسلام نمود و در وديان با بيشه و شورش به ياد داري مقاسمات نمود و قال  
 اسحق وحدثني نافع مولى عبد الله بن عمر بن ابن عمر قال هذا ما سمعنا قال يا ابا عبد الله انقل الي محمد  
 قيل له جميل بن معمر الجعفي قال فعند الله قال عبد الله بن عمر وحدثني ابي اشره وانا انقل عن ابي  
 اعقل كلما استأثني جاره فقال اعلمت يا جميل اني اسلمت وودعته في وديان محمد صلى الله عليه وسلم  
 قال فوالله ما راجعته حتى قائم فجر واره واتبعت عمر واتبعت الى بيتي اذا قام على باب المسجد فخرج بانقل اسحق  
 يا مشير قرئش وبعث في انديهم حول الكعبة ان ابن الخطاب يا عبد الله صبا قال يقول عمر بن الخطاب كذب  
 ولكني قد اسلمت وحدثت ان لا اله الا الله وان محمد عبده ورسوله وانا اليه فها هو في الاسلام  
 حتى قاموا الشمس على رؤسهم قال وطلع فقمه وقاسوا على راسه وهو يقول افعلوا يا اباكم فاعلموا  
 لو كنت انما رجل بقدر كذا اباكم او كتموا لما قال فبينما هو على ذلك اذ قبل شيخ من قرئش عليه السلام  
 حيرة وقيص موشى حتى وقف عليه فقال يا شاكيم قالوا صبا عمر قال فمعه رجل اختار نفسه امر فواته  
 انزلت نبي محمد بن كعب يسلمون لكم صاحبهم كذا اخذوا عن الرجل قال فوالله يكافوا كانوا اثر الكشاف  
 قال فقال له انما جاز الى المدينة يا ايت من الرجل الذي زجر القوم عنك بكه يوم اسلمت  
 ثم اياك لو ناس قال فوالله كذا يفتي العاص بن وائل السهمي قال ابن اسحق وحدثني عبد الرحمن بن كعب  
 عن بعض آل عمر و بعض آلهم قال قال عمر لما اسلمت تلك الليلة تذكرت ابي اهل مكة اشهد رسول  
 الله صلى الله عليه وسلم عداوة حتى آتته فاخبره اني قد اسلمت قال فمات ابو جميل وكان عمر ابنا لخمته

م  
 افان بن مولى قوم  
 فاستبقت بنجرى بنى  
 وديان انما فادون را  
 من باون فو بنجرى  
 فاستبقت بنجرى بنى



صلی اللہ علیہ وسلم بابی حصص الشرب و بہ نعم رسول اللہ بالسيف فقال عمر يا رسول اللہ وعنی فلا ضرب  
 عنقه بالسيف فواللہ لقد نأفق فكان ابو حذیفہ یقول یا ابا بکر من تلك الكلمة التي قلت يومئذ  
 ولا زال منها خالفا الا ان يكفر باعني الشهادة فقتل يوم اليمامة شهيدا اخرجہ ابن اسحق وعنه ابن  
 عباس قال حدثني عمر بن الخطاب فذكر قصته بدر الى ان قال فاستشار رسول اللہ صلی اللہ علیہ  
 وسلم ابابكر وعمر عليا فقال ابو بكر يا بني اللہ هؤلاء بنو لہم والعشيرة والاخوان فاني اري ان تأخذ  
 منهم الفدية فيكون ما أخذنا منهم قوة لنا على الكفار وعسى اللہ ان يهديهم فيكون لنا عضد أقبال  
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما تری یا ابن الخطاب قال قلت واللہ ما اری ابوبكر ولكنني اری ان تكمنني  
 من فلان قريب لعمرك فاضرب عنقه حتى يعلم اللہ انه ليست في قلوبنا هوارة للمشركين هؤلاء صناديدهم  
 وأمتهم وقادتهم فهو ي رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما قال ابو بكر ولم يأت قلت فأنزل اللہ افعلا كان من  
 الغد قال عمر غدوت الى النبي صلی اللہ علیہ وسلم فاذا هو قاعد وابوبكر واذا هما يكيان فقلت يا  
 اللہ اخبرني ما ذابك انت وصاحبك فان وجدت بكاء بكيت وان لم تجد بكاء لربا كيت لبكاءكم  
 فقال النبي صلی اللہ علیہ وسلم الذي عرض علي اصحابك من الفداء لقد عرض علي عذابكم اوني من  
 الشجرة لشجرة قريته وانزل اللہ عز وجل ما كان النبي ان يكون له سري حتى يخن في الارض الى يوم  
 كتاب من اللہ سبق لمسلم فيما أخذتم من الفداء ثم اهل العنايم فلما كان يوم احد من العام المقبل  
 باصنعوا يوم بدر من أخذهم الفداء فقتل منهم سبعون وقرأ اصحاب النبي صلی اللہ علیہ وسلم عن النبي  
 صلی اللہ علیہ وسلم وكسرت رجليه وشمت البيضة على راسه وسال الدم على وجهه وانزل اللہ  
 اول ما اصابكم صبيحة قد اصبتم مثلها فلتتم الي هذا قل هو من عند أنفسكم ان اللہ على كل شيء قدير  
 انه اخرجہ احمد وعنه عروة بن الزبير في قصته عيمير بن وهيب فبينما عمر بن الخطاب في نفر من  
 يتحدون عن يوم بدر ويذكرون ما اكرمهم اللہ به وما اراهم به من عدوهم اذ نظر عمر بن عيمير بن  
 حين اتاخ على باب المسجد فتوشها السيف فقال هذا الكلب عدو اللہ عيمير بن وهيب ما جارا لالا  
 وهو الذي خرش سينا وخثره للقوم يوم بدر ثم دخل عمر على رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال  
 ورواه غيره عن عيمير بن وهيب



ابن ابی رسول الصمد علی الصمد علیہ وسلم فقال یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انہ قد بلغنی انک قد  
قتل عبد المذین ابی فیما بلخک عنہ فان کنت فاعلم انی بہ فانما حمل الیک راسہ فواللہ لقد  
علمت انخرج ما کان بہا من رجل ابرو والدہ منی الی اخشی ان تامر بہ غیری فیقتله فلا تدغنی نفسی  
انظر الی قاتل عبد المذین ابی مشی فی الناس فاقبلہ فاقبل موثبا لکافر فادخل النار فقال رسول  
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بل تترقب بہ ونحن صحتہ بالشی معنا وجعل بعد ذلک اذا احدثت احدثت کان قومه  
ہم الذین یعاتبونه ویافندونه ویعنفونه فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لعمر بن الخطاب عین بلخ  
فولک من شانہم کیف تری یا عمر ام والہ لو قتلہ یوم قلت الی اقبلہ لارعدت الہ انما لو امرت الیوم  
تقبلہ لقتلہ قال قال عمر قد علمت الامر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اعظم بركة من امری وادخل  
النسب کما کہ ودر غزوہ حدیبیہ جمیت اسلام ہر فاروق علیہ کروی وبتہریت نبوی تسکیر. رافعت قال لہ  
اسحق فلما انما الامر ولم یبق فیہا الا الکتاب وشیب عمر بن الخطاب فانی اباکم فقال یا اباکم  
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بلی قال اولسا بالمسلمین قال بلی قال اولیسوا بالمشکین قال بلی قال فوالی  
نفسی الذین فی دنیا قال ابو بکر یا عمر الزم غزوہ فانی اشہد انہ رسول اللہ قال عمر انما اشہد انہ رسول  
اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم اتی رسول اللہ فقال یا رسول اللہ انت رسول اللہ قال اولسا بالمسلمین قال بلی قال  
اولیسوا بالمشکین قال بلی قال فوالی نفسی الذین فی دنیا قال انما عبد اللہ ورسولہ ولن اخالفا لہ  
ولس یفتنی قال فکان عمر یقول ہا لیت اصوم والتصدق واعملی واعتق من الذی صممت  
فیما کلانی الذی تکلمت بہ عین رجوت ان یکون خیرا فقال ابن اسحق فوشب عمر بن الخطاب  
الی جندل مشی الی جانبہ وتقول اصبر یا اباجندل فانما ہم المشکون وانما ہم احد ہم دم کلہم قال  
بیری ہم السیف منہ قال یقول عمر رجوت ان یاخذ السیف فیضرب بہ اباء قال فہم الذین  
یاخذون السیف فیضربونہم وارجو انک کنت کہ ودر غزوہ خیبر سبھا از فاروق پیدا کہ قال ابن اسحق  
محمد بن ابراہیم التیمی عن ابی المقسم من نصر الاسلامی ان اباء ہر شہ انہ سمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
تقول فی مسیرہ الی خیبر لعمر بن الاکوع انزل یا ابن الاکوع فخرنا من ہنہا یک قال فہم الذین



والمدلول المدما بتدینا

انا انا قوم نبغوا علينا

فانزین اسکیت علیہ

وَلَا تُصَدِّقُنَا وَلَا صَلِّينَا

وان ارادوا فقتلوا بغير حق

وثبت الاقدام ان لا قينا<sup>المنفعا</sup>

فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم يرحمك ربك فقال عمر بن الخطاب وجبت والحمد لله يا رسول الله لولا  
 شعثنا به فقتل يوم خيبر شهيداً أبداً وانت كقول مرتضى علي سار النبي صلى الله عليه وسلم إلى خيبر فلما أتانا  
 بعث عمر وبعث الناس إلى مدنيهم أو قصرهم فقاتلوههم فلم يلبثوا أن هزموا عمر وأصحابه فجاروا ويحبونهم  
 ويحبهم أخرجهم الحاكم نه مراد أن حقيقة حبهم است بلکه این کلمه است بلیغه چون مهم در اینجا اتمام بود و در حین  
 شجاعت را محصور ساختند در اتمام و ترک اتمام را حبین نامیده والا اینجا جنگ بود و بصره با ملاحظه  
 سلامت لشکر موافق و از آنجمله است که در غزوه فتح در قصه حاطب بن ابی بلتعنه فاروق را غیر تن  
 برخاست پس آنحضرت صلی الله علیه وسلم ارشاد فرمودند بحسن معامله فقال عمر انه قد خان الله ورسوله  
 واما مؤمنین فدعنی فلا ضرب غنقه فقال ایس من اهل بدر فقال لعل الله اطلع علی اهل بدر فقال اعملوا  
 ما شئتم فقد وجبت لكم الجنة او فقد غفرت لكم فدسحت عینا عمر و قال الله ورسوله اعلم اخرجته النار سے  
 و در باب ابی سفیان نیز همچنین واقع شد قال ابن اسحق فی حدیث العیاس وشفاعة لابی سفیان  
 مررت بنبأ عمر بن الخطاب قال من نذو قام الی فلما رای ابی سفیان علی عیتر الدابة قال ابو سفیان  
 مع والحمد لله الذی امكن منک بغیر عقد ولا عهد ثم خرج لیثید بخور رسول الله صلی الله علیه وسلم و کیف است  
 البغلة فسبقته باسبق الدابة البهیة الرجل البیضی قال فافحمت عن البغلة فذلت علی رسول الله  
 صلی الله علیه وسلم و دخل علیه عمر فقال یا رسول الله ابی سفیان قد امكن الله منه بیری فقی  
 فاضرب غنقه قل قلت یا رسول الله انی قد اخرجتک ثم جلست الی رسول الله صلی الله علیه وسلم فلم یکن  
 یأمره فقلت والله لا یناجیه الیلة وونی قال فلما اکثر عمر فی شأنه قال قلت مهلا یا عمر فوالله لو کان  
 من رجال نبی مدی بن کعب ما قلت نه و لکنک قد عرفت انه من رجال نبی عبد مناف فقال مهلا

ع  
فیض و کرم منتهی به این سلسله زریه  
باب و بنی بر این پایه استوار  
ماند باد منتفع می شوم  
نوش از درگاه آن حضرت  
کسب و سود حاصل کردم  
علی السلام علیه و آله و سلم  
از یکدیگر جدا نشود  
تا که هر دو را با هم

یا عباس فوالله لا سلامک یوم اسلمت کان احب الی من اسلام الخطاب لو اسلمت فی قصه روایا النبی  
صلی اللہ علیہ وسلم فی الطائف و تعبیر الی بکر لہا ثم ان خولیت بنت حکیم بن امیہ وہی امراة عثمان بن مظعون  
قالت یا رسول اللہ اعطنی ان فتح اللہ علیک الطائف حتی با دیتہ بنت غیلان او علی الفارغۃ بنت  
عقیل و كانت من اعلی نساء ثقیف و ذکر لی ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لہا و ان کان  
لم یؤذن لی فی ثقیف یا خولیت فخرت بنت خولیت فذکرت ذلک لعمربن الخطاب فدخل عمر علی رسول اللہ  
فقال یا رسول اللہ ما حدیث حدثتہ خولیت زعمت انکما قلتم قال قد قلتہ قال قال عمر او ما اذن فیہم  
یا رسول اللہ قال لا قال افلا اذن بالرحیل قال بلی قال فان عمر بالرحیل و عن عبد اللہ بن  
عمرو بن العاص قیل لہ ہل حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حین کلمہ التیمی یوم حنین قال نعم  
جاءہ رجل من تميم یقال لہ ذوا خولیتہ فوقف علیہ و ہو یعطی الناس فقال یا محمد ایت ما صنعت  
فی ہذا الیوم فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اجل فکیف رایت قال لم اراک عدت قال فنضرب  
النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال و یحکم اذا لم یکن الفصل عندی فعند من یکون فقال عمر بن الخطاب  
یا رسول اللہ انقلہ قال لا ادعوه فانه سیکون لہ شیعۃ یتعمقون فی الدین حتی یخرجوا منہ کما یخرجون  
السهم من الرئیۃ یظفر فی النصل فلما یوجد شیء ثم فی القدح فلما یوجد شیء ثم فی الفوق فلما یوجد شیء  
الفرفش و الدم اخرہ ابن اسحق فی السیرۃ و بعد از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم فاروق اعظم و خلافت  
صدیق سخی عظیم بتقدیم رسانید و در ایام صدیق نائب خلیفہ و شیر او قاضی او بود عن ابراہیم  
قال اول من ولی ابوبکر شیعۃ من امور المسلمین عمر بن الخطاب لآلہ القضاء کان اول قاضی  
الاسلام و ال اقض بین الناس فالی فی شغل اخرہ ابو عمر و چون نوبت خلافت بفاروق رسید  
سیاست او واقع شد کہ غیر بنی بران قادر نباشد و ہیچ خلیفہ را مانند آن نصیب نشد و اگر عظم  
سلیم را اعمال نمایم در اموری کہ خلافت انبیاء را می شاید بہتر از حال دی متصور نگردد زیرا کہ حضرت  
پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم بدو خیر شغول بود و یکی تعلیم علم از کتاب و سنت کہ مشتمل است بر عبادات  
و احسان و تدبیر منزل و سیاست مدینہ و حکمت اخلاق و انواع تذکیر و فاروق اعظم بعد از آنکہ شہ

در بیان کردن صفات رسول  
لکرمی و اویم افکنند و نفس  
معنی بزرگان و قدم بالکرم  
و مقصود ہست انکہ ان قدر  
خویش در دین و آمدہ از ان بزرگان  
خواہند دید کہ اندک بہرہ  
نہایت داشت چنانکہ از  
شکایت ہمہ دین ہمہ بود و ہر  
آن وقت از ہمہ بزرگان  
و عن حماد بن سنان  
یہ بیان و تدبیر منزل  
و سیاست مدینہ

عظیمہ در باب علم از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم یافتہ بود قدگان فیماکان قبلکم محدثون فان یکفی استیصال  
فانہ عمر و قال ان اللہ جعل الحق علی لسان عمر و قلبہ و قال علی ما کنا تبعان السکینۃ تنطق علی لسان عمر  
و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در روایا دیدند کہ قدحی از شیر با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رسیدہ است فشربت  
حتی رایت الری یخرج من اظفارہ ثم اعطیت فضلی عمر قالوا فماذا لت ذلک یا رسول اللہ قال العلم  
و در قصص بسیارایات بحسب جہاد و انازل شدہ بود و این دلالت میکند بر موافقت جزع عقلی نفس  
ناطقہ و بحر عقلی حضرات انبیاء بعد این ہمہ شریک صدیق شد در تالیف قرآن و در ہر شہری مقبرتی  
و محدثی را فرستاد و اہتمام بلین نمود و رانکہ کمی و زیادت واقع نشود و مسألی را کہ مخفی بود تفحص کسود و چھا  
استفسار نمود تا آنکہ حدیث ظاہر شد و اگر ظاہر شد صحابہ را جمع کرد و در ان باب مشورت نمود تا آنکہ اتفاق  
بر قولی واقع شد و ترتیب کتاب سنت و اجماع و قیاس وی آورد و سد مداخل تحریف نمود و از خواص  
در لم و لاسلم نمی کرد و از شد در سنن و غیر ان زجر فرمود چنانکہ علمای صحابہ ہمہ گواہی دادند کہ ہوشی  
اعلم زمان خود است و امارۃ اور حمت است تامہ بامت و فی الاستیعاب ولی الخلفاء بعد ابی بکر و عمر  
لہ بہا یوم مات ابو بکر بتخلافہ شملت عشرۃ فساخرن سیرۃ و انزل نفسہ من مال اللہ بمنزلۃ رجل من  
الناس و فتح المدینۃ الفتح بالشام و العراق و مصر و دون الدواوین فی العطاء و رتب الناس نیبہ  
علی سوا بقیم و کان لا ینحاف فی المدینۃ لائم و ہو الذی نور شہر رمضان بصلوۃ الاشعاع فیہ و انخاف  
من الحجۃ الذی بایدی الناس الی الیوم و ہوا اول من ستمی بامیر المؤمنین و ہوا اول من اتخذ الدف  
و کان نقش خاتمہ کفی بالموت و اعطایا عمر و دیگر ہبا و کفار و فاروق بعد از انکہ از آنحضرت صلی اللہ  
علیہ وسلم درین باب بشارات عظیمہ یافتہ بود و ثم استجالت غربا فافخذ ما عمر بن الخطاب فلما ارعفت  
الناس نیرع نزع عمر حتی ضرب بالناس بعطن و الذی نفسی بید و ما قیلکما شیطان و انما  
سلک فجا غیر فحک و این دلالت میکند بر موافقت جزع عقلی نفس ناطقہ و بحر عقلی حضرات انبیاء بعد  
انہمہ تحمل اعباء جہا و بوجہی نمود کہ خوبتر از ان صورت نگیرد و قال الیافعی فی السنۃ الرابعۃ عشر فحدثت  
و مشق صلحا سن الی عبیدۃ و عنوۃ بن خالد ثم مضیت علیما و فیہا کانت وقعہ حبسہ لابی عبیدۃ فیہا

فتحت بعلبک و حصص صلحا و هرب هر قل عظیم الروم الى القسطنطينية في السنة الخامسة عشر كانت وقعة  
 اليرموک و کان المسلمون ثلثین الفاً و الروم ازيد من مائة الف فنهزموا جبلة الفسانی و قتلوا الروم  
 مرة بعد اخرى حتى لادوهم بالقتل و هربت البقية من تحت الليل و فيها وقعة القادسية بالعراق و کان  
 المسلمون نحو من سبعة الاف و المجوس ستين الفاً و في السنة السادسة عشر فتحت حلب الطاکية صلحا  
 و فيها انشا البوعبیده بالمرير المؤمنين کوفة و فيها نزل عمر علی بیت المقدس و کان المسلمون قد  
 تملكوا مدینة المبارکة فطال حصارهم فقال لهم اهلها لا تتبعوا قلن لفتحها الارجل نحن نعرفه له علامته عند  
 فان کان اما علم به تملك العلامة سلمنا باله من غیر قتال فارسل المسلمون الى عمر یخبرونه بذلك فكتب  
 عمر امله و توجه الى بیت المقدس و کان معه غلام له یعاقبه فی الركوب نوبة بنو تیه و قد تزود شعیر و قمر  
 و زیتا و علیه مرقعة لم یزل یطوی القفار باللیل و النهار الى ان قرب من بیت المقدس فلقا  
 المسلمون قالوا له ما یبغی ان یرى المشركون امیر المؤمنين فی هذه البیتة و لم یراوا حتی البیت  
 لباسا غیره و اركبوه فرسا و جده به الفرس و اخله شی من العجب فنزل عن الفرس و نزع اللباس  
 و لبس المرقعة و قال اقبلونی ثم سلک فی هذه البیتة الى ان وصل فلما راه المشركون من اهل البیت  
 کبروا و قالوا هذا هو و فتحو الالباب و فی السنة السابعة عشر افتتح البوسی الالهواز و فيها كانت وقعة  
 حلولا و قتل من المشركين مقلعة عظيمة و بلغت الغنائم ثمانية عشر الف الف و قیل ثلثین الف  
 الف و فی السنة الثامنة عشر الموصل و السوس و تسرد فی السنة التاسعة عشر فتحت تکریت و قیل  
 و فی سنة عشرين افتتح عمرو بن العاص بعض ديار مصر و فی سنة احدى و عشرين فتح مصر و کان  
 نهرا من امت المصاف فيها ثلثة ايام ثم جارت النصر و فی سنة اثنين و عشرين فتحت آذربايجان  
 علی المعيرة بن شعبه و مدینة نهاوند صلحا و الدینور مع هذان عنزة علی يد حذيفة و طرطوس و  
 علی يد عمرو بن العاص و فيها فتحت جرجان و در و روضة الاحباب مذکور است که در زمان  
 وی هزار و سی و شش شهر با توابع و لواحق آن فتح شد و چهار هزار مسجد ساخته گشت و چهار  
 كنيسة خراب گردید و يك هزار و نهصد منبر چوب بر مجاریب جوامع بجست خطبه جمعه بنا كردند و

درینجا و نکته باید فهمیدی آنکه قول هر مزان دلالت میکند بر آنکه همه عالم بمنزله یک سرش بود و سرش عراق  
 که محل نشستن کسری بود و جناح او فارس و روم و یک پایست ترکستان و دیگر سخریه و فرنگستان  
 پس کسری کسری بحقیقت فتح تمام عالم است من به برین جبهه قال بعث عمر الناس فی انصار الامصار  
 یقاتلون المشرکین فاسلم الهمزان فقال ابی سثیر ک فی مغازی بنده قال نعم مثلها و مثل من فيها  
 من الناس من عدو المسلمین مثل طایفه لاس و له جناحان و له ریحانان فان کسری احد اینها  
 منفتحت الریحانین و الراح و الراح منفتحت الریحان و الراح فان شریح الراح  
 ذهب الراحان و الراحان فالراح کسری و الراح قیصر و الراح الاخر فارس و عمر المسلمین  
 فلیفر و اخرجه البخاری دیگر آنکه فرق بسیار است در میان فوج کشی حضرت فارتق و فوج کشی جمعی  
 بعد و آمدن زیرا که در عرب باد شاهی و فوج کشی نبود و رسوم سپاهیان نمیدانستند و مقابل کسری  
 و قیصر در خاطر ایشان نمیکند شست حضرت فاروق مردم را صنعت سپاهیان آموخت و لشکر را  
 و بهیستی را که در دل ایشان بود بر انداخت و جمعی که بعد از حضرت عمر فوج کشی کردند از فوج او بودند  
 کار گرفته و چیزی که رسوم آن معلوم بود و قواعد آن نمیدانستند و ایشان را سپاهیان با بجمه و بر قد  
 ساد و ساد فلام بطویل انجامید و از حد اختصار بیرون رفت اما چون ضمنون غنم ذکر انصالحین بنیل  
 البرکات منقول بود که عیان قلم از ان اطناب و جوی نداشت ملخص سخن آنست که اعمل نبوت لود  
 خیر است به نسبت افراد نبی آدم و از الهمالات و نظام از ایشان به بعثت انسانی که انفسل افرد  
 انسان باشد و در تخمین کمالات و این خصلت تحقق شد و ان العقاد اراده است و الکوثر بنصب غلام  
 که تمم باشد کاری را که اعمل آن نبی موس ساخته و متوسط باشد و بیان به بخاطر و است  
 و در تبلیغ علوم و چون این اراده نیابت و استخلاف است و تقصد و بخیر تمام اراده است  
 همان شریعت سابقه است بغیر وی و عصمت از اسل نبوت چون با ان نبی است و ان نبی  
 چنانکه میباید و می شاید تحقق شد و یکی از خواص نبوت است و است و ان نبی است و ان نبی  
 که در غیر نبی نباشد فهم سنی شریعت است با آنکه نبی است و علم باشد و این خصلت نیز شریعت است



و دیگر از خواص نبوت زیادت است در جزئی عملی نفس ناطقه باعتبار ارشاد و فیض صحبت و تالیف برادر  
 خیر و ظاهراً هرست که کسی غیر شیخین میر تبیه شیخین نرسید بلکه بعد از ایشان اختلاف آراء و سفاک و ما پیدا شد  
 و سوم از خواص نبوت زیادت است در جزئی عملی باعتبار فتوح و جمع اهل اسلام و تالیف ایشان و تالیف  
 الهی دین باب و اگر کسی در احوال شیخین و فتوح ایشان تامل کند بداند که گویا با و عنایت الهی در اسلام  
 شیخین با جزاء و مل بر خورد و گرد و باد فتوح و لا تعد و لا تحصى احداث نمود و اعانت شیخین در حال ضعف  
 اسلام نیز بر این گشت و نشر علوم آنحضرت صلی الله علیه و سلم که از دست شیخین ظاهر شد از طریق شمس  
 است بلکه اگر کسی را دیده حق شناس باشد شک نکند و آنکه هر مسئله از مسائل دین که در زمان شیخین  
 مسبین نشده است محل اختلاف در مذاهب اربعه گویا اصل مذاهب اربعه اجماعیات شیخین بافتاده  
 اما این سخن بکسی که سرمایه علم او بجز قدوری و قوی نباشد نتوان گفت این راسته مدار اصول و احکام  
 می باید پس هر شخصی می باید که در حال خود تامل نماید که بچه چیز از نمود و نجوس ممتاز شده است  
 اول چیز که بدان ممتاز شده است قرآن است و مؤلف قرآن در صحف شیخین و احکام فقه و عقاید  
 فقه و اجماع کننده در مسائل اجماعیه و واضح کننده مسائل خفیه و قیاس کننده مشورت صحابه حضرت  
 عمر است و در هر شهری مخدشی و مقرئی را نصب کننده حضرت عمر است و سبب شائع بودن اسلام  
 در میان بلدان ایشان اندکین بحقیقت منت اول حضرت حق راست تبارک و تعالی که بمحض فضل  
 خود عرب و عجم را از ضلالت متحرکه و اربابانید در رسول بطوائف ناس فرستاد و قرآن نازل نمود و ملت  
 اسلام در اقلیم شائع ساخت و منت دیگر رسول کریم راست صلی الله علیه و سلم که بر دست دینی ایشان  
 نتمها بر روی کار آمد و منت سوم شیخین راست که قرآن و سنت و احکام اسلام را بارسانیدند و کس  
 کسری و فقر را بر دست ایشان واقع شد و ایشان سبب هدایت سائر عرب و عجم گشتند و آن  
 عرب و عجم سبب هدایت تمام عالم پس انکار فضل ایشان و قائل نشدن بمنت ایشان از انکار  
 بدیهیات است فائده هیچ میدانی که اهل سنت و جماعت چرا تفضیل شیخین و حب نخستین در عقاید  
 خود کرده اند و این فرق از کجا آمده است بدانکه واجب اول بر مکلف آنست که منقاد حکم خدا تعالی

و پیا میسر شود و دل خود را مصمم کند که آنچه از خدا پیغمبر آمده است بر همان عمل کند عقیده و عملاً و این مرتبه در اصل ایمان داخل است واجب ثانی آنست که طلب کند طریقی که بآن بشناسد که امر خدا تعالی و رسول و حبیب و اگر این طریق را بخوید از رقبه تقیه شرع برمی آید و ملحد گردد و باز این طریق را طریقی بیاید که بوجه تو اتر یا شهرت یا اتفاق آراء بدان موودی بمقصد باشد والا خدا و احکام ملت را از غیر اعتقاد باشد و اعتقاد منحصر است در یقین و غالب رای و بیش وی آنچه از ملت است بحقیقت و آنچه موسوس است در آن ممتاز نگردد و در ورطات لاتعد و لا تحصى افتد و در ملت محمدیه واقع آنست که آنچه ستواتر است قرآن است و جامع آن شیخین اند و نزدیک مخالف آراء و اختلاف حروف امروز هیچ طریق اعتبار در میان حق و باطل غیر اعتماد بر شیخین نیست و اگر این را باور نمیکنی تامل کن که اگر کسی پرسد که معوذت چقدر از قرآن شد و عار قنوت چقدر از قرآن نیست و اما تدا آن هیچ جوابی غیر اعتماد بر مصاحف عثمانیه و قرار و ادایشان نخواهی یافت و این همه فرع عمل شیخین است و آنچه مشهور است و متفق علیه میان فرق اهل سنت همانست که از شیخین ثابت شده بعد از اتفاق که در زمان شیخین حاصل شده و چیزی تفصیل است اما این نکته کسی که مریایه فقه اشرح و قایم و منهاج باشد نمی تواند و آنست آنرا عالمی بحدی باید با بجمه ازین جهت تفصیل شیخین اصلی عظیم شد از اصول اعتقاد تا آنرا استحکام نکنند و عرض و مطالب تفصیلیه علی وجه البصیره نباشد و این سخن بدان ماند که در مذاهب فروع هر مقلدی بحد تمام افضلیت امام خود اثبات میکند اصحاب فی ذلک ام خطا و بدون این افضلیت عزم تقلید او در فروع پیدا نمیشود لیکن این مقلدان بغور سخن نرسیده اند بیک وجه اصحاب نمودند و بیک وجه خطاب حفظت شیا و غایت عنک شیار و این سخن حق است که تا اعتقاد افضلیت مبلغ قرآن و سنت بتأیید معالی برود و نکنند خاطر بر اخذ شرائع جمع نگرد و لیکن اگر ایشان را اتساع در علم نبود و میدانستند کتاب و سنت و آثار فقهای صحابه و تابعین اجتماعاً و اختلافاً با قاعده که از شیخین است و باین کتاب و سنت یا اجماع و قیاس منقول است عقیده بگیرد و اندجی متعین باعتبار کلیه و اجمال غیر تعین باعتبار جزئی و تفصیل پس کسی که آن اسلوب را فهم کرد و عقیده شد در احکام شرع بطوری خاص

و تفصیلی کہ بعد از ان آپ مثل تفصیل این مذاہب است بخرج و تفریع و آنرا نہایتی نیست و مقتضای  
 آن مرعوب نیست پس اگر این مقدمہ را بر شگافیم منکشف گردد اعتقاد قرن اول و ثانی و ثالث  
 کہ مشہور یا نپذیرند و اختلاف قرون اولی و دایست عضال کہ بدون تثبیت بدان شخصین و اعتقاد  
 افضلیت ایشان و ترجیح اجماعیات ایشان و پذیرفتن آنچه از جانب ایشان بوده است علما ہی  
 ندارد و نیز این سخن بدان ماند کہ شیئہ قائل شدہ اند بانکہ امام می باید کہ افضل است باشد معصوم  
 و مقرر حق الطاعۃ منصوب من عند اللہ و رسولہ و این قول مستضمن حق و باطل ہر دو شدہ است  
 قول محقق آنست کہ افضلیت امرت نسبت اہل خلافت نہوت کہ مقنن قوانین و مبلغ شرائع  
 و مروج دین ایشان اند لازم است والا اعتماد کلی حاصل نشود و بجای عصمت حفظ الہی و تائید  
 رحمانی بحسب اودہ المدعی باید اثبات نمود و بجای افتراض طاعت و نصب من عند اللہ و رسولہ  
 اختلاف نفس و اشارہ می باید ذکر کرد و سخن درست گرد اہل سنت و جماعت ہمین قول محقق  
 منع شد شخصین بلکہ در خلافی اربعہ اثبات نمودند تفصیل این اجمال آنکہ افضلیت کہ میگویند و طاعت  
 اولی میباید کہ ہنگامہ حکام دین و ترویج شریعت و تقنین قوانین آن بودند در ملک عضو خاص  
 نیز کہ در ملک عضو خاص حامل علم و گیر شدہ و صاحب دولت دیگر چنانکہ فتوی در اصل موقوف  
 بود بہ علم کثیر احوال انتمہ فتوی مانع شدہ نوشتہ اند احوال عبارت دانی می باید دلس و عصمت  
 باء بار جری عادت میباید زیرا کہ جمیع معاملات مردمان و گردش معاش ایشان بر عادت  
 است و بر اصل بقول و این مقدمہ را شواہد از عرف شرع بسیار است و در تخصیص نص و اشارہ  
 منہج چنانکہ آئمہ صلی اللہ علیہ وسلم بر صدیق اکبر کرد و صدیق اختلاف کرد و فاروق را کافری  
 و غیرہ است و این مسئلہ فتنہ بر شد تکمیل چون دین اوراق قلم بسیرت شخصین جاری شد  
 لازم آمد کہ جمیع تاثیر چندی از احوال سیرت شخصین و آثار جمیلہ ایشان نوشتہ شود ۔

اما آثار جمیلہ ذی النورین رضی

پس از انکہ آنست کہ از شرف و مقام و شرف بود و بیضا و بنت عبد المطلب عمہ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم

ما توفی النورین شیخ الاسلام

جدا و بودام الام وی و در جاہلیت زنا و خمر را ترک نشد مقتضای عقل کامل خود وی از انجاء است که  
 در اول اسلام بشرف اسلام مشرف شدند چنانکه نبوی از ان در مناقب صدیق اکبر گذشت بعد از ان ایذا و  
 خود را بر اسلام تحمل نمود و بعد از ان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اورا بشرف مصاہرت مشرف ساختند بعد از ان  
 بجانب حبشہ ہجرت نمود برای خدا تعالی بعد از ان بدینہ ہجرت نمود و وی کی از انجاء است کہ حج کرد و در آن  
 را از مہاجرین و در شہاد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حاضر شد لا بد و احد و بیعت حدیبیہ و عہد المہاجرین و مہاجرین  
 نمود کہ اورا در ہر کئی ازین سہ نوبت شرفی عظیم حاصل شد ادا بدست بخش بیماری و داری دیگر گوشہ آنحضرت بود و صلی  
 علیہ وسلم و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ان اکابر حیرت من شد بدو رسد و اما در آنوقت پس خدا تعالی آیت فرمود  
 و تقدیر عافیت پس تخلف کان لم یکن گشت اما در حدیبیہ پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم عثمان را بہت صلحت  
 فرستادہ و این بیعت و غیبت او واقع شد پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود و ان عثمان فی حاجۃ الی  
 و حاجۃ رسولہ ہدی و ہذہ ید عثمان و در خرید کردن بیرون و در تجیزہ جیش عسرت از وی فضیلتی نمایان  
 کار آمد و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند حاضر عثمان ما عمل بعد الیوم و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود من  
 نیرید فی مسجدنا نجدہ منہا فی الحجۃ پس در آنوقت منافع بجز ساریہ چاک بود و در آنوقت منافع بجز ساریہ  
 بخش عسرت از ہمسایہ و نجسین ایضا و نجسین فریاد کردند و خداوند را آنوقت خداوند را آنوقت خداوند را آنوقت  
 یا نبیہ فاما علیک بنی و صدیقی و شہید الی و اگر اسبند و اگر اسبند و اگر اسبند و اگر اسبند و اگر اسبند و اگر اسبند  
 حق ثواب بود و پس بعد از ان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود و ان عثمان فی حاجۃ الی و عثمان فی حاجۃ الی  
 النورین در حدوات نہ و متعلق بود و حیرت من شد بدو رسد و اما در آنوقت پس خدا تعالی آیت فرمود  
 بیستہ منہ املاکہ و ان من شقہ و در ان وقت کہ اگر شقہ و در ان وقت کہ اگر شقہ و در ان وقت کہ اگر شقہ  
 شامل کند و یاد کہ ہر با سہ کے غنہ میا شد و عسرت عثمان و ان بیکر و در ان وقت کہ اگر شقہ و در ان وقت کہ اگر شقہ  
 نمود و در ان سنے ناشی از انجام نفس است از غنہ و در ان وقت کہ اگر شقہ و در ان وقت کہ اگر شقہ و در ان وقت کہ اگر شقہ  
 آنرا بلفظ یا تعبیر رسول و بکثرت عبادت و کثرت عبادت و کثرت عبادت و کثرت عبادت و کثرت عبادت و کثرت عبادت و کثرت عبادت  
 الا و ہو یرق علیہ نطفہ یعنی غسل بسیار و در ان و مالیت میکان برویان نمودن است و در ان وقت کہ اگر شقہ و در ان وقت کہ اگر شقہ

و ہر کلام و قرآن و علوۃ لیل و اعتاق رقاب و اتفاق بر مساکین مرتبہ کامل نصیب او شد و از  
افتخای علم آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نصیب و آن بود کہ عالم را متفق ساخت بر یک مصحف و مصلح  
کہ درین امر متحقق است مخفی نیست و روایت کرد قرآن را چنانکہ سلسلہ بعضی قراء سبعہ با و سر سدد و  
اشاعت اسلام و ترفیہ سلمانان مرتبہ او فی نصیب او شد و تالواحی کابل و طرف مشرق بہ دست  
او مفتوح گشت و از جانب روم تا شہر قسطنطنیہ غلبہ اسلام رسید پس او را خلافت نبوت بہر و شعب  
خود درست شد و خشیت او آلت کہ روایت کردہ شدہ است انہ کان اذا وقف علی قبر بکی حتی یبل  
بحیثہ فقیل اتذکر الجنۃ و النار فلا تبکی و تبکی من ہما فقال ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ان  
القبر اول منزل من منازل الآخرة فان نجاسۃ فما بعدہ الیسر منہ و النجس منہ فما بعدہ اشد منہ قال  
و قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ما لیت منظر اقطالا و القبر اقطع منہ اخرجہ الترمذی و از فضائل او  
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و ہونی نفر من کبار المهاجرین لیہض کل رجل منکم الی کفوفہ منظر  
النبی صلی اللہ علیہ وسلم الی عثمان فاعنتہ و قال انت ولی فی الدنیا و الآخرة و قال لطلحہ یا طلحہ  
انہ یسر من نبی الاولہ رفیق من امۃ سعد فی الجنۃ فان عثمان رفیق و معی فی الجنۃ و قال کثیر بن  
انصاف عثمان فی الیوم الذی قتل فیہ فاستیقظ فقال لولا ان یقول الناس منی عثمان الفتنۃ  
قلنا اصلک لہ فحدثنا نقول ما یقول الناس فقال انی رایت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
فی منامی بذات فقال انک شاہدنا الجمعة و عن ابن عمر ان عثمان اصبح فحدث فقال رایت البنی صلی  
علیہ وسلم فی المنام اللیلۃ فقال یا عثمان افطر عندنا فاصبح عثمان صائما فقتل من یومہ اخرج البخاری  
ہذا الاحادیث

و اما علی مرتضیٰ ضعی العینۃ

پس فضائل او بسیار است و مناقب او بشمار اول ہاشمی است کہ او را ہاشمیہ  
دولہ و در خانہ کعبہ بود و این فضیلتی است کہ پیش از وی بان متصف نبود الا یک شخص و آن حکم

مرتضیٰ مرتضیٰ رضی اللہ عنہ



بن خرامست کذا فی المستدرک و در حجر آنحضرت صلی الله علیه وسلم تربیت یافت و اول کسی است که ایمان آورد و بر یک قول و بر قول ثانی اول مسلم ابو بکر صدیق است و صهر آنحضرت صلی الله علیه وسلم و اول آنحضرت صلی الله علیه وسلم از صلب و باقی ماندند و در وقت هجرت بر فراش آنحضرت صلی الله علیه وسلم خفت تا مردمان گمان نکنند که آنحضرت برآمده است و در وقت مواخاة با آنحضرت شرف مواخاة یافت و در بدر او و حمزه و عبیده مبارزت کردند با پهلوانان قریش و غالب آمدند و باز از ان بشتر بانکه روز قیامت در فحاصمه کفار اول جمعی که استاده شوند وی با دو یا خود باشد و در احد سعی نمایان از وی ظاهر شد و از ثابتمان بود در ان معرکه و در خندق عمرو بن و در اکه پهلوان قریش بود کشت و در خیمه متخلف شد بحجت ردی که عارض وی شده بود بعد از ان توفیق الهی یار او شد که با وجود رد بخیمه آنحضرت صلی الله علیه وسلم پیوست و بدعای آنحضرت صلی الله علیه وسلم از رمد شفا یافت و فتح قلعه بدست او واقع شد و در ان باب تفصیلت تامه که سابعث غدار جلداً بحسب الدور و رسول و بحسب الدور رسول میسر شد و در مواعظ بسیار حاصل بود آنحضرت بود و در سال نهم شرف تبلیغ برآورد که لایق لایق الانا و ریل منی شرف شد و در غزوه تبوک جانشین آنحضرت شد و در مدینه در ان باب تفصیلت عظمی انت منی بمنزله بارون من موسی نصیب شد و در سال آخرین آنحضرت صلی الله علیه وسلم بحکومت یمن تعیین فرمودند و قلعه بدست او مفتوح شد و چون جاریه را از خمس تسری نمود قیل و قال در مردمان فاش شد آنحضرت صلی الله علیه وسلم بر آن غیرت کردند و از انیدای او منع فرمودند و فرمودند بومنی و انما منه و در غدیر خم خطبه فرمودند که من کنت مولاه فعلی مولاه و در وقت سبانه چون اهل بیت را حاضر کردند و یرانیز حاضر ساختند و در دعا اللهم مولاه اهل بیتی فطهرهم تطهیر داخل شد بلکه رئیس ایشانان شده و آنحضرت صلی الله علیه وسلم در حق او فرمود لا یحب علیاً منافق و لا یغضه مؤمن از ان وقت که در مدینه عمل میکرد و شدید بود در امر الدور چون امر فرمود بسد ابواب باب و استثنی گردانید زیرا که شرف همسایگی آنحضرت صلی الله علیه وسلم شرف بود و قرب و مطلوب بود این بود شرح قیام



ملیا فقد سبني وقال علي وعائنه رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال يا علي ان فيك من عيسى  
 شدا البغضة اليهودية حتى يبتوا امر واحدا النصارى حتى انزلوه بالمتن التي ليس لها و قال علي الا  
 وانه يهلك في محب مطري باليس في ومنغض مقري يحل شانه علي ان سبني الا و اسني  
 ست بني ولا يوحى الي ولكني اعمل بكتاب الله وسنة نبيه صلى الله عليه وسلم ما استطعت فاما امر  
 بهن طاعة الله فحق عليكم طاعته فيما اوجبتم او كرهتم واما امر تكلم بمعصيته انا وغيري فلا طاعة لاحد مني  
 معصية الله عز وجل اما الطاعة في المعروف وقال صلى الله عليه وسلم لعلي انت تبين لائتي  
 ما اختلفوا فيه وقال يا علي ان لك كنزا في ابنته وقال يا علي من فارقتني فقد فارق الله  
 ومن فارقك يا علي فقد فارقني وقال انا سيد ولد آدم وعلي سيد العرب واين اشارة بغير  
 نسب اوست وقال اللهم ادرك الحق معه حيث دار وقال لا قطع العماقة فقال له بغير اوست  
 فقال اوست بن ابي طالب واين اشارة بقتل حرورية است وقال انا مريضة العلم و علي بابها  
 وقال له هذا امير البررة وقاتل الفجرة وقال علي قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان  
 المنذر وانا الماد وقال يا فاطمة اما تري ضيحا ان الله عز وجل اطلع الى اهل بيتي فاختار علي و عليا  
 ابوك والاخر بعلك و قد مر رسول الله صلى الله عليه وسلم فرخ مشو فقال اللهم استخبر احب  
 خلقك اليك يا كل مع من هذا الطير فجار علي فاكلامه وقال صلى الله عليه وسلم من سبني  
 ايكم يواسيني في الدنيا والاخرة و اقبل علي رجل منهم فابا فقال علي ارحموا عليا  
 الدنيا والاخرة واين واقع بيش ان جبريت بود و انقدر رسول الله صلى الله عليه وسلم ثوب فوضعه  
 علي سني و فاطمة و حسن و حسين قال انما يريد الله ليزهبن عنكم الدين اهل البيت عليا و عليا  
 امير بنده ضعيف كويد رايه تطهير قوم راسه فاطم افتاده است قومي گفتند كه اين را  
 نشده است و ازواج و سياق و سابق آيت انرا تكذيب است و انرا تكذيب است  
 ان قصه و عارا انحضرت صلى الله عليه وسلم در باب مرتضی و زهرا و حسن و حسين رضي الله عنهم  
 واقع نشده است و اين نیز كذب است زیرا كه حديث در نيچر سلم ذكر كور شده است

واہل حدیث مجمع اندر صحت آن و قومی گفته اند کہ این آیہ دلالت میکند بر آنکہ ہر کہ از اشرف بر  
 بردہ عقیاب و عتاب نخواہد بود زیرا کہ مراد از ارادہ درین آیہ ارادہ تکوینی است و این نیز غلط است  
 بلکہ مراد ارادہ تشریحی است چنانکہ سیاق آیت بران دلالت میکند و معنی ارادہ تشریحی آنست کہ او  
 مرا مشرّع ساخت بوجہی کہ مقتضی باشد بمصلح مثل آیہ صوم یرید اللہ یکم الیسر ولا یریدکم العسر  
 و آیہ یرید اللہ یسیرکم و یریدکم سنن الذین من قبلکم و تیوب علیکم و اللہ علیم حکیم و اللہ یرید ان یتوب  
 علیکم و یرید الذین یتبعون الشہوات ان تمیلوا میلا عظیما و حق آنست کہ آیہ در مخاطبہ ازواج است  
 و حق ارادہ تشریحی است و آنحضرت صلی علیہ وسلم دعا کرد برای این کرام بحبت مناسبت  
 ارادہ تشریحی با ارادہ تکوینی و خدا تعالی آن دعا را بدرجہ اجابت رسانید و ایشان  
 بشیر بہشت شدند باقطع و سدر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابواب المسجد غیر باب علی فکان  
 یدخل المسجد جنبا و ہو طریقہ لیس لہ طریق غیرہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ایہا الناس لا  
 تشکوا علیا فواللہ لاشی فی ذات اللہ و فی سبیل اللہ و قال علی لعثنی رسول اللہ صلی اللہ  
 علیہ وسلم الی الیمن فقلت یا رسول اللہ انی رجل شاب و انہ یرد علی من القضاء ما لا علم لہ  
 قال فوضع یدہ علی صدری و قال اللهم ثبت لسانہ و اہر قلبہ فما شککت فی القضاء و سنے  
 قضاء بعد و دخل صلی اللہ علیہ وسلم علی فاطمہ فقال انی وایاک و ہذا النائم یعنی علیا و ہما  
 الحسن و الحسین یعنی مکان واحد یوم القیمہ و قال صلی اللہ علیہ وسلم اشتاقت الی الجنة الی ثلثہ علی و ہما  
 و سلمان و قال یا علی الا اعلمک کلمات ان قلتم غفر لک علی انک مغفور لک لا الہ الا اللہ  
 العلی العظیم لا الہ الا اللہ الحلیم الکریم سبحان اللہ رب العرش العظیم و الحمد للہ رب العالمین و ہما  
 صلی اللہ علیہ وسلم بحدیقہ فقال علی یا رسول اللہ ما احسنہما من حدیقہ فقال لک فی الجنة حسن  
 من استال علی لقاتل الناکثین و القاسطین و اللارقیین و قال لعلی و عمار الا احدکمما یشتی  
 ربلمین قلنا بلی یا رسول اللہ قال احمر ثم و الذی عقر الناقة و الذی یضربک یا علی علی نذہ  
 یعنی قرنہ حتی تیل نذہ من الدم یعنی بحیثہ و قال صلی اللہ علیہ وسلم انظر الی علی عبادۃ و قال لعلی

نکلی از اشرف بر بردہ عقیاب و عتاب نخواہد بود زیرا کہ مراد از ارادہ درین آیہ ارادہ تکوینی است و این نیز غلط است بلکہ مراد ارادہ تشریحی است چنانکہ سیاق آیت بران دلالت میکند و معنی ارادہ تشریحی آنست کہ او مرا مشرّع ساخت بوجہی کہ مقتضی باشد بمصلح مثل آیہ صوم یرید اللہ یکم الیسر ولا یریدکم العسر و آیہ یرید اللہ یسیرکم و یریدکم سنن الذین من قبلکم و تیوب علیکم و اللہ علیم حکیم و اللہ یرید ان یتوب علیکم و یرید الذین یتبعون الشہوات ان تمیلوا میلا عظیما و حق آنست کہ آیہ در مخاطبہ ازواج است و حق ارادہ تشریحی است و آنحضرت صلی علیہ وسلم دعا کرد برای این کرام بحبت مناسبت ارادہ تشریحی با ارادہ تکوینی و خدا تعالی آن دعا را بدرجہ اجابت رسانید و ایشان بشیر بہشت شدند باقطع و سدر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابواب المسجد غیر باب علی فکان یدخل المسجد جنبا و ہو طریقہ لیس لہ طریق غیرہ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ایہا الناس لا تشکوا علیا فواللہ لاشی فی ذات اللہ و فی سبیل اللہ و قال علی لعثنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الی الیمن فقلت یا رسول اللہ انی رجل شاب و انہ یرد علی من القضاء ما لا علم لہ قال فوضع یدہ علی صدری و قال اللهم ثبت لسانہ و اہر قلبہ فما شککت فی القضاء و سنے قضاء بعد و دخل صلی اللہ علیہ وسلم علی فاطمہ فقال انی وایاک و ہذا النائم یعنی علیا و ہما الحسن و الحسین یعنی مکان واحد یوم القیمہ و قال صلی اللہ علیہ وسلم اشتاقت الی الجنة الی ثلثہ علی و ہما سلمان و سلمان و قال یا علی الا اعلمک کلمات ان قلتم غفر لک علی انک مغفور لک لا الہ الا اللہ العلی العظیم لا الہ الا اللہ الحلیم الکریم سبحان اللہ رب العرش العظیم و الحمد للہ رب العالمین و ہما صلی اللہ علیہ وسلم بحدیقہ فقال علی یا رسول اللہ ما احسنہما من حدیقہ فقال لک فی الجنة حسن من استال علی لقاتل الناکثین و القاسطین و اللارقیین و قال لعلی و عمار الا احدکمما یشتی ربلمین قلنا بلی یا رسول اللہ قال احمر ثم و الذی عقر الناقة و الذی یضربک یا علی علی نذہ یعنی قرنہ حتی تیل نذہ من الدم یعنی بحیثہ و قال صلی اللہ علیہ وسلم انظر الی علی عبادۃ و قال لعلی

وفاطمه حسن و حسین انارحرب لمن حاربتم وسلم لمن سالمتم و قال احبوا المدلما یغفر و کم من نعمه  
واحبونی بحب الله و احبوا اهل بیتی یحیی و قال مثل اهل بیتی فیکم مثل سفینه نوح من ركبها نجی و  
من تخلف عنها غرق و مثل خطیبی اسرائیل اخرج احکام هذه الاحادیث کله انی المستدرک و باید  
دانست که در ایام خلافت حضرت مرتضی فتنه مایه رخاست که ایام او را شیعیان نمود و او را  
از جهاد کفار و انتظام ملک باز داشت و اهل زمان بسبب آن فتنه بروی مختلف شدند و در مقام  
مقصود ما سر و آن قصص نیست بلکه بیان عقیده اشاعره در آن واقعات لا غیر اصل این فتنه  
آن بود که قومی از مصلحان که نادر صحابه بودند و نه از تابعین لهم باحسان بلکه بعلت تدبیر و تقصیر  
و به بدنامی معروف بسبب کینه های چند بدینه شریفه آمدند و بر ذوالنورین نصیبتی نمودند  
و عداوت ایشان آنکه یکی از سه کار قبول نماید خلع خلافت کند یا عزل و نصب مراد اصحاب بطور مالک را  
یا او را بشیعه و ذوالنورین بسبب وصیت آنحضرت صلی الله علیه و سلم که لعل الله بقمصاک قمصا فان  
ارادک علی خلعک فاعلم انی قد خلعک اختیار نمود و عزل و نصب بطور ایشان گذاشتن  
معروف بود بآن نیز راضی نشد پس اجتماع بدنام و محاصره کردند و صحابه حاضرین از نصرت تو  
نمودند و جمعی بگمان آنکه کار تا بکشتن نخواهد رسید بلکه مفسدان اصلاح آن کینه ها کرده باز خواهند  
گشت و جمعی بآن سبب که عاجز شدند از انفراد در مقاومت اعدا و جزدی ذوالنورین در دفع  
آن اشهر و انعقاد اجتماع بر قتال ایشان نیافتند و ذوالنورین کن کخیل بنی آدم اختیار نمود  
و بعد از محنت های بسیار شربت شهادت چشید و بعد از قتل ذی النورین آن جماعه که بگمان آنکه  
قتلی واقع خواهد شد توقف نموده بودند متاسف و محزون گشتند و تلافی ماسبق بقدر امکان  
نمودند و قاتلان بجز آنکه پناهی بحضرت مرتضی برند و با او بیعت کنند علاجی نیافتند  
معه خلافت او از همه بیشتر سعی کردند و دم موافقت او زدند و گفتند اما ان عقده بیعت واقع  
شد بعد از آن صحابه کرام مثل طلحه و زبیر و عاتشه رضی الله عنهم با جمعی از بنی امیه پیوسته قصد  
بصره نمودند بآن زعم که طلب قصاص نمایند و اگر امیر موافقت استیفاء قصاص نماید نکشت





لفصلاء والصحابۃ النجباء رضی اللہ عنہم واما الحروب التي حرت فكانت لكل طائفۃ شعبة اعتقدت سبب  
النفسا بسببها وكلهم عدول وصادقون في حروبهم وغير ما ولم يخرج شئ من ذلك احد منهم من العداۃ  
لانهم مجتهدون اختلفوا في محل الاجتهاد كما يختلف المجتهدون بعدہم في مسائل الدنیا وغیر ما ولا  
يلزم من ذلك بغض احدہم واعلم ان سبب تلك الحروب بان القضايا كانت مشتبہة فاشدۃ  
اشتباہا اختلف اجتہادہم وصاروا ثلثة اقسام قسم ظهر لهم بالاجتهاد ان الحق في هذا الطرف وان  
في الفہ باغ فوجب علیہم نصرته و قتال الباغي علیہ فيما اعتقدوه ففعلوا ذلك ولم يكن يحل لمن  
حسنته المتأخر عن مساعدة امام العدل في قتال البغاة في اعتقاده وقسم عكس هؤلاء اظهر لهم  
بالاجتهاد ان الحق في الطرف الآخر فوجب علیہم مساعدته و قتال الباغي علیہ وقسم ثالث مشتبہ  
عليہم القضية وتغير رأيها فلم يظهر لهم ترجيح احد الطرفين فاختروا الفريقين وكان هذا الاصل هو  
الواجب في حق هؤلاء لانه لا يحل الاقدام على قتال مسلم حتى يظهر انه سخط لذلك ولو ظهر له ذلك  
في جانب احد الطرفين وانه الحق لما جاز لهم المتأخر عن نصرته في قتال البغاة علیہم فكلهم معذورون  
رضی اللہ عنہم ولہذا اتفق اهل الحق ومن يعتد بہ فی الاجماع على قبول شهادتهم ورواياتهم وكمال  
عدالتهم رضی اللہ عنہم بالجماع در زمان خلافت مرتضیٰ مردم چہار گروہ گشتند جمعی باحضرت مرتضیٰ رفیق  
شدند و دلیل ایشان آنست کہ مرتضیٰ بہترین مردم است و درین عصر واقع است بخلافت  
و جمعی کہ نہ آنست میکنند را و فساد دارند و احوال فساد دہی در نظام خلافت طایب است  
و جمعی دیگر مخالف شدند و جنگ برآمدند شبہ ایشان آنکہ خلافت مرتضیٰ مستقر نشدہ است  
و بیعت اہل مدینہ بکربہ بود یا بسبب غراض باجتماع و بیعت اہل کوفہ ہم بجماع و بیعت  
حضرت عثمان شہرت داشت و با قاتلان ایشان شہتی و ایمنی را مستقر کردند و بیعت  
و در قصہ حکیم خود را خلع کردند و بقیقت مرتضیٰ از بوث قتل میرا بود و اما بظاہر شبہ گوئی آمد  
ازین جهت آن مخالفان در مقابلہ مرتضیٰ مجتہد مخطی بودند قال سیدی عبدالقادر فی الغنیۃ  
و اما قتال طلحہ والزبیر و عائشہ و معاویہ رضی اللہ عنہم فقہ نفس الامام احمد علی الامام ساک

عن ذلک وجمع ما شجر بنیم من منازعه وناظره وخصمه وبتلان المد تعالیٰ یزید ذلک من منازعه  
 یوم القیامتہ کما قال عز من قائل وناظرنا فی صدورہم من کل اموا علی سر متقابلین  
 ولان علیا کان علی الحق فی قتالہ لانه کان یقصد حقہ اما علی بائنا من اتفاق اہل محل  
 و التقدیر من الصحابہ علی امامتہ و خلافتہ فمن خرج عن ذلک وناصبہ حربا کان او باغیا خارجا  
 علی الامام عجا ز قتالہ و من قاتلہ من موادینہ و ظلمیہ و الزبیر علیہ السلام اثار عثمان بن عفان خلیفہ حق  
 المقتول ظلموا و الذین قتلہ وہ کانوا فی عسکر علی فضل و سید علی تاویل صحیح فاحسن احوال الامام  
 فی ذلک و ردہم الی المد عز و جل و ہذا حکم الحاکمین و ہذا فیما بین و بینا کما یستلزم  
 کہ در حدیث آمدہ در باب عمار بقیلہ الفتنہ الباغیۃ یدعہم الی البغیۃ و یدعونہ الی النار و معنی البغیۃ  
 نزدیک فتنہ است کہ مر تفصیل افضل اہل زمان خود بود و در ایام خلافت خود و اگر خلافت با فضل  
 زمان راجع شود و امامت احکام شرعیہ خود بہر صورت نگیرد و اگر با فضل زمان راجع گشتہ باشد  
 در احکام شرعیہ واقع شود و اولی و فصل ہست بچند اشارت الی نیاید پس معنی باین حدیث است  
 کہ عمار بچند افضل اہل زمان راجع الی شان خود و وقتا خود خواہ بود و چون است  
 باین وجہ تفسیر کردیم تفصیل غلطی باشد در حق مر تفصیل و طرف مقابل معذور باشند باین  
 خطا و اجتہاد و قد قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم الخیر منی و یحییٰ جمعی و اگر از فقہائے صحابہ  
 مثل سعد بن ابی وقاص و عبد اللہ بن عمر و اسامہ بن زید و ابو موسیٰ و ابو سعید و ثقیف و غیرہ  
 و دلیل ایشان آن بود کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم امر کرد و تقصود در ایام فتنہ و این حدیث  
 است و از در میان مسلمانان ہی فرمود و ایشان با اینہما تنای حضرت مر تفصیل میکردند  
 و ذکر کتابی نمود و او را حق بانجام میدستند از کلام بعضی شبہ در عقد خلافت علی  
 میشود و از کلام بعضی شبہ کہ ان اکثر الناس آنست کہ تمتد کما این جامع عیون است و ہی است و انما  
 مسلمین و ان بحقیقت خود حق است باقتال ہر اہل امام حق اگرچہ ایشان انقسم نفیذند و ان  
 ان از بعضی الظان است ہا کہ مستند ایشان احادیث است و از این قتال با حق

وعلاماتی که بران منطبق یا قنند و متون این احادیث از دوصد زیاده در کتب متداوله مذکور  
است و حساب بطرق مشعبه و از حد احصا بیرون بلکه از تتبع احوال چنان متبادر میشود که مستند  
که قتال نمودن قیاس است که اگر نصرت خلیفه نکند فساد عالم لازم می آید و سعی در احوال فساد عالم  
به است در شرح و عموماً متجاوز قتال با ظالمان و استحقاق مرتضی خلافت را بسوایق و غصا الصر  
تجود و ستند این فرائض نصوص که روان قیاس درین مسئله کند و مخصوص عموماً باشد و الله  
اعلم در اینجا فقیران گفته است و آن آنست که هر چند احوال فساد مطلوب است بدون اقرار  
نفوس و بدون هیچ مرجع میسر نمی آید اندا اجماع اهل حق واقع است بر آنکه نزدیکان خلیفه که  
شرط خلافت را جمع نموده است قتال نباید کرد و یا خلیفه را بر راه خلافت نباید پیرو داشت نصرت  
صلی الله علیه و سلم خورق است در یافتن که این فساد شسته نیست چنانکه حضرت امام حسن  
در تفسیر سوره قدر روشن فرمایان کرد ان النبی صلی الله علیه و سلم را می نبی امینه علی منبر فساد  
در یک غمخیزت انا اعطینا کما نکر و ثریا محمد بنی نصرانی انجسته و نزلت انا اتر لیا فی لیلة القدر و ما نکر  
الیلة القدر لیلة القدر خیر من الف شهر یکا یکا نبو امیه یا محمد قال القاسم بن الفضل فعلم  
خافوا فی الف شهر لا یریدوا ولا شیء من بداه الترمذی پس منع کردند از اقدام بر جریب فرمود  
سکون یافتن القاسم فیما خیر من القاسم و این در شب بدری تو تر رسیده و مختصر بنیومات گشته در  
این معنی نه با قیاس عقلی مصداقست میماند به استحقاق هر نفسی خدا فست را بجا و در وقت  
تر شد و فتنی خوارج شدند و ترمذی باطلی که ترک انبر واحد و ترمذی درین و غیر است پیش گرفتند  
در بعد بن ابی وقاص گفته که آیه و یقضون عبد المذنب ما یحب فی ثاقه و یطیعون ما امر الله به ان  
بمصل و یشان ایشان نازل شده و در حدیث امام بر قتال ایشان وارد گشته و آنرا که  
یکی از آثار غلبه نفسی است و یکی از نصرت دین که از کجتاب با طاعتش قرار دارد و در حدیث  
است که آنحضرت صلی الله علیه و سلم اشاره فرموده است به خوارج که این شتمن منشا تفریق  
است من خواب شد و در شان حضرت مرتضی وارد شده یا علی ان فیک من عیسی مثلاً ان یقتل





تشعب شده اند بفرقه های بسیار که تعدد ایشان عسر دارد و حضرت مرتضی برایت از لوث ایشان  
 و انیمعنی از خطب و ظاهری است و الله اعلم مقدماته سابعه در بیان رجحان شیخین بر غیر خویش  
 درین خصال که مناط فضل کلی آنرا نهاده ایم و پیش از خویش در مقدمه نکته چند تقریر کنیم تا موض  
 در مقصود و بوجه بصیرت واقع شود نکته اولی باید دانست که سته المدر بران جاری شده که  
 بنندگان مقرب با و تعالی در همه صفات کمال برابر نباشند بلکه متفاوت باشند و بر کارخانه الهی  
 رحم ابو بکر در کار است چنانکه شدت عمر بن عمر در کار است نمی بینی که انبیا صلووات الله علیهم که نمایانده بشیر  
 و افضل نبی آدم ایشانند و نقصان هیچ چه در میان ایشان نیست و در صفات کمال مختلف اند  
 و او در سلیمان ملوک بودند و عیسی و یونس اهل تجرید و نبی که قواعد سلطنت بدون امر  
 و سپاهیان و اهل قلم است نمی نشینند در امر صفت ریاست و توج کشتی و حل و عقد مصالح  
 ملکی مطلوب است و در سپاهیان صفت شجاعت و پیاواری مطلوب است و در اهل قلم ریاست  
 و کاروانی مطلوب است کار ملک بدون اجتماع این همه میسر نمیشود و کاری که از یکی نمی آید از  
 دیگری نمی آید و در سیه اجتماعیه سلطنت همه مطلوب است و در نبوت کبری که جامع خلافت  
 و رسالت باشد همه این امور مطلوب است و بدانسان بن ثابت بشیر و روح آنحضرت صلی الله علیه و سلم  
 بشیر و نبوت شدت شدت این کعبه بخند نظران و عبد الله بن مسعود و ابوبکر و قرآن و خالده بن ولید  
 و خلفاء و اهل بیت بر چند جامع بودند و اکثر صفات کمال اما باعتبار کثرت و قلت تفاوت و متفاوت  
 بودند و محبت و ائمه با خلوص محبت و فدا کلی و خود را در مرضی آنحضرت صلی الله علیه و سلم کردند  
 بوجهی که در هیچ حال را مخالفیت اگر چه در ادنی چیزی نباشد نه چای و جان فشانی و بذل مال  
 و جواهر و حب آنحضرت صلی الله علیه و سلم و در افتاد اسلام حسین است که خطب است  
 بان تفویض نمود و قیام بکن و عقد ملت و تمییز اسلام در اقطار ارض با آنحضرت  
 آنحضرت صلی الله علیه و سلم حسین است که حضرت فاروق بان تفویض نمود و اعانت بمال  
 در بره مثنوی و حسن ملوک بهیستین آنحضرت صلی الله علیه و سلم و صدای ارحام بوجهی که خوبتر از آن

تصویر نشود و کمال حیا که عبارت از انجام نفس است در وقت ثواب و اعیان موت و منصب است  
 و از آن نور طهارت و عبادت و تلاوت و قیام بعبادات مالیه از عتاق و اتفاق خصیصه است که  
 حضرت ذی النورین بان تفوق نمود و قرابت قریب با حضرت صلی الله علیه و سلم و همیشه به  
 تربیت آن حضرت بنسبت فرزند و تربیت والد خود و بودن با نباهت کامله و شجاعت و افر که بهر حال  
 معتبر شود و در هر حال و در هر عظیم که بولایت مناسب است و در کار ثانی و مرتبه انتقال با خود مسلم  
 و رخصت یا وفصاحت کامله خصیصه است که حضرت مرتضی بان تفوق نمود آن حضرت صلی الله علیه و سلم  
 بتفوق هر یکی باین خصال از سایر مسلمین گواهی دادند اخرج الترمذی ان رسول الله صلی الله علیه  
 و سلم قال ارجع امشی بائسی ابو بکر و اشد هم فی امر الله عمر و اشد هم حیار عثمان و اشد هم علی و اعظمهم  
 باحلال و احقرهم سعاد بن جبیل و افر هم زید بن ثابت و افر هم ابی بن کعب و اشد هم ابی بن کعب  
 بنده الامه ابو عبیده بن الجراح و ما اظلمت انحرار و لا اقلت العبرار اصدق لجة من ابی قریظ  
 فی ورعه و اخرج احکم عن النزال بن سبرة قال و اقدنا علیا طیب النفس و هو یخرج فقلنا و حدیثنا  
 عن اصحابک فقال کل اصحاب رسول الله صلی الله علیه و سلم اصحابی فقلنا حدیثنا عن ابی بکر فقال  
 و کما مر سماه الله صدیقنا علی لسان بکر بن عبد الله بن جهم و اخرج ابن عبد البر عن طاهر  
 قال جازئنا من ابی بن عباس فقالوا و انما نسألك فقال سلوا عما شئتم فقالوا ای رجل کان  
 ابو بکر قال کان خیر کلامه و قال کان خیر کلامه علی حدیث کانت فیہ قالوا فای رجل کان عمر قال کان کان  
 اسعد الذی یطین ان له فی کل طریق شجرة کانها و فای رجل کان عثمان قال رجل الهیة او شجرة  
 یقتضی قالوا فای رجل کان علی قال کان کفیه علی جو فیه و علما و اساور نبی و مع فخره  
 رسول الله صلی الله علیه و سلم و کان یطین ان ابی بکر یطین الی شئی الا ان الله فاما مدبره الی شئی فقال  
 باجماعهم و ابی اهل عقل یستواند گفت که غیر حضرت مرتضی در عالم شیهه نسبت مبارکت او را  
 حضرت مرتضی ابو جیا که غیبه و اگر غیبه که غیر فای و در آن سیاست است و مدبره و مدبره  
 و در این مانه فای و در این مانه که غیبه و اگر غیبه که غیر فای و در آن سیاست است و مدبره و مدبره

آنحضرت صلی الله علیه وسلم از اول اسلام تا آخر و بذل اموال و هیچ مثل صدیقی بود چنانکه نمیتواند گفت که  
غیر ذی النورین در اتفاق و اعتناق و حیا و کظم غیظه ترک خویش در فتنه نزدیک مینمایا بود از آن  
مانند ذی النورین بود و هر کسی را هر کار که ساختند و میل او اندر او انداختند و  
نکته ثانیه باینست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم ترجیح غیب بود و آنچه از سنا قب هر یکی از  
صحابه بیان فرمود هر کسی را بفضیله که در وی بود عاقبت الامر همان فضیلت بر وی کار آمد  
و خاص و از ابی بن کعب را سید القم گفت و فرمود که خدا تعالی مرا فرموده است که سوره  
کم که را تعلیم تو کنم ای گفت او سنانی الله قال نعم فخرت عینا ای پیچ میدانی که نکته در تخصیص  
ای پیست است که سلسله جماعه عظیمه از قرار است مرحومه بواسطه او بجناب رسالت رسیدن  
مستند بود و عبد المذین مسعود را چرا فرمود که ما امر کم این اعم عبد فخرت و ما اقر کم فخرت و برای  
آنکه سلسله فخر و قرار جم غفیر از امت بجناب رسالت بواسطه او رسیدن مستند بود و در حق  
آنکه هر چه فرمود و پیغمبرین سید و سید القم برای آنکه فتوح بسیار رسیده و شدنی بود و در حق  
و از خود و عیسی بن قتی بن قتی بک التوام و غیر کما آخر و این برای آنکه فتح و اقی و حکم است آن  
بر دست او شدنی بود و در حق ابو عبیده بن جراح گفت این نزد الله است و پیغمبر برای آنکه عمل  
و شام بر دست او افتاد و در حق عمرو بن العاص چه گفت نعم الممال اصالح الارض  
اصالح برای آن گفت که ایالت مصر را بوزنی بود و در حق معاویه چه گفت آن دلیست  
و از الناس فاحسن الیهم برای آن گفت که خلافت آخری بر من است و در حق ابن عباس چه گفت  
و الله الم کتاب برای آن گفت که تفسیر قرآن بر من است و شدنی بود و در حق ابی هریره  
و الله اکثر مال و ولده برای آنکه او را این معنی شدنی بود و در حق ابی ذر غفیر  
و الله برای آنکه این صفت در وی کامل بود و ابو هریره را چه گفت نعم الله علیک و الله و الله  
روایت حدیث مشاهد فرموده بود و در حق شعیب بن جراح گفت نعم و ابی الدین بن بعده ای بی کرم  
و عمر برای آنکه خلافت ایشان مستند بود و با بجمله ترجیح است غیب کمال او و از این مظهر نعم است

است کسی که هر یکی از مناقب صحابه را جدا گانه نشناخته و منکر است هر یکی از ویژگی‌های علییه و انبیه  
 است پس ممکن نیست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم شخصی را بخلافت و لوازم آن مثلاً بشمارد و انبیه  
 بروی کار نیاید پس کسی اگر بشارت صحیح برای غیر آنکه آثار آن امر از روی ظاهر نشود و ایت کند  
 محال گفته است و اگر بشارت بخیری که واقع شود روایت کرده شود و صورت واقع پیش از  
 متعین شود تصحیح او میکند غاصب ترین آنست که زیدیه گمان میبرد که در شرح امام است از حق علی علیه  
 ساختند قیصر میگویند این گمان ایشان غاصب است زیرا که تکلیف بخیر است که بچگاه نبود و مثل  
 این مظهر اتم نهایت مستبعد است زیرا که این فیض از جهان مطلق نمی آید که تقدیر و اراده ایشان  
 است و اگر بخیرین بود و لطف نباشد بلکه تقریب باشد بمعصیت نعوذ بالله من سوء الاختیار و سوء  
 الحکم که شارع مسائل عبادات و معاملات و مناکحات و جراحات و تنصاف و و بیان کرده  
 شروط خلافت عظمی بیان نکرده پس سبب که در اکثر است خلافت ائمه و طوایف بودنی نیست  
 پس شفقت بر امت ترک تصریح بآن است تا ضروریات دین را عاصی نشوند و الله اعلم  
 بحقیقه الحال نکته ثانی آنحضرت صلی الله علیه وسلم قد شناس ترین مردان بودند و اوئی  
 ایشان بدم و اوصل ایشان ارحام را و احسن ایشان در درجات حقوق پس بسیار است که  
 صله ارحام را رعایت فرماید و برای ایشان غضب کند و در حق عباس چراغ فقر باید او باشد  
 یا عمران عم الرجل صنو ابیه و در حق سیدتنا فاطمه رضی الله عنها چراغ فقر بگوید و یزید بنی بارها و یزید بنی  
 ان بنی فلان یسأذنونی ان ینکحوا بتم علی بن ابیطالب فلان اذن لهم ثم لا اذن لهم و در حق ابوبکر  
 چراغ فقر باید بتم تا کمالی صاحبی و در حق علی چراغ فقر باید بتم و اما منته یزید بنی یا اذاه من انتم  
 و انتم من سب علیا فقد سبنی و برای علی چراغ عافیت کند که ان علیا و جعفر بن ابیطالب  
 منصف و در حق انصار چراغ فقر باید لانصار شعار و الناس و ثار الله من احب الناس الی الله  
 و منصف را لابد است از آنکه مراتب ارحام و خصوصیات که از قرابت خیر و جد البعد و آنچه منصف  
 در امور دینی که متعلق اتصاف بصفت خلافت نبوت با اعتبار هر دو شعبه او باشد و جعفر بن ابیطالب

کنند مثلاً کلمه انما بومنی وانا منه بیان کمال خصوصیت قرابت است واداء حقوق ارحام است بمثل  
 فضل کلی مساس ندارد بآن دلیل که آنحضرت صلی الله علیه وسلم چنانکه در حق حضرت مرثضی و غیر  
 رضی الله عنهما این کلمه گفت همچنان در حق عباس بن محمد بن علی کلمه نطق فرمود باز فرمود ترا آمد و در حق  
 دره بنت ابی لهب بهمان کلمه بعینها ادا نمود و کما اخرجہ احمد عن دره بنت ابی لهب قالت کنست  
 عند عائشہ فدخل النبی صلی الله علیه وسلم فقال انیونی بوضو و قالت فاستدرت انا و عائشہ  
 الکوز فیدرت و اخذتہ فتوضا و رفع بصره الی او طرفه الی و قال انت منی و انا منک ازینجا و است  
 شد که این کلمه برای صلہ رحم است نه از باب فضل و در صدقات نبی تمیم فرمود و نه در صدقات  
 قومنا باز در فضائل اسلام و غفار و جنیت و منیرینہ را بر نبی تمیم تفصیل داد پس دانسته شد که این عبارت  
 بمعنی صلہ ارحام است نه از باب فضل و همچنین من سبہ عقید بنی و من ادا و نقد انانی از قبیل  
 وصل ارحام است بآن دلیل که بمثل این کلمه در حق عباس و مانند او متکلم شده اند کلمه صلہ  
 لفظ احب و مانند آن در حق جمعی وارد شده و از آنجا بحسب قرائن و خصوصیات احوال معنی متفاوت  
 باید فرود آید و مثلاً گوئیم که حسب بچند وجهی باشد حسب مرد و نسار خود را و حسب مرد و اولاد خود را  
 و حسب کاملی کاملی را بسبب موافقت در کمال و حسب مرد و تیم را باعتبار آنکه محل منققت است  
 و محبت تمیز شیخ خود را و هر یک ازین محبت با جدا از دیگری فهمیده میشود و زیادت یک نوع  
 نسبت فردی و زیادت نوع دیگر به نسبت فرد دیگر مقبول میگردد پس اگر آنحضرت صلی الله  
 علیه وسلم یکبار عائشہ صدیقہ را احبب الناس گویند و دیگرها اسامه را و سوم جابر بن عبد الله را و چهارم علی مرثضی را  
 تناقض نباشد بلکه در هر حدیث اشاره باشد بحسب خاص ذاکم که  
 فامسہ سابقان ذکر شد که حقیقت فضل و جود یک چیز است و در دو شخص درجهان که  
 در آن خصلت الآن باید دانست که این رجمان گاهی باعتبار انواع این خصلت باشد پس  
 در یکی نوعی ظاهر شود و در دیگری نوع دیگر و نوع اول انفع باشد در صنعتی که سخن بآنها این  
 صنعت میرود از نوع ثانی مثلاً شجاعت و وقسم است شجاعت پہلوانی و شجاعت ملوک



و شجاعت ملوک انفع بہت در خلافت کبری و مثلاً صفت علم شعبہ ہای بسیار دارد و سرعت انتقال  
 ذہن باخذ مسئلہ و خروج از محل اشتباہ و تعارض اولہ بوجہی کہ بآن فن کہ سخن در آن میرود مناسب  
 باشد نظیر آنکہ در عالم منقول ہر کہ اوثق باشد در حفظ و حدیث او نکات ندارد بہتر است از کسی کہ  
 فہم ثاقب دارد و او ہام در حدیث او داخل شوند و مثلاً زہد و نوع است زہد اولیا کہ نفرت  
 است از دنیا و ترک مداخلت نمایند را سائز ہدایا کہ طمع خود را طرح ساختہ اصلاح عالم کنند  
 و مداخلت نمایند در مال و جاہ بوجہی کہ بہتر از آن متصور نگردد و در وفی السور گاہی باعتبار ظہور  
 آثار آن خصلت از یکی تکرار بوجہی کہ دانستہ شود کہ ملکہ کی ارسخ است از ملکہ دیگر فافہم نکستہ  
 سادہ عقل تجویز میکند کہ شخصے با پیغامبر صحبت نہاشتہ باشد بلکہ آشنا شدہ تقدیر الہی  
 جاری شود بانکہ این شخص راستم بعضی کار ہای مقصودہ پیغامبر سازند و خدا تعالی پیغامبر را  
 باین سر مطلع فرماید پس پیغامبر از خلیفہ خود سازد و وی بہترین است باشد و دیگران رعیت  
 او و این فضیلت عامدہ است و نیز تجویز میکند کہ شخصی در اہل بعثت پیغامبر باعتبار اتفاق  
 و تالیف قوم و سعی جمیل در افشائے دین و برہنہ کردن اعداء مستنصر ساختن قواعد عدلت اعانتہا  
 کردہ باشد و نظر رحمت الہی کہ بجانب پیغامبری باشد باعتبار این خصال درین شخص کار خود  
 بکند و بعد از آن ہم بحضور او پیغامبر متوفی شود و وی افضل است باشد و دیگران تابع او و  
 این فضیلت عامدہ است از منشا الہی در حق شخین است کہ ہر دو نوع فضیلت را جمع کردہ اند  
 پس اگر در فضیلت ثانیہ جمعی باشند مساوی الاقدام در گمان کسی باشد لانسلم کہ فضل کلی  
 بران وانی کہ در زیر کہ ایشان جمع بین الفضیلتین کردہ اند نکستہ سابعہ خدا تعالی خواستہ  
 است و این را در باب اسطہ پیغمبر خود و اتفاق منتشر گرداند و این معنی بدون علما و قرار کہ از آنحضرت  
 صلی اللہ علیہ وسلم علم قرآن و سنت روایت کنند متصور نمیشد پس بر زبان مبارک آنحضرت  
 صلی اللہ علیہ وسلم فضائل جامعہ از صحابہ جاری ساخت تا حث باشد بر اخذ علم قرآن  
 از ایشان و آن فضائل بمنزلہ اجازت نامہ ہای محدثین است برائے تلامذہ خود تا قوی کہ

رجال را بقوال نمیتوانند شناخت باری اقوال را بر رجال بشناسند و درین فضائل جمیع علماء اصحاب  
 مشترک اند چنانکه از کتب حدیث ظاہر است اما مدنیۃ العلم و علی باہا ازین باب است و اقوال  
 ابی و اعلمکم با کمال و احکام مواذیر ازین باب چون این نکتہ ہا مذکور شد با صل سخن رویم کہ  
 شیخین افضل اند از سایر صحابہ قال اللہ تعالی لا یتوی منکم من انفق من قبل الفتح و قاتل  
 اولئک اعظم درجۃ من الذین انفقوا من بعد و قاتلوا و کما وعد اللہ الحسنی قال الواحدی لا یتوی  
 منکم من انفق من قبل الفتح و قاتل یعنی فتح مکہ قال مقاتل لا یتوی فی الفصل من انفق  
 مالہ و قاتل العدو من قبل فتح مکہ مع من انفق من بعد و قاتل قال الکلبی فی روایۃ محمد بن  
 الفضل نزلت فی ابی بکر تدل علی ہذا ان کان اول من انفق المال علی رسول اللہ صلی اللہ  
 علیہ وسلم فی سبیل اللہ و اول من قاتل علی الاسلام قال ابن مسعود اول من اظهر اسلامہ  
 سیدۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم و ابو بکر و قد شہدہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم بانفاق مالہ قبل الفتح  
 فیما اخبرنا عبد اللہ بن اسحق باسنادہ عن ابن عمر قال بنی النبی صلی اللہ علیہ وسلم بالسر و عنہ  
 ابو بکر الصدیق علیہ عبادۃ قد خللہا علی صدرہ بخلال اذ نزل علیہ جبریل فاقرأہ من اللہ السلام  
 فقال یا محمد مالی اری اباک علیہ عبادۃ قد خللہا علی صدرہ بخلال قال یا جبریل انفق مالہ  
 قبل الفتح علی قال فاقرأہ من اللہ السلام و قل لہ یقول لک ربک ارض انت عنی فی  
 فقرک ہذا ام ساخط فالتفت النبی صلی اللہ علیہ وسلم الی ابی بکر فقال یا اباک ہذا جبریل اقرأہ  
 من اللہ السلام و یقول لک ربک ارض انت عنی فی فقرک ہذا ام ساخط قال فیکی ابو بکر  
 فقال علی ربی اغضب اما عن ربی ارض اما عن ربی ارض و قولہ اولئک اعظم درجۃ من  
 الذین انفقوا من بعد و قاتلوا قال عطاء و ربیات الحبیۃ تتفاضل فالذین انفقوا من بعد  
 الفتح فی افضلہا قال الزہاج لان المستقدمین تاملہم من المشقۃ اکثر من انزل الیہم و کانوا  
 بعدا یرسم ایضا انقد و کلا وعد اللہ الحسنی کلا الفریقین وعد اللہ الحبیۃ اما الفضلیۃ شیخین نسبت  
 جمعی کہ بعد فتح مکہ مسلمان شدند پس منطبق این آیہ کریمہ و اما جمعی کثیر از انصار و معاصرین

اولین کہ در اصل این صفات شریک اند پس بمفهوم این آیه زیر کہ فحواشی آیت دلالت میکنند بر  
 ہر چند اعانت پیغمبر در قتال و اتفاق سابق تر فضل زیادہ تر پس حال عباس و خالد ظاہر شد  
 و ہچنان جمعی کہ در اول اعانت ہا کردند اما در آخر نماندند تا اعانت کنند مثل حمزہ و مصعب بن عمیر  
 و ہچنان امانا کہ نشر علوم کردند لیکن نصرت اسلام باعتبار جہاد از ایشان ظاہر نشد مانند ابی بن  
 کعب و عبداللہ بن مسعود و معاذ بن جبل آنچه در انجامی باید کرد حال مرتضیٰ است پس میگویم  
 کہ افضلیت شخین باعتبار تشبہ بارادہ بعثت پس بدو وجهی باید دانست یکی اشارت صریح  
 کہ در منامات واقع شد صریح آمد بحال شخین نہ بحال مرتضیٰ دوم آنچه واقع شد در خارج زیر کہ  
 وجود خارجی مبین و مفسر بشارات صادق مصدوق است پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم  
 در حق شخین بشارت دادند کہ خلیفہ خواهند شد و کار دین از دست ایشان منتظم شد و فتوح  
 بسیار بدست ایشان از کمن غیب بظہور خواهد رسید و واقع شد آنچه بشارات دادند بحال  
 مرتضیٰ کہ فتوح اسلام در ایام خلافت وی متحقق نشد و خود چہ امکان دارد کہ آنحضرت صلی  
 علیہ وسلم بشارت دہد بخیری کہ واقع نشود سوال اگر کوئی ہر چیزی کہ در عالم حادث میشود بالاد  
 الہیہ است چہ خیر و چہ شر و منامات مبین و منجم را آیند است پس منامات و بشارات موجب  
 فضیلت چہ را باشند و تشبہ بانبیاء از بہت منامات چہ حاصل شود جواب گوئیم اری و لیکن  
 کہ از ملوک ظاہری شود ہم بارادہ الہیہ است و عدلی کہ از انبیاء ظاہر میشود ہم بارادہ الہیہ است  
 تعلیم علمی کہ از علما می باشد و تعلیم علمی کہ از انبیاء بوجود می آید و لابد میان ہر دو طبقہ بون باشد  
 پس تا اہل را اید کرد کہ فرق از کجا خاست مبد فرق آنست کہ این را بمنزلہ سنگ و چوب میگردانند  
 و کار را سر انجام میدہند و نفس او آنچه او را برای آن نصب کردہ اند نمی فہم و رنگ آن را در  
 اہل خود جانی و بد و نفس او متلون بلون ارادہ الہیہ نمیکرد و بتجدد و غیث و برای خدمت ارادہ  
 الہیہ و مانند تیرہ است کہ بجانب کفار انرا اندازند و کافر را بان کشتہ نقویت دین نمایند تیرہ  
 فضیلت و کدام قربت و پیغام بر سبب حقوق بلاء اعلیٰ بشناسد کہ از وی چہ چیز ارادہ کردہ

ورنگی از اراده الهیه در نفس او فرو می رود و از آن رنگ در نفس او شعبه با بسیار ظاهری گردد و بعد  
از آن قوی عقلیه و قلبیه همه بعد و فی السد لکارهای خویش متوجه میشوند شتان بین المرتبید و چون  
نبوت منقطع شد آتشه باین فضیلت بخیر آن صورت نمیگیرد که همان اراده الهیه که در سینه پیغامبر  
ظهور فرموده در بعض امور که صعود پیغامبر ببلای علی پیش از اتمام آن مقدر شده تقاضا نماید  
که نبوعی از نسبت پیغامبر در آن مداخلت کند و بحسب صورت بردست دیگر و ظهور نماید  
پس این سننات نخبند بآنکه اتمام این امور بردست فلان و فلان واقع خواهد شد و این  
سننات و بشارات باظهار کمال رضائی خود در آن باب و تربیت پیغامبر صلی الله علیه و سلم  
ظاهر و باطن ایشانرا و استخلاف ایشان نبین و اشاره تمهید اصول آن کار را و تاسیس قواعد  
آن مطلبها مداخلت پیغامبر است در آن امر پس احساس میکند به نیابت پیغامبر در آن  
امر و رنگا نیغنی و نفس ناطقه او فرو میرود و قوس قلبیه و عقلیه او را در سیمانی می آرد و گویا  
جاریه از جوارح پیغامبر میگردد و رحمت خاص الهی که در حق پیغامبر مصروف بود در حق  
او نیز همان رحمت کار میکند ازین جهت این بشارات و استخلاف مناط فضیلت شدند  
و چون این نکته بخاطر اکثر علما نرسیده است ازین بشارات حسابی نگرفته اند و در باب فضائل  
بر آن اعتماد کلی نکرده اند و لکن الحق با قلت اما تفصیلت شخیص باعتبار شبه در خبر عالمی از جهت  
آنست که علم را دو نوع است نوعی که مخصوص شخیص است و دخل است در خلافت نبوت از  
نوعی که مخصوص بر تفضی است و تفصیل این اجمال موقوف است بر دو تحقیق تحقیق اول  
فاروق و بر تفضی هر دو بیشترند بریاده جز علمی بمرجع احادیث و صدیق اکبر بدالمت الشمنی  
در حدیث اقتدوا بالذین من بعدی الی بکر و عمر زیرا که مقتدا نمیشد الا امتا از علم اکابر  
آثار منقول از ایشان ظاهر میشود که حضرت مرتضی زیاده تر بود در رحمت اکمال با پیغمبر  
لهذا محاسبات عجیبه قیاسات و قیقه از وی بشمار روایت کرده شده است و فاروق در  
انتقاد و جماع بوی بیشتر اعتنا نمودی چنانکه در مسائل بسیار تحریر نمودیم عن شمس المعتبر





مارغفه اربعه و عشرين ثلثا اکتوبوا وانتم ثلثه انفس ولا یعلم الا کثر منکم کلاً ولا الا قتل فتملکون فی الکلم  
 علی السواد قال بلی قال فاکلت انت ثمانیه ثلاثا واما الک ثلثه ثلاثا واکل صاحب یک ثمانیه ثلاثا  
 واکل خمسة عشر ثلثا اکل منها ثمانیه وبقی اربعه واکل اکیه واحد من ثلثه واکل واحد من ثلثه واکل واحد من ثلثه  
 فقال الرجل رضیت الان اخرجه ابو عمر فی الاستیعاب ودر رساله جعل گفت تمام ثلثه اسعاد فارسی  
 زیاده تر بود در مناظره و مشاوره در مسائل شرعی تا اقلیه متبایضه را بشمارد همه علماء را با توجه  
 مزج است قائل کند و اختلاف از میان مردمان مرتفع شود و حاصل ثالث که اجتناب است تحقیق  
 کرد و لهذا ابن مسعود گفته است کان عمر اذا سئل مسأله ما یجوز له ان یشرب من ثمره من  
 اجماعی منعقد نگشت و مشاورتی با علماء در میان نه آمد و علمی که در همه اهل اسلام شایع و ظاهر  
 نشد و این معنی بر شخصی که اولی معرفتی با آثار و سلف داشته باشد واضح تر می باشد و  
 آنحضرت صلی الله علیه و آله با اختصاص هر یکی از فروع را شماره فرموده جای که در باب فروع  
 فرموده فاولیه الدین و در باب مرتفعی فرموده اقصایکم علی واما در نیت العلم و علی با بیان هر یک  
 تعلیم موقوف بر سرعت انتقال ذهن است و حکمت نیز چنان در این عبارت ظاهر است  
 که مردمان بروی جمع شوند و از صاحب ملت نقل کنند و اصحاب مرتفعی مختلف شد و در فهم کلام  
 او و هدایت شتی و در هزاره مثلاً جمیع اندوی مسایح که در تشریح خود از شریعت و در علم عثمان و  
 جمعی از کلام وی رضا قتل وی فهم کردند که قتل الله و اما بعد قال ابن مسعود در بیان این  
 شکیبایی چنین در هر حادثه مشکله از غفله و غیبه این مثل تحریم متعه و غسل تطهیر و غیره  
 حضرت مرتفعی شنیدند و در تطبیق آن شیعه مانند و در فتح باب اختلاف و واقع شد و اصحاب  
 فاروقی در اکثر احوال همین یک مدعا از کلام وی فهمید و در وی نقل کردند و در این  
 اوست نتیجه نگشتند فاروق خود باین نکته ایما فرموده است جای که گفته اند که کلام و سنت  
 را سهالی حاجبیه الا ان الیه بکذا و کشف راسه و احتیاج به سنجیدن و اقمیه متعاشیه بشالی و نسخ کنیم  
 مثلاً وزن کردن شیر به عت انتقال بان نمیدید مرتضویه است و سنجیدن او با اولیای شریعی

و تنبیہ بانکہ بسیاری از وجود مسرت حال کہ اطباء بان قائل اند و تجربہ بان شہادت میدہد و در  
شرح معتبر نیست مثل آنکہ علامت بلوغ اشتقاق از رنبہ اطباء دانستہ اند و در شریعت بجز بلوغ  
خستہ نشمر و احتلام و احبال و حیض و نبات عانہ معتبر نہ دانستہ اند پس وزن شیر ہر چند اصلی  
دانستہ باشد در مظان نگذارد شریعت معتبر نہ دانستہ اند و لہذا در ردایہا راجعہ حکم این مسئلہ بجز شہادت  
یا بیان نگفتہ اند این سخن در خصیصہ فاروقیہ است و مثلاً تنبیہ بانکہ قرعہ در امور مشتبہہ فعل  
کنندہ است از حصائص مرقیہ نیست و شہادت دادن او بانکہ قرعہ در جای است کہ حقوق  
متساویہ جمع شوند نہ برای اثبات حقی و مثلاً در صورتیکہ شخصی خبر دہد بانکہ بر مادر فلانی غلط  
شده ام و باین سبب از بی بی بفلانی لاجتی شود علم مرقیہ حاکم بان است کہ او را در آفتاب  
الستادہ کنند و بر سایہ او در وزن زیر کہ عالم خیال نکل عالم شہادت است و علم بان حاکم  
بان است کہ او را زہری یا تہنی کنند تا روع باشد از ایند مانند آنکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم  
از سبب اموات کافریین منع کردند کہ لا تودوا الاحیاء و مانند آنکہ حضرت عمر از بھو منع نمود و چنانکہ  
ثانی اشبہ بخلاف نبوت آنست کہ ہمان علوم کہ از انبیاء منقول است در مردمان مشہور کردہ  
آید آنچه مجمل است او را در اجمال گذاشتہ شود و آنچه مفصل است بتفصیل بیان کردہ آید زیر کہ  
شایع پنج چیز مجمل گذاشتہ الا از بہت حکمتی در اجمال او و مفصل نساختہ الا از بہت مصلحت  
تفصیل او و سنت انبیاء علیہم الصلوٰۃ است کہ عمل مقصود تر باشد از علم و علم تقدیر شدہ  
نفوس عالم القافر نمایند و سخن دقیق با ایشان نگویند و چنان نکنند کہ افہام مخاطبین متبصر نشود  
یا مستشرق شوند بانکہ و رای اپنے بزبان گویند و در دل چیزی دیگر پنهان کردہ باشند باز علم  
کہ بہ نیابت از علم آن کنند ہر چند عالم بصاحب علم بیشتر باشد و استبداد رای کمتر و ہر چند تعلیم  
زیادہ تر و خواص بعقل کمتر و ہر چند خروج از مضائق اختلاف بیشتر و اجماع آرا بیشتر نیابت قوی  
تر و خلافت حکم تر ازین غامض تر گوئیم فضیلتی کہ نملفا را حاصل است آنست کہ علم موسس و مہمد  
پیغامبر را کہ بدرجہ شہرت نرسیدہ بشہرت رسانند تا جارحہ باشد از جوارح پیغامبر و تمام امر او



نفس و علم از وی در همین ابواب با یکدیگر به بردوات مشغول اند و گوی و چوگان در میان دارند  
 و اگر بعضی چیزی ازین ابواب ثابت شود از جنس خلافت نبوت نیست و با بحث ما ساز  
 ندارد و آنچه ازین علوم از حضرت مرتضی روایت کرده شده وی بآن متفرد نیست یکی از علماء  
 صحابه است و روایات او همدوش روایات عبداللہ بن مسعود مثلاً از میتی کہ از وی ادراک  
 کرده میشود همان خصلت است کہ ذکر آن کردیم اما افضلیت شیخین باعتبار تشبہ و خبر عملی نفس  
 ناطقہ نسبت سیاست بدن و ترتیب حیوش پس امری است ظاہر کا شمس فی البقۃ النہار  
 و وقت شیخین عالم مجتمع بود برای واحد و اختلاف در میان ایشان فی ہمد با ہم متفق متفق  
 بجهاد و کفار بودند و اندک علی الکفار و کفار بہ صفت حال ایشان بود و در ایام حضرت مرتضی اختلاف  
 در اختلاف واقع شد و مردمان احزاب متخبر بہ گشتند سیوف مسلین از کفار مغر گشت و در میان  
 خود با مسلول و ہر قدر سیری کہ بلای روانی بے انتظامی واقع شد خرق را تسع ساخت و عمار  
 بامنی و اطمینانی نشد تا آنکہ ہمدراز دست مرتضی برآمد و بجز عوالی کوفہ در تصرف ماند آن  
 نیز با هزاران سنازعت و مزاحمت موافق و مخالف بر اصل این حکایت متفق اند بہر حال  
 و تصویب و تخطیہ و در معذور داشتن و عکس آن مختلف باشند سوال اگر گوی کہ فتح عراق  
 و شام و مصر و کسر کسری و قسری قصیر و ہمہ امت را بمنزل یک یک تن ساختن بعد آنحضرت صلی اللہ  
 علیہ وسلم بچشم کہ بسبب موخا جیبہ بودہ باشد مثلاً تعلق ارادہ حق عز و علما بتائید اسلام و غلبہ  
 بر کافرین کما قال عز من قائل و لقد سبقنا کلۃ العباد و اما المرسلین انہم لہم المنصورون و ان  
 جندنا لہ الذالبون و مثلاً مردمان در عصر اول خوی فتنہ و فساد داشتند و این خصلت است  
 کہ در بیان ایشان پیدا شد و بہرکت صحبت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رغبت قویہ داشتند  
 و رجاء و چون زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بعید شد آن برکت مستتر گشت و درین  
 این امور مثبت افضلیت نباشد اگر متقدم در زمان متاخر می بود احوال متاخر بر روی  
 رہی آمد و اگر متاخر در زمان متقدم می بود احوال متقدم متفق میشد جواب گوئیم کہ فیض اللہ

هر چند متوقف نیست بر استعدادی دون استعدادی لیکن سنته الدیرین جاری شده که فیض الهی  
 جاری نمیشود مگر بر دست کسی که مستعد آن باشد پس از جریان فیض الهی بر دست کسی فضل  
 او میتوان شناخت و آنسلم که در عصر اول خوی فتنه نداشتند نمی بینی که بعد وفات آنحضرت صلی الله  
 علیه و سلم بسیاری مرتد گشتند و جمیع قائم نمیشد الا در سه مسجد حرام و مسجد مدینه و مسجد جوالی بتدریج  
 صاحب شیعین همه رجوع کردند باسلام و اگر جائز باشد که از شخصی اعمال حسنه ظاهری شود و بر  
 اتفاق حمل کنند و آن افعال را بخلفی راسخ منسوب سازند قاعده عقل باطل شود و سفسطه  
 لازم آید و اگر بر سنت الهی حواله کنند و از آن افعال مدحی و ذمی بصاحب آن راجع نشود قاعده  
 امر معروف و نهی منکر و تفاضل بین الناس برانداخته گردد و همین مقال جاری شود و ظاهر  
 و اوصاف مدحیه او را اعتدای نباشد سبحانک یا هبتان عظیم یکی از دلائل بطلان این طعن است  
 آن صحابه که این جماعه را دیدند و صحبت داشتند از افعال ایشان باخلاق ایشان پی بردند و آن  
 اخلاق را در وصف هر یکی بیان نمودند چنانکه از ابن عباس نقل کردیم و بعد اللّٰه و اللّٰه اینچه  
 از افضلیت در خلافت نبوت است باره از جراح پیغامبر بودن است و امام کار پیغمبر  
 است و او بر رفیق اعلیٰ بر دست خلفای او باصل اخلاق مثل شجاعت و حکمت کار پذیریم  
 چون این معنی در شیعین یافتیم معتقد افضلیت ایشان شدیم سوال اگر گوئی که مقدم حضرت  
 زین حروب ظاهری بود و نفی باطل پس حروب دنیوی حقیقت نوعی از جهاد باشد چه باطل گوئیم که  
 نبیه نیست و آنکه قصد حضرت مرتضیٰ بنجر اصلاح نبود و از علین جهت لوثی ازین مقامات  
 است و از رسیدن حاجت بودن از جراح پیغامبر غیر مسلم است زیرا که اگر نفی این فساد باشد  
 بعد از حضرت صلی الله علیه و سلم بآن امر یکدیگر دنیوی از سبب در آن ظاهر است  
 بآنکه در فتح شام و عراق فرمودند و آن سیه منتجع ثمرات خودی بود چون آن سیه را  
 بلکه بر تدبیری منعکس گشت و آنستیم که از آن جنس نیستند که آنحضرت صلی الله علیه و سلم از  
 نزدیک خدا تعالی بان موعود شده باشند و چون پیش از امام متوفی شدند دیگری بان قیام





حضرت صلی الله علیه وسلم دریافتہ بودند و با شیخین در اصل صحبت و علم و جہاد ہممنان بودند مانند  
 بن ابی وقاص و معاذ بن جبل و ابو عبیدہ بن الجراح و خذیفہ و عبد المذہب و سعد و شواہد  
 بن بسیار است تا جایی کہ ناظر متعجب شود و داند کہ این تاثیر غیبی است **۵** بہیت حق است  
 بن از خلق نیست بہیت این مرد صاحب دلق نیست قصہ بنا کردن سعد بن ابی وقاص  
 آنہ را و نصب کردن دروازہ بر اسلوب خانہ مای اکاسرہ باز شکستن آن بموعظت فاروق  
 شہور است و عزل خالد بنہ شجاعت و جلالت کہ داشت و مواخذہ کردن فاروق او را  
 بر صلہ شاعری و عدم توران فتنہ ازان و تہدیدات فاروق عمرو بن العاص را و امثال او  
 در کتب تاریخ و رقائق مذکور است و تقریر او مسائل را و اجتماع آرا بر آنچه مقتضای رای او بود  
 مثل حادثہ وضع خراج در کتب آثار مسطور است چون نوبت خلافت بمترضی رسید قلوب ایشان  
 متفرق شدند و نفوس ایشان سر بر آوردند و در مسئلہ اثبات خلافت و جواز تحکیم و عزائم استیفا  
 قصاص حضرت ذی النورین ہر چند تقریر مطول تر شد معلق تر گشت و شبہات بیشتر  
 در میان آمدند و لایسما از صحابہ بیچس از رای خود برگشت و این حکایتها را موافق و مخالف  
 بہر دو متفق اند اگرچہ ہر یکی سر و حکایت بمقتضای مذہب خود کردہ باشد و اما تاثیر احوال پس  
 ازان میتوان دانست کہ مصاحبان شیخین ہمہ متادب مانند بشریعت و راغب با حسان  
 و اگر کسی حرکتی شیعہ ظاہر نشد و مصاحبان حضرت مترضی اکثر ایشان سپاہی نشان بودند  
 اہل طمع و حرص و حقد و حسد و با حضرت مترضی خادمان کتبہ داشتند و نہ رسوخ اقیاد و چنانکہ  
 بناب مترضی مکررا از ایشان بر سر منبر شکایت مائی کردہ کہ فاشکی اہل کوفہ را حضرت کنیم بالہل شام  
 مانند سرف و را ہم و دانیر و کس را ہم و یکی بہ تانم و بیوفائی با از ایشان ظاہر شد  
 تا حال الکوفی لایوفی مثل سائر است و با حسن عتبی و حسین شہید کہ بلا ترضی با سائر  
 بیوفائی نکرد و محتاج بیان نیست و جمعی کہ خلوص بہر رسوخ اقیاد داشتند در اعتقاد  
 خود شیر و گریہ افتادند جمعی افرام کردند در اعتقاد و تعظیم تا انبار سازند کہ نہ غیر ہی نباشد و

حضرت مرتضیٰ ایشانرا ازین افراط مکرر باز میداشت و ایشان منہر چراند چنانکہ قصہ بک  
بسیار نسبتہ انجماء کہ در صحابہ طعن میکردند منقول است و جمعی تصریح کردند و در اینچہ در حق اونی  
بایست و جمعی متوسط الحال بودند و ایشان اصحاب عبداللہ بن مسعود اند و در تحمل کلام او  
بر معنی مناسب نیز مختلف شدند جمعی اینہمہ مبالغہ با و تاکید با کہ بر سر منہر میفرمود و اصنامیکہ  
و میگفتند مرد محارب است میگوید خلاف اینچہ در خاطر دارد و ہمین عقیدہ فاسدہ تخم مذاہب  
فاسدہ شد از تفسیر و اختیار اینچہ مخالف جمهور باشد چنانکہ شیعہ میگویند و جمعی حمل کردند کلام  
او را و اینچہ موافق جماعہ باشد و ایشان اصحاب عبداللہ بن مسعود بودند و روایات ایشان  
ہمانست عمدہ نزدیک اہل سنت و جماعت پس اگر تاثیر صحبت مرتضیٰ ایشانرا می گرفت این  
اختلاف ہا پیدا نمیشد چنانکہ در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و شیخین پیدا نشد سوائے گوی  
کہ حضرت مرتضیٰ بمراتب دعوت می نمود و شیخین از مرتبہ یک پایہ فرود ترمی آمدند و یا گوی  
مخاطبات مرتضیٰ غامض تر بود و عامہ را دست ببحانی کلام او نمیرسید و شیخین در کلام اہل  
التناول افتادہ می گفتند یا گوی احوال مرتضیٰ تجرید و ملکیت مائل تر بود و احوال شیخین با بشریت  
و احتلاط مناسب تر و مناسب تر شرط است در میان موثر و متاثر پس اختلاف قوم ہنم ناشی  
از کمال و افضلیت مرتضیٰ است و اگر مرتضیٰ ایشانرا اینچہ می بایست ارشاد فرمود و ایشان  
بقول او کار نکردند نقص انجماء عاصیہ ثابت میشود نہ نقص مرتضیٰ چنانکہ جمعی بآنحضرت  
صلی اللہ علیہ وسلم نگرویدند و بسبب نگرویدن ایشان نقصی بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم  
عائد نشد بلکہ دائرہ شقاوت بر ایشان افتاد و جواب گوئیم الحق سیم نقصی بمرتضیٰ عائد نیست  
و نہ ہر حال انت اثبات نقص بمرتضیٰ بوجہی از وجہ نیست بحث در فضیلت و افضلیت  
با تمسار شیعہ بہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم میرود و خدا تعالی در باب منت بر پیغمبر و اصحاب  
او میفرماید ہو الذی ایدک نبصرہ و بالمؤمنین و الف بین قلوبہم و انفقنا فی الارض جمیعاً  
ما الفنا بین قلوبہم و قال و اذکروا نعمۃ اللہ علیکم اذ کنتم اعداء فالف بین قلوبکم فاصبحتم

اخوان و معلوم است بوجهی که امکان شک ندارد که عرب پیش از زبان آنحضرت صلی الله علیه و سلم  
 اهل ناس و اقطع ایشان بودند با رحام خدا تعالی همه را فیض صحبت آنحضرت صلی الله علیه و سلم  
 متفق ساخت و تالیف فرمود و اهل بدو و اس غیب و یر بوع راستا و بآداب نبیا گردانید  
 و هر کسی بر حسب استعداد خود از مائده کرم آنحضرت صلی الله علیه و سلم فائده گرفت الا هر مادی متمردی  
 که ختم الله علی قلوبهم و علی سمعهم و علی ابصارهم غشاوه حال وی است و چنین در زبان سخنین اکثر  
 ناس بر حسب استعداد بهره برداشته الا اشقیای چند پس میزان رحمت عامه ظهور لطف است  
 و رحمت اکثر افراد انسان نه کل آن را بحث در همین صفت که رکن اعظم نبوت و خلافت همین  
 تواند بود و دسته الله و دسته رسل الله است که مریضی را باشد در ازل برآمیزند تا سجویی باشد که  
 بپایان امراض نفسانی بگلو تواند نمود و بردارد از خص و در شریعت نازل شدند و آنحضرت صلی الله  
 علیه و سلم با منافقان مدارات نمود و غیره رسل الله است که مخاطبات فامضه با ایشان  
 القانماید تا دل ایشان تحیر نگردد و با ایشان بر روش ایشان باشند تا اخذ فیض توانند کرد  
 و انداخته تعالی او میان را پیغام بر ساخت نه مگر از پیان که در قرآن عظیم مکرر بیان فرمود پس  
 شهادت کامله با انبیاء همین است که باین نوع عمل کنند و هر که این صفت در وی اکمل وی  
 افضل است باشد با اعتبار شریعت و پرورش اهل ملت و زمین است تفسیر فضیلت در خلافت  
 پس مانع از کمالات این صفت هر چه باشد خواهد شد توحید و غنای قول و غلبه خبر یا غیر آن از  
 کمال نیابت و تمام خلافت و اتحاد و شبه با پیغامبران و آنچه بفتح ملت عالم است باز داشته  
 است و این سخن است که به سبیل تنزیل گفته می شود و الا اگر مریضی را بشکافیم به نسبت تجویز  
 و ماکل و ملائیس و اقلل معاش و مانند آن مسلم است و با بحث ما تعلق ندارد و اما  
 این مسلم نیست و اگر باینست اموری که بنا بر آنست و ریاست تعلق دارد و اینست که  
 تا کلمات علیین که خط آن را علم است بگویم مریضی بجانب سخن است و نهایت امر و نشانی  
 آن باشد که لا اله الا الله و اگر به سبب قلت اعتدایا تالیف بعضی که بدو او بودند متباکیم پس





القرطبی عن اول من اسلم اعلیٰ ابو بکر قال سبحان الله علیٰ اولیٰما اسلما وانا اشتبهه علی الناس  
ان علیا اخفی اسلامه من ابی طالب واسلم ابو بکر فاظهر اسلامه ولا شکک عندنا ان علیا اولیما  
اسلما ماخرجه ابو عمر فی الاستیعاب وعن حبه العرقی قال رایت علیا ضحک علی المنبر لم اریه ضحکا  
ضحکا اکثر منه حتی بدت لواجده ثم قال ذكرت قول ابی طالب فظهر علیما ابو طالب انما سمع رسول  
الله صلی الله علیه وسلم ونحن نصلی بطن نخلة فقال ما ذل تصنعان یا ابن اخی فذاع ما رسول الله  
صلی الله علیه وسلم الی الاسلام فقال ما بالذی تصنعان یا ابن اخی فقال لا نقولان یا ابنی لکن  
والله لا تعلمونی استنی ابو بکر ضحک تعجبا بقول ابیه ثم قال اللهم لا تعرف ابن عبدک من هذه الامه  
عبدک قبلی غیر نبیک ثلاث مرار قد صلیت قبل ان یصلی الناس سبعا اخرجه احمد وروی که بعد  
از هجرت بود تا وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم و شیخین و مرضی بعد اشتراک در تحمل اعباء جهاد  
مختلف شدند مرضی شجاعت پیدا می کرد و شیخین بمشورت که شعبه ایست از جهاد  
ندوید و امر اگر کسی تا مل بلیغ و استقامت تمام بکار برود بداند که آنحضرت صلی الله علیه وسلم قدری  
بشیخین مشوره کرده اند و اصفا و صلاح دید ایشان نموده با دیگری نگزیده اند و این معنی را  
در حکایات ظاهر است و آنست که بعد وفات آنحضرت صلی الله علیه وسلم ظاهر شد در امور که در  
بیت آنحضرت داخل بود و گفتا قال رسول الله صلی الله علیه وسلم او تبیت مفاتیح الارض لیکن  
سواء آنحضرت صلی الله علیه وسلم بکار اعلیٰ پیش از ظهور آن مقدر بود پس شیخین بطریق نیابت  
آنستی را سرانجام دادند و در آن باب هیچ لاجتی را بحق بابشان ممکن نشد چه های مساوات  
مساقت و حضرت مرضی انیمنی را رد و شری را و انمود گفت سبق رسول الله صلی الله علیه وسلم  
در نبی ابو بکر و ثلث عمر ثم خطبتا فقتلهما شاء الله و این قول از مرضی بطریق است  
کرده شده و هر که اسانید آن میخواهد در سند احمد نظر کند و حضرت مرضی در این مقام  
شغل دنیا قشما و مدارع را افتاد و در ایام او هیچ بلد مفتوح نشد و هیچ قبیله طاهر نگزید بلکه جهاد  
با کفریه مسدود ماند پس باعتبار تحمل اعباء و شیخین افضل و ارجح شدند باید دانست که شجاعت

دو قسم است شجاعت پهلوانان و شجاعت امر شجاعت پهلوانان غلبه بر اقران است و زیادتیا  
 بقوت لطیف و ثبات قلب و شجاعت امر فتح بلاد و بهریت دادن جیوش است بسیارست مگر  
 و حسن استعمال آنها در مواضع آنها با ثبات قلب و زیادت عقل و عدالت و دانستن هر چه در دست  
 مطلوب است از صلح و جنگ و ثانی و خجالت و دانستن معرفت هر یک از افراد حبش و کاه  
 مطلوب گرفتن از ایشان و گاهی این دو شجاعت مفترق میشوند چنانکه غنیمت موصوف بود  
 بشجاعت پهلوانی فقط و امیر تیمور شجاعت امر فقط پس تیمور شجاع ملوک بود هر چند مقتول  
 نشد که با پهلوانی مبارزت کرده باشد و او را از پا افکنده باشد و هر چند حضرات خلفا هم تصف  
 بودند بهر دو شجاعت اما حضرات شیخین را فضل بود در شجاعت امر و حضرت مرتضی را زیادت  
 بود در شجاعت پهلوانان و این معنی بدیهی است نسبت کسی که سیرت کسی همه ایشان را منتقل  
 همه از ایشان دانسته باشد و شجاعت امر النفع است در مشیت ملت و شجاعت پهلوانان  
 نیز زیان دخی دارد بقدر خود و لهذا نصیب آنحضرت صلی الله علیه وسلم که میزان شرف و فضل  
 است و منتهای آن از شجاعت امر او فراتر بود نسبت شجاعت پهلوانان و همچنان از  
 روسا و دین و دنیا شده آمده است اما افضلیت شیخین باعتبار نشر علوم دین بیان آن نیست  
 که افضل علوم قرآن عظیم است و جمع کننده قرآن و نصب کننده قاریان در آفاق شیخین  
 اند و حضرت مرتضی هر چند روایت قرآن کرده است اما روایت آن نکرده اند الا اصحاب خجسته  
 بن مسعود از اهل کوفه مثل زرین حبش و ابو عبد الرحمن السلمی و ایشان اول بار قرآن را  
 عبد الله بن مسعود خوانده بودند و بر مرتضی دوباره گذرانیدند و اگر نیک گذرانیدند هم روایت ایشان  
 صحیح است و ابن سعد بن عبیده عن ابی عبد الرحمن السلمی عن عثمان عن النبی صلی الله علیه وسلم  
 قال خیرکم من تعلم القرآن و علمه قال و اقرانی ابو عبد الرحمن فی امره عثمان حتی کان الحجاج  
 قال و ذلک الذی اقمه فی مقعدی ہذا خریہ النجاری و بعد از قرآن عظیم حدیث آنحضرت است  
 صلی الله علیه وسلم و فاروق محدثین را در آفاق فرستاد و اصل علم حدیث همانست از جمله ایشان

علوم

عبدالمدین مسعود بود در کوفه و روایت او در کوفه ثابت است و از جمله ایشان ابو موسی و جمعی دیگر  
 در بصره و یحییان در شام جمعی از صحابه امام تفضی در بلاد کسی انصب نکرده و در حدیث مثل عبدالمدین مسعود است  
 لیکن اینجا فرقی هست که اهل حدیث از او انتقاد آن است که اصحاب عبدالمدین مسود ثقات و فقهاء اند و روایت حضرت  
 مرتضی لشکریان مستور بحال حدیث مرتضی بدرجه صحت نرسیده است الا آنچه اصحاب عبدالمدین مسود روایت کرده  
 اند عن ابن ابی ملیکه قال کتبت الی ابن عباس سالان یکتب لی کتاباً و یخفی عنی فقال ولدنا صحابنا احتار  
 الامور اختیاراً و احفی عنه قال فده عابقتنا علی فجعنا کتب منه اشیاراً و یمر به الشیء فیقول و الله  
 ما قضی بهذا علی الا ان یموت و یقول فی حدیث ما احذوا ملکک الاشیار بعد علی قال  
 رجل من اصحاب علی قاتلم السدای علم افند و افند و او عن ابن عباس قال سمعت المنع  
 یقول لم یکن یصدق علی علی فی الحدیث عنه الا من اصحاب عبدالمدین مسود و روی الا ان  
 الثلثه مسلم فی مقدمه صحیح و اما اهل مدینه و اهل شام از حضرت مرتضی حدیث ندارند الا قلیل  
 و بعد از قرآن و حدیث مدار اسلام بر فقه است و اجماعات فقه مسائل اجماعیه عمر فاروق است  
 و اگر اکثر اهل اسلام را بنظر امتحان نگاه کنی حنفیان و مالکیان و شافعیان اند اما نه سبب مالک  
 پس مبتدیان موطا است و در موطا از روایت مرتضی بخیر چند حدیث مرفوعه و چند اثر شمرده شده  
 منقول نیست و همچنین در مسند ابی حنیفه و آثار امام محمد که بنای فقه حنفیه است از روایت مرتضی  
 بخیر چند حدیث مرفوعه و چند اثر شمرده شده و زیاده از آنچه در موطا است بتفصیل منقول نیست و نیز  
 در مسند شافعی که بنای مذهب شافعیه است از روایت مرتضی بخیر چند حدیث مرفوعه و چند اثر  
 و قیوف که نسبت احادیث مرویه از دیگران در نهایت قلت است منقول نیست و کسی  
 که بر اصول و اجماعات این مذاهب اطلاع دارد شک نمیکند و آنکه اصل این مذاهب  
 اجماعیه فاروق است و آن مانند امر مشترک است در میان همه مذاهب و اشیا و اشیاء  
 صحابه از اهل مدینه مانند ابن عمر و عائشه و فقهاء سبعا و کبار تابعین مدینه و زبیری و مانند  
 آن از سغاری تابعین مدینه اصل مذاهب مالک است که صورت خاص مذاهب و از آن پیروی

ہمجینین اعتماد بر قنادی عبدالمد بن مسعود و در غالب حال و بر قضا یا سے مرضی و بعض  
 احوال بان شہر ط کہ اصحاب عبدالمد بن مسعود روایت کرده باشند و اثبات نموده و بعد از ان  
 بر تحقیقات اہل اسیم نحی و شعبی و تخریجات ایشان اصل مذہب بانی ضیفہ است کہ سبب آن  
 خاص مذہب و پیدا شدہ و همچنین تفشیش معتد فقہائی مکہ و مدینہ و عرض اقوال ایشان بر  
 احادیث مرفوعہ و متعریف آنها بر قواعد اصول و تطبیق مختلفات از آنها و مانند آن سبب  
 خاص مذہب شافعی شدہ است <sup>راست کردن</sup> و جمع و تنقیح احادیث مرضی و آثار مرضی نیست اما انیمضی را  
 بخبر ماہر در اصول و امہات این مذہب نمیتواند شناخت و بعد از ان علم سیر در فائق است  
 و حضرت مرضی یکی است از علماء صحابہ درین باب متساوی القدم با عبدالمد بن مسعود و غیر  
 آن اما استناد و نحو حضرت مرضی پس امریت اعتباری و نقلی بآن صحیح نشدہ عمرہ احمد عن  
 مورق العجلی قال قال عمر بن الخطاب تعلموا الفرائض واللمن والسنن كما تعلمون القرآن  
 اخرجه الدارمی وفي الدر المنثور للحن سیرید تعلموا لغة العرب باعرابها وفي الكشف في تفسير قوله تعالى  
 ان السدیری من المشركين و رسولہ فی تامل روایت و رسولہ با سحر علی الجوار و قبل علی القسم  
 كقولہ لعنک و حلی ان اعرابیا سمع رجلا یقرأ ما فقال ان كان السدیری من رسول فانما منہ  
 غلبہ الرجل الی عمر فحکی الاموی قرارتہ فغند بما امر عمر بتعلیم العربیۃ انتی و این قصہ دلالت میکند  
 بر آنکہ عجیب از استقید ساختن بنو نساء ان فاروق بود اما تصوف بمعنی سلوک و تہذیب باطن  
 پس نمی بینیم کہ حضرت مرضی در روایت این باب اکثر باشد از ابن مسعود و این عمر مشہور  
 سوالی اگر گوئی کہ حضرت مرضی اعلم ناس بود لہذا ان و سنن و مردمان از وی آئمہ روایت  
 کردند اما سبب سوز تحمل ایشان علم او حمل شد و استماع تام بآن متحقق نگشت پس فضیلت  
 مرضی را ازین معنی چه خلل رسید جواب گوئیم آری فصل مرضی را فی نفسہ انیمضی خلل نگرد نہ  
 استحقاق او خلافت را و ہمین است عقیدہ ما ولیکن نیابت پیغمبر از جهت جرح بودن  
 در آنچه خدا تعالی اجمالاً پیغمبر را و او تفصیل او بر دست یکی از امتیان او مطلوب بود خلل نمایان

زیرا که خلیفہ پیغامبر حقیقت مانند سنی است کہ در دمان نانی باشد <sup>و</sup> او بجز نانی و ما جزئی  
 نایم و او دنی بی ما و مانی و می نہ ایم پس ارادہ الی من عقد میشود و بطور علم و رشد و راقم  
 انسان و رفع مظالم ایشان و انقیاد عالم انیمتی را از ارادہ ہرگز متخلف نیست کما قال عزیر  
 قائل و لقد سبقتم کلنا لعبادنا المرسلین انہم لہم المنصورون و ان جندنا لہم الغالبون وین  
 بمشابه آنست کہ در دل نانی غزلی ہم میسر سد کہ مقام راست یا عشاق را مثلاً در ضمن فلان  
 غزل بسراید اجدازان رنگی ازین ارادہ در قوای عقلیہ و قلبیہ پیغامبر فرود می آید و قوای  
 او را با افعال مناسبہ بآن مقصد و بچنان می آرد و پیغامبر منقاد این رنگ شدہ بہ روش  
 ممکن در سینیہ این مقصود و اخلت میفرماید و این بمشابه آنست کہ نانی صوتی از گھوی خود  
 بر می آرد کہ اجمال بآن نفس ثابت است کہ بر روی کار خواہد آمد اما برای رفع صوت یا تحسین آن  
 فی را بروست میگیرد و پروان خود می بندد اجدازان بمان ارادہ الی بد اسطہ است پیغامبر  
 و عزیمت او و اخلت او و نسبت او و نفس شخصی کہ مستحق آن کار بودہ است کار میکنند  
 و از وی آن افعال انشا می نماید و این بمشابه آنست کہ از بی صوتی حزین بر میخیزد و او صفیری  
 شیش نیست نیست تا معنی خلافت نبوت و این تفصیلی است متعلق نظر از قابلیت و استعداد  
 ذکر در فضیلت جمعی مشترک باشند و ارادہ الی تخصیص یکی از ان جمیع کند یا اعتبار صاحب الحکم  
 خدا تعالی بعلوم آن متفکر است این شخص افضل است یا نہ و نائب مطلق پیغامبر انشا  
 با افضل مطلوب است نہ وجود بالقدرة و تفاضل را بنیانہ ہر چند اکثر است و اقرب است  
 در حدیث معراج آمدہ است کہ حضرت موسی علیہ السلام چنان کثرت است کہ حضرت علی علیہ  
 علیہ السلام دیدند وقت کردند و گفتند بعد از بعدی غلام بدخل را بخدمت من آید کہ از آن  
 من امتری و آن حضرت علی علیہ السلام فرمودند ترویج نانی و کائنات را از آن  
 فضیلت من الذی بہ غیور و چو کثرت طالب بیکند و نہ حال آنکہ افضل آن حضرت علی علیہ السلام و سلم  
 فی نفسہ ہا نیست کہ سابق بود پس وجود خارجی اینجا شرح ارادہ الی میکند و بہر چند کثرت



فائده واقع شود خلافت نبوت محکم تر باشد و این فضیلت امری است که تا عارف تحقیقا  
و تحقیقا بان رنگین نشود و کنه آن نداند و در حجاب او را بر سایر فضائل نفهمد و این فقیر تاراج این  
بستان نشمید بان اشنانشد و این بجای است که بفن علمی و تعلق دارد لهذا بسط سخن برین  
مسئله نمی کنم و این فضیلت بحسب حقیقت خود مشروط با استعدادی نیست مگر چون  
ساقی شوی و در تنگ نظری نمی ماند و بقره بجز باشد و دست آغوش ساحلها و لیکن  
سته المبران جاری شده که این فضیلت ندهند مگر کسی که جامع فضائل شستی باشد  
جبله و کسبا و مدتها رحمت الهی که به پیغامبر متوجه شده بود و در ضمن آن پیغامبر باین شخص  
نیز کار خود کرده باشد و اخلاق کامله داشته باشد و علوم پیغامبر بوجه کامل اخذ کرده بود  
شرطیه این شروط ازین جهت برخاسته است اما فضیلت شخین باعتبار صدق قلبیه که  
آرا العرف اهل زمان بطریقت تعبیر کنند پس بدو وجه بیان کنیم اول آنکه زهد مطلق از  
زهد اولیا بود و زهد شخین مانند زهد انبیا و ورع مطلق از قسم ورع اولیا بود و ورع شخین  
ورع انبیا و دلیل واضح برین مدعا آنست که اتفاق جمیع اهل تاریخ است بر آنکه ورع مطلق  
زهد و سبب عدم انتظام خلافت او شد و ورع شخین زهد ایشان سبب انتظام خلافت  
ایشان گشت و معلوم است که اوصاف کامله انبیا بوجهی واقع است که مانع ریاست عالم  
نمی شود بخلاف زهد اولیا و وجه ثانی آنکه اعظم انواع زهد آنست که بے رغبتی کند در خلافت  
که صورت جاه است بلکه اگر بحقیقت رجوع کنیم زهد ترک مقتضای نفس خود است هر چه باشد  
پس اگر شخصی که مقتضای نفس او مال است نه جاه زهد او ترک مال باشد از خوف خدا یا بجهت  
الفقر یا از آنکه او نه ترک جاه و شخصی که مقتضای نفس او جاه باشد نه مال زهد او ترک جاه  
باشد نه ترک مال پس حضرت مرقی سعی ها کرد برای خلافت و جنگها بعمل آورد و مدبران نمود  
هر چند این همه بر حسب اجتهاد و ی باشد و بر خست شرع لیکن کسی که اصل این حادثه با  
اندری واقع نشد حال او صافی است از کسی که باین حادثه با افتاد و اعظم انواع ورع آنست

که ترک کند مقدمات را بین المسلمین زیرا که قتال خطر و اعظم است و اثم او باشد پس اگر چه در شرع  
و جهاباحت یافته شود و بادی شبه ترک نماید و این مقدمات در شیخین واقع نشد بخلاف حال  
مرتضی و همچنین تواضع اعظم انواع او تواضع با اقران خودست در وقتی که ایشان در آن فن  
همعنان باشند و شیخین با اهل علم و با مستحقین خلافت در زمان خود بغایت تواضع داشتند  
زیاده از حضرت مرتضی و همچنین هر صفتی از این صفات چون بر شگافیم انواع بسیار دارد  
و اعظم انواع آن در شیخین می یابیم و اگر چه در ورع بمعنی تقلل در معاش بگیریم فضل حضرت  
مرتضی بحسب آن نیز محل تامل است عن محمد بن کعب المقرظی ان علیاً قال لقد رايتنی مع رسول  
الله صلی الله علیه وسلم وانی لاربط الحجر علی بطنی من الجمع و ان صدقتی الیوم لاربعون الفاً  
وفی روایتی و ان صدقة مالی لتبلغ اربعین الف دنیا را خیر احمد و اگر بمعنی احتیاط در تصرف  
بیت المال اعتبار کنیم همه در آن مساوی الاقدام انداز قصص اختصاص حضرت مرتضی  
آن ظاهر نمی شود و حال اگر گوی که مداخلات و منازعات حضرت مرتضی درین امور همه  
مدونی الصد بود و هر سخی که کرد بنا بر بقای تمام و معرفت کامله کرد و انجا توکل با سبب جمع  
و یاد شد پس انمعنی با تفصیلت از جهت ورع و زهد توکل و تواضع و مانند آن منافات  
ندارد و چنانچه گویم احسن بغیر سخن فرورفتی و آنچه تحقیق است درین باب آوردی اما بنوع  
تمیق سخن باقی است و حفظت شیئا و غایت عنک اشیا و در اینجا شبه نیست که حضرت  
مرتضی از کاملان و کملان بود و مثل این حرکات از مثل حضرت مرتضی نمی آید لکن فی  
و این سخی با توکل و زهد منافات ندارد اما آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود تملک روح الله  
نفس فی روعی ان نفساً لا تموت حتی تستکمل نزلها الا فاجلوا فی الطلب و درین باب  
است معرفت دقیقه از علم سلوک و آن آنست که آدمی در مبتدایان و اولیای سلوک  
مستند میگردد و وی بحقیقت قدری است در طریقت سیر چند باعتبار شریعت سنی باشد  
بعد از آن ترقی میکند تبو حید پس همه حرکات عالم راستندی بنید بغافل و احد مثل ستان



ماثل می باشد بقصد الی الله بعد از آنکه از سیر فی الصد و بالصد همه فارغ حاصل کرده اند و سر این همه  
 است که سالک را ایضا نمیدهند مگر بصورت اصل جمیلت او پس اینها و در نشانه ایشان در اصل جمیلت  
 بوضع مخلوق میشوند که قوت ملکیت ایشان قوی تر باشد و قوت بهیبت ایشان با وجود قوت خود  
 منضیع بصیغ ملکیت و متاثر از وی بود بخیر و شر که باطلع ماثل بطلع است و بعد از فناء  
 صورتیکه ایشان را میدهند همان اصل بطلع و انطباق قوت بهیبت بصیغ قوت ملکیت خواهد بود بخلاف  
 غیر ایشان و چنین است و جمیع در احوال انطباق ملکیت سلوک خواجیه نقشند قدس سره بطریق تحصیل  
 غیر موندست موسی اندر درخت آتش دید به سبب تر میشد آن درخت از تاریکی و نور است و  
 حرص مرد صا حیدل به آتشچین دان و انجمن انکار به و بعضی اتباع خواجیه نقشند گفته اند که  
 غضب ظالی و باقی آتش است از غضب عالمی و سیدی عبد القادر قدس سره میفرماید که بعد  
 حصول فنا و بقا و پاره دیگر پیش می آید و کسر نفس و دیگر بار لازم می شود پس هر یکی از ایشان  
 به قاعده خیر و اوره است و انتم کما فی الاحوال لا اختلاف الاحوال و این مسلک یکی از خواص مفسر علم  
 سلوک است که مشرب بر شایسته است تقصیر بر آنچه درین رساله از دلیل نقلی و عقلی بر تفصیل شویین اقامت  
 سوره اتم شیهه الکلام و رفع شبهات مخالفان است و ما در این رساله با جوبه الامیه در پیکار  
 است و ساعده ایشان بطور دیگری باید نه با حدیث صحیحین و مانند آن و بعد از تطلع نظر از امامیه  
 در پیوسته با استقرار معلوم شده که مخالفان و متوافقان درین مسئله سر کرده اند جمیع که مشتغل اند  
 علم کلام شیعیه طبعی شبهات چند برهم دوخته اعتماد ایشانرا تحمل ساخته است و ایشان برود  
 این شبهات قادر شده تقلید سلف معاص خود و مست آویز ساخته اند کما اینهم سن کلام العقید  
 و تفکراتی و غیره و با واده شبهه ایشان عدم تتبع فضل کلک است از غیر آن و جمعی که از  
 حدیث بطریق و اقیسه بطریق تحقیق واجبند و پس قادر شدند بر جمع مختلفه حدیث و تفکر  
 اشاره بر حدیث جدا از دیگری نفی کردند و از استاذان متحقق معانی حدیث را فرنگ گرفته اند و  
 نقلی که ایشان را پیش آمده اند در این مسئله است شما بلکه در بسیاری از مسائل نقض کلام است

در این کتاب از شیخ صاحب  
 در باب اول از باب اول  
 در باب اول از باب اول  
 در باب اول از باب اول  
 در باب اول از باب اول

و چنانکه کرده اند و مفسران ملت مصطفیٰ گشته به تقلید سلفان را محکم کرده و در طرق اجتهاد و تحقیق  
را استوار نموده و کلامی نگذاشته که یک در گوش کرده و نگذاشته باشند هم فراموش کرده و به سبب کثرت نقل  
بعلوم صحیفه و رفیع سلسله اصول و موفیق بحیرت مرقسی که در میان ایشان مشهور شده است دست  
آور نموده از تحقیقت کار غافل ماندند یا سکا شکات و اعتبارات شیخ نجی الدین بن عربی و اشیا  
او در کتابها دیده بظاهر آن مغفول شده اند و هر چند نخاصه باین سه فریق ازان بیشتر است که  
درین عجله الوقت استیفاء آن توان کرد لیکن مقصود در اینجا اشاره باصول این شبهات و ایما  
با بهات طرق تفصیلی ازان است و مالا یدرک کلام لایترک کلام و آنرا در ضمن سه فصل بیان کنیم

## فصل اول

اگر گوی که صاحب تحفید اثبات کرده است افضلیت حضرت مرقسی را بر سایر صحابه جایی  
که گفته است و علی افضل لکثرة جهاده و عظم بلاءه فی وقایع النبى صلی الله علیه وسلم و لم یبلغ  
احد درجه فی غزاة بدر و احد و الاحزاب خیر و حنین و رجعت الصحابة الیه فی اکثر الوقایع بعد  
عظمهم و قال النبى صلی الله علیه وسلم اقصاکم علی و استند الفضلاء فی جمیع العلوم الیه و اخیبرهم  
بذلک و لقوله تعالی و انفسا و لکثرة سخاؤه و کان ازهد الناس بعد النبى صلی الله علیه وسلم و اعبدوا  
واحلهم و اشرهم خلقا و اطلقهم و جهاد اقدم ایمانا و افصح لسانا و اسد هم رایا و اکثر هم حصان  
اقامته حدود الله و احفظهم لکتاب الله العزیز و لا ینزله بالغبیه و استجابته و عانه و ظهور المعجزات  
منه و اختصاصه بالقرابة و الاخوة و وجوب المحبة و النصرة و مساواة الانبیاء و خبر الطائر و المنان  
و الثیم و غیره سابق کفره و لکثرة الانتفاع به و تمیزه بالکمالات النفسانیة و البدنیة و انجازه  
چوایا کویم غشایا این شبهات عدم تمیز است در میان فضل کلی و فضل جزئی و عدم تفرقه  
است در میان او صفائی که بآن تشبیه کند غیر نبی بانبی از جهت نبوت او و عدم تنقیح است  
را از فضیلت که باعتبار ریاست ملت و خلافت انبیاء بکار آید از تنقیح دیگر که در المعنی یکسان است



اصل قضیات مشترک باشد و این بحث را ما بقا شرح کردیم و باک نیست از اعاده نکات منتخبه از آن  
 بپردازیم که خدا تعالی در کتاب عظیم پیغمبر باید الیوم الکملت لکم دینکم و اتممت علیکم نعمتی پس بار آور  
 اصل امر است التواتر پیغمبر پیغمبر نیست بخت باغصور است بر آن پیغمبر صلی الله علیه وسلم  
 و سرایه سعادت ایمان علم از آن حضرت میسر است زیرا که شریعت همانست که از آن حضرت صلی الله  
 علیه وسلم افتد و نه از آن پیغمبر نمی شود و خیر آن حضرت را مقتضی الطائفة بعینه نمیدانیم آری  
 در روایت شریعت از آن حضرت صلی الله علیه وسلم و فهم معانی آن محتاجیم به صحابه و تابعین و مجتهدین  
 و محدثین و هدایت و نعمت همانست که خدا تعالی آن حضرت را صلی الله علیه وسلم داد آری بعض  
 پیغمبر موعود بود و آن حضرت صلی الله علیه وسلم پیش از آنجا از آن موعود و بر فوق اعلی صمود و فرمود  
 حکمت لا یعلمها الا الله تعالی پس آنجا موعود واقع شد بر دست بعض اصحاب آن حضرت پس هر وقت  
 که یقین در علوم ملیه فضل کلی ذکر کنند مقصود ایشان نیست الا تشبیه با آن حضرت صلی الله علیه وسلم  
 و اوصاف او با اعتبار نبوت او و واسطه بودن در میان امت و آن حضرت بوحی که اگر این  
 واسطه را اعتبار نکنیم سلسله آنرا گسست گردد و نیابت آن حضرت صلی الله علیه وسلم بآن معنی که  
 آن امور موعود بر دست کسی ظاهر شود باصل اخلاق و اعمال فضل کلی تعلق ندارد الا  
 باعمال و آن است که آن اخلاق و اعمال شخصی به نیابت آن حضرت گردد و تحمل عباد و عو  
 بواسطه او واقع شود و در زمان نبی اسرائیل ممکن بود که یکا نبی متوفی شود و جهادی و دیگری  
 که از دست وی می آمد بر دست دیگری ظاهر کنند و وی نبی آن قوم باشد بعد نبی اول خواه  
 نبی اول اختلاف کرده باشد یا نه و نیز ممکن بود که شخصی پیغمبری را عانتها کرده باشد و اعمالا  
 دعوت را تحمل نموده باشد و خاصه جهاد و اتفاقا و وی افضل است باشد آن  
 رحمت الهی در ضمن پیغمبر شامل حال او شده و نیز ممکن است که شخصی نبی باشد و در آن  
 و عملیه او مناسبت تمام داشته باشد با پیغمبر ازین جهت افضل است باشد بر حسب دان  
 کار با که پیغمبر در مدت حیات خود کرده بود از تحمل اعباد دعوت پیغمبری از وی بظهور نرسید

و چون نبوت منقطع شد صورت اولی بعضیها ممکن نیست بلکه اقربا شنی با و ظهور و غور و بنیامیر  
است بر دست وی بعد تسبیح پنجاه مرتبه در آن امر بوجه بسیار و هر سه از این خصلت در شش  
محقق بودند و صحابه بعد از استخاره خود را و درین امور داخل اند و حضرت مرتضی که یکی از کلمان  
و کلمان است بطریق اولی با حصول این صفات متصف است اما شبه ششین به پنجاه مرتبه درین  
خصال با اعتبار به احتیاجی که بود از شبه مرتضی و چون تحریر مدعا باین وجه کردیم معارضات  
و معانعات مشککین از هم پاشید معارضات و شبهات بعضی ابوجه شبهات ضرورت قول گفته جهاد  
و عظم بلا و فی و قانع البقی صلی الله علیه و سلم فی غزاة بدر و احد و الاحزاب و خیر و چنین پیدا  
که مشار این فضائل اعانت پنجاه مرتبه در تحمل اعباء پنجاه مرتبه و این اعانت پنجاه مرتبه و چه متحقق  
میشود و هر چند ششین و مرتضی جامع بودند در اصل این وجه اعانت ششین قبل از شش و بعد  
در ذات انحضرت صلی الله علیه و سلم بیشتر بود از اعانت مرتضی و اعانت در ایام دولت انحضرت  
صلی الله علیه و سلم بعد هجرت بتدبیر و مانند آن از ششین زیادتر واقع شده و از حضرت مرتضی  
شجاعت و دلوانی زیادتر ظهور مییست پس اینهمه چیزها مثاقیبه و نظایر اعلی و اعلی از  
شهرت و حق را در کمال و در اصل شبه ششین اقوی و اولی و افضل باشد و اگر در هر دو تفصیلات  
و هر صفت او تفصیلات واقع شود این موال است و شش در آن جاری نشده است که  
مقرران همه و هر امر مساوی باشند لیکن تفصیلات باعتبار حصول این خصال است که تحمل  
اعبار و عوت است قول و رجعت از صوابه ایسه فی اکثر الوقایع بعد غلظت علم انهم باید دانست که حضرت  
فاروق و حضرت مرتضی هر دو بشیر اند زیادت علم و حکمت چنانکه در احادیث بسیار آمده است  
و اینهمه است یکی سرعت انتقال ذهن باخذ مسأله از شریعت با عقل دیگر شست دادن  
مسائل شریعت و تامل کردن در آنکه این انتقال یا انتقال دیگر در قواعد مبوط شریعت  
که نام مناسب تر است تفصیل این اجمال است که اعلی انواع علوم نیست که خدا تعالی  
و می فرستد به بنیامیر خود و وی بحق یقین حقیقت آن شناسد و حق را از باطل و غیره بگوید

شبه را در اینجا و محل نباشد و این مخصوص بجنرات انجیا است و بعد از آن خروج است از مسائل  
مبسوط و در ملت که ششبه باشد با هم بسوی چغیری که در آن شبه نباشد نهی شواتر و تصریح صحیح است  
ملت و اجماع حمله ملت تا آنچه بقطع ثابت شد از غیر آن فرق کرده شود و انعم در ملت اسلام و شبه  
بعلم انجیا نوع ثانی است حضرت فاروق چون مسئله ششبه شد بجهت خروج از مضیق استنباه  
نیم صدیقین شاد رشت با احوال پیغمبر و تا بسنجید که سخن کدام یک را رجحان است و این امری  
است مشهور و کلامی اگر از کسی ظاهر شد ستایش او بپیغمبر و میگفتند لولا اعلان لهذا که عمر  
و این کلامی مرقضی و معاذ بن جبل و زید بن ثابت از ایشان محفوظ است و ستایش کردن  
فاروق ابی بن کعب و معاذ بن جبل و این مسعود و ابو عبیده بن الجراح بر الله و در حقیقت  
امتی را در کشف حقائق بروجه ثانی لابد است از شاد رشت و استیانت چنانکه نامه که حضرت عمر  
به ابور و از نوشته است گواهی میدهد بلکه حضرت عمر منظور نظر خود در فتح کلم اسلام ساخته بود و آن  
کار خود که برای آن پیدا شده و از تقاسیم رحمت نصیب او گشته گرفته بود و اعلام کلامی که مدتی  
است بر چغیری بای بسیار مثل تنقیح علم شریعت و مثل جهاد اعداء الله و مثل سیاست مسلمین  
بوجهی که مقتضی باشد با من ایشان و اطمینان ایشان و هر یکی از این سه خصلت فرزند بسیار دارد  
و اوست بر نوعی بدون معاونان میسر نیست و از هر که اعانتی در چغیری از آن چغیر باقی یافت  
از ستایش پیغمبر و دحق او بزد خود میدانست چنانکه با و شاه عادل و انا چون شریک  
خود فتح بلاد و ملک گیری میکند هر پهلوانی را ستایش بنماید و قدر او می شناسد و همچنین اهل  
تکلم را و اطمینان را و همچنین بر ارمی رصاصه را و صاحب مدافع را و همچنین منهی اخبار را و همچنین  
راه نایده را بمقرع را و شاه عالمگیر هر فتحی که در دهن واقع میشد بنام ما ظلم خود میگفت  
و او را خلعت فاخره و در مقابل آن میداد بان سبب که فتح این ملک را در دست خود میداد  
تشویش خاطر از بیوش توران و ایران و سبب ارتقاء تشویش خود بد کابل بوده است و البته  
ازین همه حکایت رجم مجنون چنانکه در سند احمد مذکور است و احوال است نمیکند بر غلط فاروق نعمی

عطاء بن السائب عن ابی طیبان الجعفی ان عمر بن الخطاب قال باسرة قد زنت فامر برجمها  
 فذبحوها لیرجموها فقیسم علی فقال ما هذا قالوا زنت فامر عمر برجمها فانتمز بها علی من ایدیه  
 ردوهم فمر جبروا الی عمر فقال ما ردکم قالوا ردنا علی قال ما فعل هذا علی الاشقی قد علمه فارسل الی  
 علی فاجابوه ویرشوا لیتفصب فقال بالکسر وودت ما یقول قال اما سمعت النبی صلی الله علیه وسلم  
 یقول یمنع النکاح من ثلاثة من النکاح حتی یشیقظ و من الصغیر حتی یکبر و من البتلی حتی یتکفل قال  
 علی قال علی فان هذه تملأه بنی فلان فاعلمه اما ما به هو بها فقال عمر لا ادری قال وانا لا ادری  
 انکم برجمها اخرجهما کما حکم الله بهم صحیح بود از جهت زنا او و مسلمه عدم اقامت حد بر مجنون نیم  
 سوارم بود و مردیکه فاروق و عدم تفطیش از حیون نیز سنکر نبود زیرا که فقها جمیع اندر آنکه چون  
 شخصی پیش از آنکه از کتف و خاکی جمدون بر وی ظاهر نباشد لازم نیست و آن تفطیش  
 از آنکه جمدون است یا نیست و مثل این را نقل می کنند ان گفت بلکه مثل آن از آنحضرت صلی الله علیه وسلم  
 علیه وسلم واقع شد عن یحیی بن واکیل الکندی عن ابیه ان امرأة خرجت علی عبد النبی صلی الله علیه وسلم  
 علیه وسلم ترس الصلوة فقلها لرجل نزلها فقتلها حاجبه منها فصاحت فالتفت و مر بها رجل  
 فقال ان ذاکم لرجل فعل به کذا و کذا فانطلقوا فاخذوا الرجل الذی ظنت انه وقع علیه  
 فالتوا فقالوا لکم نعم هذا قالوا لیرسل الله علیه وسلم فلما امر به لیرجم قام صاحبها الذی  
 وقع علیها فقال یا رسول الله انا صاحبها فقال لها افرهی فقد غفر الله لک و قال للرجل قاتل  
 حساد و قال للرجل الذی وقع علیها ارجوه اخرجہ الترمذی پس وقتیکه مثل این امر کمال عصمت  
 آنحضرت را صلی الله علیه وسلم خلل نکرده باشد افضلیت فاروق را چه خلل رساند بلکه غلط از  
 مرتکب آن غلط در نفس مسلمه فقه بود در قصه احراق مرتد و عبد الله بن عباس بدان  
 سبب ساخت عن عكرمة ان علیا حرق قوما ارتدوا عن الاسلام فبلغ ذلک ابن عباس فقال  
 لو کنت انا قتلتم تقول رسول الله صلی الله علیه وسلم قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من  
 بدل دینہ فاقتلوه و لم اکن لاحرقهم لان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لا تعذبوا العذاب

فبلغ ذلک علیاً فقال صدق ابن عباس اخرجہ الترمذی بلکہ قضایای فاروقی بحضرت غفر  
 از فقہای صحابہ میبود اگر فی الجمله انحرافی و رد قضایا واقع میشد در معرض مسأله می آمد پس انکشت  
 نه نهادند مگر بر قدری اسیر و در آن مسائل جای تفتیش باقی است و قضا یا سئو حضرت مرتضی  
 بحضرت صحابہ واقع نمیشد و ممکن که غلط یا بسیار در آن مستور نیامد و چون عبد اللہ بن عباس بر سجلا  
 مرتضی مطلع شد اعتراض نمود عن ابن ابی ملیکہ قال کتبت الی ابن عباس اسأله ان یتب  
 کتابا و یخفی عنی فقال ولدنا صحاحنا اختارہ الامور اختیاراً و احفی عنه قال فعدنا بقضاء علی فحیل  
 یتب منه اشياء و یخبر به الشی فیقول و اللہ ما قضی بهذا علی الا ان یکون ضل انحرجه مسلم فی  
 مقدمہ صحیحہ پس عدم ذکر غلطات حضرت مرتضی در کتب متداولہ بحجت اختفاء علم او و اختلاط  
 قضایای او است چون روایه او مستور بحال غیر حفاظ بوده اند قوله و قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم  
 اقضاکم علی باید دانست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ہر شخصی را از فضلا و صحابہ البغضیاتی اختصاص  
 داده است و بکمالی مشرف نموده و در باب شیخین فرموده است اقتدوا باللذین من بعدی  
 و سید کہول اہل النجۃ ابو بکر و عمر و در باب فاروق فرموده ما سلک فیا الاسلام الشیطان  
 شیخا غیرہ و در جوابی قمی و ابن بعلم و دین بشارت داده و در باب حضرت مرتضی فرموده  
 اقضاکم علی و در باب ابی بن کعب فرموده اقراکم ابی و در باب عبد اللہ بن جعفر فرموده  
 اقراوا القرآن من الرتبه ابن ام عبد اللہ بہ الحدیث و رضیت لکم ما رضی ابن ام عبد اللہ بہ  
 معاذ بن جبل فرموده اعلکم بالکمال و احرام معاذ و در باب زید بن ثابت فرموده اذکرکم  
 زید و در باب ابو عبیدہ بن الجراح فرموده کل امتہ امین و امین ہذہ الامۃ ابو عبیدہ و در باب  
 زبیر فرموده کل نبی حواری و حواری الزبیر و در باب حضرت عائشہ فرموده کل امتہ حواری  
 من ہذہ الجمیر پس اختصاص داد ہر یکی را بغضیاتی و لابد پیرامون فرمودہ  
 آن شخص بآن صفت تحقق است حال ادران اوصاف را باید کرد کہ کہم بکمال حاصل است  
 سلامت فطرت بران گریہ ہر یک مقتدایان و سید کہول جنت بودن از سیدان است



و اولی است بر افضلیت تفصیل این اجمال آنکه بعد از اجتماع شروط اجتهاد هر که سرعت انتقال  
 بخاند سلسله پیوسته دارد و در اقصای گویند زیرا که در قضا اگر بطریق تحقیق باشد نه بطریق تقلید مثل  
 قضا در زمان ما آنچه زیاده از همه مطلوب است سرعت انتقال ذهن است و هر که حساب زیاده  
 تر سید الله افروز است و هر که ضریق او را در خارج و مانند آن در خط احرف مسموعه از زبان سخن  
 علی الهدیه علم پیوسته دارد و اقر است و هر که در سخن مانده در جمع و سنا کلمات و کتاب یا لا علمه  
 در الشریع و اللباس و غیر آن نوعی کثرت تر است اعلم بکمال و حرام است و هر که حافظه است  
 پیوسته است تحقیق است با آنکه هیچ علم از وی گیرند و هر که فقه و قرآن هر دو را شناخت با حسن آبی  
 و ساد است و ذهن تحقیق است با آنکه رضای او را اتباع کنند این همه شرح خروج نفس است بکمال  
 خود در قوت علمیه خود و اما خروج نفس بکمال خود در قوت عملیه خود پس آن را نیز باید دانست  
 بعضی را بجهاری تعبیر فرموده بعضی را یامین و از خروج بکمال قوتین و فقه و احده با هم پیوسته  
 و سید کمال را این تعبیر فرموده زیرا که مفهوم مقتدا و سید ریاست و علم و اکملیت در پیوسته  
 بطلان و حضرت در تعنی یا تعنی را در سخن تر بیان کرد که گفت انا لکم فزیرا خیر لکم منی امیر قول  
 و استند انضدادی جمیع العلوم الیه باید دانست که حضرت در تعنی یکی از کاندان و کاندان است  
 و تحقیق است با آنکه جمیع فضلا با و استناد کنند لیکن در خارج اگر کسی را دیده حق شناس باشد  
 بفرورد عقل سپا اند که استناد جمیع فضلا شخیص اکثر است با و استناد ایشان بجهت تعنی  
 تفصیل این اجمال آنکه فضلا چون به شگافتیم چند جماعه اند فخر و فقه و حدیث و مفسرین  
 و اصولیین و عقوبه و مشکیون و اهل عریضه اما فخر و پس اشهر ایشان بهفت کس اند اول  
 فخر و اولی است و استناد روایت است با رسم مصحف عثمانی و مصحف عثمانی با غوث شریف  
 است در روایت تواتر با انواع مختلفه بود و فیصل کثرت این اختلاف اربع است بفرورد و او  
 شخیص لا غیر و سلسله این فخر انبیا و جمیع که وارد حق ایشان را بهست تعلیم قرآن و نصیب خود  
 اگر در این فخر و ابو عبد الله جمیع المسلمین که بعد از آنکه قرآن را در عهد آخرین مسعود گذرانیده اند

بر تفسیر دو پاره گذرانیدند و آنچه امر نو از روایت مرفعی پیش قرا باقی است روایت این دو کس است  
 فقط و اکثر روایت ایشان از عبد المذنب بن مسعود است اما فقها پس شهر ایشان حنفیان و ثنویان  
 و مالکیان اند و بنای مذہب ایشان اجماعیات فاروق است و اہمات کتب ایشان از مرفعی  
 روایت ندارند الا اندکی و کسی کہ در نجاشیہ دارد گو موطا و مسند شافعی و آثار امام محمد و مسند ابی حنیفہ  
 ہمین و اما محدثین پس اتوی حدیث و اکثر آن پیش ایشان روایت ابو ہریرہ و ابن عمر و عائشہ  
 و عبد المذنب بن مسعود و عبد المذنب بن عباس و انس و ابو سعید خدری و جابر است و ایشان سنی بکثرین  
 اند و بعد از ایشان جمعی کہ فاروق ایشان را در آفاق نصب کرده بود چون ابو موسیٰ بصرہ و ابوذر  
 اشام و عبد المذنب بن عمرو بن العاص و علی بن القیاس و چون تحقیق درمی نگریم علم ہمہ ایشان  
 مستند است از شیخین یا آنست کہ از شیخین روایت کرده اند و ارسال نموده یا آنست کہ اصل  
 حدیث ایشان را مسعود بود و از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اما تحقیق و ثبت کرده اند آنرا از شیخین  
 اہل مدینہ و اہل شام و اہل یمن و اہل مصر از مرفعی روایت ندارند الا در غایت قلت و اہل کوفہ  
 روایت دارند اما پیش محدثین اکثر و اہل حضرت مرفعی مستور الحال اند غیر حفاظ و روایت از مرفعی  
 پیش ایشان صحیح نشدہ است الا از قبل اصحاب عبد المذنب بن مسعود و ابن عباس قال سمعت  
 النبی صلی اللہ علیہ وسلم یقول لم یکن یصدق علی فی الحدیث عنہ الا من اصحاب عبد المذنب بن مسعود و انترجہ سلم  
 و مقدمہ صحیحہ و چون حضرت مرفعی در خطب و مجالس شیخین حاضر میشد و در مشاوہ مسائل فقہیہ  
 مشارکت میکرد و اہمات علم حدیث اہتمام نموده است از شیخین چنانکہ از تتبع قرآن و احوال  
 ظاہر میشود و معہذا از کثرین نیست و از حدیث او صحیح نشدہ است الا اندکی بلکہ یکی از مجاہدان است  
 اشہل ابو ہریرہ کہ صحبت او با حضرت صلی اللہ علیہ وسلم قلیل است و در فقہ و احوال  
 فرودتر از مرفعی پنجر از حدیث روایت کردہ باشد وثقات از وی آنرا یاد کردند یا آنست کہ حدیث  
 مرفعی با وجود صحبت دائمہ و کمال فقاہت و تمام حفظ و انضمام اسماع از صدیق و فاروق بسیار  
 از حدیث با سموعات خویش و عدم مانع از روایت کہ عبارت از قلت بقا است بعد

انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم چنانچہ در صدیق اکبر بوده است یا اشتغال با موزناس در تمام عمر خود  
چنانکہ در فاروق بود یا قاتل اشتغال بمشاوَرَت در مسائل فقیہیہ چنانکہ در طلحہ و زبیر بود متای  
در از بدینہ باشد و روایت نکند و مردمان از وی حدیث یاد نگیرند باز و رکوف چون روایت کنند  
حدیث او تا پانصد نہ رسد و آن نیز مختل گردد و بشیر صحت رسد الا فیللی و لکن اللہ یفعل ما یرید  
و اما اصولیین پس ادل کسی کہ قواعد کلیہ آن علم ضبط ننمودہ است شافعی است و مقتدر کتاب  
ام و در رسالہ کہ برای عبدالرحمن بن مہدی نوشتہ و آنچه از اصول ترتیب کتاب و سنن و اجماع  
و قیاس آورده بجمہ مانع و است از کلام شیخین و مستخرج است از منبع ایشان بکامہ این فقیر تا حال  
مطلع نشدہ است بر سہ اصولیہ کہ مانع و باشد از کلام مرتضی نقی یا مستخرج باشد از کلام ادو بسیار  
از مسائل اصول از کلام عرب و اسالیب استعمالات ایشان مستخرج است ہر سند شافعی  
از حدیث نیز یافتہ شدہ و مثل شافعی ہمین بلام کہ حدیث اوقات د علی عبداللہ الصامعین  
اصاب کل عبد صالح فی السہار و الارض بدان شہادت میرسد و بسیاری از مسائل اصول را  
جلی است کہ جبلت انسان بآن حکم می کند مثل ترجیح نفس و ظاہر یا ترجیح صحت یا دلی کہ احادیث  
وافقہ باشد بر حدیث غیر آن و مثل ترجیح کثیر روایت یا فقوۃ اول و دوم یا اول و دوم یا اول و دوم  
ندارد و باینچس از صحابہ علی السہار بعد از ان و اگر کسی در سیر علی بن ابی طالب و سیر علی بن ابی طالب  
اصول درست کرد و بحث یا از مسائل اصولی بگوید ترا باید بداند کہ این کتاب اصولی است  
فلما یلحقہ البیان الدائم نفسی کا ترجمہ من المذاہق غیر متبصر الترجیح کثیر ازین و غیر مستخرج  
علی الکتاب نسخ الی غیر ذلک و غالباً سہراییہ اصول ایشان اظہار فرقی است و آنچه از مسائل  
مشہور ایشان در ظاہر الروایۃ یافتہ شود این را با کلام صحابہ چہ ربط و کدام تعلق و مشکلات  
تہیب ایشان عقیدہ اہل سنت و جماعت است مجرد از دلائل عقلیہ و اصول آن از شیخ  
منقول است مثل مسئلہ ایمان بقدر و اسما حسنہ و صفات علیا و عذابا قہر و ربوبیت خدا تعالی  
و عصمت انبیاء و غیر آن اما آنچه ملحق کردہ اند از مقولات عشر و مباحث امور عامہ آنرا با کلام

هیچکس از صحابه بطبی نیست بدعتی است هر حرف متنا و آن بصحابه و بهی نذر و اما تفسیر و عربیت  
 پس نشان اشتغال بان فاروقی اندوه است چنانکه قصه بسیار این ولایت میکند و این عباس  
 را ہی از عربیه سر داده است کما شہدہ جوابہ عن سوالات نافع بن الازرق و آہستہ آہستہ زیادہ  
 تر میشد و قصہ الفاعل مرفوع و المفعول منصوب و المضاف الیہ مجرور و الخ ہذا التحو اصلا صحیح نشدہ  
 شبیہ بمقتریات است و اگر نفیر ض صحیح شود و این قدر گفتا کند راستند و نحو بحضرت مر تفضی  
 ما بسیار مانند آن میتوان آورد کہ فاروقی در آنہا مسائل و دقیقہ عربیت بیان کرده مانند آنکہ  
 قول فاروقی لن یغلب عسر یسر بن اخرجہ مالک گویم آن اشارت است بقاعدہ مشہورہ  
 اذا عید اسم معرفۃ فهو و اذا عید نکرۃ فلیس ہو و اما صوفیہ پس تہذیب باطن بصحت و غیر  
 آن از شیخین منقول است و اتصال حسن بصری بحضرت مر تفضی و لیس خرقة بمر تفضی امری است  
 باطل کہ شیعہ و اہل سنت ہر دو منکر آن اند و دون اثباتہ خبط القناد قولہ و اخیر ہونذک باید  
 و است کہ انہما کمال خود از اہل کمال خصوصاً بہ نیت صحیحہ مانند ترغیب ناس براخذ علم از وی  
 مثلاً مستنکر نیست و انیمتی از مر تفضی و عبد المدین مسعود و ابی بن کعب و غیر ایشان منقول  
 است عن ابی الطفیل قال شہدت علیا یخطب و ہو یقول سلونی عن کتاب المد فواللہ ما من  
 آتہ الا وانا اعلم البیل نزلت ام نہا ام فی سہل ام فی جبل اخرجہ ابو عمر عن شقیق بن سلمۃ قال  
 لما امر عثمان فی المصاحف با امر قام عبد المد بن مسعود خطیباً فقال تاملونی ان اقر القرآن علی  
 قرۃ زید بن ثابت و الذی نفسی بیدہ لقد اخذت من فی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سبعین  
 رز و ان زید بن ثابت ثابت لند و فواتہ یلعب مع العلمان و اللہ ما نزل من القرآن شیئ الا وانا  
 اعلم بہ شیئ نزل و ما احدا علم بکتاب المد منی و لو اعلم احدا تبغیہ الا انی اعلم بہ  
 شیئ نزل ثم انی ما قال فقال وانا ما بخیر کم قال شقیق فقہرہ انی ما سمع رسول  
 اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاسمعت احدا انکر علیہ و لای ما قال اخرجہ ابو عمرو و غالب بر شیخین علم لوقی و افسح  
 و نیایش و ترک حظ نفس خود بود چنانکہ قصہ ما بسیار بر تفضی ولایت میکند عن انس کہ قال





ابو بزرگه الاضرع غنقه قال فاشتهر وقال باہی لاحد بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وعن ابی فراس  
قال خطب عمر بن الخطاب فقال یا ایہا الناس الا ما کانہم فکرم اوبین ظہرنا البنی صلی اللہ  
علیہ وسلم وافرینزل الوحی ونبأنا اللہ من اخبارکم الا وان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قد اطلق وقد  
انقطع الوحی واما نعر فکرم بانقول لکم من اظہر منکم خیر اظہر ایاہ خیر او احبناہ علیہ وسلم اظہر منکم زنا  
ثم اظہر ایاہ ثمر او البغضناہ علیہ وسلم سرارکم منکم و بین ربکم اخرجہ احمد و ترکہ اظہار کمالات خود گویا بخت  
پرورش ہمین مقصود است بوزند قولہ و لقولہ تعالیٰ و الفسافی المواقف و شمرہ وجہ الاحجام  
ان قولہ و الفسالم یرید بہ نفس النبی لان الانسان لا یرعون نفسه بل المراد بہ علی علی ما دلّت علیہ  
الاخبار و لیس نفس علی محمد حقیقۃ فالمراد المساواة و ترکہ لعل فی النبوة فبقی حجۃ فی الباقی و قد یخ  
ان المراد علی وحده باید است کہ تخصیص مبالغہ باین صورت ازین جهت واقع شدہ است  
کہ عادت عرب و مبالغہ احضار اولاد و اقارب بود لهذا انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اولاد و اقارب  
نمودہ اما حاضر ساختن پس مناسط این فضیلت قرابت است و ما را در اینجا بحث نیست و فضل علی  
ایمان تعلقی نہ و دعوت نفس تنها اگر چه معقول نیست در باب مشاکلا این و مانند این جائز  
است قال اللہ تعالیٰ تعلم فی نفسی و لا اعلم ما فی نفسک و جمع ضمیر بحجت مناسبت منع واقع  
شدہ و از تتبع احادیث معلوم شد کہ انت منی و انا منک و مانند آن از باب صمد رحم است نہ  
از باب فضل حضرت عباس را همچنین فرمودند و درہ نیت الی سبب نیز همچنین و قوم نبی  
اجبہ را نیز همچنین و معنی این کلمہ در امثال این رعایت یک جہت است نہ عام در جمیع  
جہات مثل ایت اسد یرمی بیان شجاعت آن را می است نہ اثبات انبیا و انبیا و انبیا  
و اکثر سخاۃ باید دانست کہ در اتصاف حضرت مرتضی بسجا و سایر اوصاف کمال است  
و نہ در زیادت او دران بر بسیاری از صحابہ بحثی کہ در اینم تفصیل شخیص است  
است سخاوت شخص از مال خاص خود و سخاوت او از بیت المال بصرف آن بہ صریح  
بروز بہ کمال و اسباب بطیب نفس و شادگی حینہ چنانکہ در حدیث شریف آمد و انما انما

الذی یعطی بأمر بطیۃ بذک نفسہ احد المتصدقین وحضرت شیخین الزہرہ و قسم سہ او فی تفسیر  
 بود زیادہ از حضرت مرتضی المانوع اول پس اہل سیرتفق اند بر آنکہ صدیق اموال کثیر قبل ہجرت  
 و بعد از ہجرت بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اتفاق نموده است عن ہشام بن عروہ عن ابیہ قال  
 اسلام ابو بکر و لہ اربعون الفا اتفاقا کلہا علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و فی سبیل اللہ اخرج ابو عمر  
 اسامہ بنیت الی بکر قال لما خرج رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و خرج ابو بکر معہ احتل ابو بکر مالہ کلمہ مع  
 خمسہ آلاف درہم او ستمہ فانطلق بہا معہ قالت فدخل علینا جدی ابو قحافۃ و قد ذهب بعثر فقلت  
 و اللہ فی لارہ قد فجعلکم بالہ مع نفسہ قالت قلت کلاما یابست انہ قد ترک لنا خیرا کثیرا قالت فانذرت  
 احجارا فوضعتہا فی کوة البیت ثم وضعت علیہا ثوبا ثم اخذت بیدہ فقلت ضع یا ابنت یک علی  
 ہذا المال قالت فوضع یدہ علیہ فقال لا باس اذا کان ترک لکم ہذا فقد احسن و فی ہذا بلع لکم و لانی  
 ما ترک لنا شیئا و لکنی اردت ان اسکن الشیخ بذک اخرجہ ابن اسحق و فی تفسیر آیہ الذین یخرجون  
 اموالہم باللیل والنهار سرا و علانیۃ انما خیل نزلت فی الی بکر الصدیق حین تصدق بالاربعین  
 دینار عشرۃ باللیل و عشرۃ بالنهار و عشرۃ فی السیر و عشرۃ فی العلانیۃ و آنحضرت صلی اللہ  
 علیہ وسلم فرمودند بسخاوت صدیق در حدیث مستفیض ان من امن الناس علی فی صحبۃ  
 و در غزوہ تبوک جمیع مال خود را تصدق نمود و در آریہ انفق من قبل الفتح و قاتل حدیث اتفاقا  
 گذشت و فاروق نیز مرآت کثیرہ اتفاق نمود چنانچہ در غزوہ تبوک نصف مال اتفاق نمود  
 حضرت مرتضی مثل این چیز با اصلا منتقول نیست بلکہ پیش از ہجرت صغیر بود و در جہت  
 صلی اللہ علیہ وسلم و بعد از ہجرت معلوک چنانکہ قصہ تزویج حضرت فاطمہ رضی اللہ تعالی عنہا  
 را از اسامہ سیکند المانوع ثانی پس شیخین گفتنی بودند در ایام خلافت خود بادی بالقوم بہ العشر  
 المال اتفاق ایشان از ان واضح تر است کہ بہ بیان احتیاج داشتہ باشد و در ایام خلافت  
 مرتضی عشر عشر آن واقع نشد و قصہ عقیل و معاذبت او بحضرت مرتضی بہت قلت  
 و خروج او بسوی سماویہ مشہور است و فی الاستیعاب نیز عمون ان معاویہ قال یو

ابو یزید بولا علمتہ بانی خیر لہ من اخیہ لما اقام عندنا وترکہ فقال اخی خیر لی فی دینی و انت خیر لی فی دنیا فی قد  
 زنت دنیا و ہمال الدخاتمہ خیر و فیہ ایضا قال معاویہ اعنت علی علی ثبالات کان رجلا ربما اظہر  
 سترہ و کنت کتوبا سری و کان فی اجبث جنبہ و اشدہ اختلافا علیہ و کنت فی اطوع جند و اذہل  
 علی و لما ظفر بحجاب بجل لم اشک ان بعض جنبہ سید ذک و ہنا فی دینیہ و لو ظفر و ابہ کان و ہنا  
 فی شوکتہ و معہذا فکنت احبالی قریش منہ لانی کنت اعطیم و کان بمنعم حکم رایت من قاطع  
 الی و ما فرعنہ و در آثار قصہ لاجسن الارضیف الجنادل مشہور است قولہ و کان از ہر الناس بعد  
 البنی صلی اللہ علیہ وسلم باید دانست کہ حضرت مرقی لامحالہ نصیب و فی داشت از ہر اخبار  
 نہ ہدی بسیار صحیح شدہ و رجحان او بر بسیاری از صحابہ نیز متحقق است اما بہ نسبت شیخین محل تامل  
 است زیرا کہ بی رغبتی بدینا اعظم آن بی رغبتی است در خلافت و انیمینی و ر صدیق و فاروق بوجہ  
 اتہم ظاہر شد قال ابو بکر و اللہ ما طلبتہا فی لیل و لاناہا بخلاف حضرت مرقی کہ سبھا و طلب نشا  
 خلافت و استمر آن بکار برد و اگر بغور سخن فروروند و بگویند کہ این اقامتہ لامر اللہ و پس  
 بچندین قیام حضرت شیخین بخلافت لامر اللہ بود و عدم سعی ایشان و سعی حضرت مرقی فاروق  
 بین شود و سعد بن ابی وقاص گواہی داد با کلمتہ حضرت فاروق در زہد رواہ ابن ابی شیبہ و انچہ  
 از احوال شیخین شقوق است تقلل و قناعت است بقلیل و عدم بسط بدور بیت المال و قصص  
 یعنی بشمار است و اگر مناظر ہر عدم مراعاتہ جمعی کہ جہاد از ایشان سر انجام یا بد یا عدم وضع  
 دیوان بر سوابق گیریم مسلم نیست کہ مستلزم افضلیت باشد و الکلام فی الافضلیتہ لانی الفضیلۃ  
 زیرا کہ زہد و قسم است زہد شیخان صوفیہ و زہد شیوخ ایشان زہد شیخان دست شستن است  
 از اشغال بکلی و ترک اکساب و ترک مداخلت در معاملہائے مردم و زہد شیوخ آنست کہ  
 با وجود بی رغبتی بمقتضای شرع و بمقتضای حقوق بریکی کہ خدا تعالی آنرا مقدر فرما  
 کنند و آن کار را بوجہ نیک سر انجام دہند و با وجود بی رغبتی تمام و انہر تالی از دنیا و این زہد  
 منصب نبیا و وارثان ایشان است پس چون شیخین در خلافت آمدند آنرا بامر اللہ و لست و اس

و بحول اللہ و بقوة اللہ بوجہی سر انجام دادند که زیاده از آن مقدور نشد و ایشان را درین سال  
 اسوه حسنه بود و حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم که زہد و جمیع اوصاف کمال و زوالت شریف  
 ایشان بتمامیت خود رسیده و زیاده از آن متصور نیست با اہل و عیال خود صحبت میداشتند  
 و اینہای حق ہر ذی حق میفرمودند و اقامت امور خلافت بوجہی کہ اعقل باو شاملان از انہا  
 عاجز باشند نمودند و تدبیر یاد و در منظور میفرمودند و ترغیب مردم بآل و غیر آن بیکاروند از سر  
 حضرت ترضی معلوم میشود کہ زہد و عدم التقات ایشان تہمیت مردم در اعطا و غیر آن ایشان را  
 از استیلا بر اہل زمان خود باز داشت و ترضی این معنی را روشن تر بیان کرد و آن حدیث از روایت  
 متواتر است سابق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و شنی ابو بکر و ثلث عمر ثم احداثا ترضی اللہ  
 فیہا ما یشار قولہ واعبد ہم باید دانست کہ در کثرت عبادت حضرت ترضی در حجاب او بر بسیاری  
 از صحابہ و ان فضیلت هیچ شبہ نیست اما افضلیت او نسبت بشخص غیر مسلم است عن الزہری  
 قال اخبرنی علی بن الحسین ان حسین بن علی اخبرہ ان علی بن ابی طالب اخبرہ ان رسول اللہ  
 صلی اللہ علیہ وسلم طرقتہ و فاطمہ بنت النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال الاتصلیان فقلت یا رسول  
 اللہ انفسا بید اللہ فاذا شاء اللہ ان یبعثنا بعثنا فانصرف حین قلت ذلک ولم یرجع الی شیء ثم  
 سمعته و ہو مول یضرب فخذہ و ہو یقول و کان الانسان اکثر شئ جدلا اخرجہ البخاری و فی رواۃ  
 لا احمد دخل علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و علی فاطمہ من اللیل فایقظنا للصلوۃ قال ثم مرج  
 الی بنیہ فصلی ہوتا من اللیل قال فلم یسمع لنا حسا قال فرجع الینا فایقظنا و قال قوما فصلی  
 فجلست وانا اعزک غینی و اقول انا و اللہ ما نصلی الا ما کتب اللہ لنا انما انما بید اللہ فاذا شاء اللہ  
 ان یبعثنا انما اقال فوالی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و ہو یقول و یضرب بیدہ علی فخذہ ما  
 تصلی الا ما کتب اللہ لنا انصلی الا ما کتب اللہ لنا و کان الانسان اکثر شئ جدلا و عن سیرۃ علی  
 قالت قال علی کنت رجلا نوا و کنت اذا صلیت المغرب و علی ثیابی نمت ثم قال عی بن سید  
 انما تم قبل العشاء فسالت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن ذلک فخرخص لی اخرجہ احمد و عن ابی





لکے علیہ قال یا بن عباس فاستأذننا لعمربینہ فاذن له عمر فلما دخل علیه قال یا بن عباس انظر لک ما فعلت  
 بالعتیقۃ الخیر والاکرام بنینا بالعدل فغضب عمر حتی هم ان یوقع به فقال احمر یا امیر المؤمنین ان  
 عمر ذنب قال لیس فی ذلک العقد و امر بالاحمر و اعرض عن الجاہلین وان ہذا من الجاہلین فواللہ  
 ما جاوزنا عمرین کما فی علیہ و کان وقفا عند کتاب لہ اخرجہ النجاشی و در نامہ خود بہ ابو عبیدہ  
 و ہذا بن سہیل نوشتہ و کثیرا بہتہ تہانی بانہ انزل کتابا سوی للنسر الذی نزل ان  
 قلوبکم و انکم کتبنا بہ و قد صدقنا و لا تہما الکتاب علی فانه لا غنی عنکم والسلام علیکم و عنہ  
 قال و خلعت علی عمر و ہذا علی جری فی دارہ و ہذا علی نفسہ فدارت منہ فقات ما الذی  
 و اللہ انہ انما منک امر انکرہ تقو شاک قال اللہ انہ انما منک امر انکرہ تقو شاک  
 فقلت ما اللہ الذی لا الہ الا ہو لولہ انک امر انکرہ تقو شاک قال فصرح بک لہ  
 امر اللہ الذی جعل فیکم صحابہ یحرم علی اللہ علیہ وسلم من الذی انما منک امر انکرہ تقو شاک  
 ابن ابی شیبہ و فی آتہ و الذی انما منک امر انکرہ تقو شاک قال یا بن عباس اللہ یقدر انزل اللہ علی  
 ما نزلہا جبریل علی محمد فلو انہ لم یفرق فیما فیہا لایزال انہ یخرج عمر و ہذا اللہ الذی انما منک امر انکرہ  
 و کلمہ لولہ انہ انما منک امر انکرہ تقو شاک قال یا بن عباس اللہ یقدر انزل اللہ علی  
 قال جابر بن عبد اللہ بن علی بن ابی طالب فسالہ عن الرضوخ فقال ابد بالیمین او الشمال فاطرح  
 بہ ثم عا با فبد بالشمال قبل الیمین اخرجہ الدارقطنی و عن زیاد بن عبد اللہ النخعی قال کان  
 مع علی فی المسجد الاعظم و الکوفہ یومئذ بہا خصائص فجاءہ المؤمنون فقال الصلوۃ یا امیر المؤمنین  
 فقال انا لیس فیہم ثم قال فقال لک فقال علی انک لعلنا بالستہ اخرجہ الدارقطنی و  
 و اقرہم بالانار و الستہ کہ بل تا بیع مختلف انکہ حضرت صدیق اول ایشان است باعتبار  
 الامر رضی بعد از انکہ اتفاق دارند بر انکہ خدیجہ رضی اللہ عنہا مقدم تر است بر ہمہ ایشان قال  
 اسحق آمنت بہ خدیجہ نیست و بل حضرت یا جابر و و اثرتہ علی امرہ و کانت اول من آمن  
 بالشرع و جیل و رسول و صدقہ و یا جابر یہ ثقیف اللہ بذکاء عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

مع فضل بن علی بن ابی طالب  
 فانه لک الذی یؤمر  
 بالانار و الستہ کہ بل  
 تا بیع مختلف انکہ حضرت  
 صدیق اول ایشان است باعتبار



استنباط مسائل فقہیہ از باب قضاء یا بجائی نیست چنانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود: قضاکم علی  
و فاروق چون تیرا و تاثیر صحت بر میگردد و میگوید: قضا نا علی اما در محل و عقد امور خلاف است و چنان  
مر تفسی باعتبار این خصیصہ شیخین غیر مسلم است زیرا کہ حدیثی در وقت تیرا و عربیہ تدبیر  
اندیشیدہ ہر شمر فواد خویش گشتند و فاروق در فتح قادیسیہ و یرموک و بنا البصرہ و کوفہ و مدائن  
و غیر بستان و بعد از آن شمر شمرات بسیار و منافع بسیار گشتند و بخلاف حضرت مر تفسی کہ در ایام  
خلافت خود ہر تدبیری کہ اندیشید متعکس گشت و شمر خلاف مطلوب شد و اہل راحہ در  
ہر جا و شمر ہر داود و مشورہ ایشان پیش مر تفسی در جہ پذیرائی نیافت این خبر اسامہ  
باجرا را اجماعاً القہر کرد و قال کان والصدقہ فی علما و علما من رجل غرتہ سالتہ و قرا بئہ فقلا  
اشمر و قال علی شمری من الدینیا الا واثا اخرجه ابو عمر و اراہم حسن بن عیسی رضی اللہ عنہ تفصیل  
ازین شمر با قال چارہ تا مثل عثمان فذکر القصة حتی اذا کنت بالریة اذ علی بہا فصلی بک  
فلم یسلم اسد ظہر فی مسجد با و استقبال القوم قال فقام الیہ الحسن بن علی و یو سکی قال  
فقال لہ علی تکلم ولا تخن حسین اسجارتیہ قال امر تک حسین حفر الناس ہذا الریحل ان تالی کہ  
فقسم بہا فصیتی ثم امر تک حسین قتل ان تلزم بتیک حتی ترجع الی العرب عوارب اطلال  
فلو کنت فی حجر ضب لضربوا لیک اباط الابل حتی یستخرجک من حجر فصیتی وانا انشدک  
بالمدان تالی العراق فتقتل بجال مضیة قال فقال علی اما قولک الی کہہ فلم کن بالرحیل  
تستحل لک مکہ و اما قولک قتل الناس عثمان فما ذنبی ان کان الناس قتلوه الحدیث اخرجه  
ابن ابی شیبہ پس سدا و رای نتوان شناخت الا بانکہ ہر تدبیری کہ اندیشد شمر بر کلمات  
باجرا تمام واقع شود و اگر دوی رای زند خارج مصدق رای او گردد و انیمنی در شیخین  
انہم ظہور نمود و بخلاف مر تفسی رضی اللہ عنہ قولہ و اکثر ہم حرصا علی اقامتہ احد و باید دانست کہ  
شک نیست در آنکہ حضرت مر تفسی و شیخین ہمہ حرص داشتند بر اقامت حدود و دایمست  
در ان نمیکروند لیکن در اینجا سختی باقیست و ان آنست کہ حرص بر اقامت حدود و قسم

و ازین صحت و اہم  
بجائیہ کہ وقت  
ازین گاہ و تیرا و  
الامام یحیی و یونس  
و شمر در انک و از  
بجائیہ و انک و  
ازین گاہ و تیرا و  
الامام یحیی و یونس  
و شمر در انک و از  
بجائیہ و انک و

می باشد یکی آنکه با وجود کثرت رغبت اگر مسئله مختلف فیها است در اقامت حدود تالی نماید تا آنکه  
 اجماع متحقق شود و اختلاف متلاشی گردد و حق از باطل امتیاز یابد و گواهی علی و جهات مثبت  
 گردد و این تالی عین حق است زیرا که غرض از اقامت حدود نیست مگر اتمثال امر الهی و طلب  
 امر تا اتمثال او کرده شود و طریق اوست بلکه اعتدال در نیم صورت مذکور هم است و همچنین تالی  
 نمودن تا آنکه قوم را بر اقامت آن تالیف کند تا نزع از میان ایشان بر خیزد و فتنه شوران  
 کند و نفس محدود و نقوس غشیقه او بجهت بر شینند و این سنت آنحضرت است صلی الله  
 علیه و آله و سلم در اوردن قصه اقلیدس فرمود من یغدرنی من رجل اذانی فی الی و در حدیث آمده است  
 که اگر سارق در دار الحرب مرقه کند و در آن محل قطع ید نماید و قسم و قسم کند که اگر کسی  
 در آن مکان باشد و درین چیز با فکر نکند غالب بر شینان طریق اولی بود و چنانکه قصه نیز در حدیث  
 بدان و اما المومنین هم که در عمر بن عبد المطلب از آن اشارت کرده است عمر بن موفی قال یقال  
 فی الحدیث ان عمر بن عبد المطلب یا امیر المؤمنین ما یحسب ان تقصی الذی ترید الذی  
 تقصی بیده ما ابالی لو غلبت لی و یک فیه التدر قال و حق یزیدک یا نبی قال و ان  
 قال محمد بن عبد الله بن جبریل من فرتی من عینی علی امری یا نبی لو بدیت الناس بالذکر  
 القول لم آمن ان یحکروا فاما انکروا لم اجد من اسبغ ولا خیر فی غیر الذی ابی ان  
 یأی الی ارض الناس یا خذ الصعبان یطیل لی عمر فالی ایوان یفقد المومنین  
 و ان تعزلی فیه فقد علم الله الذی ارید اخرجه ان الی شیهة و ان اوفی استیاء یاست و افر  
 استا بسنت و حضرت مرتضی و به تالی التلبیا میفرمود و لهذا یسبغون شیهة  
 خوف اختلاف و تیا فتنه اگر دوست یا هم جم کنیم و او در همان شب  
 بیوست و شدا پنجه شد و همچنین است قصه عبد الله بن عمر با وجود آنکه در آن  
 انورین توفیق فرمود بلکه همین استعجاب است که با عین عدم نظام امر خود  
 و با بجمه غالب بر حننه مرتضی طایفه اولیا و سکا و علیه بود و غالب بر حننه

در حدیث آمده است  
 که اگر سارق در دار الحرب  
 مرقه کند و در آن محل  
 قطع ید نماید و قسم  
 و قسم کند که اگر کسی  
 در آن مکان باشد و درین  
 چیز با فکر نکند غالب  
 بر شینان طریق اولی بود  
 و چنانکه قصه نیز در حدیث  
 بدان

و تانی و دورینی و این را حضرت ابن عباس واضح تر بیان نمود حیث قال کان عمر بنی  
من بعید و کان شدیداً محذراً کان علی لا یقصد شیئاً الا ان یظن انہ سیفعلہ فما فعل قولہ و اعظم  
لکتاب بالمد باید دانست که حفظ کتاب بالمد فضیلتی است موجود در شیخین و ذی النورین و عمر  
و عبد المد بن سعد و ابی بن کعب همه ایشان و افضلیت مرتضی در آن مسلم نیست قطع نظر  
از تفصیل اخبار و سیر ایشان اینقدر خود متیقن است که صدیق دو نیم سال بعد آنحضرت صلی  
علیه و سلم اقامت جمعه و جماعات نمود و فاروق ده سال کسری زیاده در جمعه و جماعات  
امامت نمود و معلوم است که ایشان قرات طویلہ میخواندند عن ہشام بن عروہ عن ابیہ  
ان ابابکر الصدیق صلی الصبح فقرأ فیما سورة البقرة فی الرکتین کثیراً ما خرج مالک عن ہشام  
بن عروہ عن ابیہ انہ سمع عبد المد بن عامر بن ربیعہ یقول صلیاً و رار عمر بن الخطاب صلی  
فقرأ فیما سورة یوسف و سورة الحج قراته بطیئاً قال فقلت و المد اذ القد کان یقوم حین  
الصبح فقال اجلس اخرجہ مالک و مرتضی و ابی بن کعب و عبد المد بن سعد و لا محالہ ہم اقامت  
و باوجود اینہ معلوم نیست کہ کسی گاہی انگشت اعتراض در قرات در آن شیخین نهاد باشند و هیچ شاکہ در حفظ و اذکار  
آن متصور نیست کہ پیگردار بر حفظ تلاوت کرده باشند و ایشان هیچ اعتراض بر تلاوت او نکنند بلکہ بقرائت  
معلوم میشود کہ حضرت مرتضی استمداد از شیخین در حفظ کتاب بالمد نموده است از آنجست کہ مداد از در جمعه  
و جماعات قرات طویلہ ایشان میشنید و آنچه آنحضرت صلی المد علیہ وسلم شنیده بود مثبت  
و متحقق تر میگشت چنانکہ قاری چون خلف قاری دیگر مدتی نماز گذارد و طریق او حفظ  
آیات محکم ترمی شود چنانچہ ہر قاری بر خود تجربہ کرده باشد و این مثبت و تحقق نیست  
ہر چند خبری تر باشد از حق اول قول و لاخبارہ بالغیب استجابت دعاء و ظهور المعجزات  
باید دانست کہ خوارق عادات از شیخین و مرتضی ہمہ ایشان منقول است لیکن اینجا  
بائی است و آن آنست کہ کرات شیخین با رسیده اند بطریق نقل صحیح بخلاف کرات مرتضی  
از آنجا کہ حدیث زیادت طبعاً کہ در صحیح بخاری موجود است و از آنجملہ قول عبد المد بن عمر فاروق



پیزی را نیک گفت اظنه کذا الا همچنان میبود بخاری آثار روایت کرده و از آنجمله قصه یا ساریه یا جمل  
 که بطریق متعدده روایت کرده شده است که قریباً بدرجه صحیح است از آنجمله قصه و عارفان و موت  
 خود وقت رجوع از حج که در موطا مذکور است بسند صحیح و از آنجمله خبر دادن او بموت خود پیش از موت  
 بدو سه روز و آن قصه بطریق متعدده در سند احمد مذکور است و نزدیک بصحت است و از آنجمله  
 خواب دیدن صدیق در اتیاده ایمان و در وقت موت خود که بسند غریب مذکور است و از آنجمله  
 قصه نیل که بسند غریب لا باس به مذکور است الی غیر ذلک مملو و در حفظ احادیث یا ساریه  
 و ایتمه بعد از آن است که مقام صحابه مقتضی ظهور کرامات نبود چنانکه شیخ الشیوخ رمز می از آن  
 سر داده و بعد از آنکه نزدیکان اهل کشف و وجدان مقرر شده که مقام خلافت مقتضی قلت ظهور  
 کرامات است چنانکه صاحب خصوص بان اشاره کرده است در قصه حضرت سلیمان علیه السلام  
 فکیف انما که این هر دو مانع بهم آمده باشند قول و اختصاصه بالقرآن باید دانست که رجحان حضرت  
 ترقی در قرابت آنحضرت صلی الله علیه و آله ظاهر است هر چند اصل قرابت تشریفه است  
 ششین هم یافته شد اما ملازمت او با فضیلتی که ما را بان کار است غیرین است و گاهی  
 تلفظ کرده می شود برای اثبات ملازمت نقلاً و عقلاً اما نقل پس خدا تعالی میفرماید او را  
 اولیایم یحیی و علی بن جعفر فی کتاب الله و آن امام است و در خلافت غیر از او آنگاه که  
 نقلاً و هر طریقه تنقید اند بر آنکه بعد مردن باو شاهی باو شاه نیکو داشتند کسی را که از این  
 او باشد اتفاقاً نتوانست که در عالم دنیا و قیامه و در دنیا و قیامت که در کتاب بعد از او  
 اولین امر واقع شده است الا بحجت و معاینه که بدان این را می دانند که در کتاب  
 انقیاد و مرومان اهل بیت باو شاه اول است و از انقیاد و انقیاد  
 و مانند آنکه اهل بیت باو شاه اول اعرف اندیشید و سیاست از آنکه در کتاب  
 صرف و باطل و محض است از جهت آنکه این آیه نازل شده است و در هر اثر  
 است و در وقت نازل شدن جماعت بودند و مثل آن نازل نیست با اتفاق است و در کتاب

نیز نازل نیست قطبا و الا اجماع بر خلاف آن منعقد نمیشد و عادت قاضیه است بر آنکه شیعی  
 خلافت انحصاری در هر زمانی بان تمسک میگردد و پس فلیس و علی التسلیم حق بان عباس بود  
 در تفسیر نیز که در ولایت و الا اجماع بطریق ارث و ولای موالی عباس عاجب بود و تفسیر  
 را ولایتی بود و دیگر شریع مرسوم نیست و اتفاق طوائف کفار را درین سترش آوردن طرفی از حق  
 دارد بلکه این اتفاق مثل اتفاق انسانست بر سبط پدید است الممال بشیر انون شریع بلکه تدریج نیست  
 ناص است بر آن که حق بلکه کسی است که قابلیت آن دارد و از نبی اسرئیل باشد و در آن  
 دوران جاری نیست بلکه اگر ایشان را دیده حق شناس میبود قیاس میکرد و خلافت نبوت را  
 بر نبوت پس چنانکه خدا تعالی نبوت را در نبی اسرئیل نهاد و آن شایع بود و در جمیع اسباط  
 نبی اسرئیل بعد حضرت موسی پیغمبر پوشش شده و فرزندان حضرت بارون و سبط کاهن  
 بعد از آن حضرت داود و از سبط یهودا پیدا شدند و از سبط لاوی و علی هذا القیاس پس چنان  
 در شریعت ما خلافت حق قریش شد و آن شایع است و در یثرب قریش سیر که از آن بسیار  
 ایهومات است و شریعت حق خلافت با است و تحقیق خلافت با افضل موقوف است  
 از جمیع یا و حقیقت یا است که با این فی مودع و چون مصالح در تخمین بوجه اتم یافته شد آن  
 را که گشایش اعتبار ماند قول و الا حقه با چید و آنست که آنحضرت صلی الله علیه و سلم حضرت صدیق  
 را فرموده اند و لکن انی و عیال منی و در حق ناروق فرموده اند یا انی اکثر کنانی در عباد  
 را اعتد و مواخاة بحضرت مرتضی خاص است و آنرا با بحث ما ربط نیست حالا تا لایل باید کرد  
 کدام صلوات تحقیق نمیشد هر دو و شخص شده است در عقد مواخات پس آنچه شایع  
 بدین مناسبت متبع قرآن حال آنست که عرب مالوف بودند بصلای عام و اقارب یکدیگر را  
 میزد و در حال مرض و در حال سفر و مانند آن و چون آنحضرت صلی الله علیه و سلم و اصحاب  
 سیرت کردند و در تواتر اصل ارجام از هم گشت آنحضرت صلی الله علیه و سلم عقد مواخات را  
 در آن ارجام نصب فرمود و تا با آن مواخات یکی تعد و دیگری نماید در مرض و حال



صلی اللہ علیہ وسلم و تعظیم و توقیر ایشان ہمچنین تعظیم و توقیر ازواج آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کی ازواج اہل  
اسلام است و در اینجا خلافت و موثر و نجابت و شہادت است یا از اہل بیت آنحضرت بودن عرفا ہر چند محبت و تعلق  
نباشد مانند اسامہ مخصوص حضرت تھے و لہذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از ایدہ حضرت عباس منع فرمودند و با کرام او  
امر کردند عن عبدالمطلب بن ریحہ ان العباس دخل علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم غضبا وانا عنده فقال یا غضباکم  
قال یا رسول اللہ مالنا و تقربنا انا لما قوا بنعم لما قوه بوجہ مبشرۃ و اذا لقونا بقونا بغیر ذلک  
فغضب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حتی احمر وجهہ ثم قال والذی نفسی بیدہ لا یدخل قلبی حل  
الا یمان حتی یحکم لشد و لرسولہ ثم قال ایہا الناس من اذی عمی فقد اذانی فانما عم الرجل صنوایی  
و در حدیث او ما شعث یا ابن الخطاب ان عم الرجل صنوایی در بخار سے مذکور است  
و در باب آنحضرت عائشہ صدیقہ آیات نازل شد و ایدہ او و توقف در تبریہ او کہ مررب ایدہ  
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باشد تا کجا ہا رسانید قال اللہ تعالی و لولا فضل اللہ علیکم و رحمۃہ لکتم  
فیما افستہم فیہ عذاب عظیم اذ تلقونہ باسنتکم و تقولون یا فواکم مالیس لکم بہ علم و تحسبونہ نبیا و  
عند اللہ عظیم و لولا اذ سمعتموہ قلتم یا کون لنا ان تکلم بہذا سجانا کما ندہتان عظیم و حضرت شخین  
سوالی آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم مثل ام ایمن و اسامہ توقیر از ایدہ و وصف میکردند عن عمر  
فرض لا سامتہ فی ثلاثہ آلاف و خمس مائۃ و فرض لعبد اللہ بن عمر فی ثلاثہ آلاف فقال عبد اللہ  
بن عمر لا بیہ فضلت اسامہ علی فواللہ ما سبقنی الی مشہد قال لان زیدا کان احب الی رسول اللہ  
صلی اللہ علیہ وسلم من ابیک و کان اسامہ احب الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم منک و فاشترک  
حب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی حبی اخرجہ الترمذی و انیمعنی موجب فضیلتی در نفسی  
نمیشد کہ فضیلت باعتبار تشبہ با نبیا و چنانکہ محبت اہل بیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم  
بابی است از ابواب شریعت محبت شخین و سایر اہل سوابق و اہل فضل نیز بابی است از ابواب  
شرع کما و رد اہل انتم تارکولی صاحبی و قال اقتدوا بالذین من بعدی و انتم فی بدو وجہ معلل  
میکرد و تعظیم اہل سوابق از مہاجرین و انصار و برہمن قاعدہ مخرج است حدیث انس

ان البنی صلی اللہ علیہ وسلم قال آیت الایمان حب الانصار و آیت النفاق بغض الانصار متفق علیہ  
وعن البراء قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول للانصار لا یجہم الاموس من ولا یغضہم  
الامنافق فمن اجہم احبہ المدون الغضہم الغضہ المد متفق علیہ عن عبد اللہ بن مسعود قال قال  
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اللہ اللہ فی اصحابی اللہ اللہ فی اصحابی لا تتخذوہم غرضا من بعدی  
فمن اجہم فبیحہم ومن الغضہم فبیغضہم ومن آذاہم فقد آذانی ومن آذانی فقد آذی اللہ  
من آذی اللہ ففیوشک ان یاخذہ اخرجہ الترمذی و تعظیم حملہ علم و تشبہین بانبیاء ازجہست صفات  
نبوت مثل شیخین و ابن مسعود و علما دامت و شواہد ان معنی بسیار است معہذا علما و آریہ لا اسئلکم  
علیہ جراً الا المودۃ فی القری فی مختلف اند عن طاؤس عن ابن عباس رضی اللہ عنہما انه سئل عن  
قوله الا المودۃ فی القری فقال سعید بن جبیر قری فی آل محمد فقال ابن عباس عجبت ان النبی صلی  
علیہ وسلم لم یکن یطین من قریش الا کان لہ فیہم قرابۃ فقال الا ان تصلوا ما بینی و بینکم من القریۃ  
اخرجہ البخاری و گویا سبب تخصیص مرقی درین احادیث باین کلمات مبارکات باوجود آنست  
جمع اہل بیت در آن آنست کہ مرقی شدید بود در امر الہی و انرا با شہد مدارات نمی آمیخت و  
باب تستری و رقصہ یمن قیل و قالی بمان آمدہ بود پس حکمت شرع تقاضا نمود کہ بفرید اہتمام  
حال او را مخصوص گردانند چنانکہ در تخصیص صلوة فجر و عشا بفرید اہتمام و اہمال آنرا علامت  
تفاق مقرر نمودن گفتہ اند و اللہ اعلم بالصواب قولہ و النعمۃ عطف است بروبوب چنانکہ  
تقریر کتاب الربعین امام رازی کہ شہادت طوسی از ہما نجا منقول است دلالت میکند و آن  
اشارہ است بنزول آیہ و ان تطاہر علیہ فان اللہ ہو مولاه و جبیریل و صالح المومنین  
در باب مرقی باید دانست کہ نزول این آیہ در شان مرقی ممنوع است بلکہ در شان  
نائل شدہ است و ان معنی نقیض از جمعی از فضلا اصحابہ صحیح شدہ است و در باب مرقی  
دلالت میکند چنانکہ واحدی بان اشارہ نمودہ است و نزول آن در باب مرقی نقیض از جمعی  
ثابت نشدہ عن ابی امامتہ انہ قال فی قولہ تعالی فان اللہ ہو مولاه و جبیریل و صالح المومنین







تزو یک خدا تعالی و رسول او محبوب و مرضی گردود و ہر صفت را مقامی است از رضا و حسب پس  
جائز است کہ یکی احب باشد بصفتی مثل صفت پہلوانی و مبارزت اعدا و دیگر احب باشد بصفتی  
و دیگر مثل صل و عقد خلافت یا آنست کہ احب بمعنی من الاحب باشد پس صحنی از محبوبین  
بر حمان بر سائر محبوبین موصوف باشند و احب لفظی است کہ بازائی ہر فردی ازین صفت  
میتوان اطلاق کرد قولہ والمنزلة اشارہ میکند بقصہ تبوک عن سعد بن ابی وقاص قال قال  
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی انت منی بمنزلة ہارون من موسی الا انہ لا نبی بعدی باید  
دانست کہ مدلول این حدیث نیست الا استخلاف مرتضیٰ بر مدینہ و غزوہ تبوک و تشبہ  
دادن این استخلاف با استخلاف موسی ہارون در وقت سفر خود بجانب طور و معنی بعدی  
انجا غیر است چنانکہ در آیه فمن یدر من بعدی من بعد اللہ گفته اند نہ بعدتہ زمانی زیرا کہ ہارون  
بعد حضرت موسی باقی ماند تا ایشا نرا بعدتہ زمانیہ ثابت بود و از حضرت مرتضیٰ آنرا استخلاف  
کنند پس حاصل آنست کہ حضرت موسی در ایام غیبت خود حضرت ہارون را خلیفہ ساختہ بود  
و حضرت ہارون از اہل بیت حضرت موسی بودند و جامع بودند در نیابت نبوت و احسان  
در نبوت و حضرت مرتضیٰ مثل حضرت ہارون است در بودن از اہل بیت پیغامبر و در نیابت  
نبوت بحسب احکام متعلقہ بکومت مدینہ و در اصالت نبوت پس ازین حدیث تفصیلت  
مرتضیٰ مفہوم شد از جهت حاکم ساختن بر مدینہ و استحقاق او حکومت را و تشبہ بہ پیغامبری  
نہ افضلیت بر خیمین و چنان معلوم میشود کہ حضرت مرتضیٰ اعانت حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
و شجاعت پہلوانی و مبارزت اعدا موصوف باشند و با عانتی کہ در نیابت میباشد اعدا  
نمیکرد و حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کہ مربی ظاہر و باطن است قصد فرمود کہ راہی نماید با عانت  
نیکو انسان آنرا در چشم مرتضیٰ پس مخم گردانند پس ارشاد فرمود کہ این همان منصب است  
کہ حضرت ہارون اعانت نمود حضرت موسی را و تا ہیک بہا و دلالت میکند بر بمعنی قصہ  
سفصلہ عن ابن المسیب عن سعد بن ابی وقاص ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حدین خرج



بعدی احد ہوا عظیم من الاثر کتابا لمدینہ بل بعد و من السماء الى الارض و تسمی انہ فی  
 و من لقیتر قاحتی یروا علی الخوض فانظر و کیف تخلقونی فیہا اخرجہ الترمذی و من یرویہ الا  
 قال غزوت مع علی الى الیمین فرایت منہ حقوۃ قدست علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
 فذکرت علیا فتقصتہ فرایت وجہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تغیر فقال یا بریدۃ انت اولی  
 بالمؤمنین من انفسہم قلت بلی یا رسول اللہ فقال من کنت مولاه فعلی مولاه اخرجہ کما کم  
 عن عمر بن حصین قال بعث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حبشیا واستعمل علیہم علی ابن  
 ابی طالب ثم مضی فی السمرقند فابا بایرہ فاکثر و علیہ و علیا فہذا لیس فیہ من اصحاب رسول اللہ  
 اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لیس فیہ من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لیس فیہ من اصحاب رسول اللہ  
 المسلمون اخرجہ من ہذا و ابیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لیس فیہ من اصحاب رسول اللہ  
 رحالہم فلما قدست السمرقند فابا بایرہ فاکثر و علیہ و علیا فہذا لیس فیہ من اصحاب رسول اللہ  
 الختم الى علی بن ابی طالب معنی کذا و کذا فاعرض عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم قال  
 الثاني فقال مثل مقالہ فاعرض عن ختمہ ثم قام الی الشیخ فقال مثل مقالہ فاعرض عن  
 ثم قام الی الرابع فقال مثل مقالہ فاعرض عن ختمہ ثم قام الی الشیخ فقال مثل مقالہ فاعرض عن  
 فی وجہ فقال ما تریدون من علی ما تریدون من علی ما تریدون من علی ان علیا یسمی رسولہ  
 منہ و یورث فی کل موطن من بعدی اخرجہ الترمذی و عن البر قال بعث النبی صلی اللہ علیہ وسلم  
 یومئذ شیعین و امر علی احد ہما علی ابن ابی طالب و علی الاخر خالد بن الولید و قال اذا کان  
 القتال فلیما قال فانفتح علی حصنا فاخذ منہ جارتہ فکتب معی فی الدکابا الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم  
 و سلم ثم قال قدست علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقرا کتابا فمخیر لوزنہم قال ما تریدون  
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فکتبہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال قلت اعوذ باللہ من غضب اللہ و من غضب  
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فکتبہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال قلت اعوذ باللہ من غضب اللہ و من غضب  
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فکتبہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال قلت اعوذ باللہ من غضب اللہ و من غضب



باقی است و جو مجست اہل بیت نیز باقی است و در آخرت چنانکہ ثواب عمل بر قرآن خواهند یافت  
 بر مجست اہل بیت نیز ثواب خواهند یافت و ہمین است عقیدہ اہل سنت احیاناً اللہ تعالیٰ علی  
 محبتہ اہل بیت النبی صلی اللہ علیہ وسلم و اصحابہ و ائمتنا علی ذلک بفضلہ و منہ و آن مشابہ خطبہ یوم  
 الفتح است ان دمارکم و اموالکم و اعراضکم علیکم حرام کحرمتہ یوکم ہذا فی شہرکم ہذا فی بلدکم ہذا قولہ و  
 انتقام سبق کفر و باید دانست کہ انتقام سبق کفر اگر دلیل افضلیت باشد قرن متاخر از قرن صحابہ  
 بہتر باشد و لیس فلیس باکہ در حدیث آمدہ است الا سلام بحیب ما قبلہ بلکہ در حدیث آمدہ عن  
 ابی ہریرۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال الناس تبع لقریش فی ہذا الشان مسلمہم تبع مسلمہم  
 و کافرہم تبع کافرہم الناس معاون خیار ہم فی اجمالیہ خیار ہم فی الاسلام اذا فقهوا تجدون  
 من خیر الناس اشد الناس کراتہ لہذا الشان حتی یقع فیہ الخیر الجاری قولہ و اکثرۃ الاستماع  
 بہ باید دانست کہ فی الحقیقت کثرۃ استماع در اسلام بخین واقع شدہ است زیرا کہ جمع قرآن  
 و حمل ناس بر روایت حدیث و تنقیح مسائل شرعیہ و فتح عرب و عجم بر دست شیخین واقع شدہ  
 اکثر اہل اسلام مالکیان و حنفیان و شافعیان اند و اصل مذاہب ایشان معتمد بر مال  
 اجماعیہ فاروق بخرد و سالی چند بر آثار ترضی اعتماد دارند و بر دست مراضی فتح اسلام واقع  
 شد و در ہیچ فنی از فنون شرع اعتماد کلی بر آثار مراضی بظہور نیامد و بر دست ایشان خلافت  
 منظم نگشت پس انتفاع است بخین اعظم است از انتفاع ایشان بر ترضی بکہ تقرر است کہ  
 بکثرت اتباع ثواب بمقبوع میرسد و اتباع بخین اہل سنت اند کہ غالب و فاش در بلدان  
 اسلام ایشان اند و از ذریت حضرت مراضی سہ فرزند صالح برآمدند کہ ہیچ قصیر نکردند و بر ہند  
 دین محمدی اگر حفظ و تعالی شامل حال این ملت نبود از انجملہ شیعیان ماسیہ کہ از انجملہ  
 قرآن نقل ثقات ثابت نیست زیرا کہ نقل صحابہ و قرا سبعمیش ایشان نیست و روایت  
 از ائمہ ایشان منقطع و بخین احادیث مضمومہ روایت ندارند و استفاضہ احادیث پیش ایشان  
 تصحیح و ذریت و در ختم نبوت زندہ و پیش گرفته اند و زیر یہ اکثر عقائد اسلامیہ را کہ با احادیث

۱  
 منہاجت است از سہ  
 جہت  
 جہت اول  
 جہت دوم  
 جہت سوم  
 جہت چهارم  
 جہت پنجم  
 جہت ششم  
 جہت ہفتم  
 جہت ہشتم  
 جہت نہم  
 جہت دہم  
 جہت یازدهم  
 جہت ہجدهم  
 جہت نوزدهم  
 جہت بیستم

ثابت شده منکرند و سبب جنگها و بطل باشند و اسما عیلیه خود را نبش اندازند و تحقیقت مذہب  
ایشان است کردن اسلام است و بدعات بشمار در عقیده و عمل اہل اسلام ازین سه فرقی  
پیدا شده کہ تفصیل آن طوی تمام میطلب اگر چه حضرت مرتضی از لوٹ ایشان بری است و بطل  
ایشان راجع نیست مگر بر ایشان لیکن ثواب ہم از جهت ایشان بحضرت مرتضی راجع نشد پس  
بشیخین انتفاع بیشتر شد و انتفاع از ایشان غیر مشوب است بضرر و ثوابی کہ شیخین راجع است  
با اعتبار تابعان اکثر است از ثوابی کہ بحضرت مرتضی راجع شود پس شیخین افضل اند با اعتبار کثرت  
ثواب قولہ و تمیزہ بالکمالات النفسانیة و البدنیة و الخارجیة تفصیلہ علی مافی شرح المواقف ان  
فنیلة المرء علی غیرہ انما یکون بالاسن الکملات و قد اجتمع فی علی منها ما تفرق فی الصحابة و ہی  
امور الاول العلم و علی اعلم الصحابة لانه کان فی غایة الذکار و المحرص علی العلم و محمدا صلی اللہ  
علیہ وسلم اعلم الناس و احرمهم علی ارشاد و کان فی صغره فی حجرہ و فی کبرہ تنال یدخل علیہ  
کل وقت و ذلک الذی ذکرناه من صفاته و صفات معلمه یقتضی بلوغہ فی العلم کل مبلغ و اما  
ابوبکر فانه وصل نجد متہ فی کبرہ و کان یصل الیہ فی الیوم سرۃ او مرتین و الثانی الزید شہر  
عنس مع الساع ابواب لدنیا علیہ ترک التعم و تخش فی الماکل و الملبس و لم یمتد الی الملاء  
حتی قال للدنیا طلقک ثلاثا الثالث الکرم قد اشتهر عنہ انہ یؤثر المحاوِج و المساکین علی نفسه  
و کان ذلک عادة منہ حتی تصدق فی الصلوة بخاتمه و نزل فی شأنہ ما نزل علی مامر و تصدق  
ایضا فی لیالی صیامہ المنذورة بما کان فی قطوره و نزل فیہ و یطعمون الطعام علی حبہ مسکینا  
و یتیم و اسیر و الرابع الشجاعة و تواتر کافحة للحرب لقار الابطال و قتل اکابر الجاہلیة حتی قال  
علیہ السلام ابرم الاخراب بضربة علی خیر من عبادة الثقیلین و تواتر و قالہ فی خیر و غیرہ انما سر  
حسن خلقہ قد اشتهر ذلک منہ حتی نسب الی الدعایة و قد قال علیہ السلام حسن الخلق من الایمان  
السادس من یدقوتہ حتی قلع باب خیر بقوتہ و قال ما قلعت باب خیر بقوتہ جسمانیة بل بقوتہ  
الہیة السابع نسبه و قر بہ من الرسول صلی اللہ علیہ وسلم نسبا و مصاہرة و ہو غیر خفی و عباس

جمع اسم فاعل از  
اولان یعنی فاعل از  
شدن متغی و لازم  
بود و از و حاجت با این  
جوابان است

و انکان عم النبی صلی اللہ علیہ وسلم لکن کان اخا عبد المذنب الاب وابوطالب اخاه من لابی الامام الثامن اختصاصه بمصاحبتہ فاطمہ سیدۃ النساء العالمین و ولیدین کا حسن و احسین و ہما سید شباب اہل الجنۃ مکساورد فی الحدیث ثم اولادہو لارممن اتفق الانام علی فضلہم باید دانست کہ اصل سخن و مادہ اختلاف در مسئلہ تفصیل ہمین نکتہ شدہ است و حقیقت این مسئلہ نمیتوان نمیدالابعد فخص از وجہی کہ مدار فضل کلی میشود نخست این نکتہ را بخاطر می باید آورد کہ فضل کلی در ہر صناعۃ جداست و کسی کہ عاجز شد از آنکہ یقین کند کہ در روزمرہ علما مدار فضل کلی جمال صورت و کمال نسب و مانند آن نمیشود والا ابو حنیفہ و شافعی و مالک و احمد نسبت احاد طلبہ علم افضل نمیشوند و در روزمرہ سپاہیان علم و خط حسن و قوت تالیف شعر مدار فضل کلی نمیشود والا احاد ناس از رستم گوی مسابقت میر بودند و در روزمرہ حدادان فروسیت و شجاعت مدار فضل کلی نمیشود با و در مسائل علمیہ مباحثہ نمیتوان کرد زیرا کہ یا بلید محض است یا منکر بدہیات است باز این نکتہ را بخاطر باید آورد کہ نزد یکساں ابعان انبیاء صلوات اللہ علیہم ہیچ تفصیلتی بالاتر از تشبہ با نبیاد رکمالاتی کہ ایشان از جہت نبوت حاصل شدہ نیست و لہذا علما و اولیا و رواج دہندگان دین از جہت امر معروف و نہی منکر و جہاد اعدا افضل است آمدند از سپاہیان کہ بزور بازو زاید باشند بر ایشان بکثیری و از اصحاب اموال و محاسبان و امثال ایشان بکثر مقدمہ نمیزد ہیچ است منکر آن مکارہ است باز این نکتہ را بخاطر باید آورد کہ اخلاقی و اعمالی کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بہت نبوت آنرا بجد تمام اعتنا میکردند حیثیت و از جزئیات آن اخلاق بکلیات آن انتقال میباید کرد و مادہ تقدسہ را بعد آنرا باقصی الغایۃ منفعہ ساقیم و در مقدمہ خامسہ بیان کردیم کہ کمال تشبہ با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نسبت آنحضرت بہ دیگران نبود کہ شبہہ بانفس پیغمبر از جہت قوت علمی و عملی بلکہ احق بجلالت است کہ قوت علمی او اکثر باشد از قوت علمی زیریر کہ اہل ملت را با علم ہم بدیدہ کہ غیر نبی آنرا اکتساب کند از جہت استدلال یا از جہت تلقی از غیب اگر بالفرض واقع شود کار نیست کار ایشان با علوم پیغمبر

است فقط و احتیاج بقوت علمی بجست حسن تعلیم مخصوص پیغمبر است یا استنباط احکام از وی یا تفصیل  
محمل وی یا ترجیح بعضی محتملات وی یا تحصیل اتفاق آراء بر آنچه حق است و مانند آن باز قوت  
عملی نفس ناطقه مصروف است بدو وجه و جہی کہ بان نظام مدنیہ درست کند و وجهی کہ بان افاضہ  
فرماید ایلاف جماعت بر ملت حق و مانند آن باز بیان کردیم کہ پیغمبر چہار خصلت دارد و تشبہ  
غیر او در ان چہار خصلت چیست باز تشبہ در بعثت کہ بمنزلہ جارسہ الہی بودن است چیست باز احوال  
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ در مدت نبوت خود آنرا بہ اعتناء تمام میگرداند چیست پس چون اینہمہ  
مدار فصل کلی باشد باید دید کہ ہمہ ہیئت اجتماعیہ در کدام صحابی بیشتر یافتہ شدہ انیست فصل کلی  
کہ اصحاب شریعت بآن اعتنا کنند پس این شخص اگر اصطلاح اہل شریعت و اصطلاح اہل  
حکمت عملیہ کہ عوام نامس آنرا می شناسند جدا نمی فہم این را باید فہما بند و اگر اصطلاح اہل شریعت  
از بعض این فضائل و دون بعض فرود آورده است سبب انکار بعض چیست و اگر اصطلاحی  
دیگر بخواد غیر اصطلاح شریعت نزاع فطری است خارج از بحث شریعت و بعد از نیمہ در جہان  
مرضی بر شیخہ درین صفات من جمیع جہاتہا اشکال قائم است زیرا کہ علم شعبہ ہا بسیار  
دارد اگر علم مرضی در سرت انتقال زیادہ تر بود علم شیخین باعتبار تمکین نشست دادن  
زیادہ تر بود و اگر اخبار از ہر حضرت مرضی منقول است از حضرت شیخین نیز مثل آن منقول  
و شیخین روز ہر جاہ رجحان است و بسط مال و تسلیم رعیت قول امیر را در زمان شیخین زیادہ  
بود از زمان حضرت مرضی پس از ہر شیخین اقوی و اکمل بودہ است از ہر حضرت مرضی و اگر  
شیخین در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از مال خاص خویش و بعد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم  
از بیت المال زیادہ است اضعاف مضاعفہ از کرم حضرت مرضی چہ در زمان آنحضرت صلی اللہ  
علیہ وسلم چہ بعد از ان حضرت و اگر کسی را در نجاشہ باشد باید کہ حکایات حضرت شیخین و حضرت  
مرضی را استقران نماید و یکی را یادگیری بسجد تصدق بنجام در صلوة و تصدق در لیالی صیام  
منذورہ چنانکہ ذکر میکنند ثابت نیست و اگر بالفرض ثابت شود آنرا بانفاقات حضرت

صدیق قبل از ہجرت و بعد ہجرت باید سنجید کہ بر حجاب مرتضیٰ یا بمعنی تقوہ نمیکند یا آن الا جاہلی  
کہ اصلاً اخبار ایشان مطلع نباشد و اگر در شجاعت پہلوانی و قوت جسمانی حضرت مرتضیٰ راجح  
بود در شجاعت ملوک و سیاست مدن شیخین ارجح بودند و بمعنی بمنزلہ محسوس است نزدیک  
اسی کہ مطلع باشد بر اخبار ہمہ ایشان و بیشیک در حسن خلقی کہ مقتضی باطمینان خواطر و قطع  
منازعات گردد شیخین ارجح بودند از حضرت مرتضیٰ فی الاستیعاب فی قصۃ عاتکہ و نزول  
عبد السلام بن ابی بکر بہ اٹم شہد عبد السلام الطائف مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمی بہم  
فما نزل بعد بالمدينة فتقات عاتکہ ترتیہ

وزیرت بخیر الناس لبس بہم	و بعد ابی بکر و ما کان قصداً
فالیست ولا تنفک عینی سنجیدہ	علیک ولا تنفک جلدی اعمیرا
فلست عینا من رای مشکہ سنی	اکر و احمی سنی الہیاج و اصیرا
اذا شمرحت فیہ الاستہ فاضہا	الی الموت حتی یرک الریح احمر

شہر و جہان زید بن الخطاب علی اختلاف فی ذلک قتل عنہا یوم الیامتہ شہید اٹم ترو جہا عمر  
بن الخطاب فی ششامتی عشرۃ من الهجرة فاولم علیہا و دعا اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ  
و سلم و فہم علی بن ابی طالب فقال لہ یا امیر المؤمنین و عنی اکلم عاتکہ قال ارم فانہ علی  
بجانبہ اٹم قال یا عدیہ نفسہا

فالیست لا تنفک عینی سیریرۃ	علیک ولا تنفک جلدی اصفر
----------------------------	-------------------------

قبکت فقال عمر ما دعاک الی ہذا یا اباحسن کل النساء لیفعلن ہذا انحر صلبہ و عمر و اگر حضرت مرتضیٰ  
قربت قریبہ بوجہ اٹم داشت قرب مدفن و قرب ببعث و قرب در دخول جہنم  
آن وجہ امتیاز شیخین شدہ است و اگر حضرت مرتضیٰ زوجہ مثل حضرت فاطمہ صلی اللہ  
عنہا داشت حضرت صدیق دختری داشت مثل عائشہ کہ وہ آیہ از قرآن در بارہ او  
نازل شد و ربع علم از وی روایت کردند و شرف اختصاص زوجیہ بنی صلی اللہ علیہ وسلم





ارسیب و عوام از تسلیم حکم ادا می کردند و بالطبع متغیر می بودند پس آنحضرت صلی الله علیه و سلم که طبیب  
 بوس بودند باین سبب غیر او را در استخلاف بروی مقدم ساختند چنانکه مثلاً طبیب میدانند که ایارجا  
 رتیقه دماغ ابلغ است لیکن چون مریض رومی بیند که دوا بر شمع را بخلق نمیتواند کشید آنرا میگذارد و  
 مدول میکند بمجاصین دیگر که در باب تنقیه دماغ مفصول باشند بکثیری از ایارجا یا میدانند که  
 صد الفع اشیا است در علاج امراض و مویه لیکن ضعف مریض می بیند و از آن در میگذرد و بسو  
 جض اشربه و همچنین در طوائف عرب و عجم اولاد ملوک را که مفصول میباشند و بسیاری از فضائل  
 اوشاه میسازند چون میدانند که رعیت قبول افضل نخواهند کرد الا بعد تشویشات بسیار جواب  
 دیم و جوه ملازمت ذکر کردیم از آنجمله آنست که در وقت اراده اصلاح عالم و توافق اصلاح ما و بیعت  
 پیغامبر لازم است استخلاف متشبه به پیغامبر زیرا که استخلاف مفصول با اعتبار تشبه به پیغامبر از  
 جهت صفات پیغامبری با اراده این اصلاح سفه و ظلم است و چون قبح از خدا تعالی مسلوب است  
 و ظلم از پیغامبر و تنفی لازم آمد که استخلاف مفصول مسلوب و تنفی باشد قول چون ابا و اخوان  
 انم باید دانست که اگر قتل ابا و اخوان قریش فقط سبب تنفر طبلع قریش بودی میبایست که بیشتر  
 از آنحضرت صلی الله علیه و سلم زیاده از حضرت مرتضی متغیر میشدند زیرا که هر کسی را که مرتضی کشت و سر  
 نسی را که غیر حضرت مرتضی از مهاجرین و انصار کشتند قتل همه منسوب است با آنحضرت صلی الله علیه  
 و سلم و پیش همه ادانی و قاصی ظاهر بود که انتشار این مقالات آنحضرت است صلی الله علیه و سلم  
 و با وجود انیمه با آنحضرت کمال اعتقاد و انقیاد داشتند و امر ایشان موکلف شد استخلاف  
 قال الله تعالی و اذکر النعمه الله علیکم اذ کنتم اعداء فالف بین قلوبکم فاصبحتم بنعمته اخوانا و قال هو الذ  
 یک نبصره و بالمؤمنین و الف بین قلوبهم و انفقت ما فی الارض جمیعاً ما الفت بین قلوبهم و ما  
 الف بینهم انهم عزیز حکیم بلکه علت نمیتواند شد مگر وجود این سبب با عدم تالیف و توفیق  
 آنحضرت صلی الله علیه و سلم زیرا که آنحضرت صلی الله علیه و سلم با قریش و سایر قبایل مقالات  
 عظیمه در میان آورد و صورت مخالفت نهایت خود رسید و نفرت طبلع کفار بنایت تحقق شد

چنانکہ در احادیث بسیار معلوم میشود اما ہمہ این تنفران بجز و آنکہ در نظر مبارک آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم آمدند و بقوت تالیف و جمع کہ از نفس نفیس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم جوش میزد و مشمول شدند اینہمہ تنفر از ہم پاشید و محبت و اذعان و تسلیم بجای آن نشست عن عائشہ قالت جارت ہند بنت عتبہ فقالت یا رسول اللہ ما کان علی ظہر الارض من اہل خباء احب الی ان یرئوا من اہل جبارک ثم ما اصبح الیوم علی ظہر الارض اہل جبار احب الی ان یرئوا من اہل جبارک خربہ النجاری و فی قصۃ شامتہ بن اثال فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اطلقوا شامتہ فانطلق الی نخل قریب من المسجد فاغتسل ثم دخل المسجد فقال اشہدان لا الہ الا اللہ و اشہدان محمد عبده و رسولہ یا محمد و اللہ ما کان علی وجہ الارض وجہ الغضب الی من وجہک فقد اصبح وجہک حباً لوجہ کلہا الی و اللہ ما کان من دین الغضب الی من دینک فاصبح دینک حباً لدین کلہ الی و اللہ ما کان من بلد الغضب الی من بلدک فاصبح بلدک حباً لبلد کلہا الی اخرجہ مسلم و قال عمرو بن العاص عین احتضرتی کنت علی ثلثہ اطباء و لم یس منہا یطبّق الا عرفت نفسی فیما کنت اول شئی کافر و کنت اشد الناس علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فلو مت یومئذ لو حببت لی النار فلما بايعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کنت اشد الناس حیار منہ فما ملأت عینی من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فلو مت یومئذ لقال الناس ہذا عمرو اسلم و کان علی خیر و مات علی خیر احوالہ فرجی لہ الخبتہ ثم تلبست بعد ذلک بالسلطان و اشیا فلما اذاع علی امی الخربہ ابو عمر فی الاستیعاب و انیمعنی نہ در یک حدیث مروی شدہ بلکہ قصص بشمار ہزار دلالت میکند و این کہنی است عظیم از ارکان نبوت و نمودی ازین خصلت در شیخین یافتہ شد کہ ہمہ در خلافت ایشان مو تلف شد و نزاع از میان ایشان برخاست نہ در حضرت مرتضی کہ فتح باب انصاف و تنازع در زمان خلافت ایشان زیادہ از حد واقع شد و انیمعنی یکی از وجوہ تفصیل بحین است بر حضرت مرتضی بلکہ اگر کسی را دیدہ حق شناس باشد بداند کہ تنفر قریش از شیخین بیشتر بود از تنفر ایشان از حضرت مرتضی در وقت خلافت حضرت صدیق ابوسفیان پیش حضرت مرتضی آمد و گفت ای نبی ما شتم چہ را رضی شدید بانکہ خلافت در اقل قریش ازل

ایشان با شرفی انرا قصه و چون حضرت صدیق بخلافت فاروق وصیت نمود گفتند که عمر غلط وقتناظره  
 وارد و چون خلیفه شود غلط خواهد بود و در حدیث صحیح آمده در شان فاروق ترک الحق و مال من صدق  
 با وجود اینهمه بقوت تالیفی که خدا تعالی در نفوس ایشان ودیعت نهاد و بود انهم نفرت متلاشی شد  
 و محبتها مکان آن نفرتها در خواطر ایشان نشسته و کلمه همه متفق شد بر صدق و اسلام و جهاد و  
 اگر باد شه بر در پیرزن و بیاید تو اینخواجہ سبقت کن و قوله بمراحتی دعوتی نمود باید دانست که  
 اصل شریعت دفع حرج است و طلب غریبت از اقویا و طلب رخصت از ضعیفا چنانکه در زمان  
 آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و زمان شیخین واقع شد پس مراحتی که زیاده از سنت آنحضرت صلی اللہ  
 علیہ وسلم مناط فضیلت بلکه فضیلت نمیتواند شد و مراحتی که سنت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است  
 سبب تشکیک کلمه و اختلاف قلوب نمیکرد و انقدر باید دانست که انبیا مبعوث نشده اند مگر  
 جهت اصلاح نفوس عامه که بمقتضای قوت شرم و یه و غضبیه کامیکنند اگر این مردمان مذکور  
 بیرونند و بیرون از انفات نفس شده احتیاج به بحث انبیاء نمی بود پس مدار است با این نفوس در  
 اصل نبوت داخل است و همچنین در تشبیه با نبیا علیهم السلام از جهت امور که نشان آن نبوت است  
 و با همین مردمان بیاید ساخت و چه توان کرد مردمان این اند و بلکه اگر کسی قائل باشد که  
 در زمان عزال و الی شام که از حضرت مرتضی واقع شد سبب اختلاف قوم گشت و صرف و  
 از نبی ماسم و انصار که در او اعلی خلافت حضرت صدیق بنمود آمد سبب اختلاف نگردد و عزال خلافت  
 در عین معرکه با وجود عزتی و شوکتی که داشت در خلافت حضرت فاروق سبب اختلاف در عین  
 شد و موجب این فرقی نیست الا تائید الهی که بحسب حقیقت و قوت تالیف و جمع که از ان  
 ایشان فواره صفت جوش مینزد و بحسب صورت قوله طیب سبب میداند که ایام آن  
 که درین مثال جوری واقع شده تفصیالش آنکه اگر دوالی بانزاج اکثر از انهم موالی افند  
 و بانزاج قلیلی مخالف میتوان گفت که فضل کلی این دوار است و انرا انفع میتوان نامید و اگر  
 بانزاج اکثر افرو موافقت نکند و بانزاج قلیلی موافقت نکند و انرا فضل کلی تواند نامید و بانفع

در حدیث صحیح آمده در شان فاروق ترک الحق و مال من صدق  
 با وجود اینهمه بقوت تالیفی که خدا تعالی در نفوس ایشان ودیعت نهاد و بود انهم نفرت متلاشی شد  
 و محبتها مکان آن نفرتها در خواطر ایشان نشسته و کلمه همه متفق شد بر صدق و اسلام و جهاد و  
 اگر باد شه بر در پیرزن و بیاید تو اینخواجہ سبقت کن و قوله بمراحتی دعوتی نمود باید دانست که  
 اصل شریعت دفع حرج است و طلب غریبت از اقویا و طلب رخصت از ضعیفا چنانکه در زمان  
 آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و زمان شیخین واقع شد پس مراحتی که زیاده از سنت آنحضرت صلی اللہ  
 علیہ وسلم مناط فضیلت بلکه فضیلت نمیتواند شد و مراحتی که سنت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم است  
 سبب تشکیک کلمه و اختلاف قلوب نمیکرد و انقدر باید دانست که انبیا مبعوث نشده اند مگر  
 جهت اصلاح نفوس عامه که بمقتضای قوت شرم و یه و غضبیه کامیکنند اگر این مردمان مذکور  
 بیرونند و بیرون از انفات نفس شده احتیاج به بحث انبیاء نمی بود پس مدار است با این نفوس در  
 اصل نبوت داخل است و همچنین در تشبیه با نبیا علیهم السلام از جهت امور که نشان آن نبوت است  
 و با همین مردمان بیاید ساخت و چه توان کرد مردمان این اند و بلکه اگر کسی قائل باشد که  
 در زمان عزال و الی شام که از حضرت مرتضی واقع شد سبب اختلاف قوم گشت و صرف و  
 از نبی ماسم و انصار که در او اعلی خلافت حضرت صدیق بنمود آمد سبب اختلاف نگردد و عزال خلافت  
 در عین معرکه با وجود عزتی و شوکتی که داشت در خلافت حضرت فاروق سبب اختلاف در عین  
 شد و موجب این فرقی نیست الا تائید الهی که بحسب حقیقت و قوت تالیف و جمع که از ان  
 ایشان فواره صفت جوش مینزد و بحسب صورت قوله طیب سبب میداند که ایام آن  
 که درین مثال جوری واقع شده تفصیالش آنکه اگر دوالی بانزاج اکثر از انهم موالی افند  
 و بانزاج قلیلی مخالف میتوان گفت که فضل کلی این دوار است و انرا انفع میتوان نامید و اگر  
 بانزاج اکثر افرو موافقت نکند و بانزاج قلیلی موافقت نکند و انرا فضل کلی تواند نامید و بانفع

توان تعبیر کرد بلکه استعمال صحیح درین باب آنست که گویند فلان خاصیت درین دو اقوی است  
اما بجهت مانعی در بدن انسان استعمال نتوان کرد بچندین در صورت ضعف قوت تالیف و جمع  
نسبت اکثر افراد بنی آدم و نسبت حمل و عقد امور خلافت نتوان گفت که فضل کلی موجود است  
و بسبب مانعی استخلاف متحقق نشد قوله در طوائف عرب و عجم اولاد ملوک را که مفضل باشند این  
باید دانست که درین مثال نیز چوری واقع شده بیانش آنست که بردانندگان تاریخ پوشیده  
نیست که آل قسری رئیس قریش بودند در جاهلیت و چون آنحضرت صلی الله علیه و سلم از میان ایشان  
پیدا شد ریاست ایشان دو بالا گشت خصوصاً حضرت سر قسری که قرابت قریبه داشت با آنحضرت  
صلی الله علیه و سلم و با وی رای چنان مفهوم میشد که خلافت او با طینان نفوس و قبول طبایع  
و عدم تشویش اقرب باشد پس از این معنی که اقرب بود بر رسم و عادت و ادعی بود بتالیف زاس و عادت  
نکردند شخین الا از جهت امری مهمی که در برابر آن این وجود را تا شیری نیست پس سائل گمان  
میکند که قصه طوائف عرب و عجم شاید دعوی او است و بحقیقت این قصه شاید صدق است  
تفصیل شخین اگر منصفی در مگرد البته نفهمد که شخین را باعتبار نسب و قوت بطنی که ایشان از آن  
بودند حجابی متحقق نبود و نه در هیچ خصلتی که اهل رسم و عادت بان اعتنا میکنند بلکه اختیار شخین  
برای خلافت در نص آنحضرت صلی الله علیه و سلم اولاً و در اجتهاد صحابه ثانیاً و ظهور رجحان ایشان  
در امضای امور خلافت با حسن وجه ثانیاً مبتنی بر هیچ رسم و عادت که اذ بان اهل رسم و عادت که  
آن کنند نیست بلکه بر وفق حکمت الهیه است چنانکه در قصه طالوت آمده و قال لهم انهم ان الله قد  
اختارکم ۱۱۱ لکما قالوا الی کیون لا المملک علینا ونحن احق بالمملک منه و لم یأت سعة من  
الماء الا ان الله صطفاه علیکم و زادہ بسطة فی العلم و الجسم و الملوکی ملکه من لیسار و الله  
درسخ علیهم باجماع ازین تحقیق که نوشتیم معلوم شد که حاصل کلام این سائل بعد تنقیح و تهذیب  
طلب دلیل ملازم است در میان استخلاف کذا و کذا و افضلیت و آن خود امری است مبهر  
بوجه بسیار و اگر تسلیم این نمیکند بگوئیم و بشنودیم و ایراد مانعی از استخلاف در نظر او قاجار در



افضلیت نیست و انتشار این غلط عدم امکان است در تحقیق افضلیتی که ما در صد و آیم پس خود این  
سائل اعتراف میکند بعدم افضلیت از آنجه که نمیداند رسول اگر گوی که نصرت پیغمبر صلی الله علیه و سلم  
و اعلاء کلمه الله و جهاد عرب و عجم و جمع قرآن و فتح بلدان و نشر دین و اعانت مسلمانان را بنیاد فضل کلی  
دانسته شخین را افضل گفته و بر نمیمنی دارد میشود و وجه بسیار از اشکالاتی که آنکه اشاعره در کتب خود  
مثل شرح مواقف و شرح عقاید افضلیت باعتبار کثرت ثواب تقریر کرده اند پس وجه افضلیت  
غیر آن ثابت کردن خرق اتفاق ایشان باشد دوم آنکه اگر وجه فضل این امور باشد باید که متعاً  
و سایر ملوک که فتح بلدان بر دست ایشان واقع شد افضل باشند از حضرت در تفسی و آن مخالف اجماع  
است سوم آنکه مشابست درین امور عارضیه است با پیغمبران با وجود این مشابست ذاتیه هم باید  
تا افضلیت حاصل شود زیرا که در حدیث آمده است ان الله یؤید الدین بالرحل الفاجر پس اگر  
که از فاجران هم می آید چگونه سبب افضلیت باشد چهارم آنکه بسیار پیغمبران بودند که بجز یک  
با ایشان ایمان نیاوردند پس معلوم شد که نشر دین لازم نبوت نیست و در تشبه با نبی فتح بلدان  
و جمع قرآن نمیتواند بود و اگر تشبه با پیغمبر صلی الله علیه و سلم بخصوصه اراده کرده است بگویم که تشبه  
آن انبیا که جمیع کثیر با ایشان نگر و یدند حضرت پیغمبر اتم بود از تشبه غیر انبیا پس تشبه به پیغمبر  
چیزی دیگری باید غیر فتح بلدان و نشر دین عجم آنکه اگر فتح بلدان و نشر دین بهر افضلیت باشد  
باید که فاروق افضل باشد از صدیق و آن باطل است باجماع ششم آنکه اگر نشر دین و فتح  
بلدان و جهاد و اعدا در زمان آنحضرت صلی الله علیه و سلم اراده کرده است حضرت سائر انبیاء کثرت بود و جهاد  
چنانکه در بدر واحد و احزاب و خیبر واقع شد و اگر بعد آنحضرت صلی الله علیه و سلم اراده کرده است آن نیز  
در زمان وفات آنحضرت صلی الله علیه و سلم مستحق نبود و اما در اینجا افضلیتی می باید که انبیا  
بر صدیق معلل بآن تواند شد جواب گوئیم سبب این شباهت عدم احاطه است با سبب تمام انبیا  
اعلاء کلمه الله و جهاد عرب و عجم و فتح بلدان و جمع قرآن را سبب افضل کلی نمادیم بلکه این یک شعبه است  
منصور در شعبه های بسیار که آنهمه سبب اصل این میشوند یکی تشبه بذات پیغمبر و خبر علمی و عقلی که فهم  
مستور

بودن و موافقت رای با وحی حسن سیاست مدنی و دافعت الفت و اجتماع بر کلمه حق از شعبه کمالی  
 اوست و دوم اعانت پیغمبر در تحمل اعباء دعوت بندگان سوال و هیچ و مشاوره و جهاد سوم  
 نیابت پیغمبر با تمام اموری که خدا تعالی پیغمبر را صلی الله علیه و سلم برای آن مبعوث فرمود  
 بود و در عده داده و حکمت الهی اقتضای نقل آنحضرت کرد صلی الله علیه و سلم بلا را علی پیش از وجود  
 قول اشاعره در کتب خود و فضیلت را باعتبار کثرت ثواب اثبات کرده اند باید دانست اشاعره  
 در صنف اندوه منافی اهل حدیث و صنفی اهل کلام مثل امام رازی و قاضی بیضاوی و قاضی عیاض  
 آنچه ما درین رساله مذکور کرده ایم اصل آن مانده است از مجموع کلام محدثین و متکلمین هر چند در  
 و مناظره و مباحثه اختراع کرده باشیم استدلال بقول الله تعالی و عدد الذین امنوا منکم و  
 عملوا الصالحات لیستخلفنهم الایة امام رازی در ربیعین آورده است و منامات و نص و اشارت  
 در کتب اصول ذکر کرده اند و انواع فضائل شخنین در کتب حدیث مبسوط است و تکلیفین نیز بعضی  
 آنها استدلال کرده مثل افتد و ابوالدین من بعدی و امام رازی باجماع استدلال کرده و محدثین  
 نیز حکایت آن مبسوطاً نقل کرده اند و اصل اعانت را امام رازی تقریر کرده است فی جواب  
 قولهم ان علیاً کان اکثر جهاداً حیث قال الجهاد علی اقسام منها جهاد مع النفس و منها جهاد  
 مع العدو و بالحقه الجواب عنها و منها جهاد مع العدو بالسیف و السنان اما الجهاد مع النفس فلهذا  
 ان علیاً کان اقوی فیة من ابی بکر و اما الجهاد مع العدو بالحقه و الدعوة الی الله فکان امر ابی  
 بکر و الرسل علیه من وجه الاول انه لما سلم ابو بکر اشتغل فی ملک الایام بالدعوة الی الله  
 تعالی فدرعاً الی الله عثمان و طلحة و الزبیر و سعد بن ابی وقاص و عثمان بن مظعون و هؤلاء  
 اکابر المسلمین و جاهد بهم الی رسول الله صلی الله علیه و سلم حتی اسلموا علی یدیه و حصل بسبب فی  
 المسلمین قوة عظيمة فحصل بسبب سلام الی بکر هذه القوة العظيمة اما علی فمیں اسلم لم یصل  
 سبباً لا سلام غیره و من المعامون ان هذه الطاعة و الا لایوانی شئ من الطاعات الثانی ان  
 لما سلم کان ابداً فی منازعة الکفار و فی المناظرة معهم و بقی رسول الله صلی الله علیه و سلم

سنة في مكة ثم انتقل الى المدينة ولقي هناك سنة اخرى ثم نزلت آية القتال والوباء في تلك السنة الطويلة في مكة والمدينة في الدين غير دين الذين خالفوه واتباعه رسول الله صلى الله عليه وسلم واما على فانه في ذلك الوقت كان صغير السن باكان يخاطب القوم ثم ان بعد نزول آية القتال اشتغل على قتال الكفار فثبت ان ابتداء الجهاد كان لابن بكر وآخيه علي واصل تشبه بذات بيغامبر وجزا علمي وعلمي محمد بن زكريا واندور فضائل شيخين بنه كروا حديثا او كان بعدى نبى كان عمر وقد كان فيما قبلكم من الامم محدثون فان يكن من اتى احد منكم الى غير ذلك واصل نيابت انتم كروا في در اخلاق شيخين وسيرت ايشان وفتح بلدان وجمع قرآن وغيره ان در كتب سير مذکور است قول ايشان که فضيلت ورتوب است اجمال انيمه خصالى است که بيان آن کردیم زیرا که زياد ورتوب يا بسبب کمال نفس است چنانکه ابن عباس ذکر کرده است في شرح السنة يا باعتبار شمول رحمت الهى بودن چنانکه اهل سوابق از مهاجرين و انصار بودند يا بسبب آنکه اسلام متاخران مستفيع است بر اسلام متقدمان و در حديث آمده است الدال على الخير كفا علمه پس شيخين جامع بود ودين سه فضيلت و آنچه ذکر کردیم تفصيل و تنقيح وجوه اکثریت ثواب است قوله اگر وجه فضل اين امور باشند ملوک ديگر افضل باشند از حضرت مرتضى بايد دانست که بون بائن است در مجاهدان که در زمان شيخين واقع شد و مجاهدان که بعد از مرتضى واقع شد بيان آن آنست که آنحضرت صلى الله عليه وسلم بشهر شدند بفتح بلاد كسرى و قيس و كسرى و غيرهم و آن کي از امير بود که بيشتر از حضرت صلى الله عليه وسلم بجهت آن واقع شد ليکن عروج آنحضرت صلى الله عليه وسلم ببلاد ايلي بيش از تمام آن مقدار گشت و اهم مهمات بيش آنحضرت صلى الله عليه وسلم آن بود که آن دو عالم هرگز پس شيخين را بجهت آن خايه ساخته و شيخين را نيم معنى را دانستند و راوده آيه چنانکه در آن تفسير آنحضرت صلى الله عليه وسلم تاثير نموده قوى علميه عليه را بزرگوار و عالم اثر پذير آن را ده گشت همچنان بواسطه آنحضرت صلى الله عليه وسلم نفس شيخين را در هر دو عالم تاثير عجيبي احياء فرمود و بار فروع و فتوح از حرکت آورد و عالم ساعت بساعت تاثير پذير آن

گشت بوجی که هر ذکی و غبی بشناسد که تا یذ غیبی است خارج از امور عادیہ ازین جهت این سلسلہ  
جمیلہ مناقب شیخین گشتند نفوس نفیہ ایشان آن بودند کہ ان السدیہ تطلق علی لسان عمر باسلام عمر  
نجا الاسلام شیطان فجا غیره وقال علی ما کن بعد ان السکینۃ یطلق علی لسان عمر و عنایت الی  
در تربیت ملت مصطفویہ این بودند امری کہ در سیم تاریخ واقع نشدہ بود درین عصر بطور سیم  
کہ در عرصہ بست سال اقالیم شام و تحت تصرف اسلام آمدند اما ملوک دیگر پس حال ایشان  
مثل حال سنگ و چوب است کہ از دست ایشان کاری سرانجام میدہند و نفوس ایشان  
از فضیلت عاریست و بسیار است کہ بہ نیت نفسانیت جنگ کنند ہر چند منقضی بخیر ہم باشد  
و اگر منصفی در فتوح خلفای ثلثہ و فتوح غیر ایشان تامل کند فرق عظیم دراک نماید بوجہ بسیاکی  
آنکہ اقالیمی کہ در زمان خلفا مفتوح شد ہر منفرد گشتند برای اسلام و شاعر اسام ماکمل وجہ  
دران ظہور نمود بخلاف اقالیمی کہ من بعد مفتوح شد مثل ترکستان و ہند و فرنگ و حبشہ کہ برای  
اسلام منفرد نگشتند و شاعر اسلام در اینجا کمابہی ظہور نہ نمود و دوم آنکہ فتوحات خلفا با وجود  
کثرت ان در زمان قلیل واقع شد و فتوحات جمعی کہ من بعد بودند با وجود قلت آن دراز منہ  
متطاو لہ صورت گرفت سوم آنکہ فتوح خلفا بوجہی واقع شد کہ بقانون شرع راست آید و مثل  
تقسیم غنائم و وضع خراج و اخذ جزیہ بخلاف فتوح ملوکی کہ من بعد پیدا شدند چہارم آنکہ در زمان  
انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وجہ ارض مجتمع بود در تصرف دو بادشاہ کسرے و قیصر و ملوک نواحی است  
رایج میدادند پس کسر این دو بادشاہ بحقیقت فتح جمیع ارض است اگر چہ صورت فتح دفعہ بعد  
دفعہ متحقق شدہ باشد کسی کہ بر تاریخ اکاسرہ و قیصرہ مطلع باشد و فتوح اسلام را دانستہ  
باشد و ریاضہ میتواند کرد پس این وجہ و مانند آن دلالت میکند بر آنکہ تا یذ غیبی کہ در زمان  
خلفا ملوک ظاہر نشد و نہ عشر عشیر آن معہذا بر باد شاہی مسلمانی کہ سبب رواج  
اسلام گشتہ است بہ نیت صحیحہ خیرات بسیار در جریدہ اعمال او ثابت است بنص شریعت و آن  
تعمیلاتی عظیمہ است ہر چند نسبت فضائل شیخین ظہوری نداشته باشد قولہ داین مشابہت

عارضیه است باید دانست که ظل آنحضرت صلی الله علیه وسلم بودن در کمالات نبوت او اتم مناسبات است  
 ۵۰ القوم اخوان صدق بنیم نسب ۵۱ من الموده لم یعدل به سبب ۵۲ چنانکه انبیاء و العلامات اتم البوم  
 واحد و اهما تهم شتی بچنین جمعی که نبی است و خلافت کارهای انبیاء را سرانجام میدهند نبی و العلامات اند  
 هر چند یکی حبشی باشد و یکی رومی محضر عمر و جان زردم بود گویند از حبش میباش ۵۳ مع هذا قریب  
 نسبت و صحبت دائمی و اعانت در تحمل اعباء دعوت موجود و معلوم است قوله کاری که از فاجران  
 می آید چگونه سبب فضیلت باشد باید دانست که درین کلمه طریقه جوری واقع شده است اگر میراد  
 سائل آنست که شیخین منافق بودند و اعمال به نیت صادقان صاوری ایشان صاوری غیث تا موجب جبر باشد  
 باید که بروز کار خود بگیرد و فکر ایمان خود کند چنانچه احادیث متواتره را که در فضائل شیخین و بشارات  
 ایشان وارد شده و گواهی بکمال ایشان در دین و علم داده چه جواب خواهد گفت و اگر مرادش آنست  
 که هر چند شیخین از اهل فضل و کمال بودند اما نصرت دین و جهاد اعداء الله ثوابی در آخرت ندارد و موجب  
 فضیلت نمیشود آیه لایستوی منکم من الفقی من قبل الفتح و قاتل اولئکما عظم رتبه من الدین  
 الفقوا من بعد و قاتلوا و کاد عدل الله الحسنی را چه فهمیده است و آنرا بر کدام محل فرمود آورده است و  
 از احادیث متواتره که در شان جهاد وارد شده چه جواب خواهد داد قوله و فتح بلدان لایزم نبوت است  
 باید دانست که موافقت در فضائل با پیغمبر صلی الله علیه وسلم چند وجه میتواند شد یکی آنست  
 در صفت نبوت و این معنی فقط در انبیاء خواهد بود چنانکه حدیث الانبیاء نبی و العلامات است و الامات  
 میکند همان است نهایت و فضیلت که در جنب و فضائل دیگر و اعتدالی نیست و بعد از آنست  
 صلی الله علیه وسلم کسی با این معنی موافقت با آنحضرت نمیتواند کرد و سبب انقطاع نبوت دیگران است  
 و خبر علمی و عملی نفس ناطقه فی الجمله و این معنی در غیر انبیاء متصور است چنانکه در مشهور  
 من النبوة الا المبشرات دلالت میکند و آن در شیخین متحقق است چنانکه اگر ایم و هم و اتم  
 در اعمال متقرب به آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن مامور بودند و در اینجا اختلاف انصار و ائم واقع  
 است بعضی انبیاء جهاد مامور نشده اند پس جهاد در حق ایشان و در شریعت ایشان از اعمال

۵۱  
 چنانکه انبیاء و العلامات اتم البوم  
 واحد و اهما تهم شتی بچنین جمعی که نبی است و خلافت کارهای انبیاء را سرانجام میدهند نبی و العلامات اند  
 هر چند یکی حبشی باشد و یکی رومی محضر عمر و جان زردم بود گویند از حبش میباش  
 نسبت و صحبت دائمی و اعانت در تحمل اعباء دعوت موجود و معلوم است قوله کاری که از فاجران  
 می آید چگونه سبب فضیلت باشد باید دانست که درین کلمه طریقه جوری واقع شده است اگر میراد  
 سائل آنست که شیخین منافق بودند و اعمال به نیت صادقان صاوری ایشان صاوری غیث تا موجب جبر باشد  
 باید که بروز کار خود بگیرد و فکر ایمان خود کند چنانچه احادیث متواتره را که در فضائل شیخین و بشارات  
 ایشان وارد شده و گواهی بکمال ایشان در دین و علم داده چه جواب خواهد گفت و اگر مرادش آنست  
 که هر چند شیخین از اهل فضل و کمال بودند اما نصرت دین و جهاد اعداء الله ثوابی در آخرت ندارد و موجب  
 فضیلت نمیشود آیه لایستوی منکم من الفقی من قبل الفتح و قاتل اولئکما عظم رتبه من الدین  
 الفقوا من بعد و قاتلوا و کاد عدل الله الحسنی را چه فهمیده است و آنرا بر کدام محل فرمود آورده است و  
 از احادیث متواتره که در شان جهاد وارد شده چه جواب خواهد داد قوله و فتح بلدان لایزم نبوت است  
 باید دانست که موافقت در فضائل با پیغمبر صلی الله علیه وسلم چند وجه میتواند شد یکی آنست  
 در صفت نبوت و این معنی فقط در انبیاء خواهد بود چنانکه حدیث الانبیاء نبی و العلامات است و الامات  
 میکند همان است نهایت و فضیلت که در جنب و فضائل دیگر و اعتدالی نیست و بعد از آنست  
 صلی الله علیه وسلم کسی با این معنی موافقت با آنحضرت نمیتواند کرد و سبب انقطاع نبوت دیگران است  
 و خبر علمی و عملی نفس ناطقه فی الجمله و این معنی در غیر انبیاء متصور است چنانکه در مشهور  
 من النبوة الا المبشرات دلالت میکند و آن در شیخین متحقق است چنانکه اگر ایم و هم و اتم  
 در اعمال متقرب به آنحضرت صلی الله علیه وسلم بآن مامور بودند و در اینجا اختلاف انصار و ائم واقع  
 است بعضی انبیاء جهاد مامور نشده اند پس جهاد در حق ایشان و در شریعت ایشان از اعمال



قربت نبوت با فضیلت چه رسد و در شریعت با اعظم قربات است و مدار فضیلت گشته چنانکه  
 آیه لا یتوی منکم من انفق من قبل الفتح وقاتل اولئک اکبر درجۃ من الذین انفقوا من بعد  
 قاتلوا بران ولات میکنند پس در قول او لازم نبوت نیست پس مدار فضیلت نباشد اگر در  
 لازم اصل صفت نبوت داشته است تفریع مدار فضیلت نبودن بران باطل است یا همین آیه کریمه  
 و اگر مراد مقتضای نبوت حضرت پیغامبر را و آنچه از جهت پیغامبری آنرا بجا آوردند از جهت  
 بشریت و نه از جهت قریشیت و مانند آن داشته است قضیه قائمه بآنکه فتح بلدان لازم نبوت  
 نیست باطل است بلکه مقتضای نبوت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و از همین جهت بجا  
 آورده اند قول باید که فاروق افضل باشد از صدیق باید دانست چنانکه آنحضرت صلی اللہ  
 علیہ وسلم نمود و خود را مورد جاد و نشر دین و شخین آنرا با تمام رسانیدند آنهمه اجمال بود و انیمہ تفصیل  
 همچنین صدیق تسبیب نمود درین امور پس خلیفه ساخت فاروق را و ابتدا فتح شام و عراق  
 نمود و اتمام این امور بر دست فاروق واقع شد حال فاروق نسبت صدیق مثل حال  
 صدیق است با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم قولہ نشر دین انج باید دانست که نشر دین از شخین  
 در دو وقت واقع شد در وقت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم از ابتدا نبوت تا آخر وفات آنحضرت صلی اللہ  
 علیہ وسلم چنانکه بسو طاقیر بیان کردیم و انیمہ معلوم بود نزدیک صحابه و احادیث و آیات بسیار بران  
 دلالت میکند و مبارزۃ اقران نوعی است از نشر دین و اصل آن در شخین موجود است و حضرت  
 رضی زائد است در این صفت و نوع دیگر اتفاق است و شخین متفر و اندبان صفت و نوع سوم  
 رای بود و انیمہ و انیمہ در شخین فقط موجود است محضر عمر الای قبل شجاعت الشجعان  
 دیگر در کمال است نبوت و آن امر نیست مخصوص شخین در زمان حضرت رضی فتح شهری  
 واقع نشد و امری ظاهر که بآن تصریح میکنیم و کتب مشرکین متحقق شود صورت گرفت و آنکه میگفت  
 فضیلت باید که بوجهی واقع شود که بنای اتفاق صحابه باشد منع نمیتواند شد زیرا که حق تعالی  
 اجمالاً و تفصیلاً پیغامبر خود را بران مطلع ساخته بود و از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صحابه از تلقی کردند

و دانستند که کارها عجیب مقدر شده است که بروست شیخین واقع خواهد شد و از همین جهت افضل است  
 بود چنانکه عبدالمعین عمر گفته است که اصحاب رسول الله صلی الله علیه و سلم بخیر اصحابه فتقول ابو بکر ثم  
 عمر ثم عثمان و این بحث اصلاً محل تعجب نیست چون حدیث وزن و تعلق بعضی ایشان به بعضی غیرین  
 در مجلس آنحضرت صلی الله علیه و سلم مذکور شد و آنحضرت صلی الله علیه و سلم آنرا تصدیق کردند و خود پندین  
 رویا در باب شیخین دیدند و اصحاب را خبر دادند بعد استماع این احادیث و اصحاب چه چاره یافت کنند و آنکه اسود  
 عظیمه از ایشان واقع شدنی است و ایشان را در استثنای عظیمه بودنی است پس بایر بدانند که در  
 حق خود صدیق را برای خلافت اختیار کردند و خلافت از دست ایشان نرفت و اگر کسی را که از  
 کردن صدیق بجهت امامت صلوة بر سایر حاضرین استدلال کردند بر تفصیلت او و تحمل که نسبت  
 مرتضی در آن مجمع نباشد تا تفصیلت نسبت او متحقق شود و تحمل که اختیار او در امامت نباشد  
 یا سبب تالیف امر جماعت و مانند آن باشد نه از جهت تفصیل کلی که بحث ما در آن است و امکان  
 دارد که در حدیث سید اکمل اهل الجنة عام مخصوص باشد بر تفضیل و در حدیث انک یا ابابکر اول من یخلف  
 من امتی مراد غیر اهل بیت باشند یا غیر حضرت مرتضی بنجد و در قول مرتضی خیر بنده الامت ابو بکر ثم  
 عمر مراد غیر مرتضی باشند زیرا که مرتضی بمنزله ذات آنحضرت ابو صلی الله علیه و سلم و هر چه از لفظ امامت  
 بحسب حقیقت شامل حضرت مرتضی است اما چون بمرید فضیلت مخصوص است نمیتوان تخصیص  
 کرد چنانکه در بسیاری از مواضع استعمال فراتر از عموماً و داخل نمیکند جواب اگر چه امامت  
 امامت استدلال نکرده ایم بر فضیلت بلا واسطه بلکه ازین قصه فقهای صحابه مثل حضرت فاطمه  
 و حضرت مرتضی و ابو عبیده و ابن مسعود و جمعی غیر از انصار استدلال کردند و خلافت را کلاماً  
 کردند و وقت خلافت نبوت و عدم مانع از خلافت افضل ولایت نمیکند بر فضیلت و این  
 بیان کردیم و حدیث حسن بصری از قیس بن عباد ولایت میکند بر آنکه حضرت مرتضی را بر سایر  
 معمر که روی الحسن البصری عن قیس بن عباد قال قال لی علی بن ابی طالب بن رسول الله صلی  
 علیه و سلم مرض ایالی و ایامیادی باصلوة فیقول مراد ابابکر علیه السلام فلما قیس قال

صلی اللہ علیہ وسلم نظرت فاذا الصلوة علم الاسلام وقوام الدین فرضنا لہ دنیا من رضی رسول اللہ  
صلی اللہ علیہ وسلم لہ دنیا فبالیٰ ابابکر اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب وبجرواحتمال تخصیص عموماً  
نیاید کرد و لفظ ہونی و نام نہ در پیج حکمی تخصیص عموماً سنت نکرد مثل ہنی تروج زاید از اربع  
و مانند آن پس درین امر چو کند و نیز در اکثر طرق این حدیث الا البیدین و المرسلین واقع شدہ و انیمعی  
کا تخصیص است بر آنکہ ہر کہ غیر ہنی است درین عموم داخل است چہ حضرت مرتضیٰ و چہ غیر او و بسیار  
از طرق خیرندہ الامتہ بران دلالت میکنند کہ ترجیح بر نفس خود قصد کردہ عن احکم بن حجل قال قال  
علی لا یفضل منی احد علی ابی بکر و عمر الا جلدتہ حد المفسر فی اخرجہ ابو عمر فی الاستیعاب و در حدیث سابق  
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و ثنی ابو بکر و ثلث عمر ثم احد ثلثا احدنا صحیح است در دخول حضرت مرتضیٰ

## فصل دوم

شہادت قومی کہ در حدیث ناظرند بطریق و راقیت از دو قسم بیرون نیست یا نیست کہ تشبہ  
میکند با حدیثی و اشاری و اقوالی کہ موہم ط منسرت شیخین است از افضلیت یا نیست کہ تسک  
میناید با حدیثی و اشاری و اقوالی کہ موہم تفصیل حضرت مرتضیٰ است بر شیخین جواب قسم اول اجمالاً  
آنست کہ باستقامت معلوم شدہ کہ در عالم ہمچس نبودہ است الا زبان بدگویان در قدح ادجاری  
شدہ تا آن حد کہ معتزلہ در فصل انکار عصمت انبیاء پیغمبری را از ابتداء حضرت آدم تا حضرت  
پیغمبر مصلی اللہ علیہ وسلم نگذاشتہ اند کہ بوجہ بسیار بمواصی نسبت نکردہ اند و دران باب بایات  
و احادیث تسک نمودہ و همچنین منکرین عصمت ملائکہ انواع قدح در عصمت ایشان نمودہ اند  
و همچنین در ان مقام آن عظیم شہادت بسیار آورده اند چنانکہ بر شناسندگان علم کلام مخفی نیست و آن  
زیادہ نمیکند الا رفع منسرت پیش اہل تحقیق و اذا استک تقیصتی من ناقص و فی  
الشہادۃ لی بانی کامل پس یکی از وجوہ افضلیت شیخین میتوان دانست کہ این بدگویان با وجوہ  
کمال عناد و تنابہی و احقاد تا این مدتا بنجر ہمین چند شبہ کہ در بادی رای از ہم سیر میزند نیافتہ

باشند و تئیر باید دانست که شرط امامت اختصاص بر جمیع مسائل نیست بلکه وجود ملکه استنباط بعد از هر کتاب و جملہ صالحہ از سنت پس اگر در بعضی مواضع اختلافی واقع شود تا تفحص اولی کنند منافی اجتهاد نخواهد بود بلکه گفتیم کہ طریق مشاورہ و اجماع اعلیٰ علمی است کہ در امت متصور گیرود و حمل کنندہ ناس بر اجماع شخین بوده اند و سوال و جواب در میان آوردن تا صورت اجماع منعقد گردد و نتیجتاً است کہ شخین بآن تفرود نموده اند و تفصیلاً اشارہ کردیم است بآل ان شہادت پس از آنجا کہ است کہ خدا تعالی میفرماید لایزال عہدی الظالمین و از نیجا فہمیدہ میشو و کہ ظالمان قابل امامت نیستند و خلفا رثلثہ در اہل کافر بودند و کافر ظالم است پس قابل امامت نبودند و درین شبہ ہر یک سائر شہادت طرفہ غلط پارہ یافتہ است زیرا کہ باتفاق اہل عربیت اطلاق مشتق در وقت انصاف و بعد از حقیقت است و پیش از انصاف بان مانند اطلاق خمر بر عصیر و بعد فقدان انصاف بان مانند اطلاق خمر بر خل مجاز است پس در وقت امامت ایشان ظالم نبودند حقیقتہً و اگر ازین تحقیق اعراض نظر کنیم خصوص بسیار تخصیص عام میتوان شد یا نند لا من تاب و اسن و عمل علیہ الخافا و لکم بدل المد علیہا تم حسات و کمان المد غفور ارجیہ و اجماع بر نی معنی در جمیع احکامی کہ متفاوت بین الکفر و الاسلام باشد ثابت شدہ و امامت نیز از ہان جنس است و از آنجا کہ است کہ حضرت صدیق میراث حضرت فاطمہ رضی اللہ عنہا از فدک نداد و تحقیق درین مسئلہ آنست کہ حضرت صدیق استدلال نمود بحدیث عن معاشر الانبیاء لا یرث و لا نورث و ان خبر متواتر است صدیق و فاروق و ذی النورین و سعد و عبد الرحمن بن عوف و عائشہ و ابو ہریرہ و غیر ایشان رضی عنہم روایت کردہ اند و حضرت مرتضیٰ و عباس نیز زیرا کہ فاروق گفت انشد کما اللہ تعالیٰ الی تعلمان ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال ذلک قال لا نعم قد قال ذلک و در جامعہ دیگر و رسانید ایشان مذکور است و در وقت این قصہ صحابہ کرام بودند و علمائے و شاکر در ان باب واقع نشد پس تخصیص عام کتابیان لازم شد مثل تخصیص غسل یلبین بحدیث مسح و تخصیص آیہ جلد بر جم محسن و اگر انہ بنہن غیر صدیق از روایت نمیکند نیز لازم میشد یا ہندب

ثانی پس ظاهر است و اما بذهابی حینفہ پس از آنجست کہ بخطا خبر واحد از رتبہ تخصیص نیست  
 الا سبب تال اسنادوی و چون صدیق بیواسطہ آنرا شنیدہ باشد چہ جای الخطا است و کلام و رث  
 کہ در قصہ حضرت داود و سلیمان و حضرت یحیی و زکریا آمدہ سابق و سیاق آن دلالت میکند بر آنکہ مراد  
 از این میراث علم و خلافت است قال اللہ تعالی و ورث سلیمان داود و قال یا ایہا الناس علمنا  
 منطق الطیر و اوتینا من کل شیء ان ہذا ہوا الفضل المبین و قال یرثنی یرث من آل یعقوب  
 و ظاہر است کہ حضرت سلیمان و در میان نوزدہ پسر حضرت یحیی و در میان الوف الوف از بنی اسرائیل  
 شخص نمیتواند شد الا میراث نبوت و علم و فاروق در باب بنی نضیر و مانند آن تمسک نمود بآیت  
 و معقول اما آیت تالیس خدا تعالی میفرماید قلعد و الرسول الایہ بعد از ان فرمود للفقراء المهاجرین  
 پس ازینجا دانستہ شد کہ اختصاص رسول بمنزلہ اختصاص خدا است از جهت تصرف ویدہ از  
 جہت ملک رقبہ و للفقراء قرینہ است بران و اما معقول پس بیان نمود کہ تصرف آنحضرت صلی  
 علیہ وسلم تصرف مالکانہ نبود بلکہ مثل تصرف متولی در بیت المال عن مالک بن اوس بن الحنفی  
 قال ذکر عمر بن الخطاب یو یا الفی فقال یا انا الحق ہذا الفی منکم و یا احدنا الحق ہمن احد الانا علی  
 نماز الناس کتابا لہ عز و جل و قسم رسولہ فالرجل و قدمہ والرجل و لہ و عیالہ و الزجل  
 و حاجتہ اخرجہ ابو داود و عنہ قال قرع عمر بن الخطاب ما الصدقات للفقراء و المساکین و العالمین  
 حتی بلغ یلیم حکیم فقال ہذا لہولاء ثم قرأ و اعلموا انما غنمتم من شیء فان لہ خمسہ و للرسول حتی  
 یبلغ و ابن السبیل ثم قال ہذا لہولاء ثم قرأ یا افاکار اللہ علی رسولہ من اهل القری حتی یبلغ للفقراء  
 ثم قرأ الذین ہا و امن بعد ہم ثم قال ہذا استوعبت المسلمین عانتہ فلدن عشت فلیاتین  
 الراعی و ابو داود و عنہ قال فیما جلیئہ رواہ فی شرح السنۃ و عنہ قال کان فیما اخرج  
 بہ عمر بن الخطاب کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تلمذ صفایا بنو النضیر و خیر وفدک فاما بنو  
 النضیر فكانت حبس النواہیہ و اما وفدک فكانت حبس الانبار السبیل و اما خیر فجزا یا رسول اللہ صلی  
 علیہ وسلم ثلثہ اجزا جزئین بین المسلمین و جزئ نفقۃ لایہ فیما تفصل عن نفقۃ الیہ جعلہ بین فقراء

و اما بنو النضیر  
 و اما وفدک  
 و اما خیر  
 و اما انبار  
 و اما السبیل  
 و اما النواہیہ  
 و اما حبس  
 و اما ثلثہ  
 و اما اجزا

المہاجرین رواہ ابو داؤد و عنہ قال عمری عثمان و عبد الرحمن بن عوف و الزبیر و سعد انشدکم  
 بالمدنی بامرہ تقوم السماء و الارض بل تعلمون ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال لا نورث  
 ما ترکنا صدقیرید رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نفسہ فقال الربیعہ قد قال ذاک فاقبل عمر علی  
 علی و عباس فقال انشدکم بالمدنی تعلمان ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قد قال ذاک قال  
 نعم قد قال ذاک قال عمر فانی احدکم عن ہذا الامر ان اللہ قد خص رسولہ فی ہذا النبی الشیخ اعطیہ  
 احد غیرہ ثم قرأ افاد اللہ علی رسولہ منہم الی قولہ قدیر فکانت ہذہ خالصۃ لرسول اللہ صلی اللہ علیہ  
 وسلم و اللہ ما اختار ما دونکم و لا استأثر بہا علیکم قد اعطاکم وہ و شہا فیکم حتی یقی منہا ہذا المال فکان  
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یفقی علی الہیۃ فقیتہ من ہذا المال ثم یأخذ ما بقی فیجمعہ فجعل مال اللہ  
 فعمل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہذا کما حیوۃ انشدکم بالمدنی تعلمون ذاک قالوا نعم ثم قال علی  
 و عباس انشدکم اللہ تعالیٰ بل تعلمان ذاک قال نعم قال عمر ثم توفی اللہ نبیہ صلی اللہ علیہ وسلم  
 فقال ابو بکرنا ولی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقبضہما ابو بکر فعمل فیہما بما عمل رسول اللہ صلی اللہ  
 علیہ وسلم و اللہ یعلم انہ فیہما صادق بار انشدنا لہ الحق اخرجہ البخاری و فاروق وین مسئلہ بوجہی تقریر  
 کرد کہ حضرت مرتضیٰ را با وجود آن ہمہ علم و قوت تقریر و مجال بحث مانند مجتہدین عباس بائمہ و ماو  
 سین بیان ہیچ نتوانست گفت پس این قصہ کی از شواہد فضل شیخین است و ترجیح این نکتہ باید  
 دانست کہ انجہ پیش صدیق رفیع کرد قصہ سیرت بود عام و ربی نصیر و متاع خانہ پس تمسک بہ  
 حق معاشرا لانبیاء لا نرث و لا نورث متبعین بود و قضیہ کہ در پیش فاروق مرفوع کرد و قضیہ  
 نصیر بود پس نتیجہ استدلال بمنع میراث و عدم ملک قبہ سہروردت بہین نکتہ تفاوت شد  
 شیخین و طریق استدلال فقہ باری اشکالی کہ اینجا وارد میشود آنست کہ حضرت فاروق  
 مرفوع دلیل شرع و نیافتن معارضی چاہے تا فدی شود حضرت مرتضیٰ و عباس بعد از دلیل  
 و عدم قدرت برابرہ و واقعی چرا شکایت کنند می باید کہ اہل سنت و شیوہ انفسیہ بہ فکر حل این  
 اشکال بکنند و انجہ بخاطر این نیزہ میگذرانست کہ اقباض زہر زہنی اللہ عنہا سری بجائی بود

و این باقی سخن است  
 و قضیہ زہر و دوا  
 و شیوہ انفسیہ





الصالح فوجدوا الحل عند صلح نیرعم ان الاقطع جاره به فاعترف الاقطع او شهد عليه فامر به ابو بکر  
 فقطعت يده اليسرى وقال ابو بکر والمد لدعاه على نفسه اشد عندى عليه من سرقة قال الامام  
 اتفق اهل العلم ان السارق اذا سرق اول برة يقطع به اليمنى ثم اذا سرق ثانيا يقطع به جله اليسرى  
 ثم اختلفوا فيما سرق ثانيا بعد قطع يده وجله فذهبوا كثرهم الى انه يقطع يده اليسرى ثم اذا سرق  
 رابعا يقطع رجله اليمنى ثم اذا سرق بعده يعزرو بحبس وهو المروى عن ابى بکر وهو قول قتادة واليه  
 ذهب مالك والشافعى واسحق بن راهويه وروى عن ابى سلمة عن ابى هريرة ان رسول الله صلى  
 عليه وسلم قال فى السارق ان سرق فاقطعوا يده ثم ان سرق فاقطعوا رجله ثم ان سرق فاقطعوا  
 يده ثم ان سرق فاقطعوا رجله وذهب قوم الى انه اذا سرق بعد ما قطعت احدى يديه واحد  
 رجليه لم يقطع وحبس يروى عن على وبنو قال الشعبي والنخعى وحماد بن ابى سليمان واليه ذهب  
 الاوزاعى واحمد واصحاب الراى رواه فى شرح السنة بلکہ اگر بقواعد ترجیح متوجه شویم قول صدیق ارجح  
 وواقع است بکتاب زیر که حق تعالی میفرماید السارق والسارقة فاقطعوا ايديهما وبعد از آنکه متقطع  
 الیمنی باشد اسم سارق بر روی منطبق است پس حکم قطع يد بروی جاری باشد و یسری متعین  
 است در حق وی و این را در قطع رجل یسری بجهت اجماع ترک کردیم و در غیر این صورت و اگر  
 باشد عمل بر آیت و آنرا جوابی نیست از کتاب و سنت و استحسان عقلی که انی لا استجی من الابرار  
 لا یكون له یدیا کل منها و یستثنی منها در مقابلہ ظاہر آیت نمیتواند شد پس ظاہر که اجتهاد و حدیث اقوی  
 و ارجح است و عمل جمهور بر همان است و من متعجب از متکلمان که چرا اطالت کرده اند و بار بار از آن  
 و ایراد منوع با وجود ظهور حق در روایت قصه و معرفت مذاهب فقهائ و از جمله آنست که در بیان دور  
 معرفت میراث جده توقف کرده اند تا آنکه مغیره بن شعبه و محمد بن مسلمه خبر داد بآیه و الله انکم  
 مسئله که واقع میشد تقصص احادیث میکردند و اگر نمی یافتند مشاورت میکردند و اگر یافتند  
 میشد و این اصل است از اصول دین و یکی از مناقب ائمه شیعیان است که ایشان باین شیوه خبر  
 چه بلا جو است که این منقبت را در باب مطاعن ذکر کنند عجبا هو لا این و ذهب عن قولهم لا یزالون

قصص مالک

که صدیق از استیفاء قصاص مالک بن نویره توقف کرد باید دانست که اهل تاریخ درین قصه مختلف اند  
 جمعی نقل کرده اند که مالک بن نویره مرتد شده بود و جمعی نقل کرده اند که مرتد نبود اما خالد بعضی کلمات  
 از وی شنیده بود و حکم بکفر او کرد باجماع در رد این قصاص از خالد اتفاق دارند از جهت ارتداد از جهت  
 شبهه ارتداد فی الاستیعاب و امره ای خالد ابوبکر الصدیق علی الجیوش فتح المد علیہ الیامته و غیره  
 و قتل علی بدیه اکثر اهل الروة منهم سلیمه و مالک بن نویره و قد اختلف فی حال مالک بن نویره فی قتل  
 انه قتل مسلما نظیر خننه به و کلام سمعه منه و انکر علیه بوقتا دة قتله و مخالفه فی ذلک و اقسام ان یقال  
 تحت لایته ابدان قیل قتل کافر و خبره بذلک بطول ذکره انتمی باجماع حضرت صدیق راورد در قصاص  
 از خالد اسوة نه است بر رسول الله صلی الله علیه و سلم در قصه صبا و صبا و این مسئله اجتهادیه است  
 که علماء در این مختلف شدند و صدیق بحسب اجتهاد خود کار فرمود و همچنین است وظیفه یمنه چون باجماع  
 فقهای دیگر مخالف شود و اگر این توقف قاص باشد در صدیق توقف حضرت مرتضی از استیفاء قصاص  
 حضرت ذی النورین بطریق اولی قاص باشد زیرا که هیچ موجب قتل ذی النورین متحقق نبوده  
 متوهم فاما یوم باکم هناک هو بعینه جوانا هسنا و از آنجمله است که آنحضرت صلی الله علیه و سلم صدیق را  
 گاهی بر امری از امور مسلمین متولی نداشت و چون برای رسانیدن پیغام برادر فرستادند حکم ای  
 نازل شد که عزل کرده حضرت مرتضی را بجای او فرستد پس لائق خلافت نباشد باید دانست که درین  
 قاله طر فہ غلطها رفته است مثل این مة انیت الاشل شخصی که گفته بود که حسن و حسین هر  
 پسر معاویه قواله گاهی بر امری از امور مسلمین متولی نداشت باطل است در سری نبی فزاره امیر  
 شکر ساعد بن سلمه بن الکوع قال امر رسول الله صلی الله علیه و سلم ابابکر فغزوانا ساسن نبی فزاره  
 فلما دونا من الامرنا ابوبکر فغزونا فلما صلینا الصبح امرنا ابوبکر فثنا البیارة الحدیث اخرجه الحاکم  
 و عنه قال بعث رسول الله صلی الله علیه و سلم ابابکر الی بعض حصون خیبر فقاتل و جہد و لم یکن فتح  
 اخرجه الحاکم و عن بريرة قال کان رسول الله صلی الله علیه و سلم ربما اخذته الشقیقة فیلبث الیوم  
 و الیومین لا یخرج فلما نزل نجیة اخذته الشقیقة فلم یرج الی الناس و ان ابابکر اخذ لیه رسول الله

ابوبکر بن صدیق

صلی اللہ علیہ وسلم ثم نهض فقاتل قتالا شديدا ثم رجع اخرج السحاحم وعن ابى هريرة قال ان ابا بكر الصديق بعث  
 فى الحجة التى امره النبى صلى الله عليه وسلم عليها قبل حجة الوداع يوم النحر فى ربهط يؤذن فى الناس ان لا  
 يحج بعد العام مشرك ولا يطوف بالبيت عريان اخرج البخارى ودرغزوه تبوك عرض لشكر بنو السعيد  
 مقرر گشته و در جاهاى ديگر نيز دلايات متحقق شد چنانكه در كتب مفصلة مذکور است قوله چون برى  
 رسانيدن پيغام بر رواج بايد دانست كه آنچه صحيح است درين باب آنست كه صديق را بر بنى المارت  
 حج فرستادند و از ان ولايت مغرول نشد با اتفاق روات و در ايات مختلف اند و دلايل تبليغ برات دلاالت اكثر حديث آنست  
 كه آن نيز حواله صديق بود در سال مرتفعه بجهت آن شد كه عرب در حل و عقد صلح تا وقتى كه كسى از اهل بيت و اهل خيبر نشد  
 اعتماد نيكو نديس با برين امر نيز صديق بود و در معين و طهير و بعض روايات دلاالت ميكاند كه حضرت مرتفعه  
 درين امر مستقل بود و انيمه معلل و ضيف اند و بر تقدير تسليم حاصل سوال آنست كه ارسال حضرت مرتفعه  
 براى تبليغ برات با وجود كفايت صديق چرا شد و حاصل جواب آنكه براى موافقت عادت عرب  
 كرده شد عن ابى هريرة قال بعثنى ابو بكر فى تلك الحجة فى المؤخرين بعثهم يوم النحر ليوذون بنى الا لايح بعد  
 العام مشرك ولا يطوف بالبيت عريان ثم اردف النبى صلى الله عليه وسلم على بن ابى طالب فامر  
 ان يؤذن ببيعة قال ابو هريرة فاذن معا على فى ابل نسي يوم النحر ببيرة و ان لا يحج بعد العام  
 مشرك ولا يطوف بالبيت عريان الا الذى عاهدتم من المشركين اخرج البخارى و من ابن عباس  
 قال بعث النبى صلى الله عليه وسلم ابا بكر و امره ان ينادى بهؤلاء الكلمات ثم اتبعه عليا فبينما ابوبكر  
 فى بعض الطريق اذ سمع رفا و اذاعة رسول الله صلى الله عليه وسلم اتبعه و نسي في نحر ج ابوبكر فمر ما فطن  
 انه رسول الله صلى الله عليه وسلم فاذا على فذبح اليه كتاب رسول الله صلى الله عليه وسلم و امر عليا  
 ان ينادى بهؤلاء الكلمات فانطلقا فجا فقام على ايام التشريق فنادى ذبته الله و  
 من كل مشرك فسيحوا فى الارض اربعة اشهر و لا يحج بعد العام مشرك ولا يطوف بالبيت عريان  
 و لا يدخل الجنة الامم و من كان على ينادى بها فاذن على قيام ابوبكر فنادى بها اخرج ابن جرير  
 و اخرج السحاحم نحوه الا انه قال فكان على ينادى بها فاذن بخ قيام ابوبكر فنادى و من انس

این کتابی است که بنی سلی الله علیه وسلم به سوره معانی بکرم خود دعاه فقال لا یغنی احدی عنی بل یصلی  
 من انی قد غلبت علیها فاعطاه ایاها وخرجوا التمر فغسی وجمع بن عیسى عن عبد الله بن عمر بن الخطاب عن  
 رسول الله علیه وسلم انما یکره غیره وکرهه الی اهل کتب یأخذونها فافادها بربابها فقال ما من یأخذ  
 انما علی قال و الله ما علمت الا خیرا فافاد علی کتابها فذهب به ورجع به بکره عن رسول الله علیه وسلم فقال لا یأخذ  
 یا رسول الله فقال لا یأخذ الا خیر وکن قبل لی ان لا یأخذ عنک الا انت ورجع عن من یأخذ غیره احکام  
 و قال بن جریر شافعی و احمول فیہ علی جمیع بن عیسى و اجد علی اسحق بن بشر و انس بن جریر متفقین  
 صفتها او استخرج و خطه و ایدام حج که از صدیق بنیوی آمده مفصل بیان کرده است قوله پس لای  
 خاف ان یأخذ بها یأخذ و انت که آنکه بنی سلی الله علیه وسلم خود تصریح فرموده اند بانکه قلت ایست  
 شیخین بر سر ما من یأخذ علی است که فضل الشیخ از ابی اسحاق بن عوفیه بن الیهان قال سمعت  
 رسول الله علیه وسلم یقول لقد بعثت الی الله الی الا نفاق و رجالا یعلمون الناس السنن  
 و الفرض کما بعثت عیسی بن مریم ان یحکم بین قریب له و ابین و انت عن الی بکره و شر قال انه لا غنی لی  
 عنهما انتما من الدین کما سمعنا البصر اخرجنا عنکم و عن الی اید و الله و الله قال کنت  
 یأخذ الی الله علیه وسلم فاعطاه ایاها و بکره و شر فقال رسول الله علیه وسلم انما یأخذ  
 الی اید و الله بهما اخرجنا احکام و این حکایت مشابیه آنست که رسم و نادات خلفا جاری شده که وزیر را  
 کبار العمل بنیفر کنند و بر سر ایا امیر غیما از وزیر که کاری عظیم تر از عمل و بعثت با ایشان عزال شده  
 است و بنیفر این حکایت مشابیه آنست که از محمد بن الحنفیه سوال کردند که پدر بزرگوار تو در حرو و جوار  
 کما فی فرمایند و حسنین را بنیفر باید نشان این چیست گفت حسنین در اولاد پدر من بنیفر بود و بنیفر  
 وزیران " و اما کار از دست و پاسر انجام یابد چشم را چو اینج باید داد و از آنجمله آنست که آنحضرت  
 صلی الله علیه وسلم عمر و بن العاص را بر شیخین امیر ساخت و اسامه را بر فاروق و اگر ایشان  
 افضل است میبودند غیر ایشان را بر ایشان امیر ساخت باید دانست که تا امیر خاص و لا است  
 نمیکند بر خصل کللی زیرا که اعتقاد آن بر مصلحت خاصه است که در بیان کار مخصوص باشد و جائز است

این کتابی است که بنی سلی الله علیه وسلم به سوره معانی بکرم خود دعاه فقال لا یغنی احدی عنی بل یصلی

که از شخصی جهان کار خوبتر آید نه کارهای دیگر مثل تولیت عمر بن العاص یا تسلیت شخصی خاص مقصود  
 باشد مثل تسلیت ساسه بعد موت پدر او و آنحضرت صلی الله علیه و سلم خود تخرج فرمود بانکه اختیار عمر و  
 ابن العاص نه بجهت اجمیت او بود و عمر بن العاص ان النبى صلی الله علیه و سلم بقیة علی عیسی است  
 السلامی قال رفاقیة فقلت لای الناس اسبیل یکس قال فالتفت قلت من الرجال قال ابوال  
 قلت ثم من قال عمر فعد رجالا فقلت فوافقه ان یحیی فی آخرهم و تحقیق درین باب است که  
 آنحضرت صلی الله علیه و سلم هر بی ظاهری و باطنی بودند پس اینجا که استخلاف شیخین مقصود بود آن نیز  
 میخواسته که شیخین را در پرتو ریاضت اندازد تا مثل نسیب خالص برآید مثل آنکه در کتب  
 مقامات مشایخ صوفیه خوانده باشی که ایشان خلفا خود را که تمام هستی و تربیت آنها مقصود  
 زیاده از هر کسی در پرتو ریاضت می انداختند و این شیخ مشایخ است که چون حضرت مرقی و غیره  
 احدی را بتقدیم رسانید و مظنه آن شد که عی بنی بظلمش راه یا بدو داد قال ابن اسحق فلما انتی  
 رسول الله صلی الله علیه و سلم الی اهل البیت بعد من انبأه فاضی الله عنهما فقال انی من اهل البیت فای  
 نقد صدقنی الیوم و ما ولما علی بن ابی طالب سید فقال و هذا فاضی الله عنهما و ما ولما نقد صدقنی  
 الیوم فقال رسول الله صلی الله علیه و سلم من کنت صدقته فقد صدق الله و من صدق الله من  
 حنیف و ابود جانه اخیه فی السیرة و چون در تخمیر حدیث ابی وقاص شبی مشایخ فرمود و حالیه کرد  
 آنرا عن صعب بن سعد قال رأی سعدان ر قسلا علی من رونه فقال رسول الله صلی الله علیه  
 و سلم بل تمردون و ترزقون الا ضففا کم خیرة البخاری و صدیق را از قبا بانه فلما بان مثل النجم  
 می کنند نمی فرمودن ابی هریره ان رجلا شتم ابابکر و النبى صلی الله علیه و سلم جالس فسمعه یقول  
 فلما اکثر و علیه نفس قویة فغضب النبى صلی الله علیه و سلم و قام فلیقده ابوبکر و قال ما ارد  
 یشتتمنی و انت جالس فلما روت علیه نفس قویة غصبت و قمت فقال رسول الله صلی الله علیه و سلم  
 علیه فاردت علیه و وقع الشیطان ثم قال یا ابابکر ثلاث کل من کل من عب ظلم ظلمت و یوم  
 عنده غزو جبل الاء الله به انعه و ما فتح رجل باب عیته یرید بها سلة الا و الله مبارکة و ما فتح

نفسه بجهت اجمیت او بود و عمر بن العاص ان النبى صلی الله علیه و سلم بقیة علی عیسی است



رجل بابہ مسئلہ یرید بالکثرة الازوالہ بہاقلہ رواد احمد وعن عائشہ قالت مر النبی صلی اللہ علیہ وسلم  
 یوم الی بکر و یوم یومین بعض رقیقہ فانتقلت الیہ فقال لعنائین و صدیقین کلا وربا لکعبہ فاعتق  
 ابو بکر و یومین بعض رقیقہ ثم جاء الی النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال لا اعووا خیرہ البیعتی فی شجب الی یکان  
 و یکی از نو اندازین امر آنست کہ ایشان مطلع شوند بر اجریات لشکر با امیر خود و بعد حال سرتان  
 حدیث حال او نمایند چنانکہ در کتب تاریخ یافته میشود کہ چہ کہ از بادشاہان غم لشکر و سپاہی و یومین  
 چشیدہ باشد تربیت ایشان با حسن و جہتیتواند کرد و اینجا فائدہ حاصل تحقیق شد کہ آنکہ فاروق  
 از تاسیس سامہ استنکاف نکرد و مانند آنکہ جعفر بن ابی طالب از تاسیس زید استنکاف نمود و این تفسیر  
 شارح فخرتام از حفظ نفس او شد و دوم آنکہ فاروق را با عمر و بن العاص و بعض مسائل  
 مناقشہ افتاد و صدیق از شاد و فرمود تسلیم و ترک مناقشہ و انیمضی سبب جحان صدیق شد و  
 آنکہ حضرت شعیب بن درویش خلافت خویش لشکر و امر را بوجہی میداشتند کہ نظامی بہتر از ان متصور  
 چون این سبق از حضرت پیغمبر یاد گرفته بودند و از انجمله آنست کہ بعض محدثین ذکر کرده اند کہ در  
 اختلاف نفسی موجود نبود و الا اصحاب در وقت بیعت صدیق بر اجتناب اقدام نمیکردند بآنکہ ہمان  
 نص ذکر نمودند قال النورانی فی شرح مسلم فی حدیث عائشہ لو کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم  
 مستخلفا لا استخلف ابابکر الحدیث فیہ دلالتہ لاطل السنۃ ان خلافتہ الی بکر لیست بنص من النبی  
 صلی اللہ علیہ وسلم علی خلافتہ صریحا بل اجتمعت الصحابۃ علی عقد الخلفۃ لہ و تقدیمہ بفضیلۃ و در  
 کان ہناک نص علیہ و علی غیرہ لم تقع المنازعۃ من الانصار و غیرہم اولاد و لکن ہناک نص  
 مامعہ و لرجعہ الیہ و لکن تنازعوا و اولاد لم یکن ہناک نص ثم اتفقوا علی ابی بکر و استقر الامر  
 و اما ما یزعمون من النص علی علی و الوعیۃ لہ فباطل لا اصل لہ باتفاق المسلمین و بالاتفاق  
 علی بطمان دعوا بہم من رزن علی و اول من کذبہم علی لقولہ ما عندنا الا ما فی ہذہ الصحیفۃ الحدیث  
 و او کان عندہ نص نہ کہ وہ لم یقل انہ ذکرہ فی یوم من الایام و لا ان احد ذکرہ و اما  
 قولہ صلی اللہ علیہ وسلم فی الحدیث الذی بعد ہذا لمرأۃ ین قالت یا رسول اللہ اری ان حببت

بکر بن ابی بکر

فلما جدک قال فان لم تجدینی فاسألے ابابکر فلیس فیہ نص علی خلافتہ وامر بهما یلے هو اخبار بالنسب لک  
 علمہ اللہ تعالیٰ به واللہ اعلم انتهى باید دانست که حل این اشکال موقوف است بر تمسید مقدمات  
 چند مقدمه اولی نزول وحی بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بانواع مختلفه بود قال اللہ تعالیٰ وما کان  
 لبشر ان ینظر الہ الا وحیا اومن وراء حجاب او یرسل رسولا فیوحی باؤنه بالشارع وقال رسول اللہ  
 صلی اللہ علیہ وسلم احیاناً یا یتیمی مثل صلصمۃ البحرس وهو أشد علی فیفصم عنی وقد وعیت عنیا قال  
 واحیاناً یتمثل لی الملك رجلاً فیکلمنی فاعی ما یتقول قالت عائشہ ولقد رایته یتنزل علیہ الوحی  
 فی الیوم الشدید البرد فیتصم عنہ وان حیثہ لیتفصد عرقاً خربہ الخاری وورید یال انبیاء ورسے  
 وازانواع وحی یکی فرست صادقه است چنانکہ در قصه حدیثیه آمده است ما خلأت القصور وبارک  
 لما یخلق ولكن حبسها حابس القیل واللہ لا یسألونہی خطہ لعظیمون فیها حرمان اللہ لا نعانت  
 وچنانکہ حصول یقین باین انواع مفوض بشارع است پس چون شاریع اخبار فرماید بآنکه مراد  
 از انواع وحی چنان و چنین یقین حاصل شدہ است بحال توقف ورجوع اودانہ لا اعتقاد  
 ولا عمل بچنان اشیان و التفتیش آنکہ فلان حکم چادر قرآن مذکور شد و فلان حکم چادر کور شد  
 وچرا از جهت روایا و فرست یقین بان حاصل شد ممکن نیست و در نیکام بجز تفسیر بعض اشعار  
 و التفتاوا و چاره نہ پس نمیتوان گفت کہ چارسائل موم در قرآن مذکور شد و چارسائل صلوة  
 کہ حاجت بآن بیشتر است در قرآن مذکور شد و نتوان گفت کہ چا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم قیام  
 رمضان تر میدند کہ فرض شود و در صلوة عید و کسوف نہ ترسیدند و نتوان گفت در قرآن امر چا  
 جبرئیل متثل شد و خبر داد و فلان امر چا برویا منکشف گشت الی غیر ذلک من الشکوک و الشبهات  
 پس اگر کسی بگوید کہ در قرآن عظیم نام حضرت صدیق و فاروقی چرا تبیین مذکور نشد و چا  
 ابابکر و عمر و عترة خلفه یا بگوید کہ چرا این مجمل را برویا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم منکشف کرد یا نه بگوید  
 متلودر قرآن یا به متثل جبرئیل برریش او باید خندید و یکی از علامات جمل و متق او باید دانست  
 مقدمه ثانیہ شاریع را در تبلیغ وحی بقوم خود طرق مختلفه است اگر قرآن مرقوم خود تلاوت فرماید

ع  
 علم اللہ تعالیٰ به  
 اللہ اعلم  
 باید دانست  
 اشکال موقوف  
 بر تمسید  
 مقدمات  
 چند مقدمه  
 اولی نزول  
 وحی بر آن  
 حضرت صلی  
 اللہ علیہ  
 وسلم  
 بانواع  
 مختلفه  
 بود  
 قال  
 اللہ  
 تعالیٰ  
 وما  
 کان  
 لبشر  
 ان  
 ینظر  
 الہ  
 الا  
 وحیا  
 اومن  
 وراء  
 حجاب  
 او  
 یرسل  
 رسولا  
 فیوحی  
 باؤنه  
 بالشارع  
 وقال  
 رسول  
 اللہ  
 صلی  
 اللہ  
 علیہ  
 وسلم  
 احیاناً  
 یا  
 یتیمی  
 مثل  
 صلصمۃ  
 البحرس  
 وهو  
 أشد  
 علی  
 فیفصم  
 عنی  
 وقد  
 وعیت  
 عنیا  
 قال  
 واحیاناً  
 یتمثل  
 لی  
 الملك  
 رجلاً  
 فیکلمنی  
 فاعی  
 ما  
 یتقول  
 قالت  
 عائشہ  
 ولقد  
 رایته  
 یتنزل  
 علیہ  
 الوحی  
 فی  
 الیوم  
 الشدید  
 البرد  
 فیتصم  
 عنہ  
 وان  
 حیثہ  
 لیتفصد  
 عرقاً  
 خربہ  
 الخاری  
 وورید  
 یال  
 انبیاء  
 ورسے  
 وازانواع  
 وحی  
 یکی  
 فرست  
 صادقه  
 است  
 چنانکہ  
 در  
 قصه  
 حدیثیه  
 آمده  
 است  
 ما  
 خلأت  
 القصور  
 وبارک  
 لما  
 یخلق  
 ولكن  
 حبسها  
 حابس  
 القیل  
 واللہ  
 لا  
 یسألونہی  
 خطہ  
 لعظیمون  
 فیها  
 حرمان  
 اللہ  
 لا  
 نعانت  
 وچنانکہ  
 حصول  
 یقین  
 باین  
 انواع  
 مفوض  
 بشارع  
 است  
 پس  
 چون  
 شاریع  
 اخبار  
 فرماید  
 بآنکه  
 مراد  
 از  
 انواع  
 وحی  
 چنان  
 و  
 چنین  
 یقین  
 حاصل  
 شدہ  
 است  
 بحال  
 توقف  
 ورجوع  
 اودانہ  
 لا  
 اعتقاد  
 ولا  
 عمل  
 بچنان  
 اشیان  
 و  
 التفتیش  
 آنکہ  
 فلان  
 حکم  
 چادر  
 قرآن  
 مذکور  
 شد  
 و  
 فلان  
 حکم  
 چادر  
 کور  
 شد  
 وچرا  
 از  
 جهت  
 روایا  
 و  
 فرست  
 یقین  
 بان  
 حاصل  
 شد  
 ممکن  
 نیست  
 و  
 در  
 نیکام  
 بجز  
 تفسیر  
 بعض  
 اشعار  
 و  
 التفتاوا  
 و  
 چاره  
 نہ  
 پس  
 نمیتوان  
 گفت  
 کہ  
 چارسائل  
 موم  
 در  
 قرآن  
 مذکور  
 شد  
 و  
 چارسائل  
 صلوة  
 کہ  
 حاجت  
 بآن  
 بیشتر  
 است  
 در  
 قرآن  
 مذکور  
 شد  
 و  
 نتوان  
 گفت  
 کہ  
 چا  
 آنحضرت  
 صلی  
 اللہ  
 علیہ  
 وسلم  
 قیام  
 رمضان  
 تر  
 میدند  
 کہ  
 فرض  
 شود  
 و  
 در  
 صلوة  
 عید  
 و  
 کسوف  
 نہ  
 ترسیدند  
 و  
 نتوان  
 گفت  
 در  
 قرآن  
 امر  
 چا  
 جبرئیل  
 متثل  
 شد  
 و  
 خبر  
 داد  
 و  
 فلان  
 امر  
 چا  
 برویا  
 منکشف  
 گشت  
 الی  
 غیر  
 ذلک  
 من  
 الشکوک  
 و  
 الشبهات  
 پس  
 اگر  
 کسی  
 بگوید  
 کہ  
 در  
 قرآن  
 عظیم  
 نام  
 حضرت  
 صدیق  
 و  
 فاروقی  
 چرا  
 تبیین  
 مذکور  
 نشد  
 و  
 چا  
 ابابکر  
 و  
 عمر  
 و  
 عترة  
 خلفه  
 یا  
 بگوید  
 کہ  
 چرا  
 این  
 مجمل  
 را  
 برویا  
 آنحضرت  
 صلی  
 اللہ  
 علیہ  
 وسلم  
 منکشف  
 کرد  
 یا  
 نه  
 بگوید  
 متلودر  
 قرآن  
 یا  
 به  
 متثل  
 جبرئیل  
 برریش  
 او  
 باید  
 خندید  
 و  
 یکی  
 از  
 علامات  
 جمل  
 و  
 متق  
 او  
 باید  
 دانست  
 مقدمه  
 ثانیہ  
 شاریع  
 را  
 در  
 تبلیغ  
 وحی  
 بقوم  
 خود  
 طرق  
 مختلفه  
 است  
 اگر  
 قرآن  
 مرقوم  
 خود  
 تلاوت  
 فرماید

و آن نص یا طاهر باشد و چیزی آن نیز تبلیغ است و اگر در سنت چیزی مذکور فرماید آن نیز تبلیغ است  
و اگر ایجاب و تحریم را بصیغه امر و نهی ادا فرماید عاود عن رحمہ اللہ من فعل کذا و کذا لعن اللہ من  
فعل کذا و کذا آنهم انواع تبلیغ است و دست تفقیص امتیان از ترجیح بعض انواع تبلیغ بر بعض گمراه  
است پس اگر کسی گوید چرا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خلافت خلفا را بذکر مناسبات بیان فرمود و بصیغه  
و جواب که بحسب علیکم ان تستخافوا ابابکر و عمر و یا گوید چرا در قرآن مجمل مذکور شد و در سنت مفصل این  
شخص قایل است که سلی چند برگردنش زندہ آنکه مستعرض جواب او شوند مقدمہ ثالثہ یکی  
از انواع تبلیغ اخبار است چیزی یا اقامت قرآن بر کمال رضا یا اگر است بآن مثلاً اگر نیکه و نیکو است  
چنان و چنان واقع شد با کمال تحسین و تنویر شان آن فعل یا تمام تصحیح و انکار بران پس اخبار  
مر و فہ بصیغه امر و نهی باشد و رافادہ ایجاب چنانکہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام بشارت دادند بپیامبری  
کذا و کذا کہ اسم واحد باشد و همین اخبار بعینہ ایجاب یا ان بایشان شد و بآن مکلف شد و دیگر  
آن ما خود یا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اخبار فرمودند بنزول حضرت عیسیٰ علیہ السلام و ظهور مهدی  
و آن اخبار بعینہ ایجاب قبول ایشان شد و اخبار کردند بدجال و اقامت نمودند ملائک کذابان  
پس آن اخبار بعینہ تحریم متابعت او شد و نظیر آنکہ اخبار بمنزل امر و نهی میشود در شرع بسیار است  
از انجیل من اخلاق الانبیاء و الملائکہ و المؤمنین کذا و کذا امر است بآن چیز یا ایجاباً و ندباً و من  
افعال الشیاطین و اخلاق المنافقین کذا و کذا نهی است از ان تحریماً و کراهت یا گویند ریت فی  
من فعل کذا و ریت فی انار من فعل کذا یا گویند فعل رجل کذا و کذا فغفر له و فعل رجل کذا و کذا  
الی غیرہ ان الامثلہ و یکی از انواع تبلیغ اقتضای نص است حکمی را و مثال اقتضای نص آنست  
که اگر از آن شخص از او کرد بلال پس این کلمہ دلالت میکند بر آنکہ بلال عباد او بود و همچنین اگر گوید  
این شخص را حاکم ساختم بر شما پس این کلمہ دلالت میکند بر آنکہ واجب است بر شما قبول احکام  
او پس خدا تعالی وقتی کہ وعده داد مسلمین را بآنکہ جمعی را از ایشان خلیفہ سازد و در مناسبات و  
اگر دانید کہ مراد ازین مہم شخیص اند و انہم با کمال ائتمان و نہایت تحسین واجب شد خلافت

ایشان چنانکه بشارت حضرت عیسی واجب گردانید ایمان را با آنحضرت صلی الله علیه و سلم بخلاف اخبار  
 باحوال ملوک جباریه که مقرون است باظهار قبائح ایشان و آنرا در حساب مصائب این است شمرده  
 اند و وقتی که آنحضرت صلی الله علیه و سلم فرمود علیکم بسنتی و سنته انما خلفاء الراشدين من بعدی  
 باز تفسیر فرمودند که مراد شخنین اند این امر شد با تباع ایشان نصا و استخلاف ایشان شد اقتضا  
 و وقتی که فرمودند لا اوری بالبغاری فیکم فاقتم و بالذین من بعدی الی کبر و عمر طایفه مقتدا نبض شد  
 معلوم شد و استخلاف ایشان بقتضای نص و این نیز تبلیغی است مقتضای عهد و فرق است  
 در میان نص بر صحت استخلاف و رضایان و تصریح بانکه موافق مرضی الهی است و بوجهی و اشیای  
 خواهد شد که می باید ویشاید و در عقد استخلاف بالفعل و دلیل این فرق آنست که گاهی یکی از  
 دیگری متفرق میشود مثلاً حضرت عیسی چون بشارت آنحضرت صلی الله علیه و سلم دادند آن نص شد  
 بر صحت نبوت ایشان نه استنباء ایشان شد بالفعل و چون آنحضرت صلی الله علیه و سلم اخبار کردند  
 بخلاف امت مهدی آن نص شد بر صحت خلافت مهدی نه استخلاف وی بالفعل همچنین اگر امام  
 جمیع شیعیان بر بیعت شخصی که مفضول باشد یا فاقد الشروط آن عقد خلافت باشد نه تصریح یا کمال  
 استخلاف مرضی است و بر وجهی که میبایست واقع شد و غرض نووی و جمعی که باین قدر قائل شده  
 اند آنست که این احادیث دلالت میکند بر صحت استخلاف در وقت آن نه عقد خلافت بالفعل  
 بلکه نقد باجماع بود و غرض ایشان آنست که دلالت بر صحت استخلاف نمیکند لایا و اگر این  
 نصوص بر صحت استخلاف دلالت نکند اخبار حضرت عیسی نیز دلالت نکند بر وجوب اقتیاد حضرت  
 پیغمبر صلی الله علیه و سلم و بان محبت قائم نشود بر نصاری و ما میگوئیم این نص است بر صحت  
 استخلاف ایشان بعبارت خود و عین استخلاف ایشان است بقتضای نص بر خالف  
 همین نکته واقع شد و قدری که بان تفصیل شخنین ثابت کرده شود متفق اند  
 خامس بل ملت متفق اند بر آنکه نص شارع یکی از وجوه استخلاف است و نص تحقق یافته و بهتر  
 دو نص که یکی بهم باشد و یکی مفسر دیگری واقع شود باسم مطلق در عنوان موضوع و یکی با اسم

مطلق در عنوان محمول مثل وعد اللہ للذین امنوا منکم بہم بہت و روایا حضرت کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر قلب و گوشتیدند و بعد آنحضرت حضرت صدیق و بعد صدیق فاروق مفسر مجموع نص شد در استخلاف شیخین و مثلاً اقتدا بالذین من بعدی الی بکر و عمر اینجا عنوان خلافت مقتدران واقع و اسم شیخین مشخص نمودند و در حدیث علیکم بسنتی و سنتہ الخلفاء الراشدین من بعدی ذکر خلافت بتعین واقع شد و ذکر شیخین بعنوان عام و علی ہذا القیاس نصوص بسیار است کہ دلالت میکنند عند الاجتماع بر استخلاف شیخین پس اگر سائلی بگوید کہ استخلاف باین قدر متحقق نمیشود بگوئیم چہ این حکم ممتاز نشد از احکام دیگر و اگر گوید کہ حکمت در ان چیست کہ در یک نص با اسم معین در جانب موضوع و محمول تصریح نکردند و الہ کنیم بر مقدمہ تبلیغ مقدمہ سادہ جماع را کہ اصل ثالث قرار داده اند از اصول اربعہ با وجود آنکہ اجماع منعقد نمیشود الا بعد قیام دلیل از کتاب و سنت و قیاس برای دو فائدہ است یکی آنکہ بسبب اجماع مسئلہ قطعی میشود و اگر جماع نمیشود بسیار است کہ قطعی نباشد مثلاً صورتی کہ مستند اجماع انجا خبر واحد یا قیاس باشد دیگر آنکہ غالباً چون مجتہدین بر مسئلہ اجماع کردند ماضی را فراموش میسازند و داعیہ نقل مانند فائز میگردد بہجت کفایت اجماع از ان ہذا در اکثر مسائل اجماعیہ مانند آنہا چنانکہ میباید و میشاید منقول نیست پس اصحاب فقہ مضطرب شدند با ثبات اصل ثالث پس چون صحابہ در وقت استخلاف صدیق بہر یکی نصی کہ با او بود آورد چنانکہ محفوظ است کہ صدیق بنص الامتہ من قریش انصار را صرف کرد از خلافت و وجہ خصوصیت ایراد این حدیث آنست کہ سعد بن عبادہ نیز این حدیث را از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شنیدہ بود پس صدیق اورا ہموار حدیث بیاد و اوقات جمع باشد شبہہ او را واقع باشد شغب انصار را و این معنی از روایت احمد مفہوم شد و حضرت فاروق اسبق حضرت صدیق استدلال کرد و حضرت مرتضی و ابو عبیدہ و ابن مسعود و تقسیم او در امامت صلوٰۃ با جملہ ہر یکی از مجتہدین حاضرین را ہی سہلوک داشتہ دلیل قائم نمود کہ ہمہ مجتمع اند و اصل دلالت و جواز بہت کہ بنص حدیث روایا و غیر آن نیز استدلال کرده باشند بسبب استغناء از ان تفصیل از بہت انعقاد اجماع و ضحکال اختلاف رواۃ اجماع ہمہ آن اول را قفسر نکردند

در جای دیگر و تقریبات دیگر روایت آن نمودند و جائز است که چون بیعت اول باز فلتنه واقع شده  
 بمعنی که حاضر بودند و نه بول کردند از ذکر آن دلائل و بعضی توفیق ربانی و الهام رحمانی امضای آن  
 عزیمت نمودند و در وقت بیعت ثانیه آنهمه دلائل بخاطر ایشان رسید و لیکن بتقریر آن حاجت  
 نیفتاد و جائز است که اعتقاد و فصلیت شخین پیش ایشان محقق شده باشد چنانکه ابن عمر فرموده است  
 انما صحابہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نجیہ ابابکر و عمر و عثمان و ماخذ این اعتقاد نصوص بسیار باشد  
 که در مجالس متعدد از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شنیده باشند و در وقت اعتقاد خلافت بهمان  
 اعتقاد و ماخذ و دلائل اکتفا نمودند و بر همان معتقد بنام فرمودند کما قال المر تقضی و نعلم ان الحق بہذا  
 الامر باجماع و نہ صورت با عدم ایراد نص مقتضی عدم وجود آن میشود و جائز است که چون اکثر دلائل  
 خلافت مرکب از دلائل و نص و یکی احد الطریقین من التقضیہ مبہم است و در دیگری مفصل نوعی از  
 ائمه و در بعضی مناسبات انصار و حزن جان فرسای واقع آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و قائلان  
 بر ائمه پس بنده تعالی متکفل از خلافت شد و ناگهان بخاطر ایشان استخوان صدیق الهام فرمود و  
 ان منی الی غیر غیر و ذل و ذلیل سر انجام نمود تا وعده یابی اللہ و المؤمنون غیر املی بکبر است شود  
 و بعد از آن آنهمه دلائل دانستند و شک را که الی بر موافقت واقع با آنچه مطلوب بود و اگر وند و جائز است  
 که چون یکی نصی ازین نصوص میدانستند نص دیگر را و آن دیگر نص دیگر را و داشتند تا این نص  
 و می دانستند که این نصوص در پیش که باشند و در انوقت قائل شدند بر ترکیب نصوص با الهام الهی  
 می بین و تو کار سر انجام یافت یا آن نصوص را دانستند و مادر ترکیب با ہما و فرود آوردن مطالب بر  
 انقضی موجود بود و استدلال ترسید که مذکور و در شود و لم و لا سلم و بیان آید و در آن فرستی طالب  
 و وقت اجماع بود پس انتقال کردند با و لہ دیگر و کار را بمان اولہ سئلہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
 انہما احتمالات استخرج است از قول فاروق بعثت الی بکر کانت فلتنہ و لکن اللہ عز و جل  
 مثل الی بکر ظاهر میشود و در نہ صورت با سکوت صحابہ از نصوص استلزام عدم نصوص نشود و مقتضی  
 سابعہ لفظ استخلاف و لفظ صریح انس کہ در کلام نووی و غیر آن واقع شد محتمل حالی بسیار است



گاهی استخلاف ذکر کنند و مراد از آن استخلاف بهیئت معاد و در وقت وصیت بولایت عهد باشد شایسته  
 قرب موت همه اهل حل و عقد را جمع کنند و امر نمایند به بیعت این شخص و گاهی استخلاف ذکر کنند  
 و مراد از آن ایجاب استخلاف شخصی و تشریع خلافت او دارند اگر چه در وقت قرب موت نباشد  
 و مجمع اهل حل و عقد واحد بیعت و مانند آن نبود بلکه مثل سایر احکام شرعی که آنحضرت صلی الله علیه  
 و سلم تبلیغ آن فرمود پس نفی یکی مستلزم نفی دیگری نباشد و این وجه جمع باشد و اقاویل متعارف  
 سلف و گاهی فقط صریح ذکر نمایند و مراد آن باشد که اصلاً محتاج فکر نباشد و نه تبرکب نصیحت و تطبیق  
 مطلق بر مقید و بهم بر همین وجه بفهم مقتضای نص الی غیر ذلک و گاهی صریح گویند و اراده نمایند آنچه  
 و ال باشد بر مدعا با قطع گوئیم تبرکب نص باشد یا مقتضی نص یا گاهی صریح گیرند و گاهی غیر صریح  
 فقها در فهم مقتضیات نصوص مختلف اند بعضی آنکی باشند از بعضی و نیز این وجه تطبیق بین  
 الاقایل المختلف میشود و چون این مقدمات ممد شد به سر حل اشکال بدیم و گوئیم حل اشکال بر دو وجه  
 ممکن است وجه اول تقریر کلی نمودی بطریق یکی که مخالف مختار را در اصل غرض نباشد پس گوئیم  
 که غرض نمودی آنست که صحت استخلاف و آنکه این استخلاف بر وقتیکه خواهد بود موافق رضای جمعی  
 خواهد بود با حدیث صحیح ثابت شده و حدیث لو کان رسول الله صلی الله علیه و سلم مستخلفاً استخلفنا  
 صریح است در آن و عقد خلافت بالفعل باجماع بوده نه بنص و این اجماع بنا بر فضیلت صدیق واقع  
 شده نه بحد اتفاق و لهذا قال النووی اجمعت الصحابة علی عقد استخلافه و تقدیر اینست و این معنی آنست  
 غرض ما که قول است بتفضیل شخیس باقطع منافات ندارد بلکه موید او است و آنکه گفته است که بیعت  
 بنص من الله صلی الله علیه و سلم علی خلافت صریحاً اشاره است باینکه اینجا نصوص بسیار اند که  
 ترک و تطبیق در اوست میکنند یا باقتضا اشاره نماید و آن را نودی نخل صراحت میدارد و این نزاع  
 نیست مگر نقطه وجه ثانی آنست که گوئیم امام شافعی که مقتدای نووی است بلکه مقتدای جمیع  
 محدثین و فقها تصریح نموده است بآنکه حدیث ایتان حجت بعدک ثبت است خلافت صدیق  
 او شافعی اعمق است باعتبار مدرک و اقوی است باعتبار فقه و استنباط و آیتی است از آیات الله

معنی کلام وی آنست که این حدیث هر چند امر است آنچیزه را بآبدن پیش صدیق در آن ولایت واقع  
است بطریق کنایه بآنکه صدیق خلیفه خواهد شد چنانکه گویند فلان بر مسند نشسته و فلان متصرف در  
بیت المال شده کنایت است از امارت و خلافت پس بطن این حدیث اخبار است بخلاف  
صدیق و چون آنحضرت صلی الله علیه و سلم آنرا معلوم کردند و گراستی از وی ظاهر نمودند پس نازل شد  
حال او از حال تقریر و حال اخبار آنحضرت صلی الله علیه و سلم از احوال نبی اسرائیل با ترک انگار پس  
بطن این حدیث تشریع است خلافت صدیق را در نجاب باید فهمید که شافعی ازین حدیث بجهت عظم  
علم او فهم این معانی نموده است چه جای آیه و عدل الذین امنوا منکم و عملوا الصالحات لیخلفنهم  
یا احادیثی که ولایت میکند بر تعیین مہم این آیت و حدیث علیکم بسنتی و سنتہ اصحابہ الراشدین یا حدیث  
رویا و حدیث اقتدوا بالذین من بعدی الی بکرو عم و همچنین احادیث بسیار که تمسک بانها اوضح  
است از تمسک بحدیث مجزوه و چون اینهمه طریق جمع کنیم متواتر باشد بالمعنی و دال باشد باقطع  
و آنکه میگوید نووی اگر نصی میبود البتہ استدلال میکردند لیکن وقت اختلاف بنص استدلال نمونند  
ہر دو تہمید اش مہم و لکن بدلائل استدلال کردند از انجمل حدیث امامت و آن اشارہ فعلی قائم  
است بجای نص و صریح اختلاف چنانکہ اگر پادشاهی نزدیک بموت یکی از مقربان خود را بر تخت  
نشانند و ہمہ خواص را امر کنند بکثرت او یا طبعی در مطب خود نزدیک موت شخصی از شاگردان خود را  
نشانند یا مدرسی در حلقہ درس قریب بموت خود یکی از اصحاب خود را نشانند یا عمرتی کسی بر دکان  
خود قائم گردانند نزدیک حالت ضعف خود اینهمہ پیش جمیع طوائف کالتصریح است با اختلاف و ولایت  
عهد و حکم آن مانند حکم اشارہ بدست و سر است گماوردنی احدیث و ادنی بر سر و لا حرج و این  
اشارہ صریح است و در افادہ حکم شبہ ندارد آنحضرت صلی الله علیه و سلم نماز را کہ بہترین نماز است  
بجنت صدیق و آلہ فرمود تا مسند خلافت را در ضمن آن بوی تسلیم نمایند و در حدیث  
انیمعنی یا در یافتند و اگر اولاً قلیل و ثانی در میان آمدہ بود بار جامع بین دلیل و تذکرہ استحضار  
ہمین نص از ہم پاشید و مثل این اختلاف اختلاف بود در وفات آنحضرت صلی الله علیه و سلم

اگر احتمال آن مجرد تذکر نص واقع شد پس واضح گشت که نص یا تصریحی که مثل نص بود استدلال  
 کردند و اختلاف و از همان نص دانستند که آنحضرت صلی الله علیه و سلم حضرت صدیق را خلیفه ساخته  
 است و در این صورت با سبک و سیم که اختلاف مسئله مخصوص است نه مستند باجماع و معنی اجماع  
 که در قصه سقیفه آمده است عقد اختلاف بالفعل است بیت معاهده بنا بر همان نص و اگر کسی شبهه  
 طاری شده است در ولایت امام است بر اختلاف بعد انعقاد اجماع طاری شده و انتشار آن اشهر  
 اختلاف است عرفاً و در میان دو معنی قال ابن اسحق حدیثی محمد بن ابی بکر و عمن القاسم بن محمد  
 ان رسول الله صلی الله علیه و سلم قال جئین سمع صوت تکبیر عمر فی الصلوة این ابوبکر یا بنی الله  
 فاکت المسلمون فاولوا مقالته قالوا نعم عند وفاته لم یثبک المسلمون ان رسول الله صلی الله  
 علیه و سلم قد استخلف ابابکر و لکنه قال عند وفاته ان استخلف فقد استخلف من هو خیر منی و ان  
 ترککم فقد ترککم من هو خیر منی فعرف الناس ان رسول الله صلی الله علیه و سلم لم یستخلف احداً  
 و کان عمر اخیهم علی ابی بکر و بعد ازین همه مع صراحت در ولایت امام است اختلاف مجرد نزاع  
 لفظی است و در آن نزاع لفظی نیز حق بجانب است و از آنجمله سوابق حضرت صدیق و عن ابی  
 سعید الخدری قال قال ابوبکر است احق الناس به الاست اول من اسلم الاست صاحب کذا  
 است صاحب کذا اخرجه الترمذی و لما زست در سکوت و عدم نص و الحال بזה ممنوع نیست  
 جایی که مثل فاروق در آن حالت بهوش ربایه انکاسیت و انهم یتوبون فراموش سازد و از  
 یک طرف انصار از شغب و مناقشه باشند و از یک طرف خوف اعادی سلیمان از ابوالی مدینه  
 سوچ و بود کجا جایی تعمق نظر و کجا مقام استحضار جمیع اوله و آنچه مذکور شد از اختلاف در صلواته و  
 بعد از آن در آن مجمع اکثر اصحاب حاضر بودند پس گفتفانه و تذکرین دلیل گویند از آن دلیل دیگر  
 داشتند بآنست در وقت استعجال لازم نیست که همه تصریح کرده شود قال ابو عمر استخلفه رسول الله  
 صلی الله علیه و سلم علی امته بعد بما اظهر من الدلائل البینه علی محبته فی ذلک و بالتعریض الذی  
 یقدم مقام التصریح و لم یصرح بذلک لانه لم یومر فی شئ و کان لا یصلح شیئاً فی دین الله الا یوحی

او اختلاف رکن من ارکان الدین ومن الدلیل الواضح علی ما قلنا حدیث امرأۃ اتت النبی صلی اللہ  
 علیہ وسلم فسالتہ عن شئی فامر بان ترجع الیہ فقالت یا رسول اللہ اریت ان حببت ولم اجدک تعنی  
 الموت فقال لہا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان لم تجدنی فاتی ابابکر قال الشافعی فی ہذا الحدیث  
 دلیل علی ان الخلیفۃ بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابو بکر وحدیث عبد اللہ بن زمرہ قال کنت  
 عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وهو یصل فمد یدہ بلال الی الصلوۃ فقال لیا مروان یصلی الناس  
 فمخیرت فاذا عمر فی الناس وہ کان ابوبکر فابا فقلت قم یا عمر فمسل بالناس فقام عمر فلما کبر سمع  
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صوته وہ کان یخبر فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فاین ابوبکر یا ابی  
 ذکنا والمسلمون فبعثت الی ابی بکر فجاہد ان صلی عمر تلک الصلوۃ فصلی بالناس طول علاتہ حتی  
 مات صلی اللہ علیہ وسلم وہذا ایضا واقع فی ذلک وحدیث حذیفۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ  
 وسلم اقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر وعمر وابدو ابہدی عمار و تمسکوا بعہد ابن ام عبد و عن عبد اللہ  
 بن مسعود قال کان رجوع الانصار یوم سقیفۃ نبی ساعدۃ بکلام قالہ عمر بن الخطاب نشدکم بالحد  
 ان تعلمون ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم امر ابابکر ان یصلی بالناس قالوا اللہم نعم قالوا یمک تطیب  
 نفسہ ان یرید عن مقام اقامہ فیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قالوا کلنا لا تطیب  
 نفسہ و نستغفر اللہ وغنہ قال اجعلوا اماکم خیر کم فان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یصل اما من خیرنا بعد  
 و عن علی بن ابی طالب ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مضی الی الی وایا ما ینادی بالصلوۃ فیقول  
 مروا ابابکر یصل بالناس فلما قبض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نظرت فاذا الصلوۃ علم الاسلام وقوم  
 العزیز فرفینا الدینا من رضی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لدیننا فباینا ابابکر وقد ذکرنا ہذا الخیر وکشا  
 مشکا فی حناہ عند قول رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مروا ابابکر یصلی بالناس فی الخیر  
 ما فی الاستیعاب مختصا وچنانکہ حال قول نووی معلوم کردی ہا نکہ قول ابو عمر بخاندہ الی قولہ  
 و رکن من ارکان الدین نیز نزدیک تامل از ہم میریزد زیرا کہ بعد اعتراف ابوہ و تبلیغ تبعہ نفسی کہ  
 قائم تمام قصہ صحیح باشد و انہما زنجبت و غیر ان عدم ہتنداوان بوجہی اصلا سمعہ نمیتواند شد

و اگر بعد تبلیغ شک در استناد و حجت باشد تمام مسائل فقیهیه که بوجی متلو ثابت نمیشود و لفظ اوحی الی کذا  
 اینجا صحیح نیست ما خود نباشد بجا نیک براهبتان عظیم بلکه مقرر در میان اهل اسلام آنست که بعد  
 و ضوح طلب و منع از آنحضرت صلی الله علیه و سلم محل توقف نماند و واجب میشود امتثال بآن اعتقاد  
 و عمل از آن سئله مسند است بوجی ظاهر یا باجتهادی که مقرر داشته شد و آن بوجی باطن است پس  
 قول او که این استخلاف بوجی نبود باطل است مگر آنکه گوئیم معنی کلام ابو عمر آنست و لم یصرح بذلك  
 لانه لم یصر فی ذلک التصریح لشی و اراد بالتصریح بعض ما ذکرناه فی شرح کلام النووی و حاصل  
 این توجیه جوع میکند بآنکه آنحضرت صلی الله علیه و سلم در ادراست معنی با سلوبی دون سلوبی متشکل  
 بود بیوعی از جوی نفث فی الریغ یا فرسته یا غیر آن و اگر سائل عود کند و گوید که اگر نص بر استخلاف  
 بود صدیق چه گفت بیعت کنید یکی ازین دو کس ابو عبیده و عمر بن الخطاب و اقدام بر بیعت غیر  
 در نیصورت حرام است گوئیم از سابق قصه مفهوم میشود که حضرت صدیق سید است که این امر حق  
 او است و غرض او از تقدیم ابو عبیده و عمر نبود الا اظهار محبت خلافت خود بربان ایشان و این  
 نوعی از تلافی است در برابر محبت چنانکه حضرت ابراهیم هم بود و در ابلی بنی که بکبر بکشد بگویند  
 برای نفس خود چسبیری نخواهم لیکن از حاضرین بپرسید که حق کیست اگر حق ایشان باشد ایشان  
 بگیرند و اگر حق دیگری باشد با و بدهند و غرض از این کلام اظهار حق خود باشد ببلوغ وجهه گویا میگردد  
 بایعوا احدیما ان رضی بذلك و لم یکن مع من النص بایدل علی خلاف ذلک و لهذا تخصیص فرمود  
 این دو عزیز را زیرا که سید است که ایشان میدانند نص را و رای ایشان مستقیم است در آن  
 و دلیل بر نفع حدیث ابی سعید خدری است قال ابو بکر است احق الناس بها است اولی  
 صاحب کذا است صاحب کذا و از آنجمله آنست که ابو عمر در استیعاب بحث میکند در  
 حدیث این عمر و آنرا مسلم نمیدارد و از سمر نقل میکند که تفضیل حضرت صدیق بر حضرت فاروق  
 بر تفضیل متعین نیست اگر کسی فاروق را یا عمر تفضیل دهد بر صدیق هیچ مضائق نیست و  
 میگوید که فی جملة و سلف اختلافی واقع بود در تفضیل صدیق بر عمر تفضیل و شیخ عبد الحق و بلوی نقل

میکند که در مسئلہ تفصیل اختلاف واقع است جمعی قطعی گویند و اکثر ظنی بلکه سیاق کلام شیخ بآن  
 دلالت میکند کہ قول جمہور ظنیت است ابو بکر با قلمانی و امام الحسین و امام زاری و قاضی عسکری و  
 ملا سعد تفتازانی ہمہ میل میکنند بظنیت آن قولہ بحث میکند در حدیث ابن عمر باید دانست کہ ابو عمر  
 در ترجمہ ذی النورین میگوید وی یحیی بن سعید و عبد اللہ بن عمر و عبد العزیز بن ابی سلمہ عن یافع  
 عن ابن عمر قال کنا نقول علی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابو بکر ثم عمر ثم عثمان ثم نسکت فیقول  
 ہذا فی التفصیل و قبیل فی الخافۃ و در ترجمہ مرتضی میگوید عن ہرون بن اسحق قال سمعت یحیی  
 بن معین یقول من قال ابو بکر و عمر و عثمان و علی و عرف لعلی سابقۃ و فضیلتہ فهو صاحب سنتہ من  
 قال ابو بکر و عمر و عثمان و عرف لعثمان سابقۃ و فضلہ فهو صاحب سنتہ فذكرت ان هؤلاء الذين  
 یقولون ابو بکر و عمر و عثمان و یسکتون فتکلم فیہم بکلام غلیظ و کان یحیی بن معین یقول ابو بکر و عمر و  
 علی و عثمان رضی اللہ عنہم بعد ان تاویل میکند قول یحیی بن معین قال ابو عمر من قال بجد  
 ابن عمر کنا نقول علی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابو بکر ثم عمر ثم عثمان ثم نسکت یعنی فلما اتفصل  
 و هو الذی انکر یحیی بن معین و تکلم فیہ بکلام غلیظ لان القائل بذلک قد قال بخلاف ما اجمع علیہ  
 اهل السنۃ من السلف و اختلف من اهل الفقہ و الاثر ان علیا افضل الناس بعد عثمان ہذا عالم  
 یختلفوا فیہ و انا اختلفوا فی تفصیل علی و عثمان و اختلف السلف ایضا فی تفصیل علی و ابی بکر  
 و فی اجماع الجمع الذی وصفنا و لیل علی ان حدیث ابن عمر و ہم و غلط و انہ لا یصح معنایہ و ان  
 کان اسنادہ صحیحاً و یلزم من قال بہ ان یقول بحدیث جابر و حدیث ابی سعید بن جابر انہما لا یقولان  
 عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہم لا یقولون ذلک فقد ناقضوا و بالحد التوفیق بعد ان  
 شرح میکند قول خود را و انا اختلفوا فی تفصیل علی و عثمان و اختلف السلف ایضا فی تفصیل علی و ابی بکر  
 و ابی بکر و میگوید قال ابو عمر وقف جماعة من اهل السنۃ فی حق علی و عثمان فلم یفسلوا و اشد ما  
 علی صاحبہ منہم مالک بن انس و یحیی بن سعید القطان و اما اختلاف السلف فی تفصیل علی فقد  
 ذکر ابن ابی شیبہ فی کتابہ من ذلک ما فیہ کفایہ و اهل السنۃ الیوم علی ما ذکرنا لک من تأیید ابی بکر فی



الفضل علی عمر و تقدیم عمر علی عثمان و تقدیم عثمان علی علی و علی ہذا عامتہ اہل حدیث من زمن احمد بن  
 حنبل الا خواص من اجلۃ الفقہاء و ائمۃ العلماء فانہم علی ما ذکرنا من مالک و یحیی بن سعید القطان ابن  
 معین و ہذا ما بین اہل الفقہ و الحدیث فی ہذہ المسئلہ و ہم اہل السنۃ و اما اختلاف سائر المسلمین فی ذلک  
 فیطول و قد جمعتہ قوم اما قول او فقیل فی الفضل و فقیل فی عثمان فیس اشارة ہست بآنکہ قدا اہل سنۃ  
 مختلف اند و تفضیل بذی النورین و مرقضی جمعی کہ قائل اند بتفضیل بذی النورین ہر مرقضی ہر جمعی  
 معنی این حدیث چنان تفسیر کنند کہ این ترتیب در افضلیت ہست و لا یشک فی ذلک و جمعی کہ  
 بتفضیل مرقضی بذی النورین قائل اند و ہم شریعتہ قلیلہ تاویل این حدیث پیش ایشان آنست  
 کہ این ترتیب بیان خلافت ہست پس صحابہ پیش از وقوع خلافت میدانستند کہ ہمین ترتیب واقع  
 خواہد شد و درین تاویل خود شہادہ و شہود و زبیر کہ این تاویل وقتی درست باشد کہ لفظ ابن عمر ہمین  
 اسلوب واقع شود کہ ابو عمر ذکر کرده ہست و بحقیقت اصح الفاظ و آں ہست کہ بخاری روایت میکند عن  
 یحیی بن سعید عن نافع عن ابن عمر قال کنا نخیر بین الناس فی زمان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم  
 فنخیر ابابکر ثم عمر ثم عثمان بن عفان و ترندی ہر دو نقطہ خارج کرده پس انکہ کما نخیر را برداشتہ وقوع  
 خلافت بہ ترتیب حمل کردن متجہ نیست و اگر سائل عود کند و گوید غرض این عمر آنست کہ کما نخیر ہم  
 بہذا الترتیب فی الخلافۃ امی نقول انتظام امر الخلافۃ خیر فی زمن یکر و بعد از من عمر بعد از من عثمان گوئیم  
 ورنہ صورت خلاف واقع را دانستہ باشد زیرا کہ انتظام امر خلافت در زمان فاروق بہتر بود از انتظام آن  
 در زمان صدیق باتفاق جمیع اہل تاریخ و اکثر زمان خلافت صدیق در مجاہدہ اہل ردت گذشتہ و  
 اگر بار دیگر عود کند و گوید امی نقول ابو بکر خیر باریج الی الخلافۃ من الصفات الحسن الرئی والعلم و غیر  
 ثم و ثم گوئیم فی لازم فضل کلی شد زیرا کہ خلافت نبوت جمیع صفات کمال کہ سابقا شرح آن گذشتہ  
 میخواہد پس رجوع کرد بہ ترتیب و تفضیل اما حکایت ابن معین پس بعد از تاویل و سابق و سابق  
 کلام ظاہر میشود کہ غرض ابو عمر آنست کہ انکار بر سکوت از تفضیل مرقضی ہست نہ انکار بر مسئلہ تفضیل  
 شخنین و این را استدلال میکند بآنکہ اتفاق واقع ہست بر آنکہ حضرت مرقضی افضل ہست بعد عثمان

بلکہ اختلاف دارند در تفصیل علی و عثمان بلکه کلمات شریفه قلیله از سلف مرہم تفصیل مرتضی است بہ  
 صدیق و این اختلاف ہم شاہد عدل است بر آنکہ اعتقاد فضیلت مرتضی در مرتبہ ازہ مراتب متحقق است  
 پیش ہمہ و سکوت از افضلیتہ او بالکلیہ خلاف اجماع است باز میگوید کہ نسکت بعد عثمان اگر چه در حدیث  
 ابن عمر صحیح شدہ ظاہر شدہ معمول بہ نیست زیرا کہ مصداق اجماع است پس تاویل بری او ضرور است  
 مثل تاویل حدیث منبع اصہات الاولاد بانکہ جمعی از اصحاب مطلع نبودند بر تحریر آن از نہایت سباحت  
 آن نمیوہند چون نص حدیث ظاہر شدہ در من شخبین آن قول متلاشی گشت ہمچنان سکوت از تفصیل  
 مرتضی فی مرتبہ من المراتب کہ سبب عدم اطالع بر فضائل ایشان واقع بود چون فضائل ظاہر شدہ  
 عمل بان غیباً پدید کرد پس یکہ فقط نسکت را تاویل کنند و قصہ بیج اصہات را تاویل کنند باز خود در مسأ  
 است و ما میگویدیم در اصل صحیح تفصیل مرتضی در مرتبہ ازہ مراتب بچی نیست اما حاصل حدیث ابن عمر  
 اخبار است بسکوت نہ جز ہم بعد تم تفصیل پس گو یا عبداللہ بن عمر میگوید از جمعی کثیر از صحابہ آن روایات  
 شنیدیم و ان اخبار کثیرہ استماع نمودیم و رای ایشان از ترتیب تفصیل دانستم و در ان ترتیب اسما  
 را داخل نیافتیم و سبب این آنست کہ این بحث تفصیل خلفائی بود کہ است بر ایشان مجتمع شدہ  
 بر غیر خویش و امر بہ حضرت مرتضی مجمع نشد پس فضل مرتضی بر غیر مشایخ ثلاثہ بانی علوہ است غیر  
 بانی کہ در ان مباحثہ داشتند و گوئیم بانکہ این مسئلہ از احادیث روایا و غیر ان ساکت بودند و فضل  
 مرتضی بر غیر مشایخ ثلاثہ پس سکوت از بہت انحصار بحث است در مشایخ ثلاثہ یا انحصار در انحصار  
 کہ ما نقل ایشان در ان زمان بودہ است گوئیم فضل مرتضی و انہا پیش دیگر ظاہر شود پس بانی ان عمر میگوید  
 کہ مرتضی در مرتبہ ازہ مراتب فضیلت داشت فی الواقع بلکہ میگوید اصحاب ساکت بودند و ان سبب  
 از ان قبیل بود کہ اصحاب و ان اعلام بودند مثل ابی اسد مرثدہ و انہا سبب سکوت اصحاب و ان  
 نکردہ اند و قبیل و قالی و ان از ایشان واقع شدہ و ما بعد از ان احدی انہا را سکوت بہ ان اطلاق نمودہ  
 اند بلکہ در بعض صور ہذا اجماع کردہ اند و فضل مرتضی نیز از ان قبیل است پس اعتراض بر قبیل  
 ابن عمر را نمیشود بلکہ تشدید بر ان کسی است کہ حدیث ابن عمر را در نفی فضیلت حضرت مرتضی

و لو فی مرتبہ سن للمراتب ذکر کرده است و بان تمسک نموده و اگر سائل خود کند و گوید سکوت عند حج  
 حرم است بقی گوئیم لانسلم حرم بنفی بود وقتی کہ بحث نباشد الا در جماعتی خاص یا اولی کہ ماخذ مسلم  
 سکوت عنہا است ظاہر شدہ باشد و السلام قولہ از عمر نقل میکند انہ باید دانست کہ ابو عمر در ترجمہ  
 فاروق میگوید ذکر عبدالرزاق عن عمر قال لو ان رجلاً قال عمر افضل من ابی بکر یا عنقۃ و کذا کما  
 قال علی عندی افضل من ابی بکر لم اعنفہ اذا ذکر فضل الشیخین واجہما و انشی علیہما بما ہما اہلہ فذکرت  
 ذلک لو کین فاعجبہ اشتہاء بعد از ان رد میکند فصل اول را از قول معمر ہم در ترجمہ فاروق قال  
 ابو عمر یدل علی ان ابی بکر افضل من عمر سبقہ لہ الی الاسلام و ما روی عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انہ  
 قال رایت فی المنام انی وزنت بامتی فزجت ثم وزن ابو بکر فرج ثم وزن عمر فرج و فی ہذ بیان  
 واضح فی فضل علی عمر و قال عمر اسبق ابی بکر الی خیر قط الا سبقتی الیہ و لودوتانی نہ فی صدر  
 ابی بکر و رد میکند فصل ثانی را از قول ابو در ترجمہ صدیق باقوال مرتضی عن النضر بن سبر عن  
 علی قال خیر ہذہ الامۃ بعد نبیہا ابو بکر و عمر و روی محمد بن الحنفیہ و عبد خیر و الوجیفۃ عن علی مثله و  
 کان علی یقول سبق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و ثنی ابو بکر و ثلث عمر ثم خطبنا فنتنہ یعفو الیہ  
 فیہا عن من یشاء و قال عبد خیر سمعت علیاً یقول رحم اللہ ابی بکر کان اول من جمع ما بین اللہ و  
 و نیا عن عبد اللہ بن جعفر بن ابی طالب من وجہ قال ولینا ابو بکر فبحر خلیفۃ اللہ رحمہ بنا و احنا  
 علینا و قال مشرق حبیب بکر و عمر و معرفۃ فضائلہما من السنۃ و روایتی کند با سند خود از حکم بن کلث قال قال علی  
 لا یفضلنی احد علی ابی بکر و عمر الا جلدتہ حد المفتری پس ظاہر شد کہ ابو عمر رضی نیست باین نقل بلکہ رد میکند از اسناد  
 و شیخ ابن حجر مکی تاویل میکند قول معمر را بآنکہ فضلی کہ عمر ذکر کردہ است نہ فضل کلی است بلکہ فضل بوجہ من الوجہ پس  
 بحث ہے کہ اگر رجالتش آنست و این تاویل اقرب ینما ید بصواب و اہون است از رد صرف قولہ و اختلاف سلف  
 فی آن فصل ابی بکر و علی باید دانست کہ ایراد ابو عمر این جملہ را در تضاعیف کلام خود محض برای آنست  
 کہ سند باشد برای اتفاق بر تفصیل حضرت مرتضی بر مرتبہ از مراتب چنانکہ از سابق و سیاق کلام  
 او واضح است پس لابد است از وجہی کہ سند یہ را صحیح باشد و زیادت از ان لازم نیست و نہ مختار

ابو عمر است و نه صحیح فی نفسہ اما توحیدی کہ بان سندیت صحیح شود آنست کہ گوئیم کہ از سلف اقوالی کہ موہم تفصیل  
مرضی باشد بر صدیق منقول شدہ است و اگر ظاہر این اقوال را بگذاریم در باب شخنین یا در باب شایخ  
ثلثہ بحبت قیام حج تفصیل مرضی در مرتبہ از مرتبہ خود البتہ می باید کرد تا آن اقوال را محلی پیدا شود زیرا کہ  
تفصیل بر صدیق متضمن است تفصیل را بر غیر شایخ ثلثہ بالا ولی یا گوئیم کہ این اقوال ظاہر آن فصل  
کلی است و اگر از ظاہر مصروف کنیم فضائل خبریہ معتد بہا البتہ می باید اثبات کرد و آن فضائل خبریہ  
در تفصیل مرضی بر غیر شایخ ثلثہ موثر خواهد بود قرینہ بر آنکہ این قدر برای سندیت کفایت است آنست  
کہ با قول غیر اہل سنت کہ ایشان را در حل و عقد دخل نیست نیز نمایند میگوید ہر چند اقوال  
فرق اسلامیہ در مرتبہ تفصیل مرضی مختلف افتادہ است اما قدر مشترک کہ تفصیل او است فی مرتبہ  
من المراتب مجمع علیہ جمیع است پس ثم نسکت بر ظاہر شریعتیوان داشت و اما آنکہ شمار ابو عمر و غیر  
وجہ نیست و صحیح فی نفسہ ہم غیر این وجہ نیست آنست کہ در کتاب خود افضلیت صدیق بر مرضی را  
اثبات مینماید کہ لا مزید علیہ چنانکہ در جواب معمر تقریر کردیم و اگر سائلی عود کند و گوید سلیمان کہ ابو عمر  
اقوال سلف را درین مسئلہ وزنی نمی نهد و آن را معارضہ مینماید با قول متواترہ مرضی اما اصل این  
اختلاف با چه قسم میتوان کرد گوئیم مقدمہ چند در حل این اختلافات بخاطر می باید آورد یکی آنکہ صحابہ  
و تابعین ہمہ در یک مرتبہ نبودند بلکہ بعض ایشان مجتہد بودند و بعض مقلد قال اللہ تعالی  
لعلمہ الذین یستنبطونہ شہم و حقیقت اجماع اتفاق مجتہدین است و غیر مجتہدین را در حل و عقد دخل  
نیست پس دلیل ثلث از اولہ اربعہ کہ اخذ بان واجب است اتفاق مجتہدین است لا غیر اگر در مسئلہ  
بعض اہل تقلید قوی گفتہ باشند و مجتہدین اتفاق نمودہ باشند بر تعلل دیگر دلیل قطعی کہ اخذ بان  
واجب است همان قول مجتہدین خواهد بود و غیر اقوال ایشان اگر شد و اگر نباشد ہوا فتنہ  
یا مخالف بہ یکسانست دیگر آنکہ پیش از وقوع اجماع اقوال علماء مختلفہ ہوا فتنہ ہست  
تقریر میکنند و بعد از مناظرہ و مراجعہ آن اختلاف منحل میگردد و اگر استقامت کردہ شود در اجماعات  
سلف هیچ اجماعی نتوان یافت الا در اول آنجا اختلافی بودہ است و بعد ازین دفعہ بعد دفعہ

منحل گشته پس اگر سگلمان فارسی در خلافت صدیق زمره اصحاب و اخطار و اخرج بن ابی شیبہ معنیست  
 که اقیسہ بخار خه بنظر می آید از جهت سوابق صدیق و نقولین امامت بوی اصابت نموده اند و از جهت  
 سوابق مرقض و قربت او خطا کردند و متعین است محل قول او بمعنی زیر که اصابت و خطا هر دو با هم  
 نقیض اند پس قول بهر دو نمیتواند بود الا از جهت تعدد جهات و اعتبارات و اقیسہ این قول او  
 محمول است بر آنکه قبل از نظر و ترجیح و قبل از مراحبه و مناظره گفته و بعد از آن ترجیح بروی ظاهر شد  
 و اتباع سبیل مومنین نموده و وعده یا بی العدم المؤمنون متحقق گشت سوم آنکه بعضی اهل آن عصر که  
 هنوز بدرجه اجتهاد و تحقیق نرسیده بودند بهترین تحقیق میکردند تا شب که در خاطر ایشان جا گرفته منحل گردد  
 و این را قول ثابت نمیتوان گرفت مانند آنکه ابو جحیفه گفته است که در خاطر من مشکن شده بود که کفر  
 افضل است از همه تا آنکه مرقضی بر سر منبر تقصیر فرمودند که خیر نبرد الا مته ابو بکر ثم عمر از آن باز این  
 خطره از خاطر من مرتفع شد چهارم آنکه اکثر سلف فضل را اعم از فضل کل و فضل خبری میکردند  
 و کلمات ایشان ظاهر مناقض میشد چون اقادیل را بر قاعده تطبیق فرود آریم آن تناقض ظاهر  
 از هم پاشد مانند آنکه از امام مالک نقل میکنند که گفت من تفصیل نمیدهم بر خبر پیشا سیر یحکس را و  
 مراد او فضل خبری است چون هر چهار قاعده را بخاطر آوردی بادی عنایت حال آن اقادیل شمر  
 قسلیله که سوهم خلاف مدعا است روشن گردد و مادر نمیکشیم کلام را بعد از آنکه اصول را بدست  
 تو دادیم قولی اقوال بسیاری از سگلمان ولایت میکند بر ظنیه این مسئله باید دانست که جواب  
 این اشکال بر وجهیست که تقریر کرد و وجه اول آنکه هر چند سگلمان اشعریه مختلف اند در قطعیت  
 و ظنیت این مسئله لیکن این اختلاف ایشان شاید عدل است بر آنکه همه متفق اند بر اصل تفصیل  
 و از سلف خویش را کهید و تصریح درین مسئله دیده اند که با وجود ورود شبهات از جانب مخالفان  
 و تجیر در بسیاری از آن شبهات ممکن نمیشود و ایشان را عدول از آن مشرب کرده با وجوب استدلال  
 و تقلید از طعنا و ظنایان قائل اند و وجه دوم آنکه شیخ ابوالحسن اشعری که راس و رئیس اهل سنت  
 است و الزم ایشان است بطریقه صحابه و تابعین بقطعیت رفته قال النودمی و اختلف العلماء

ان التفضیل المذکور قطعی ام لا و ممن قال بالقطع ابو الحسن الاشعری و قال ہم فی الفضل علی تر تہم  
 فی الامامہ و ممن قال بانہ اجتہادی ظنی ابو بکر بن الباقلائی انتہی و چون شیخ اشعری بجانب باشد  
 مبالغات نداریم بآوردن او پس ہذا اول قارورہ کسرت این نہ یکا مسئلہ است نہا کہ شیخ ابو الحسن  
 و متاخران با ہم در ان منازعہ دارند بلکہ بسیاری از مسائل کلامیہ از ہمین جنس است مثل رویت  
 و کلام و عینیت و وجود بابتہ و مسئلہ صفات و غیر آن کما لا یخفی علی متتبعی علم الکلام و ماورہ ہمہ این مسائل  
 بحول اللہ و قوتہ اثبات مختار شیخ میکنیم بذل دلیل او عشر عشر نیز و در معرکہ وار و گیر بجزئیہ سعی میکنیم  
 ۵ انا الذی سمتنی امی حیدرہ ۴ و فہم بالصاع کیل السدرۃ ۳ و سبب بسیاری ازین جنس  
 آنست کہ اشاعرہ دو قسم اند متکلمان کہ در مناظرہ و محاصمہ ہم علی نصیب ایشان است اما در حد  
 تجسری و توسعی ندارند مثل ابو بکر باقلانی و امام لادی و قاضی بیضاوی و قاضی عضد و ملا سعد و  
 محدثین کہ در حدیث و توسع روایات قدح او فی یافتہ اند اما در مناظرہ و محاصمہ و مراجعہ غور نموده  
 اند مثل احری و بیہقی و بعد ازین ہمہ ما مردم از ریزہ ہر دو خوان تناول نموده ایم و کاسہ ہر دو  
 شرب فی لیسیدہ ایم عجب نیست کہ صورت اجتماع امری ظاہر شود کہ در ہر واحد تنہا موجود بود ۵  
 ازین اثیون کہ ساقی درمی افکند ۴ حریفان را نہ سر باند نہ دستار ۳ و چون در کلام این قائلان  
 بنحیثت نظر کنیم ظاہر میشود کہ حامل آن نسبت بعضی وجود اختلاف است در سلف و ما سیر نمودیم  
 اقوال آن سلف را و جمیع این اقوال منطبق یا ققیم بر یکی ازین چهار مقدمہ پس آن دہم مرتفع  
 شد و نسبت بعضی آخر آنست کہ افضلیت بعضی بر اجماع محبت خلافت بنا کردہ اند و ملازمت در  
 محبت خلافت و افضلیت ظنی است و ما تقریر کردیم کہ افضلیت بوجہ بسیار ثابت می شود و غیر  
 وجہ از انجملہ سببیت بحسب اول آیہ لایستوی منکم من انفق من قبل الفتح و قاتل اللہ ما کان  
 اقوال سلف معلوم میشود کہ عقد بیعت بعد تقریر افضلیت بود و نیز تقریر کہ انما امرنا انما  
 و خلافت نبوت کہ مقدر است بثلثین نہ و غیر آن افضلیت و اول شرط است نہ در ثانی و  
 و بہ نسبت بعضی آخر عدم تنقیح معنی نفس لکلی و ما تقریر کردیم معنی فضل کلی



و تحدید کردیم بحدود و به نسبت بعضی آخر تعارض احادیث فضائل و ما قطع تعارض نمودیم و هر چه  
 را با شارت بمرتبه خاص فرود آوردیم پس وجوه اشتباه که موجب ظنیت و توقف میشد از هم پاشید  
 و الحمد لله علی اظهار الحق فی المواقف و تشریح و اعلم ان مسئلۃ الافضلیۃ لا مطمح فیہا فی الجزم و البقید  
 و افلا دلالت للعقل بطریق الاستقلال علی الافضلیۃ بمعنی اکثریۃ فی الثواب بل مستند بہ التمسک  
 و نیست ہزہ المسئلۃ مسئلۃ تعلق بہا عمل فیکتفی فیہا بالظن الذی ہو کاف فی الاحکام العلمیۃ بل  
 ہی مسئلۃ علمیتہ بطلب فیہا التقرین و النصوص المذكورۃ من الطرفين بعد تعارضہا لا فیہا القطع علی  
 ما لا یخفی علی منصف لانہا باسرها اما احادیث و ظنیۃ الدلالة مع کونها متعارضۃ ایضا و لیس الاختصاص  
 بکثرۃ و اسباب الثواب موجبہ الی ایۃ قطعاً بل ظلال ان الثواب تفضل من المدکما عرفۃ فیما سلف  
 قوله ان فی تفسیر الموطوع و تفسیرہ و ثبوت الامامۃ و ان کان قطعاً لا فیہا القطع بالافضلیۃ بن غایت  
 الظن کیف و لا قطع بان الامامۃ المخصوصہ لا تصح مع وجود الفاضل لکننا وجدنا السلف قالوا بان  
 التفضل ابو بکر ثم عمر ثم عثمان ثم علی و حسن ظننا بہم لقیضی بانہم لولم یعرفوا ذلک لما اطبقوا علیہ فوجب  
 علینا اتباعہم فی ذلک القول و تفویض ما ہو الحق فیہ الی اللہ تعالی قال الاعدی و قدیر او بالتفصیل  
 اختصاص احد الشخصین عن الآخر اما باصل فضیلۃ لا وجود لہا فی الآخر کالعالم و الجاہل و اما بزیادۃ فیہا  
 کونہا علم مثلاً و ذلک لہنا جوہر شہادۃ ہذا بین الصحابۃ اذنا من فضیلۃ تبین اختصاصہا بواحد منہم  
 بیک بیان مشارکہ غیرہ لہ فیہا و تہذیر عدم المشارکہ فقد کین بیان اختصاص الآخر بفضیلۃ اخرى و لا  
 سبیل الی التزیج بکثرۃ الفضائل لاحتمال ان یکون الفضیلۃ الواحدۃ ارجح من فضائل کثیرۃ اما  
 لزیادۃ شرف فیہا فی نفسہا و لزیادۃ کمیتہا فلا جزم بالافضلیۃ ہذا المعنی انتی و ابن حجر در تائیل قول  
 مہر علم اعتقد ہذا کہ لم یخط و بنای این عدم درستی جز این نیست کہ تفضیل مذکور ظنی است نہ قطعی و اگر  
 گویند کہ ظنیت تفضیل مذکور یہ قول کسی کہ دعوی اجماع نکند و گوش بروایات شاذہ کہ در جانب خلافت  
 نقل کردہ تہذیب ہر آنست کہ حکم بنظیت آن درست نیاید کہ اجماع از دلائل قطعیتہ است ہواش آنست  
 در علم اصول فقہ مقرر و سہرین شدہ است کہ اجماع دلیل قطعی است لیکن نہ بجمیع انواع و اقسامش

قطعی هم آن قسم است که در اینجا خلاف اصلا نبود و آنکه در وی خلانی بود اگر چه شاذ و نادر باشد ظنی بود و از  
 قطعیت برآید هر چند آن خلاف بهجت شذوذ و در تشعشع معتدیه نبود و مانع از انعقاد اجماع نیاید ولیکن در انحاط  
 در جوی از مرتبه قطعیت بی تأثیری نبود و آنکه اجماعی که در اینجا است بر همین افضلیت ظنی است و اهل  
 اجماع نیز قطع بدان نکرده اند چنانچه از عبارات ائمه و اشارات ایشان مفهوم میگردد پس صفت قطعیت  
 درین مسئله قید محکوم به است نه عارض حکم بعد از اجماع و مسندش خبر آن نیست که چون بدلیل قطعی ثابت  
 شد که خلافت بدین ترتیب است ظاهر آنست که فضیلت نیز هم برین طریق باشد ولیکن از ترتیب  
 خلافت ترتیب فضیلت بر وجه قطع و یقین لازم نیاید ایانمی بینی که اهل سنت بر حقیقت عثمان بن عفان  
 اجماع دارند و در فضیلت او خلاف پس معلوم شد که از قطعیت خلافت قطعیت افضلیت لازم نیاید  
 و ظنیت افضلیت ظنیت خلافت را مستلزم نگردد و نیز حقیقت فصل همان است که نزد پروردگار تعالی  
 است و اطلاع بر آن خبر باخبار و بوحی ممکن نه و اخبار در مدح و ثنای همه ایشان ورود یافته و متعارض  
 آمده است آنها که او را یک زمان قی و مشاهده احوال آنحضرت صلی الله علیه و سلم نموده باشند بقبر این و  
 امارات دریافته باشند ولیکن دیگران که نظر بر صرف دلیل و مفهوم کلام افتد و مفهوم کلام متعارض  
 آید دلیل ایشان تقلید و اتباع پیشینیان و حسن ظن با ایشان بود و لکن نظر با حدیث و اخبار که در  
 فضائل و کمالات اصحاب ورود یافته جز توقف و امساک نیارد و انیمه ترجمه کلام صواعق محرقة است  
 از آنجمله آنست که این احادیث دلالت نمیکند مگر بر اخبار بنجلافت ایشان در زمان مستقبل و این  
 محمول است بر راوه تکوینی آنرا با تشییع سیاسی نیست و بر تقدیر تسلیم مقتضای نص نیست الا تقریر  
 بوجوه خلافت ایشان و انیمه بدست بانکه مساوی یا مفضل خلیفه شود و خلافت مفضل مساوی  
 بانرا باشد بعلمه مخصص پس اقتدا با بنالدین من بعدی مغشیش آنست بالذین اراد الله استخلافهم  
 و انکم یتبعون الذین استخلفهم و واقع فحجب علیکم الاقتداء بهما بعد انعقاد خلافتهم لان استخلافهم یتلوا الله  
 و انکان مفضولاً او مساویاً و همچنین البعث بین ابی بکر و عمر اخبار است بانکه در خارج بحسب اتفاق  
 واقع خواهد شد که شخین در محضر آنحضرت صلی الله علیه و سلم مدفون شوند و ازین جهت همراه آنحضرت

سبوت گردند و این معنی مستلزم فضیلت نمیشود و همچنین قول آنحضرت صلی الله علیه و سلم یا ای الله المؤمنون  
 ولات نمیکند مگر بر آنکه در خارج بحسب اراده تکوینی خدا تعالی ایا خواهد کرد و از استخلاف غیر مومنون جمع  
 خواهند شد بر استخلاف صدیق و ایا خواهند کرد و از استخلاف غیر اگر چه آن ایا نه بحسب فضیلت او باشد  
 و همچنین حدیث رویا و غیر آن دلالت بر وقوع آن در خارج میکند به ترتیب مذکور نه بر فضیلت باید دانست  
 که محل این اشکال موقوف است بر تمسید مقدمه و آن آنست که اراده تشریعی فرع اراده تکوینی است بآن  
 معنی که خدا و زلزله الازل و آنست که مصلحت آنست که در فلان زمان اشخاص کذا و کذا موجود شوند  
 و در فلان وقت اشخاص کذا و کذا مصلحت در حق جماعه اولی آنست که چنین و چنین کنند و مصلحت در حق  
 جماعه آخری آنست که چنان و چنان کنند پس اراده فرمود خلق آنها در از منتهی معهوده و تعیین فرمود تعلیق  
 اثبات و تعذیب را بر افعال مخصوصه بحسب هزریانی پس اینهمه در زلزله الازل تحقق شد بعد از آن چون  
 آنوقت ما رسید نازل کرد و قضا و در ملا را علی و مسبب این قضا و حظیره القدس که عبارت از ملا را  
 اعلی است یا چنبری و دیگر قریب آن آنهمه تعلیقات مثبت گشت و این امر متجدد است بحسب تجدید از منتهی  
 که در شرح الهیه تعبیر از آن بکتاب الله واقع شد قال الله تعالی کتبنا لکتابنا انما و سلی قال  
 کتب علیکم الصیام و اینجا استعداد اشخاص و حوادثی که خلق آن تقدیر شده است مقدم است برین  
 تعلیقات تقدیر مآذیات و همین است مسبب اختلاف شرح پس تعلیق نکر و ثواب و عقاب را بر تعظیم سبب  
 و بهر حرمت آن در شرحیت موسویه الاجتهت مصلحتی که ناشیه است از استعداد آن جماعه و ترتیبی که در  
 جماعه مناسب است در تعلیق نکر و ثواب و عذاب را بر اجتماع روز جمعه و ترک آن در شرحیت مصطفویه  
 الاجتهت مصلحتی که ناشیه است از استعداد این جماعه و ترتیبی که باین جماعه مناسب است مانند طبیعی  
 که در بعضی محرم در دوائی بار و میدید و سریش میبرد و دوائی حار بعد از آن نازل فرمود بر آنکه اینها  
 آن تعلیقات را و تعبیر از آن تعلیقات بطریق مختلفه واقع می شود و گاهی باخبار کتب الله علیکم کذا و کذا  
 و گاهی با سر و نهی افعلوا کذا و لا تفعلوا کذا و غیر این تعلیقات اول و ظهور آن در ملا را اعلی ثانیاً همان  
 است کلام نفسی و لهذا شاعر جازم اند بآنکه کلام نفسی در اصل یکی است با سر و نهی و اخبار تکشیری در

تحقیقش راه نمی باید و بعزلی و سریانی و صف آن نتوان کرد و قال الامام الرزازی ان کلام الله تعالی ص  
 و مع کونه واحدا فهو امر و نهی و خبر و تحقیق کلام یرجع الی حرف واحد و هو ان کلام کلمه خبر لان الامر  
 عبارة عن تعریف غیر انه لو فعل افعال مستحقة للمدح و لو ترک افعال مستحقة للذم و کذا القول فی الهمی و انما کان  
 المرجع لكل الی شئی واحد و هو ان خبر صح قولنا ان کلام الله واحد انتهى و این کلام نفسی باعتبار اول قیاس  
 و ازل است و باعتبار کتابت و رملار اعلی محدث متقدم از بعثت پیغامبر نه عزلی و نه سریانی و باعتبار  
 ظهور او بواسطه جبرئیل بر قلب پیغامبر ثالثا محدث متاخر از بعثت پیغامبر بل بیان عزلی کما قال و انه  
 منتشر علی سبیل العالمین نزل به الروح الامین علی قلبک لتکون من المرسلین بل بیان عزلی بیدین  
 این تعلیقات شمشد و رملار اعلی و دو قسم اند قسمی آنست که متعلق باشد بشخصی بعینه و سبب اولی از ان  
 اشخاص از ان عاود شده که معین و متمثل شده اند مثل آنکه متعلق الثواب بالایمان یا بالبر علی الله علیه وسلم  
 بعینه و العقاب بالکفر بعینه و قسمی آنست که متعلق باشد بوصف عام مانند آنکه متعلق الثواب بعبادة  
 بولاده و متعلق العقاب بعبادة بوق الولد لوالده و واقع در باب شخص متعلق است بشخص بعینه مثلما نازل  
 شد و رملار اعلی که اولی واقع شد که در فلان وقت اختلاف کرده شود و متعلق و نازل شد متعلق  
 بحدیقتا الی شان بعینه و تعلیق بخط تبرک قتل الی شان بعینه اگر چه بین الی و تضمین مصالح بسیار  
 که فهم آن همه در امتکان بشهرست و تمیل که بحث شخص و فرمان روالی و نجات قوم و فرمان بری و ک  
 اختلاف و مانند آن نیز از همان مصالح باشد و این کلام نفسی در افتاد و اعجاب و تحریک قوی جمیع الناس کلام  
 است پس خدا تعالی بر حضرت صلی الله علیه وسلم اوده و جواب اختلاف الی شان و رملار اعلی و تعلیق ثواب  
 و عقاب با قتل و ترک قتل الی شان روشن ساخت و البشای خلیفه شدند بکلام نفسی از لایحه عیانت  
 حضرت صلی الله علیه وسلم که و الی است بل ان کلام نفسی ثانی چون این مقدره و همه شد بر سر حال و کما  
 قدیم قول الله انیمه مجمل است بر الی و بگوینی و انرا بالی و تشریحی سیاسی نیست این کلام  
 است بلکه اینجا اشاره کردند با الی و بگوینی ضمنا باین کلام که بالین این بعدی و تعلیق کرد با الی و تشریح  
 با الی و هر چند صحت منظور درین کلام نفسی تقدیر بهرم بر اختلاف الی شان باشد پس چون

تظم عالم مقتضی باستخلاف ایشان بود و حکمت الهی ممکن نیست که تشریع<sup>۱</sup> باستخلاف غیر ایشان واقع  
 شود چنانکه چون تقدیر الهی مبرم شد بآنکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم در فلان زمان رئیس شود و عالم  
 را بواسطه ایشان علم و رشد پیدا شود و اقامت ملت عوجا بر دست ایشان واقع شود و دیگری در آن  
 عصر باین صفت موصوف نبود تشریحی متحقق شد بوجوب بیان با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در کلام نفسی  
 اولاً و بر السنه مشربین عن الغیب ثانیاً قوله بر تقدیر تسلیم مقتضای نص نیست انما اولاً بطریق منافی  
 که مثل او بعینه مثل جعلت الاقترار محمد صلی الله علیه وسلم واجباً علیکم پس اینجا نتوان گفت که واجب  
 اصلی آنست که اقترا شخصی که موصوف باین صفات باشد باید کرد و خدا تعالی دانست که در خارج  
 شخص موصوف همان ذات محمد است صلی الله علیه وسلم پس واجب شد اقتدار او بالعرض و این  
 والا لکن بیکند بر افضلیت محمد صلی الله علیه وسلم زیرا که ممکن است که مفضول باشد یا مساوی بیکل  
 و ارجح شد بقیام او و نبوت یا سجا کما بهما بهمان عظیم بلکه انعقاد و وجوب انقیاد محمد صلی الله علیه وسلم باین  
 باشد بالانرا از جمیع فضائل پس بعد از اخبار بالنعقاد قضا باستخلاف و ظهور کلام نفسی اولاً بوجوب اقتدار  
 ایشان ثانیاً و ظهور نص شریعت ثالثاً ائمه شکوک طاری نمیشود و در حقیقت منسبتی بعد نبوت  
 ازین بالاتر تصور نیست که مانند اخبار و طاراً علی قضا نازل شود و تمثیل خلافت شخصی خاص و کلام  
 نفسی باینجا بآن متحقق و نصوص شارح معین و وجوب او گردد و ما میگوییم ثانیاً بطریق حل  
 فاضلیت و مضمولیت بر وجه میتوان بود یکی آنکه بجهت اوصافی باشد که آنرا در ریاست عالم ایشالا  
 و اظهار بکلمه الله عزوجل و نحو ذلک هیچ دخل نیست و احتمال که این مقتضی بقیام برتری اهل  
 عالم افضل نباشد باعتبار این فضل دوم فضیلتی که از جهت تحقیق ریاست عالم و ارشاد الی دیگران  
 و اظهار آن باشد و هر که مقتضی شد برتری او اصلاح عالم بآنست افضل باعتبار تحقیق  
 و آنرا نمیگوید که بحسب تشبیه باین فضیلت اینجا تمام متحقق شد بفضلی دیگر که باین  
 حصلت تعلق ندارد کار نداریم و همین فضیلت را اصل و تشبیه بانبیا میریم پس وجوب اقترا تشبیه  
 نص فهمیدیم و اخبار بوجوب استخلاف ایشان با شماره نص و فضیلت ایشان بالتزام و همچنین سایر

مخصوص کما فصلنا فی موضعہ قولہ لان اخلیفۃ یحبب الیہ سوا ویا کان او مفضولاً ما یسکونیم این  
 اثباتات در خطاب عام مسلم است اما در خطاب خاص بدین تخصیص منشاء فضیلت نمی شود چنانکہ خطاب  
 خاص بخت رسل سبب تفضیل ایشان میگردد و بحدیقت پیچ و لیلی بر تفضیل انبیاء علیہم السلام بر اقوام  
 ایشانان مانند تسلیم ایشان بر قوم و ایجاد طاعت ایشان بر قوم نیز ان یافتی و فضاہلی کہ  
 بر سالت تعلق ندارند و این ایجاد طاعت لازم نیاید در فصل کلی عنوان شود پس از قول ان  
 کان او مفضولاً کہ نام فصل شد است ففصل کلی کہ مفسر متناہی یا نبیا یا غیر ان بر تقدیر اولی بدین  
 تعیین اسم ایشان و امر باقتدار ایشان مستلزم فصل کلی است و بر تقدیر ثانی بہ کجاست ما لسانی ندارد  
 و آنکہ میگوید کہ لولہ فرختہ مغزی ندارد از ہر یک خصیت مستحق نشود مگر بعد تشریح فرستہ چنان کہ  
 عبا و قائم شود بعد طلب عمر بحدیث طلب و ایجاد امری و تشریح اولی از ان تفسیر این  
 امر ظاهر نشود باز حکمت درین خصوصت یا اگر در شنبین است از ان سبب کسی از ان سبب ان  
 عبا پس از قبول شنبین با سیر عمر و بن العاص را و قبول فاروقی با سیر اسامہ را و ان قوم و  
 ملک نیست کہ قوم و قسم بوده اند اہل ایمان کامل کہ آید فلان ملک و ان قوم و ملک  
 نیز بنیم ثم لا یجد و ان فی انفسہم حرجاً کہ تخصیص و سبب تسلیم میان ایشان و ایشان است و ان  
 تخصیص از مثل حضرت مرثی کہ سوا بق اسلام و حسب نسب و سبب و سبب و ان  
 ضعیف کہ تابع رسوم بودند و ایشان خود میل داشتند با سبب و سبب و ان  
 روشن نمی شود یا عدم انتظام خلافت بوجہ کمال از دست غیر شنبین و ان سبب و ان  
 وجہ و تالیف با بودن تقدیر مبہم بر استخلاف شنبین بوجہی کہ سبب و ان تقدیر و ان  
 شرح فضیلت شنبین است و لازم فضیلت ایشان قولہ بحسب اتفاق و وجہ و ان  
 علیہ سلم در فون شدند ما میگویم انشقاق فی اول الامر غرضت علی السلام و ان  
 عند اللہ تعالی است یا نیست اگر است کمبود ان شنبین و ان غرضت یا کہ سبب و ان  
 بر سار است باشد و اگر فضیلتی نیست ان غرضت علی السلام علیہ سلم از ان باب فضائل از وجہ و ان



و انکه بگوید جهت قرب مدفن ثانی آنحضرت صلی الله علیه وسلم شدند و در حشر اگر مرده میدانند که بدون فضیلتی  
عند الله تعالی محض قرب مکان موثر است سقطه صرف است زیرا که امور آخرت نه بنی بر قرب و بعد از آن  
است اگر چنین بودی بعد از مدینه مکنه دیگر که قبر مدینه بودند حشر میکردند اهل مکه را بلکه نه بنی  
بر فضیلتی است خواه آن فضیلت در نفس شخص باشد خواه باعتبار جلال او و اگر اکنه فاصله مثل تضاعف  
است و در مدین عن ابن عمر قال دخل رسول الله صلی الله علیه وسلم المسجد الواحدی یدیه علی ابی بکر  
و علی بن ابی طالب کما انبعث یوم القیمه اخرجه احکام و اگر ایاوه کرده است که ایشانرا این فضیلت حاصل  
شمار بسبب بودن ایشان در اشرف بقاع با فضائل نفسانی ایشان محتمل است و این نیز فضیلتی است  
از فضائل عظمیه بلکه ظاهراً است که قرب مدفن ایشان سایه قرب مرتبه ایشان باشد و این مرتبه  
ایشان نزدیک بود علی بن ابی طالب و قرب در قریح افتاد و قرب مدفن ایشان ظل است تا هر چه عظمی است  
بیشتر آنحضرت صلی الله علیه وسلم بجا آرند از زیارت و سلام و غیر آن بقبور شخصین نیز عالم گرد و این نعمتی  
است که بزرگوار چنانکه در تفسیر آیه و رفعا لک ذکرک وارد شده قال الواحدی عن ابی سعید الخدری عن  
رسول الله صلی الله علیه وسلم فی قوله عز وجل و رفعا لک ذکرک قال لی جبریل علیه السلام قال الله  
عز وجل اذ اذکرت ذکرک معی و قال الواحدی قال عطاء عن ابن عباس یرید الاذان و الاقامه و الاذان  
و الخطب علی المنابر یوم الجمعة و یوم الفطر و یوم النحر و یوم عرفة و ایام التشریق و خطبة النکاح و فی  
کل موطن و علی الدنایا و الدرایهم و کلمة الشهادة و لوان رجلاً عبد الله و صدقه فی کل شیء و لم یشهد  
ان محمد رسول الله ینتفع بشیء و کان کافر او فی هذا القول حسان بن ثابت یدح النبی صلی الله علیه

وسلم

<p>اشر الیه للنبوة خاتم          وضم الاله اسم النبی مع اسمه          و شق له من اسمه لیجعله</p>	<p>من الله شهید و یلوح و یشهد          اذا قال فی الخمس الموزن <sup>له</sup> یشهد          فذل الشریح محمود و ذل محمد</p>
<p>در نیصورت چنانکه خدا تعالی آنحضرت را صلی الله علیه وسلم اختیار فرمود و بتقریب ذکر او با ذکر خود چنین</p>	

ایاد کر انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مقرون گردانید و آنرا بسببی ظاہر متعلق ساخت و آن الهام و فن ایشان  
 است و در حجه انحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و این متعلق گردانیدن شبیه آنست که در حدیث وارد شده اوست  
 قضی اللہ بعد ان میوت بارض جبل لہ الیہا حاجۃ قوله یا بی اللہ و المؤمنون و لای اثم لکم انکم  
 در خارج انرا میگویم یاق و سباق قصه ولایت بران میکنند کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم استخلاف  
 صدیق بختیہ معناده به بیعت و مانند آن اراده فرموده بودند لیکن چون قضا مبرم با استخوان ایشان  
 روشن شد توکل فرمود و با سبب ظاہر میل نکرد پس و نیچار بطلب استیصال اولی الامر از ایشان  
 تشریع خلافت و آن واقع شد بعین قول و باقوال دیگر کہ چون از حدیث و تاجیر درین تشریع متفق  
 نگشت مطلب دوم استخلاف بمعنی جمع ناس و امر ایشان را به بیعت و مانند آن و آنرا آنحضرت صلی اللہ  
 علیہ وسلم ترک کردند بحسب قولی خدا تعالی و این بهتر شد از اولی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم چنانکہ آنحضرت  
 صلی اللہ علیہ وسلم در بیعت حدیبیہ بهتر شدوی النورین را نیز خودش تفریق و تخمین حدیث در باب  
 بایر و آنست کہ ما زیاده از پنجاه دلیل یاد داریم بہ اختلاف شیخین و مثل هر یکی از این اولی الامر  
 ثابت میشود اکثر آنها قطعی اند و بعضی ظنی و نزدیک است جماعی میشود و ممکن بعد از آنما قطع و استخلاف  
 بطریق مستلزم افضلیت ایشان است و از آنجمله آنست کہ فارق و فوی النورین شیخی میگرداند و بیعت  
 اجماع و قرآن و آن ثابت است بکتاب و سنت و اجماع و در شیخی صحابه بر ایشان اکتفا کردند و در حدیث  
 حضرت مرتضیٰ بی حضرت ذی النورین اشتد الظاهر و باید دانست کہ احصای حدیث و احادیث  
 روایت کرده اند قصه صبی بن سعید بن ابی وائل ان رجل من انصار النبی قال لای اثم لکم انکم  
 فایروا بجماع و فقیل لہ ابد راجح فاتی الاشعری فامره بالعمرة و اجماع جمیع ائمہ و اولی الامر و اولی الامر  
 سونان و مسلمان بن زبیه نقال احد جماعہ بعد از انکه من بقره لہ فی حدیث  
 فلما قدم الی عمر فذکر ذلک له فقال لہ عمر بیت نبیک قال و سمعت عثمان بن عفان یقول انک انت  
 نبیک خیرہ احمد و عن ابی موسی ان عمر قال انی نثر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی القبر و کان  
 ان ایمرؤا بہر تحت المارک ثم یروہا بن جابا خزیمہ و این قصه ولایت میکند بآنکه فاروق انکار میکند

المتعۃ بلکہ انرا شریع میں است و علما مختلف اند و معنی قول فاروق و ذی النورین بر دو قول قال  
 النووی قال المازری اختلف فی المتعۃ التي نهى عنها عمر في الحج فقبيل هي فسج الحج الى العمرة وقيل هي  
 العمرة في شهر الحج ثم حج من عامه وعلى هذا انما نهى عنها ترغيبا في الافراد الذي هو افضل لانه يعقد بطلان  
 او تحريمها وقال القاضي عياض ظاهر حديث جابر وعمران وابي موسى ان المتعۃ التي اختلفوا فيها  
 انما هي فسج الحج الى العمرة قال ولهذا كان عمر يغير بالناس عليها ولا يضربهم على مجرد التمتع في اشهر الحج  
 وانما يضربهم على ما اعتقده هو وسائر الصحابة ان فسج الحج الى العمرة كان خصوصا في تلك السنة للحكمة التي  
 قد بينا ذكرها قال ابن عبد البر لا خلاف بين العلماء ان التمتع المرد بقوله تعالى فمن تمتع بالعمرة الى الحج  
 فما استيسر من الهدى هو الاغتفار في اشهر الحج قبيل الحج قال ومن التمتع ايضا القران لانه تمتع به بقوله  
 السفر للنسك لا تخر من بلدة قال ومن التمتع ايضا فسج الحج الى العمرة هذا كلام القاضي قلت والمختار ان  
 عمر وعثمان انما نهوا المتعۃ التي هي الاغتفار في اشهر الحج ثم حج من عامه ومردوهم هي ادلوية للغير  
 في الافراد لكونه افضل وقد انعقد الاجماع بعد هذا على جواز الافراد التمتع والقران من غير كراهية وانما اختلفوا  
 في الافضل منها وقد سبقت هذه المسئلة في اوائل هذا الباب مستوفاة والمد اعلم اشئ واین فقیر مسکونہ  
 کہ ہر یکی ازین دو قول کفایت نمیکند تطبیق جمیع اختلافات ایشان بلکہ اصوب آنست کہ بگوئیم کہ  
 مذہب حضرت فاروق و ذی النورین دو چیز بود معا یکی آنکہ فسج حج بعمره نباید کرد و آن مخصوص بود  
 بزبان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و باین است قول جمیع امت و دران باب اختلافی بود از ابن عباس  
 و غیر وی بعد از ان آن اختلاف منحل شد و عن عروۃ انه قال قد حج البني صلي الله عليه وسلم فانه شري  
 ما لشيء انه او اشئ بدأ به حين قدم انه توضأ ثم طاف بالبیت ثم لم یکن عمره ثم حج ابو بکر فكان اول  
 شئ فعله انما هو انما بالبیت ثم لم یکن عمره ثم شئ ذلک ثم حج عثمان فرائتہ اول شئ بدأ به  
 الطواف بالبیت ثم لم یکن عمره ثم معاوية وعبد المدين عمر ثم حجت مع ابی الزبير بن العوام فكان  
 اول شئ بدأ به الطواف بالبیت ثم لم یکن عمره ثم رایت المهاجرين والانصار يفعلون ذلک ثم  
 لم یکن عمره ثم آت من رایت فعل ذلک ابن عمر ثم لم یقضها عمره وهذا ابن عمر عندهم فلا یساوونه

ولا احد ممن مضى ما كانوا يبدؤون بشئ حين يضعون اقدامهم من الطواف بالبيت ثم لا يحلون وقد استقام  
افى وخالتى تقدمان لا تيدان بشئ اول من البيت تطوفان به ثم انهما لا تخلان وقد خبرتني امي  
انها ابلت بابي واختمها والزبير وفلان وفلان بعمره فلما مسحوا الركن حلوا اخرجهم النجاشي وكره انك  
اداي نسكين بانك سيقاين باشد وعمره در غير شهر حج باشد افضل است بعد از انكه حج سيقاين باشد  
وعمره مكيه عن نافع عن عبد الله بن عمر بن الخطاب قال افصلوا يا بين حجكم وعمرتكم فان ذلك  
اتم بحج احكم واتم لعمرته ان يعتمر في غير شهر الحج اخرجهم مالك وبعذر ان تمتع وقران وافضل من صورت  
اولي خود متفق عليه است و ثانيه مذهب شافعي و مالك و چون دانستيم كه عرض ايشان اين بود صلا  
محل طعن نباشد طعن جمعي كه در مسئله اولي سباحه كردند صواب بالقطع بطرف فاروق و زوي النور  
بود و خطا بطرف ايشان و جمعي كه در مسئله ثانيه سباحه كردند سباحه ايشان مثل سائر سباحات  
مستدين است و امر و زانين سباحه در جهدين نيز باقى است محل طعن نمى شود و اين نيك مسئله  
است آنها از مسائل حج كه اختلاف در آن صعب گشته كه اصعب همه اختلاف ايشان است و كبرييت  
نسك آنحضرت صلى الله عليه وسلم در حجة الوداع جمعي گفته اند كه افراد بود و حج جمعي گفته اند كه شمع بود و بسو  
پدي جمعي گفته اند قران بود و جمعي گفته اند افراد بود و اول و بعد از آن داخل فرمود عمره را و اين نيك  
ضعيف ميگويد بعد تنقيح معلوم ميشود كه صحابه در صورتيكه از آنحضرت صلى الله عليه وسلم مشاهده  
كرده بودند اختلاف نكردند بلكه در معرفت وجه آن پس همه متفق اند بر آنكه ابرام از زوي ابي حنيفة  
بود و چون يكه رسيدند اول طواف و سعي كردند و حلال نشدند و جمعي كه با ايشان پدي نبود امر  
كردند با حلال باز يوم الترويه بقصد حج برآمدند و بمكة ميگفتند و بعد از آن طواف زيارت كردند و اختلاف  
دارند در آنكه اين طواف طواف قدوم بود پس افراد حج باشد و باقى بر احرام مانند آنكه  
حج است يا طواف عمره بود پس تمتع باشد و باقى مانند بر احرام بجهت آنست كه  
بود و وقت خروج بقصد حج اين تكبيرة انشاء احرام حج بود و اين طواف طواف قدوم بود و سعي  
و طواف زيارت از هر دو نسك كفايت كرد و احرام نكشادن از جهت احرام قران بود و با اين طواف

طواف عمره بود و سعی سعی طواف زیارت طواف حج و عقیب آن نیز سعی بوده است و همین  
 کلمه اخیر نقل غریب است که حنفیه آنرا اثبات میکنند لا غیر پس معلوم شد که اختلاف در اصل قصه  
 نیست بلکه اختلاف در محل آن واقع بر محال متعده و این یکی از امور اجتهادیه است و الاختلاف  
 فی الاجتهادیات پس بیدع منہم و مذہب منصور نزدیک شافعی و مالک آنست که نسک آنحضرت  
 صلی اللہ علیہ وسلم اثر او بود حج و عقیب آنست مفہوم از قصه حجہ الوداع کہ جا باز ضبط کرده است و  
 رواہ بر ذی مختلف نشدند در حکایت آن و همین است قول فاروق و ذی النورین پس ترجمہ  
 ایشان از استدلال بکتاب سنت و معتدل المکتب پس خدا تعالی میفرماید و اتموا الحج و العمرہ لعلکم  
 و لعلکم من تمتع بالعمرة الى الحج و انما در مقام رخصت ذکر مینماید و مجبوری میگردد  
 بر هم یا هموم و اما مسند پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اختیار فرمودند از راه حج در حجۃ الوداع و افراد  
 بعمرہ را و عمرہ القضاء و غیره پس آنچه فعل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اکمل است هر چند دیگران  
 از رخصت داده باشند بجهت روند سب جاہلیت کہ العمرة فی الشہر الحج سن افجر الفجر یا اول الشہار  
 غیره تخمین فرموده بود و چون در قبول رخصت متبطل گردند با لعمدة کرده شد چنانکہ در مسند قبا  
 سبانه واقع شد و در همین مطلق احادیث درست شده است و اما معقول پس شکر نیست کہ  
 اتام حج و عمرہ یا تکلیف احرام حج و عمرہ جدا جدا باشد افضل و اتم و اکمل است چنانکہ در رضا عفا حسانت بسبب  
 رفتن بمسجد ذکر کرده اند و در استحباب ضویری ہر نماز مکتوبہ ذکر نموده اند و این امری است کہ بر  
 قائل بشہ طہیہ احرام متجہ میشود و فضلا از برای کسی کہ بر کثرت آن قائل است و این استدلال فاروق  
 است در بخاری عن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم بالبطحاء و فی فتح  
 فقہ الہجرت قل انعم قال یا اہل بیت علیکم السلام یا اہل البیت علیکم السلام یا اہل البیت علیکم السلام  
 طاف بالبيت و بالحد فاما المرأة ثم ایت امرأۃ من قیس فقلت راسی ثم اہلت بالحج فانت افتی  
 بہنشی کان فی خلا فخر فقال ان اخذنا بکتاب اللہ فانت یا مرنا بالتام وان اخذنا بقول النبی صلی اللہ  
 علیہ وسلم فانت لم یحل حتی یبلغ الہدی فخرہ البخاری و مذہب منصور پیش حنفیان آنست کہ

مسند  
 مسند احمد بن حنبل  
 مسند ابی یوسف  
 مسند ابی داود  
 مسند ترمذی  
 مسند ابن ماجہ  
 مسند ابی نعیم  
 مسند ابن کثیر  
 مسند ابن کثیر





حاصل شد و حدیث او در صحیح مسلم مذکور است و اجماع است بر تحریم آن و وقوع یافت الا شرف و قلیل مثل  
روافضی بر چند در زین صحابہ اختلافی متحقق بود و همان اختلاف سبب اہتمام حضرت فاروق شدہ بر  
عقد اجماع و اگر سائل عود کند و گوید کہ حضرت ترضی نہی از متعہ روز خیر روایت کردہ و احادیث دیگر  
میکند کہ در روز و طایس نیز بطل آمد پس آن نہی دلیل نمیشود و شدہ گوئیم سائل این نقض دارد نہی کند  
نہ بر ترضی زیرا کہ اول کسی کہ باین حدیث استدلال نمود و ابن عباس را الترام کرد و روز خیر بطل آمد  
حضرت ترضی است پس گوئیم گوئیم ترضی غلط کردہ درین استدلال و انیمانی شاید بطل و محقق است  
تذکرہ اہل سنت و شیعہ تفضیلیہ قاطبہ و حل این اشکال بر طور قاضی عیاض است کہ اصل تحریم  
در خیر واقع شد و تفسیر تحریم در غنہ از طایس و حجتہ الوداع متحقق یافتہ بنا بر آنکہ اجماع عظیم بود  
و غیرہ بہت غالب و محتمل کہ باین امر تفسیر شوند و مثل او مثل تفسیر چندین اواخر است کہ در حجتہ الوداع  
بہت توکید و اتمام شریعت بطل آمد و لہذا درین جواب خدشہ میکند و آنکہ از روایات مسلم معاد  
میشود کہ روز فتح متعہ از جمعی واقع شد بنا بر اجماع آن و بر طور جمعی دیگر آنکہ در روز فتح متعہ از جمعی  
تحریم حمہ النسیہ مورخ است بیوم خیر و تحریم متعہ مورخ نیست چہری لیکن عبارت مورخ واقع شدہ  
و جمعی از روایات آن و ہمہ را محقق ساختند و مختار این عبد ضعیف است پس جواب سائلان  
قصہ غزوہ خیر تحریم متعہ ذکر نکردہ اند و تحریم متعہ را بغزوہ خیر مورخ نسبت کردند  
الاسہین حدیث باز روایات دیگر غیر ذہری باین وقت مورخ نگردانیدند و اکثر طرقی محتمل تاویل  
است و جمع کردن حضرت ترضی تحریم متعہ و حمہ النسیہ درین حدیث نہ بہت تشبیح آن ہر دو ہست  
در یک وقت بلکہ بہت آنکہ ابن عباس در ہر دو مسئلہ اختلاف داشت چنانکہ بر دانندگان علم  
حدیث از روایات است و قاضی عیاض خدشہ میکند درین جواب بانکہ روایات صحیح شدہ اند  
طریق سفیان و غیر آن بلفظی کہ تا رنج بر ہر دو عود میکند و ما میگوئیم کہ روایات ثقات محتمل معنی کور  
است و روایتی کہ قابل این احتمال نباشد شاید است غیر محفوظ و انیمہ مباحثہ و استدلال حضرت ترضی  
است الا اصل تحریم بطریق دیگر صحیح است لا غبار علیہ از روایت ابو ہریرہ و سلمۃ بن الاکوع و غیرہ

ہتی و فاروق وغیر ایشان از آنجملہ حدیث قرطاس است نزدیک وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و  
حضرت فاروق درین قصہ گفتہ است ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قد غلبہ الوجع و عندنا القرآن حسبنا  
کتاب اللہ و درین قصہ واقع شدہ است قالوا ایہجر استفہموہ باید دانست کہ محل اشکال درین قصہ یا عدم  
قبول امر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم توقف و آوردن و دوات و قرطاس یا قول فاروق قد غلبہ الوجع  
و عندکم القرآن یا قول قائل ایہجر استفہموہ و جواب اول اینست کہ چون آیہ شاورہم فی الامر نازل شدہ  
بود و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باصحاب در باب کیفیت اظهار وحی و طرق مجاہدہ کفار و انچه وحی دران  
فرد نیامدہ بود مشاورہ میفرمودند و شخین را خصوصاً و فقہامی صحابہ را عموماً دران باب از ان اجمالی  
متحقق بود و در بسیاری از مواضع غیر از ان تفصیلی در میان می آمدند و در اکثر مواضع وحی بر حسب قرار  
و ادایشان فرود می آمد مانند قصہ صلوٰۃ بر جنازہ عبداللہ بن ابی پس توفی فاروق است و کتابت گویند  
مشاورہ است در مثل این حالت ترک کتابت اوفق است و آنحضرت را می فاروق را درین سہ کتاب تصویب  
فرمودند البقیہ روز خمیس و تمامی روز جمعہ و شنبہ و یکشنبہ و اول روز دوشنبہ و در حیات بودند و انچه  
نیخواستند بآن امر میفرمودند و متعرض کتاب نشدند و این اول دلیل است بر تصدیق راوی  
ایشان زیرا کہ اگر کتابت یا تحمیل بر میبودند تساہل مصادم عہدست ایشان میدید و قال اللہ تعالی  
یا ایہا الرسول ان فی ہذا من ربک فانکم تفعلون انما بائعتمہ بکمال و اللہ یعلم کہ من الناس  
اگر از انجا اول رجوع نفرمودہ بودند در کتابت یا تحمیل است بآن مشورہ یا شدہ است حدیث شریف  
نشد قال اللہ تعالی انما جبارکم رسول من انفسکم عمر بن الخطاب ما منعکم ان یقول علیکم بالموافقین و فی جمیع  
و این رجوع از انجا اول شبہ بآن است کہ در قصہ بشارت من قال لا الہ الا اللہ ہی فاروق را منع  
فرمود پس این کی از فضائل فاروق است کہ بآن ممتاز و سر بلند بود و قول حضرت فاروق  
قد غلبہ الوجع محل اشکال نیست زیرا کہ غلبہ وجع امریست کہ مقتضای انستہ باشد و درین  
علیہم جاری میشود چنانکہ بر غیر ایشان علی السواء مثل ہجر و تلبس و قول قائل ایہجر استفہموہ  
متحمل و درین استیکر آنکہ جمعی کہ قاصد آوردن قرطاس و دوات بودند تقریرت قول نمود کردند

۱  
۲  
۳  
۴  
۵  
۶  
۷  
۸  
۹  
۱۰  
۱۱  
۱۲  
۱۳  
۱۴  
۱۵  
۱۶  
۱۷  
۱۸  
۱۹  
۲۰  
۲۱  
۲۲  
۲۳  
۲۴  
۲۵  
۲۶  
۲۷  
۲۸  
۲۹  
۳۰  
۳۱  
۳۲  
۳۳  
۳۴  
۳۵  
۳۶  
۳۷  
۳۸  
۳۹  
۴۰  
۴۱  
۴۲  
۴۳  
۴۴  
۴۵  
۴۶  
۴۷  
۴۸  
۴۹  
۵۰  
۵۱  
۵۲  
۵۳  
۵۴  
۵۵  
۵۶  
۵۷  
۵۸  
۵۹  
۶۰  
۶۱  
۶۲  
۶۳  
۶۴  
۶۵  
۶۶  
۶۷  
۶۸  
۶۹  
۷۰  
۷۱  
۷۲  
۷۳  
۷۴  
۷۵  
۷۶  
۷۷  
۷۸  
۷۹  
۸۰  
۸۱  
۸۲  
۸۳  
۸۴  
۸۵  
۸۶  
۸۷  
۸۸  
۸۹  
۹۰  
۹۱  
۹۲  
۹۳  
۹۴  
۹۵  
۹۶  
۹۷  
۹۸  
۹۹  
۱۰۰





زردن شاخ

اولیکن جنون او معلوم نبود و بانظار حضرت مرتضی معلوم شد و از آنجمله آنست که فاروق بجای  
صدورہ حد شاخ زد باید دانست کہ زردن شاخ از دو صورت خالی نیست یا این است کہ آن محدود و تمام  
الاعضا بود و شاخ درست او را زدند در این صورت موافقت کرده است بسنت آنحضرت صلی اللہ  
علیہ وسلم عن انس ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم ضرب فی الخمر بالجبرید و النعال و جلد البکر و یسین تنفق  
علیہ یا این است کہ این شخص ناقص الخلقہ بود و حد شاخ عبارت از حد شمرخ است و رنگ آن عروجن  
و این نیز ما خود از سنت است عن سعید بن سعد بن عبادۃ ان سعید بن عبادۃ الی النبی صلی اللہ علیہ  
وسلم رجل کان فی الخمر یخرج یقیم فوجد علی امة من امانہم یحشہا فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم  
خذوا له عثکالا فیه مائة شمرخ فاضربوه ضرباً رواہ فی شرح السنۃ و از آنجمله آنست کہ فاروق در صورت  
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شک کرد باید دانست کہ قصہ دلالت میکند بر آنکہ فاروقی میدانست کہ مو  
بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم شدنی است پس مخالف آیه انک میت و انهم میتون اعتقاد نکرده بود  
لیکن بدانکہ میگردد کہ آنچه در واقع شده است موت نیست بلکہ تعطیل حواس ظاہر است بسبب اشتغال با امر  
باطن چنانکہ در آثار روحی واقع میشود و شک در آنکہ این واقع موت است یا غشی مصادم هیچ  
انفصالی نیست بلکہ راجع بقا است متبع قرآن است بسبب اشتغال قلب بجزن و معنی قول او کالی لم  
یسمی و نیست کہ استماع این آیت را کل گردانید و در متبع قرآن و بیش ازین میانان بآن موت  
بسیار است و مطاعن شخصین فارغ شدیم مناسب میباشد کہ اجمالاً جواب مطاعن خنہین نیز  
در جواب اولی مطاعن شخصین است و این اسلوب تقریر کردیم پس از مطاعن ذی  
النور و این کہ انوار ربانہ و اشیاء ربانہ و بعبایای جزئیہ و امیر گردانید ایشان را بر امصار و اشیاء  
محدودہ و در مثل ظہور شمرخ و زردن شاخ و ظهور امانت و ضرب بامحمد بن ابی بکر و زید  
بن ابی اسحق و در قریب فی از سعید بن سعد بن عبادۃ ان سعید بن عبادۃ الی النبی صلی اللہ علیہ  
وسلم یضرب بامحمد بن سعید و امانت کرد و شمرخ او را بسوخت و ابو ذر را فراج  
فرمود و دیگر بامحمد بن ابی بکر و زید و سعید بن عبادۃ ان سعید بن عبادۃ الی النبی صلی اللہ علیہ  
وسلم یضرب بامحمد بن سعید و امانت کرد و شمرخ او را بسوخت و ابو ذر را فراج

شک و شک

طاعن خنہین





علی و ما من یوم الا و انتم تقسمون فیه خیر قال حسن و شهدت منا و ید یأیها الناس انحرش  
 عطیاءکم فیعدون فیاخذونها وافرما یأیها الناس انعدوا علی انراکم فیعدون فیاخذونها وافرما حتی وانه  
 لقد منته انما یقول غایب وکم فیاخذون احلل واعدوا علی الحسن و العسل قال الحسن و انراکم  
 و خیر کثیر و فاست برسن علی الناس موت من یحاف من موتنا الا یوقه و یسره و یأیها الناس  
 علی الماشیة لو ستم باکوا فیه من العطاء و الرزق و لکن لم یصبر و ادسلوا السیوف من علی فصارت  
 الکفار یفقدون علی المسلمین مسلوا الی یوم القیمه اخرج ابو عمر فی الاستیعاب و ذی النورین خود باب  
 ابن مطهر تقریر کرده عن سالم بن ابی الجعد قال دعا عثمان ناسا من اصحاب رسول الله صلی الله  
 علیه و سلم فیهم عثمان بن اسیر فقال انی سألکم و انی احب ان تصبر قولا تشدکم الله العلم و ان یقول  
 الله صلی الله علیه و سلم کانت یوشر فیما علی سائر الناس و یوشر فی ما شتم علی سائر الناس است  
 القوم فقال عثمان ان یوشر فی ما شتم علی سائر الناس و یوشر فی ما شتم علی سائر الناس  
 احب ان یقول فاروق می ترسم انراکم فی امره و امره مردان باشد پس استیضاح  
 ذی النورین درین باب نتیج نفع نخواهد بود هر چند وی مجتهد و مجتهد است و اگر چه  
 بر مصداق میگویم که نصب عزل مفوض است برای خلیفه اگر اجتهاد خلیفه مؤدی شود یا لکه از فلان  
 شخص کار هست سر تمام می یابد لازم نمی شود بدوی نصب یا و نه اگر چه است و اگر چه بود و اگر  
 از غیر خویش واقدر بود بر فوج کشی و مانند آن قول از ایشان حرکات شیعیه و وقوع در مسکوت  
 از ایشان بوقوع آمد و پامردی النورین بود و نه بوقوع صلاح دید وی و در خلافت علی غیب خود  
 نبیست آنچه شرط خلافت است اجتهاد است و ذی النورین در اجتهاد تقصیر نکرد و قول تو تفکر در  
 اقامت درین باب عقیده میگویم توقف نبود الا جهت معرفت حقیقت حال پس این توقف  
 توقف حضرت بود صلی الله علیه و سلم در اقامت حدیثا حقیقت حال معلوم شود و فی الاستیعاب  
 و ذی النورین فیا ذکر الطبری انه تصدیق علیه نوم من اهل الکوفة بنیا و صدرا و شهیدا علیه و نه در آن  
 تقیبا و شمر و ذکر القحطه و فیها ان عثمان قال لیاخی اصبر فان الله یاجرک و یور القوم بانراکم

انجمن نقل اہل الاخبار لا یصح عند اہل الحدیث ولانہ عند اہل العلم اصل الصحیح عندہم فی قولہ ما رواد  
 عبد الغفر بن المختار و سعید بن ابی عروہ عن عبد الممد بن المزاج عن حصین بن حذافہ عن ابی ساسان  
 انہ کبای عثمان فانجر بقصۃ الولید و قدیم علی عثمان یحلمان فشد علیہ شمر بہا شمر دارہ علی ہندۃ  
 بالکوفۃ اربعاً ثم قال اراکم قال احد ہارۃ شمر بہا و قال الاخر ایشہ شمر بہا فقال عثمان انہ لم یثبنا  
 حتی شمر بہا فقال لعلی اقم علیہ احد فقال علی لابن اخیہ عبد الممد بن جعفر اقم علیہ احد فاخذ السوط فیرلہ  
 و عثمان یعد حتی بلغ اربعین فقال علی امسک جلد رسول الممد علیہ و علم فی ان شمر ابو یحیی بن ہبیلہ  
 ابو بکر اربعین و جلد عمر ثمانین و کل سنتہ و روی ابن عیینہ عن عمرو بن دینار عن ابی جعفر محمد بن علی  
 قال جلد علی للولید بن عقبہ فی انجر اربعین جلدہ بسوط لہ طر فان اخرجہ ابو عمر قولہ عبد الممد بن مسعود  
 راہانت کرد و مصحف او بسوخت گویم حق در نیاید دست از حق السورین است زیرا کہ روی صحاح  
 است در جمع مسایلین بر مصحف شخین و النسبہ بود و عبد الممد بن مسعود و ما تحت میگردانند قبول این امر  
 قولہ ابو ذر الخراج کرد گویم قصہ شاد است بر آنکہ مذہب ابی ذر و درین سالہ منہاجہ اجماع بود عن مالک  
 ابن عبد المذی و یحدث عن ابی ذر انہ جاریست از علی عثمان بن عثمان فافرن لہ و بید عثمان و تھا  
 عثمان یا کعب بن عبد الرحمن توفی و ترک مالاً فماتری فیہ فقال ان کان لیس غیہ فی السور و جل  
 فلا باس علیہ فرج ابو ذر عصاه فضر بکعباً و قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول ما احب  
 لوان لی نہ الجمل نہ بابا الفقه و یقبل منی اذ خلفی منہ ست اواقی الشدک المد یا عثمان سمعتہ ثلاث  
 مرات قال نعم اخرجہ احمد قولہ بغیرہ ابو محمد بن ابی بکر زیدہ گویم محمد بن ابی بکر مسعود ثم یروون انہ  
 ذی النورین دانست کہ وی سختی آن تند و زجر بود کہ بوقوع آمد و قصہ فاق ابو بکر و دانست کہ آن  
 النورین مسلم نیست فی تاریخ الیافعی فخر علیہ راؤل بن رافع الخصال و انما یسجد لہ  
 قیل فکان المتکبر ان علیہ حیث یسجد لہ لہ و سبب قتلہ علی ما یقولہ ابن کثیر و یروون انہ  
 اتی یاخذ ما یحب من ولایہ الامر فامر من کتب لہم بکتاب علی و امر فی حد فاما فی شہادۃ الخراج  
 الکتاب فویہ و فیہ الامر فامر من کتب لہم بکتاب علی و امر فی حد فاما فی شہادۃ الخراج

فقالوا ان كان خطبك فقامت بقتلنا فان كان خط غيرك فقد زور عليك وتغلب على امرنا فما تصنع  
 اخلافة قلت وليس في هذا حجة بل قولهم ظاهر البطلان فان الاخيار ليسوا بمعصومين من تزوير الاشياء  
 ويقال ان الذي زور عليه مروان والدماء علم انتهى قوله درویشم حج چهار رکعت گذارد گوئیم مذہب  
 منصور نزدیک محدثین آنست که مسافر را قصر و اتمام هر دو جائز است و مذہب ذی النورین بنجم  
 قبول بود و حجتی دیگر اہم است کہ ذی النورین آنرا تقریر کرد عن عبد اللہ بن عبد الرحمن ابی ذباب  
 عن ابيه ان عثمان بن عفان صلی نبی اربع رکعات فانكره الناس عليه فقال يا ايها الناس اني  
 ما اهلست بكم منذ قدمت واني سمعت رسول الله صلی الله عليه وسلم يقول من تأهل في بلد فليصل صلواته  
 المنيعة اخرجه احمد قوله از عبد اللہ بن عمر قصاص گرفت میگوئیم رضی کرد و اولیاء مقتول را مال و  
 در خصوص قصاص مسافرت شد و فتنه منجم گشت و این یکی از فضائل ذی النورین است این  
 قصه در روایت الاحباب مفصل مذکور است قوله در غزوه بدر حاضر شدیم گوئیم بن عمر متکفل جواب  
 آن شده است عن عثمان بن مسعود قال جاز رجل من اهل مصر يبيع حج البیت فرأى قوما جالوا  
 فقال من هؤلاء القوم قالوا هؤلاء قريش قال فمن الشيخ فيهم قالوا عبد اللہ بن عمر قال يا ابن عمر  
 اني سألك عن شيء فحدثني بل تعلم ان عثمان فر يوم احد قال نعم قال بل تعلم انه غيب عن بدر ولم يشهد  
 قال نعم قال بل تعلم انه غيب عن بيعة الرضوان فلم يشهد ما قال نعم قال اللہ اکبر قال ابن عمر  
 ابن لک اما فراره يوم احد فاشهد ان اللہ عفا عنه واما الغيبة عن بدر فانه كانت تحت نبت رسول اللہ  
 صلی اللہ علیہ وسلم وكانت مرفیئة فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان لک اجر رجل من شهد بدر  
 و سهم و اما الغيبة عن بيعة الرضوان فلو كان احد غریبطن مکه من عثمان لبعثه فبعث رسول اللہ  
 صلی اللہ علیہ وسلم ان وکان بيعة الرضوان بعد ما ذهب عثمان الى مکه فقال رسول اللہ صلی اللہ  
 علیہ وسلم بیده ایمنی ہذا يد عثمان ف ضرب بها علی يده و قال ہذا عثمان ثم قال ابن عمر اذهب بها  
 الان معك و اء النجاري قوله اتخاذ حمي کرد گوئیم معنی ہنی آنست کہ بہت مال خاص خود اتخاذ حمی  
 کند و خلفا ہمہ مستغنی بودند بر اتخاذ حمی برای مواشی بیت المال و مطاعن مرفی دو قسم است قسمی

مشافہ حضرت علی رضی اللہ عنہ

آنست که اهل شام و اعوان ایشان بان تکلم نموده اند و قسمی آنست که حدودیه بان قائل شده اند از کسم  
اول است آنکه مرتضی شریک شد و قتل ذی النورین بانکه مشورت داد بغات را و حمل کرد ایشان را بر قتل  
او گفتند قمرینه و اله برین مشورت آنست که این جماعه بعد قتل ذی النورین سعی کردند در خلافت مر  
و ناصر او شدند و مرتضی استیفاء قصاص از ایشان نکرد و ایشان را امرای لشکر خود ساخت پس معلوم  
شد که حضرت مرتضی بطلب خلافت با ایشان در ساخته بود و حق سعی ایشان مرعی میداشت و گفتند  
اگر شاعره گویند که حضرت مرتضی تبهری نموده است از مشارکت در قتل و گویند که این معنی بجز قمرینه  
گمان کرده اند و بنیه بران قائم نشد جوابش آنست که امر چون خلیفه رانی کشند آن کار را بر دست دیگران  
سرانجام میدهند و اخفا میکنند آنرا و قتل را بخود نسبت نمیکند و انکار می نمایند بر زبان لیکن قرآن  
حال بران دلالت میکند و جمیع شکر بسبب همان قرآن جازم میشوند نسبت قتل و شک نمی ماند و ولید  
بن عقبه گفته است

اذا فارختم لاج نغم یراقبه  
ولا تمبوه لا تحس بنا سبه  
سوار علیما قبا تموده و سب  
کصدع الصفا لایر بجا نضرع شاغب  
و عند علی سیفه و حبر راسه  
و بن سین المار ما عاش اشرار  
کما فعلت یوما بکسر سبه

الا مالک لیلی لا تغور کواکبه +  
بنی باشم رد و اسلح این اختکم  
بنی باشم لا تعجلو ثمانه  
و اما وایاکم و ما کان منکم +  
بنی باشم کیف التعاقد ههنا  
لعمرك لا انسی ابن اروی و قله  
هم قتلوه کی یکنوا مسکانه

کذا فی الاستیعاب باز اگر اه که وظایف وزیر بر بیت و امانت نمود ابو موسی اشعری را و  
با اهل بصره و عاشره و ظایف وزیر و این اول سیفی است که در میان اهل بصره  
سنت میثه است که درین ملت پیداشت و دعوی خلافت کرد و خیرتی و بران دعوی بنا کرده  
اراقده را مسلمین نمود و اینکه گفتیم که خلافت او نفع نداشت و از آنجست است که اتفاق خلافت چهار







روز و ده سال لاسلم که اتفاق ایشان بر احد الرعلین در زبان اتفاق ایشان باشد بر یکی از ایشان  
 بعد روز و ده سال یا این اتفاق لازم آن اتفاق باشد و اما وصیت فاروق پس واقع نبود پس  
 حضرت مرتضی و لیکن برای کسی که اصحاب شوری بروی جمع شوند و ایشان جمع نشدند الا بر کسی  
 التورین و ذو النورین برای مرتضی و وصیت نموده بالاتفاق بین المخالف والموافق و اما تسلط  
 پس ظاهر است که بر شام و مصر دست حضرت مرتضی نرسید و در حجاز و یمن و عراق منازل شد  
 واقع شد و هیچ وقتی برای او امر مسلم نشد و چون خلافت منعقد نگشت این همه مقالعات معاصی که  
 باشد هر گاه قتل یک مسلم آن وعید فاروق معلوم است فکیف قتل چندین هزار مسلمین و بعد از این  
 حضرت مرتضی خود را از خلافت خلع کرد و ابوسوسی را وکیل خود نموده فرستاد و بمحضه سب الناس خلع  
 کرد پس آن او عانتی از هم پاشیده و باز در طلب خلافت کوششها بکار برد هر چند آن پوشش  
 متعجب نتایج خود نگریه و اگر کسی گوید آن قدر بود از ابوسوسی گویند نه سب ابوسوسی و در صرف خلافت  
 از مرتضی معلوم بود بسبب توقف او از بیعت و بر هیچ آفریده مخفی نبود و نیست پس اگر مقصود  
 امضای رای او نبود چرا او را حکم ساختند و علی التسلیم بعد از حکم ساختن لازم شد حکم او را رضی باشد  
 یا ساخت و اگر این مقدمه را حضرت مرتضی نداند با وجود ظهور قرائن بی عقل باشد و بی عقل لائق  
 خلافت نبود و آنکه عمر بن العاص گفته است من خلع نمیکنم معاویه را محض حق گفته است زیرا که  
 معاویه قبل تحکیم او را خلافت نکرده بود و بیعت خلافت نگرفته پس خلع از چه چیز کند اینجا غرض  
 در میان آمد و از قسمی که حروریہ تقریر کرده اند آنست که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در حجة الوداع  
 فرموده بودند لا ترجعوا بعدی کفاراً یضرب بعضکم بقاب بعض و جمعی که درین فتنه واقع شدند  
 یعنی حضرت مرتضی و محاربین با او اول جماعتی است که مخالفت این حکم کردند و آنحضرت صلی اللہ  
 علیہ وسلم فرمود و القاتل و المقتول کلاهما فی النار و حضرت مرتضی تحکیم کرد ابوسوسی اشعری را و خود  
 تمایلی فرموده است ان الحكم الالهی اگر خلافت حق او بود چرا تحکیم را رضی شد و اگر حق او نبود چرا بقتل  
 و جلال مباشرت نمود و قوله شرک شد و قتل عثمان میگوئیم حاشا که قتل حضرت مرتضی

جواب

در علم و ورع و سوابق شرک قتل ذی النورین شود هیچ بنیہ بر شرکت او قائم نشده و وہی کہ از عدم  
استیفای قصاص ناشی شده معارض است بغالب الراس کہ از ورع و علم و سوابق مرتضی  
باعتبری کلی از شرکت در قتل پیدامی شود عن الحسن عن قیس بن عباد قال سمعت علیاً یوم  
یقول اللهم انی ابرأ لیک من دم عثمان ولقد طاش عقلی یوم قتل عثمان وانکرت نفسی وجاروا  
الی للبیعة فقلت والسرالی لا یتحی من السدان ابایع قوما قتلوا رجلاً قال لہ رسول اللہ صلی اللہ  
علیہ وسلم لا یتحی من یتحی منہ الملائکۃ وانی لا یتحی من السدان ابایع و عثمان قتیل علی الارض لم  
یذنب بعد فالنصر فواللہ ما ذنب رجح الناس فسالونی البیعة فقلت اللهم انی مشفق مما اقدم علیہ ثم  
جارت عن مرتیہ فبايعت فلقد قالوا یا امیر المؤمنین فکان ما صرع قلبی وقلت اللهم خذنی لعثمان حتی یرضی  
اخرجه حکم رجب حصین السحارثی قال جار علی ابن ابی طالب یالی زید بن ارقم یعودہ و عنده قوم فقال  
علی سکتوا واسکتوا فواللہ لا تسألونی عن شیء الا اخبرکم فقال زید ان شرک السدان قتلت عثمان  
فما طرقت علی ساعۃ ثم قال والذی خلق الحیۃ ویرا النسبۃ ما قتلته ولا امرت ان یقتلہ اخرجہ اسحاق و در تاریخ  
نعمان بن حنیفین وجہ نقل کرده اند کہی آنکہ در آنوقت مقتد و حضرت مرتضی نبود بسبب کثرت انجاء  
رفیق الشان و دیگر آنکہ و ایشان دم قصاص را بوجہ آن طلب نکردند ہی بالیست کہ پیش مرتضی  
می آمدند و دعوی خود را عرض میکردند و آنکہ فوجی جمع کنند و بمقابلہ میا شوند سوم آنکہ قاتل  
بنیہ معلوم نبود زیرا کہ در وقت قتل ذی النورین قاتلان حاضر بودند یا اہل خانہ ذی النورین  
اخیر قاتلان چرا اظہار قاتل بکنند و گواہی اولیا مقتول محبت نیست چهارم آنکہ انجاء بنات بودند  
و در وقت غلاقت مرتضی رجوع کردند بطاعت خلیفہ و شاید نہرب مرتضی آن باشد کہ چون باغی  
جمع کنند ہی مواخذہ قتل کہ در زمان بغی کرده است ثابت نمیشود مانند حربی کہ مسلمانان  
و من حدیث صالح بن کیسان و عبد الملک بن نوفل بن ساسق و الشعمی و السدانی و السدانی  
واحدان علیاً قال فی خطبہ حصین نہوضہ الی الجمل ان السد فرخ الجہاد و جہاد نصرت و ناسرہ و ما  
صلحت دنیا و لا دین الا بہ وانی ننت با ربتہ اذ ہی الناس و اسخا ہم طلحہ و اشجع الناس المزیہ  
منت ہماہ خذہ ام

دعویہ خیر قصاص

و اطوع الناس في الناس عائلته واسمى الناس الى فتنه علي بن ابي طالب و انكر على شيئا سكر اولاد  
 استأثر به مال ولا ملت بهوى وانهم يطلبون قتال كوه و داسفكوه و تعذر و لود و وني وان كنت لشتم  
 في الاكثار لما انكروا و ما انكروا ان الاغصان هم و انهم انفسهم بالانتماء باليعقوبى و انكشوا بعثى و ما تاذلوا  
 حتى يعبروا جورى من عدى الى الى الرضى بنجده السد عليم و علمه فيهم و الى مع هذا العدم مع السهم فان قبلوا  
 فالتوبه مقبوله و الحق اولى بالصرف اليه وان ابوا اعطيتهم هذا سيف و كفى به شافيا من باطل و صرا و السد  
 ان طلحه والزبير و عائشه يعلمون الى على الحق وانهم مبطلون اخرجوه ابو عمر في الاستيعاب قولهم خلافت  
 و معتقد به و يگويم ندرسيا شاعره و النسبه که خلافت مر تضى معتقد شد به بعيت اهل حل و عقد  
 از ساهم برين و انصار و ظلمه و سب و لاسيه که خروج ایشان بابر الكار خلافت مر تضى باشد لکه خلافت  
 او را ساهم داشتند و طلب که در قصاص عثمان را باستعمال و تالی نکردند تا به بنینه که مرضى مر تضى بعيت  
 پس از بعيت بنى از ایشان واقع شد و همچنان توقف ابن عمر و سعد و ساهم و ابو هريره و غیر ایشان  
 نبود و الا سبب آنکه مر تضى و جنود او را کافی یافتند در دفع بغات قال ابو عمر في الاستيعاب بولع  
 على باخلافة يوم قتل عثمان و اجمع على بعيتهم المهاجرون و الانصار و تخلف عن بعيتهم منهم نفر مسلم  
 یچهم و لم یگیرهم و سئل عنهم فقال اولئك قوم قعدوا عن الحق و لم یقوموا مع الباطل و فی روایه اخرى  
 اولئك قوم قعدوا الحق و لم یجروا الباطل و تخلف عن بعيتهم ايضا معاویه و من معه فی جماعة اهل الشام  
 و كان منهم فی صفین بعد مجل باقدکان تعد السد جمعهم بالنفران ثم خرجت علیه انوار و كفه و دکر  
 من معه و رضى بالتحكيم بنیه و بین اهل الشام و قالوا له حکمت الرجل فی دین السد و السد یقول انك  
 الا لیسر حکم اجتماعه و اعصى المسلمين و نصيوارية اسخلاف و سفكوا الدماء و قطعوا السبيل فخرج اليه  
 بعد و راس حقه فابوا الا القتال فقاتلهم بالشهوان فقتلهم و اسما صل جمهورهم و لم ينج الا اليه  
 منهم شتى قوا و در قصه حکيم بن مكيویم جواب شانی درین مسئله از اشاعره بمن نرسیده است قولهم خلافت  
 صلى السد عليه و سلم فرموده اند لا ترجعوا بعدى كذا را سيديویم اين حدیث عام مخصوص است بشي منه  
 است که برای غرض نفسانی قابل کنند تا آنکه باغی را دفع کند قوله ان اسلم قاله گوینم حضرت

مراد از این است که  
 عیسی بن ابی طالب  
 که در روایتی  
 از او آمده است  
 که در وقت  
 خلافت  
 او را ساهم  
 داشتند و  
 طلب که  
 در قصاص  
 عثمان را  
 باستعمال  
 و تالی  
 نکردند  
 تا به  
 بنینه  
 که مرضی  
 مر تضى  
 بعيت  
 پس از  
 بعيت  
 بنى از  
 ایشان  
 واقع  
 شد و  
 همچنان  
 توقف  
 ابن عمر  
 و سعد  
 و ساهم  
 و ابو هريره  
 و غیر ایشان  
 نبود و  
 الا سبب  
 آنکه  
 مر تضى  
 و جنود  
 او را  
 کافی  
 یافتند  
 در دفع  
 بغات  
 قال ابو  
 عمر في  
 الاستيعاب  
 بولع  
 على  
 باخلافة  
 يوم  
 قتل  
 عثمان  
 و اجمع  
 على  
 بعيتهم  
 المهاجرون  
 و الانصار  
 و تخلف  
 عن  
 بعيتهم  
 منهم  
 نفر  
 مسلم  
 یچهم  
 و لم  
 یگیرهم  
 و سئل  
 عنهم  
 فقال  
 اولئك  
 قوم  
 قعدوا  
 عن  
 الحق  
 و لم  
 یقوموا  
 مع  
 الباطل  
 و فی  
 روایه  
 اخرى  
 اولئك  
 قوم  
 قعدوا  
 الحق  
 و لم  
 یجروا  
 الباطل  
 و تخلف  
 عن  
 بعيتهم  
 ايضا  
 معاویه  
 و من  
 معه  
 فی  
 جماعة  
 اهل  
 الشام  
 و كان  
 منهم  
 فی  
 صفین  
 بعد  
 مجل  
 باقدکان  
 تعد  
 السد  
 جمعهم  
 بالنفران  
 ثم  
 خرجت  
 علیه  
 انوار  
 و كفه  
 و دکر  
 من  
 معه  
 و رضى  
 بالتحكيم  
 بنیه  
 و بین  
 اهل  
 الشام  
 و قالوا  
 له  
 حکمت  
 الرجل  
 فی  
 دین  
 السد  
 و السد  
 یقول  
 انك  
 الا  
 لیسر  
 حکم  
 اجتماعه  
 و اعصى  
 المسلمين  
 و نصيوارية  
 اسخلاف  
 و سفكوا  
 الدماء  
 و قطعوا  
 السبيل  
 فخرج  
 اليه  
 بعد  
 و راس  
 حقه  
 فابوا  
 الا  
 القتال  
 فقاتلهم  
 بالشهوان  
 فقتلهم  
 و اسما  
 صل  
 جمهورهم  
 و لم  
 ينج  
 الا  
 اليه  
 منهم  
 شتى  
 قوا  
 و در  
 قصه  
 حکيم  
 بن  
 مكيویم  
 جواب  
 شانی  
 درین  
 مسئله  
 از  
 اشاعره  
 بمن  
 نرسیده  
 است  
 قولهم  
 خلافت  
 صلى  
 السد  
 عليه  
 و سلم  
 فرموده  
 اند  
 لا  
 ترجعوا  
 بعدى  
 كذا  
 را  
 سيديویم  
 اين  
 حدیث  
 عام  
 مخصوص  
 است  
 بشي  
 منه  
 است  
 که  
 برای  
 غرض  
 نفسانی  
 قابل  
 کنند  
 تا  
 آنکه  
 باغی  
 را  
 دفع  
 کند  
 قوله  
 ان  
 اسلم  
 قاله  
 گوینم  
 حضرت

عبداللہ بن عباس را برای مناظرہ حروریہ فرستاد و وی جوابهای شافی تقریر نمود این است آنچه بر است  
اشاعرہ جاریست و غیرہ مافیہ و این نیز ضعیف است اعتبار دارد برین مقالات بلکه اعتماد نبوده بر احادیث صحیحہ  
است عن ابی ایوب الانصاری قال امر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی بن ابی طالب قتال الذاکثین و  
القاسطین و المارقین آخر جہ الحاکم و عن ابی سعید نخعی عن ذکوان بن القنبر عن ابی جریج عن ابی جریج عن ابی جریج عن ابی جریج  
بیج قتال باشد ولایت میکند بر آنکہ این قتال حق است و همچنین لفظ امر اگر محفوط باشد و اللہ اعلم ولایت میکند  
بر اباحت قتال یا وجوب آن و اینہما اقتضا میکند کہ خلافت مرتضیٰ مستقر بر و مانور نہ جمعی غیر از صحابہ  
از محاربہ پس از جہت خصوص قویہ است کہ ولایت میکردند بر توقف از قتال و این مستند مستلزم  
عدم العقاد خلافت نمے شود و قسم دوم از شبہات و اقسام کہ مشبہین بہ ثبوت اندک است  
یا یا کہ واحدیت و آثار سے کہ وہم تفصیل مرتضیٰ باشد بر شیعہ چنانکہ این قسم اجمالا است  
کہ گوئیم بسیار سے ازین تمسکات ولایت سے کہ مگر یہ مجر و تفصیل مرتضیٰ سے نفسہ یا بر تفصیل است او  
بر غیر خلفا سے ثلثہ و ان امر سے کہ مسلم با بحث ما کار دارد بلکہ این چہ اولہ ما است کہ روایات  
تشیعات مرتضیٰ و مرتبہ خود بان تمسک بنیایم بسیار سے از ان تمسکات از قبیل حدیث عامہ است  
کہ اکثریت حدیث علیہ وسلم مثل آن کلمات و اصل از نام خود قصد فرمودہ است یا نہ شدہ ما من  
کلمہ و فی بحث ما و نفسانیہ است کہ بسبب آن تشبہ با بنیاسن جتہ النبوت حاصل شود و فیما سے  
کہ در حکمت علی یا در غایبات عوام را تفصیل میشود و علامہ است واضحہ کہ بان عمل از عام از مناقب  
منتہا شود ان است کہ اکثریت علی اللہ علیہ وسلم همان کلمہ یا انقیاد ان یا جتہ کہ فرد و ترانہ از سر ملکہ  
بیشتر با اتفاق بین الموافق و المخالف او فرمودہ است مانند انت منی و اناسک و ابوسے  
اوسے فلان نامیرا کہ ہمین کلمہ در باب عباس و در نہت ابی لب و اسامہ و غیر ایشان در حدیث  
این کلمات اثبات فیصلہ میکند بعد تفصیل تشبہین با بنیاد بسیار سے از تمسکات ایشان از ان  
تفصیل است کہ در سند و داعی بدعتی موجود است و روایت داعی بدعت و رانچہ تقویت میکند اتفاق  
بین محمد ثین و انت لا الا با عقل الصراح مانور نیست تفصیل این اجمال آنکہ در ہمت سرور منسوب بذرت

حضرت مرتضیٰ فرق ضالہ بسیار شده اند مانند امامیه و زیدیه و اسماعیلیه و تناسخیه و باطنیه و غیر ایشان  
و بحقیقت چندان تشعب مذہب اختلاف ارا و تفرق در اصول و فروع که از ذریت حضرت مرتضیٰ  
بر خاسته است هیچ تشبعی و اختلافی بوجود نیامده است و هر یکی از ایشان داعی بودند مذہب خود بلکه  
بسیاری از ایشان وضع احادیث برای ترویج مذہب خود تجویز میکردند خواه این وضع صریح  
باشد خواه بتأویل مثال وضع بتأویل آنست که امامیه گفته اند هر چه از معصومی ثابت شود نسبت  
آن بحضرت پیغامبر درست است زیرا که معصوم نمیگوید الا موافق علم پیغامبر و جمعی از تقریر متن  
حدیث بروحی که مفهوم او را منطوق گردانند و ایامی او را صریح نمایند مبالغات ندارند و جمعی بسبب  
ورود حدیث بروحی که خود فهمیده اند در میان قصه داخل کنند و سوق حدیث را بر هم زنند و غرض که  
وزیریه را اتفاق افتاده است که قریب بصد بار بر سلطان وقت خروج کرده اند و خلق را بخویش  
و دعوت نموده و غرض ایشان آن بود که خلافت حق مرتضیٰ است و بعد از وی حق حسنین است  
و بعد از ایشان هر فاطمی عالمی که خروج بسیف کند واجب میشود خروج بروی و این معنی حامل  
آن شد که دعاوی کاذبه خود را با حدیث منقولہ المتن و السند مؤید سازند و چون نوبت علم حدیث  
بطبقه و علمی و خطیب ابن عساکر رسید این عزیزان دیدند که احادیث صحاح و حسان را مستقدین مضبوط  
کرده اند و مسامحی در آن باب نمانده است پس مائل شدند بجمع احادیث ضعیفه و منقولہ که سلف  
آزادیده و دانسته گذاشته بودند و بجمع طرق غریبه غایه الغرابة که سلف با وجود کوشش بسیار آنرا  
نیافتند و غرض ایشان ازین جمع آن بود که بعد جمع حفاظ محدثین در آن احادیث تامل نکنند و  
موضوعات از حسان لغیر با ممتاز نمایند چنانکه اصحاب مساند طرق احادیث جمع کردند و غرض  
ایشان آن بود که حفاظ محدثین متواتر و مشهور و مستفیض و صحیح و حسن و غریب ضعیف و غریب غیب  
ضعیف از یکدیگر ممتاز سازند و آنچه بفقہ و تفسیر و اعتقاد و رفاق تعلق دارد در محل خود بکار برند و ظن  
هر دو فریق را خدا تعالی محقق ساخت پس بخاری و مسلم و ترمذی و حاکم تمیز احادیث کردند و حکم  
بصحیح و حسن نمودند و ابو داؤد و نسائی و دارقطنی و بیہقی برای فقہ تصانیف نمودند و احادیثی که

بقیہ تعلق دارد جدا ساختن و ابوالشیخ و ابن مردویه و ابن خباز در تفسیر تصانیف پرداختند و احادیث متنا  
 بآیات ایراد نمودند و آجری و بیہقی و عقیدہ خود آنچه بقائد مناسب بود مخرج نمودند و ہچنان متاخران  
 در احادیث خطیب و طبقہ او تصرف نمودند این جوری موضوعات را مجروح ساخت و سخاوی و مقاصد  
 حسنہ حسان بغیر از ضعاف و مناکیر نمیزنمود و سیوطی و در نشر و جمع احادیث مناسبہ بقبر آن نموقع  
 نظر از صحت و سقم تا محدثی آنها را بمنزله علم خود بسجده ہر حدیثی را در محل خودش بگذار و خطیب و طبقہ  
 او از خود این عار را زائل ساختہ اند زیرا کہ در مقدمات کتب خود باین مقاصد تصریح نموده اند  
 جزا ہم المد تعالی عن امۃ البنی صلی اللہ علیہ وسلم خیر اوصاحب جامع الاصول نقل کرده است کہ  
 خطیب از شریف مرتضی برادر رضی احادیث شیعہ روایت کردہ است و سیوطی در اہل جمع الجوامع  
 ذکر نمودہ کہ این کتب متفقہ اند بر ہی ضعاف پس اگر کسی از جمیع الجوامع و در نشر و مانند ان احادیث  
 ضعیفہ جمع کند و خلاف نہ سب اہل سنت و جماعت ترویج نماید یا او میتوان گفت **فان**  
**کننت لا تدری قتلتک مصیبتہ** و ان کننت تدری فال مصیبتہ غلظ و درین احادیث چنین است کہ  
 بالقطع معلوم البطلان است زیرا کہ جمیع اہل حق متفق اند بر صحیح بخاری و مسلم و آن قصہ باجمعی  
 مستفیض صحیح اند مانند قصہ وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر صدر حضرت مرتضی کہ احادیث صحیحین  
 بطلان آن شہادت میدہد و حدیث وصیت نزدیک موت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر مرتضی کہ  
 بروایت صحیحین بطلان آن ظاہر شدہ و امر کردن آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم صحابہ را کہ چون علی مرتضی  
 با کسی جنگ کند واجب است بر شما کہ ہمراہ ایشان شدہ با عد بکنید کہ معلوم البطلان است بدو وجہ  
 یکی آنکہ حضرت مرتضی نزدیک شدت احتیاج تمسک باین احادیث نفرمود و رفت و تمسک بحدیث  
 صحابہ برین وانصار کہ اثبات آن شکل شد و اہل زمان شبہ باوران آوردند چرا کہ  
 و باین دلائل کہ معرض بحث و اشکال شدند تمسک نمود دیگر آنکہ در نشر و جمع احادیث باستقامت  
 صحابہ موافقت میکردند و در جنگ و فی الحقیقت اکثر فقہاء و مدینہ قعود کردند و در جنگ شریک نشدند  
 و احتمال آنکہ ہمہ عصیان و زریہ باشند بعد از آنکہ حدیث را شنیدہ اند از سنی نمی آید این احتمال



راشیدی سے باید کہ در تفسیق و تکفیر اکثر اصحاب ولیر می نماید سجا نمک ندرت بان غیظم بچنین حدیث  
 شکایت حمزه و عباس در قصه سد جمیع ابواب الالباب علی عالی از وضع نیست زیرا کہ درین قصه  
 جمع کرده اند در میان حمزه و عباس مال آنکہ فتح گاہ حمزه و عباس پیش آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم  
 در مدینہ جمع نشدہ اند حمزه در آمد شہید شدہ و عباس پیش از فتح مکہ ہجرت کرد و در راہ با آنحضرت  
 صلی اللہ علیہ وسلم ملاقات نمود و بعد فتح مکہ ہمراہ آنحضرت باز گشت و نیز باید دانست کہ روزمرہ  
 اہل بیت تفسیہ است کہ در مثل نزول نمنہ کذا معنی دخول این فرمودہ شد و جملہ مدلول آیت اگرچہ  
 ہزاران در آن مدلول داخل باشند مثلاً اگر جمع گویند صراط مستقیم شیخین اند و جمع گویند مرتضی  
 است با ہم تفسیہ ندارد زیرا کہ صراط مستقیم در وقت خلافت شیخین اتباع ایشان است و در وقت  
 کہ حضرت مرتضی بخلافت قیام نمود و اکثر اہل ارض بخلافت او برخاستند صراط مستقیم اربع  
 مرتضی است و نیز باید دانست کہ شبہ نیست کہ حضرت مرتضی از افاضل است است و خدا تعالی  
 در وی وجہ فضیلت بحساب جمع کرده است از ورع و شجاعت و حضور شاہد خیر و قرب نسب  
 و محبت کاملہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و شدت در امر خدا تعالی و تابعی شدن و نہ ہر دو دنیا  
 گردن و غیر آن و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باین اوصاف تنویر فرمودہ است در وقت بیان سنا  
 حضرت مرتضی چنانکہ تنویر فرمودہ باوصاف متعلقہ بخلافت در باب حضرت شیخین و تنویر فرمودہ است  
 بتقدیم در قرات قرآن در باب ابی بن کعب و در تعلیم فقہ و قرآن در باب عبد اللہ بن مسعود و ہرچہ  
 آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در باب کسی فرمودہ است بہمان صفت از میان مردم ممتاز شدہ و آثار  
 از آن عزیز ظاہر و باہر گشتہ و یکمال آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اشنا شدہ است کہ کسی کہ گمان میکند  
 کہ مناقب و جایزہ ہر یک از اہل بیت بنیر رعایت محل در ہر شقبتہ یا چیزے در حق کسی فرمودہ است و آثار آن چیز ظاہر  
 نشدہ اما تفسیر لاپس نقل شہادت ایشان است و حل آن بار جاع یکے از اصول سابقہ اما ایاتی کہ در  
 باب ذکر میکنند ہر یک از ان تسبیح با ہم حضرت مرتضی ندارد و نہ قرینہ از قرآن لیبہ و مقالہ بران قائم است  
 کہ تاوان تفسیر آن توان فہمید چنانکہ آیہ غایب ہجرت صدیق خاص است بقمرینہ ہجرت کہ قریب تو اترہ است

وآیه لایا تل او الو الفضل منکم خاص است بصدیق از جهت حدیث صحیح حضرت عائشه و ذکر آن در سیاق  
تصدیق و آیه قتال متردین که تاریخ شایسته تخصیص او است بصدیق و گاه به گمان کرده می شود  
که آیه تطهیر و آیه مبالغه خاص باشد بر تفسیر لیکن بحقیقت آیه تطهیر در قصه ازواج است و از او و اشیا  
از او تشریف است و فضیلت حضرت سر تفسیر مجرود عای آنحضرت است صلی الله علیه و سلم نه مدلول  
آیت و همچنین انفسا و آیه مبالغه تحمل ذات آنحضرت صلی الله علیه و سلم و مقصود ازین حدیث تفسیر  
عادت قوم بود و عدان در باب فضائل قوسه ندارد و غیر این قسم اقسام دیگر بسیار است قسمی که اثبات  
نزول آن در باب حضرت مر تفسیر بروایت صحابه صحیح شده است بغیر تعارض اما استدلال بآن در فضیلت  
مر تفسیر به نسبت شیخین صحیح نیست مثل هذان حنمان اختف و اسف و بهم که نزول آن در مبارزت بدر صحیح  
و مدار استدلال در نجاصت آیت است بلکه دلالت آثار صحابه بر نزول حضرت مر تفسیر و این عموم اگرچه  
و بکرات نیز شریک او باشند و قسمی است که آیت عام است در جمیع مؤمنین و از جمعی از مفسرین صحابه  
و تابعین ثابت شد نزول آن در جمیع دیگر صدیق ایما صحابی دیگر او کرده اند و حمل تعارضی است  
که فرض همه ایشان در حمل این بزرگان است در عموم این آیت و قرینه که منحصراً بر تفسیر باشد از قصه  
سبب نزول و اختصاص و عده در خارج شخصی معین و مانند آن ثابت نشده با اتباع قول اشهر  
اصح مثل آیه فان المرء مرء و جبریل و صالح المؤمنین قبل نزول فی علی و الاصح انها فی الشیخین  
و سابقاً تفصیل آن ذکر کردیم و مثل آیه اما و لیکم المرء و رسول الی اکون میگویند که در شان حضرت مر تفسیر  
نازل شد وقتی که خاتم خود را در حالت رکوع تصدیق کرد و بحقیقت این آیت شامل است هر مؤمنی  
و باین صفات متصف باشد یعنی و هم اکون و هم مدومون علی النافله و این جمله علامه الزمخشری است  
و قاعده صلوٰة اشارت بفرافض و هم اکون اشاره بنوافل و حضرت مر تفسیر نیز شریک و داخل است  
انجام و شیخین نیز داخل اند و از سن بعثت نقل کرده اند که از آن حضرت صدیق این است که در شان  
او باینجهم و حججه و دلالت میکند بآنکه در شان صدیق و پیغمبر است و علامه دلالت  
میکند بآنکه در باب ما برین و انصار است و اگر ثابت شود افتخار حضرت مر باین آیه سببش آن باشد

کہ وی درین آیت بہر دو توجیہ داخل است قریباً و بعید یعنی خواہ صلہ الذین باشد خواہ حال یوتون  
و قسمی آنست کہ آیت محتمل چندین توجیہات باشد بوجہی کہ اقصا است بعمربیت و روایت ربطی بمر تفسیر  
ندارد و بوجہی ضعیفی کہ در آیه و روایت دلالت کند بر حال مرضی مثل آل یاسمین و تیلوہ شاہد منہ  
استدلال باین وجہ اصلاً صحیح نیست و قسمی ہست کہ دو توجیہ صحیح دارد و اصح آن نزول در غیر مرضی است  
مثل آیہ قل لا اسألكم علیہ اجر الا المودة فی القربی قال سعید بن جبیر قرنی آل محمد و قال ابن عباس  
ما کان یطن من بطون قریش الا کان للنبی صلی اللہ علیہ وسلم فہم قرابۃ فقیل الا ان توذونی بقرباتی  
بنیکم و ہذا ہو الصحیح اخر جہ البخاری و قسمی آنست کہ روایات ضعیفہ از مفسرین در نزول او در شان سر  
آمدہ و اکثر و ارجح روایات نزول آن در غیر مرضی است مثل آیہ والذی جار بالصدق و صدق بہ قیل  
علی و قیل ابو بکر و ہوا الاصح و آیہ الذی یفقون اموالہم سر و علانیۃ قیل علی و قیل ابو بکر و ہوا صحیح  
آیہ و من الناس من یشری نفسہ بتجارۃ الضلالت فی صہیب بن سنان و ہوا الاصح و  
قیل فی علی و آیہ اجعلتم سقایۃ الحاج قیل نزول فی خاصۃ علی و عباس و فی جامع الاصول عن عثمان  
ابن بشیر قال کنت عند منبر النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقال رجل ما ابالی ان لا اعمل عملاً بعد الا سلام لا  
ان اسقی الحاج و قال آخر ابالی ان لا اعمل عملاً بعد الا سلام الا ان اعم المسجد الحرام  
و قال آخر ابھا و فی سبیل اللہ افضل مما قلتم فزجرہم عمر و قال لا ترفعوا اصواتکم عند منبر رسول اللہ صلی اللہ  
علیہ وسلم ہو یوم الجمعۃ و لکن اذا صلیت الجعۃ دخلت بہفتیتہ فیما خلقتم فیہ فانزل اللہ اجعلتم سقایۃ الحاج  
و عمارۃ المسجد الحرام کم من بالمد و الیوم الاخر انخر جہ مسلم و قسمی آنست کہ روایات ضعیفہ غایۃ الضعف  
بر نزول آن در شان مرضی دلالت میکنند و استدلال بثل آن از ماہران فن تفسیر نمی آید زیرا کہ ضعف  
و غرابت این روایات تمحل نیست مثل آیہ یجعل لہم الرحمن ودا و آیہ اذن و اعیہ و آیہ و تفوہم انہم سوا  
و قسمی ہست کہ قصہ شان نزول آن موضوع است حلال نیست ذکر و الا برای تعریف حال او مثل  
نزول سال سائل نزدیک قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم من کنت مولاه فعلی مولاه و گفت کافی  
ان کان ما نقولہ حقاً فانزل علی جبرائیل من السماء و آن باطل است از انجست کہ سال سائل کی است با تفاق

مفسرین و این قصہ در حجت الوداع واقع شد و نزول یوفون بالنذر الخ قال الحکیم الترمذی و من الحدیث  
الذی تنکره القلوب حدیث یث عن مجاہد عن ابن عباس فی قوله تعالی یوفون بالنذر و یخافون  
یوما کان شره مستطیر و یطعمون الطعام علی حبہ مسکینا و یتیمًا و اسیرًا قال مرض الحسن و حسین ف ذکر خبر  
بطوله الاذکار بحقیقۃ ثم قال الحکیم الترمذی ہذا حدیث متفق علیہ الخاطا بن حجر فی لسان المیزان فی  
ترجمۃ القاسم بن بہرام انہ صاحب ہذا الحدیث یعنی معتقلہ و آیہ القیام فی جہنم حدیث اذا کان یوم القیامۃ  
قال اللہ تعالی لی و لعلی بن ابی طالب دخلوا الجنة من احکمما و ادخلا النار من البغضبکما فذلک قوله  
تعالی القیام فی جہنم کل کفار عنید اخرجه ابن الجوزی و فیہ سخن النحوی و ہو المتهم بہ بالجملہ اگر در دسترس  
نمی بود علل این وجوہ روشن تر بیان میکردیم کہ فیما قلنا کفایتہ لمن کان لہ قلب و اتقی السمع و ہو  
شہید معہذا بعض این وجوہ بر تقدیر صحت دلالت بر غرض مستدل نمی نماید مانند دفعو ہم انہم مسئولون  
کہ صادق است بآنکہ حضرت مہر قی و رایام خلافت خود خلیفہ حق بود پس واجب بود بر مردمان قبول  
خلافت او و اگر قبول نکنند مسئول و معاتب شوند و مانند تیلوہ شاہد منہ یعنی من قومہ منہم لقال فیہ  
انت منی و انما نسک لایسا لکم علیہ اجر الا المبودہ فی القربی دلالت میکند بر وجوب مودت و محبت  
و ان مجمع علیہ ثابت است و درین مسئلہ مباحثہ نیست فائدہ طریق تمسک بآیہ انت کہ بسیغہ  
او تمسک کردہ شود خاص باشد یا عام یا تعریف شخصی معین بشرطی کہ قرآن حالبہ و مقالیہ دال  
باشد بر آن شخص بخصوص یا وصف مطلق منطبق بر شخصی بعینہ بشرطی کہ عقل بر انحصار و وصف درو  
سہی دلالت کند و فائدہ اسباب نزول دوجہیہ است یکی آنکہ اگر آن اثر صحیح باشد و سببیت نزول را  
قطعاً بیان نماید دلالت میکند بر دخول صاحب قصہ در عموم آیہ قطعاً دیگر آنکہ اگر جماعہ از مفسرین  
سحابہ جزم کنند کہ نزول فی فلان غالب رای صدق مفهوم آیہ باشد بر آن شخص سببیت نزول  
پس اگر آیہ دال باشد بر نفسیاتی و جہد فضیلت مدان شخص بعالیہ می و لایستد و در صورت  
استدلال است بآیت فقط و در صورت ثانیہ مجموع آیت و آثار و در صورت ثالثہ بآثار فقط و اگر  
توہیات بسیار و آیہ ہم چند است از این توہیات بدون بیان زبان اوضح نبود و اما

احادیثی که در این باب ذکر میکنند جزو قسم است، قسم صحیح یا سن است در بخار سے و مسلم و سایر  
کتاب معتبر و مذکور است لال بان درین مدار است نیست و بعضی زیادات غریب و ضعیف  
بلکه موضوع در این احادیث مخلوط شده که از او عرض استدلال نمیتوان آورد از آنجمله حدیث منکر که  
در لول آن تشبیه است بحضرت یارون و استثنای ثبوت یعنی حضرت یارون جامع بودند در خصالت  
از اهل بیت حضرت موسی بودند و خلیفه ایشان در وقت غیبت بجانب طور و بنی بودند و حضرت  
مرتضی از اهل بیت آنحضرت صلی الله علیه و سلم بودند و خلیفه آنحضرت در مدینه در غزوة تبوک و بنی  
بنی بودند و اطاعت مشککین در حد سائل موافق مقول و مقول سنی افتد و زیادت لوکان بعد سے  
بنی گفته زیادت صنفیه است و از آنجمله حدیث فخر که در لول آن وصیت است بموت اهل  
بیت و تاکید درین سنی که آن حکم باقیست الی یوم القیامة و چون از قرآن مسؤل بودند از موت  
اهل بیت نیز مسؤل شوند و بنی از سبیل اهل بیت و ایضاً می ایشان و زیادت هو اخیلیه بن بعدی  
و هو و امیکم بعد سے و ما تدر آن منکر و موضوع و از تغییرات تشبیه است و از آنجمله قصه فتح خیبر و مانند  
آن و اکثر این قسم در مناقب حضرت مرتضی ذکر کردیم و در شبهات طوسه جواب تمسک بان  
تقریر نمودیم و قسمی است مختلف فیه که حفاظ محدثین در آن مختلف اند و جمیع بوضع و ضعف آن  
تاکل اند و جمیع دیگر تعقب میکنند یا بر طرق متعدد که بعضی به بعضی مجتمع شده از مرافق ضعف  
بر سه آرد و درین قسم کثرت است و مظنه این قسم جامع تر ند سے است در احادیثی که وی گفته  
است غریب و او منکر و مستدرک حاکم در احادیثی که مستند است تصحیح و بطریق قیاس حدیثی چند از آن  
باب ذکر کنیم حدیث بن مسعود گفت مع النبی صلی الله علیه و سلم لیلۃ الیمن آخره فقلت استخلف قال بن  
قلت قال بن ابی طالب قال اما الذی نفسیه بیده لمن اطاعوه لیدخلن الجنة اجمعین اکتعین الخیرة الطبری  
خیرة یثار و تعقب بالشواهد و المتابعات و حدیث سلمان او لکم درودا علی الحوض او لکم اسلاما علی  
بر بنی طالب خیر این الی عدمی و فیه ضعفه تعقیب بیان حاکم از حیرت بن طریق سیف و تعقب الذی بنی بان  
سیف کذاب حدیث انوار الحکمة و علی بابا از حیرت ناس و فی اسناد جماعه من المجر و حیرت و المجاہل

این حدیث در مناقب  
بنی است و از آنجمله  
حدیث منکر که در لول  
آن وصیت است بموت  
اهل بیت و تاکید در  
این سنی که آن حکم  
باقیست الی یوم القیامة  
و چون از قرآن مسؤل  
بودند از موت اهل  
بیت نیز مسؤل شوند  
و بنی از سبیل اهل  
بیت و ایضاً می ایشان  
و زیادت هو اخیلیه  
بن بعدی و هو و امیکم  
بعد سے و ما تدر آن  
منکر و موضوع و از  
تغییرات تشبیه است  
و از آنجمله قصه  
فتح خیبر و مانند  
آن و اکثر این قسم  
در مناقب حضرت  
مرتضی ذکر کردیم  
و در شبهات طوسه  
جواب تمسک بان  
تقریر نمودیم و  
قسمی است مختلف  
فیه که حفاظ  
محدثین در آن  
مختلف اند و جمیع  
بوضع و ضعف  
آن تاکل اند و  
جمیع دیگر تعقب  
میکند یا بر طرق  
متعدد که بعضی  
به بعضی مجتمع  
شده از مرافق  
ضعف بر سه آرد  
و درین قسم  
کثرت است و  
مظنه این قسم  
جامع تر ند سے  
است در احادیثی  
که وی گفته  
است غریب و او  
منکر و مستدرک  
حاکم در احادیثی  
که مستند است  
تصحیح و بطریق  
قیاس حدیثی  
چند از آن  
باب ذکر کنیم  
حدیث بن مسعود  
گفت مع النبی  
صلی الله علیه و  
سلم لیلۃ الیمن  
آخره فقلت  
استخلف قال بن  
قلت قال بن  
ابی طالب قال  
اما الذی نفسیه  
بیده لمن اطاعوه  
لیدخلن الجنة  
اجمعین اکتعین  
الخیرة الطبری  
خیرة یثار و  
تعقب بالشواهد  
و المتابعات و  
حدیث سلمان او  
لکم درودا علی  
الحوض او لکم  
اسلاما علی  
بر بنی طالب  
خیر این الی  
عدمی و فیه  
ضعفه تعقیب  
بیان حاکم از  
حیرت بن طریق  
سیف و تعقب  
الذی بنی بان  
سیف کذاب  
حدیث انوار  
الحکمة و علی  
بابا از حیرت  
ناس و فی  
اسناد جماعه  
من المجر و  
حیرت و  
المجاہل







کرد و بعد از آن اثبات میباید نمود که مدلول لفظ فضل کلی در لسان اهل شریع همانست و درون  
 یاتین المقدستین خط القتا و مثلاً انا مدینه العلم و علی یا بها مقرون است باحادیث بسیار و در شان  
 شیخین مثل حدیث اقتدا و ابوالدین و حدیث رویا بن و فیصم و در شان غیر شیخین مانند فضائل  
 ابن مسعود و عائشه و معاذ و ابی بن کعب و هر یکی از ایشان بیشترند بعلم و امر ظاهر شده است یا نقل  
 معلوم از ایشان و مثلاً حدیث اقتضای علم علی و ولایت میکند بر ریاضات تفسیری و در سر حدیث اقتضای  
 مسئله زیر که بعد جمیع شروط اجتهاد و حال مختلفه میباشند هر که سریع است در انتقال از این اقتضای بود و هر  
 احفظ باشد اوله حلال و حرام را علم بجمال حرام است مثل معاذ بن جبل و هر که اعرف باشد با سبب  
 ملایمت و مدینه مقتدا است و هر که محاسبات را نیک و زریده افرض است الی غیر ذلک و مثلاً است  
 قول آنحضرت صلی الله علیه و سلم الوحید الشہید است که در حدیث دیگر آمده است که فی القوم  
 آمده که قوم با او جفا کنند از ایشان سوء صحبت او را خواهد کرد و فرود آوردن او بر منی که بعضی از  
 تقریر میکنند تبا و نیست و مثلاً انا المنذر و انت البادی و ولایت میکند بر آنکه نوعی از برایت که در  
 برایت نبوت است که مستثنی بانداز باشد و بر تفسیری ظهور خواهد کرد و قد وجد ذلک و مثلاً قول بر تفسیری  
 انا یحسوب المؤمنین و المال یحسوب للمنافقین صادق است با آنکه در ایام خلافت او هر که او را  
 بود بر حق بود و هر که با او مقاتله کرد برای مال بر خطا است و مثلاً اوحی الی فی علی ثلاثه  
 المسلمین ولی المتقین و قائد الغر المحجلین دل است بر آنکه وی یکی از کملان است و مثلاً  
 سید ولد آدم و علی سید العرب دل است بر براعت نسب او و در میان عرب زیرا که قسمت فرمود سید  
 را بر دو قسم سیاقی که بر نوع انسان است و آن از جهت نبوت است برای خود اثبات نموده است  
 که بر قبیلہ عرب است از جهت عربیت و آن بر براعت نسب است بر تفسیری  
 قول حضرت تفسیری انا الصدیق الاکبر لا یقولها بعدی الا کذاب صادق است با آنکه  
 بر تفسیری چکس در منکر او نیست و معنی صدیقیت و یمن است معنی بعدی و مثلاً حدیث لا یجوز  
 الا من ولا ینفضک لا منافق و حدیث من سب علیاً فقد سبنی و ولایت میکند بر وجوب





مقصود ثانوی اشارہ است بانکہ اول خلافت صدیق خواہد بود و ثانیاً خلافت فاروق و در خلافت  
مرتضی اختلافی واقع خواہد شد و تفرقی بظہور خواہد پیوست و در لفظ یا خذ بکم الطريق المستقیم ولا اراکم  
فاعلمین ہمیدہ میشود نوعی از تکلیف و تشدید کہ خلاف طبع ایشان باشد و از غیب چون بر خیزد  
صلی اللہ علیہ وسلم صورت حادثہ بعینہا فایض شد شبہ کہ اکثر ناس را در خلافت او واقع خواہد شد پسند  
فانض گردید پس بدفع آن شبہ اہتمام فرمود اگر خیر یا بخاطر شما شکل شود و اتقید رورق مرتضی  
از من یاد گیرید کہ وی مادی مہدی است و بصراط مستقیم میخواند پس با تمقدمات ما خودہ از من  
دفع آن شبہات نماید و در باب شخین این شبہ بخاطر خواہد افتاد تا بمرید اہتمام دفع شبہ میناید کرد  
تبعیہ بندہ ضعیف میگوید درین حدیث باعتبار فن حدیث اشکالی عظیم واقع است و آن آنست  
کہ این حدیث را بروایت ابی اسحق سمیع عن زید بن سمیع عن علی انراج کرده حدیثنا عبد اللہ بن ابی  
ثنا اسود بن عامر ثنا عبد الحمید بن ابی جعفر عنی الفراء عن اسیریل عن ابی اسحق عن زید بن سمیع  
عن علی قال قیل یا رسول اللہ من توئم بعدک قال ان توئموا بالکمر تجدوہ امینا زایدانی الدنیا راغبنا  
الآخرة وان توئموا عمر تجدوہ قویا امینا لا یخاف فی اللہ لومۃ لائم وان توئموا علیا ولا اراکم فاعلمین تجدوہ  
با ویا مہدی یا خذ بکم الطريق المستقیم و در تمام مسند علی بحدیث یک طریق در یک جا این حدیث را سنن  
نذکور نیست و حاکم آنرا از طریق فضیل بن مزروق عن ابی اسحق روایت کرده است و در اسناد او ضعفی است  
عن فضیل بن مزروق الرواسی ثنا ابو اسحق عن زید بن سمیع عن علی قال قال رسول اللہ صلی اللہ  
علیہ وسلم ان توئموا بالکمر تجدوہ زایدانی الدنیا راغبنا فی الآخرة وان توئموا عمر تجدوہ قویا امینا لا تاخذہ فی اللہ  
لومۃ لائم وان توئموا علیا تجدوہ با ویا مہدی یا سلک بکم الطريق اخرجه احاکم باز جمعی کہ اوثق و احتفظ اند مثل  
سفیان ثوری اسناد این حدیث عن ابی اسحق عن زید بن سمیع عن حذیفہ ذکر کرده اند عن سفیان ثوری  
عن ابی اسحق عن زید بن سمیع عن حذیفہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان ولیموہ بالکمر فرادہ  
فی الدنیا راغب فی الآخرة و فی جسمہ ضعف وان ولیموہ با عمر فقوی امین لا یخاف فی اللہ لومۃ لائم  
وان ولیموہ با علیا فہا دہند یقیمکم علی صراط مستقیم اخرجه احاکم و چون این اختلاف واقع شد رجوع

ویم جمعی دیگر کہ این حدیث را روایت کرده اند منہم شریک بن عبدالسد عن عثمان بن عمر عن شقیق بن سلمہ  
 بن خدیجہ قال قالوا یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لو استخلفت علینا قال ان استخلف علیکم خلیفۃ فتعضو  
 بنزل العذاب قالوا لو استخلفت علینا علیاً قال انکم لا تفعلوا وان تفعلوا ما تجزوه ما دیا مہدی یا سلککم  
 بطریق المستقیم اخر جہا حکم پس ظاہر شد کہ ذکر علی درین اسناد توہم است باز بعض طرق حدیث  
 مذنیہ دلالت میکند برخلاف مدعای این مستشکل زیر کہ روایت شقیق بن سلمہ دلالت میکند بر جہت  
 خلافت از مرتضیٰ باز باید دانست کہ مقصود ازین حدیث آن نیست کہ خلافت اولاد شائع باشند  
 درین سہ اکابر بلکہ بیان اصل استحقاق خلافت و این چنان است کہ نزدیک ما تحری امور متعارضہ  
 را ذکر کرده اند و باخریکامری مقرر نمایند و آنرا ترجیح دہند حالا کار بان امور متعارضہ مانند همان مقصر  
 مرجع لازم شد کہ قولہ تعالیٰ لیسألونک عن النجم و المیسر قل فیہما اثم کبیر و منافع للناس و اثمہما اکبر من  
 نفعہما و از آنجملہ حدیثی است از مسند مرتضیٰ بروایت ترمذی اللہم ادر الحق معہ حیث دارد ترمذی در  
 جامع خود میگوید غریب و جہت مشکل آنست کہ این حدیث دلالت میکند بر معصوم بودن مرتضیٰ  
 از خطا و معصوم احق با خلافت است و بحقیقت حق دو قسم است قسمی است کہ ہمیشہ بر مرکز خود  
 ثابت میباشد و در نمیکنند بدوران کسی و آن حق متعین عند اللہ است و قسمی است کہ دوران  
 میکند با بہترین و با اولی الشان مثلاً در استقبال قبلہ حق متعین عند اللہ همان جہت است کہ  
 در خارج کعبہ انجا واقع است و حق دایرہ جہاتی است کہ اہل تحری باقصی ہم خود و آنرا اعتقاد کردند  
 بعین است و جہ جمع و اختلاف مسئلہ المجتہدون المتخلفون مصیبون کلمہ المصیب احد و سائر ہم  
 معذورون باجملہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دانستند کہ حضرت مرتضیٰ را ہنگامہ ما پیش خواهد آمد  
 و اشیب و قمر از بسیار خواهد رفت پس دعا کردند کہ ہمیشہ بروفق اجہاد کار کنند و بدون اجہاد  
 و در کاری نہ نمایند و آنجملہ حدیث و ان ما ساء عرفہم یزادون من حوضی فاقول انما ساء عرفہم یزادون  
 انک لا تدعی ما احد ثوابک احدیث و وجہ مشکل آنست کہ این حدیث دلالت میکند بر آنکہ  
 جماعہ کثیر از اصحاب آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خلاف راہ نخواہند رفت پس اعتماد بر جماع و اتفاق





دانسته شد که اسلام مضحک گشت اما باز خدا تعالی خلافت را منتظم ساخت و جبار در رواج داد تا وقت ظهور نبی  
 عباس و طاشی دولت نبی امیر دین و وقت باز بحسب قراین فیسده شد که اسلام بر ہم خورد باز  
 خدا تعالی رواج داد تا آنکه حادثه چنگیزیہ پیش آمد و اشارہ بہین حادثہ است در حدیث سعد بن  
 ابی وقاص عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال انی لارجو ان لا یعجز امتی عند ربی ان یوخر ما نصف یوم  
 فقیل سعد و کم نصف یوم قال خمس مائۃ سنۃ رواہ احمد پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تارہ از خلا  
 فیت خیر دادند و آنرا مخصوص ساختند سی سال و خلافتی کہ بعد از ایشان باشد اورا بملک عضو  
 تعبیر فرمود و تارہ از خلافت نبوت و خلافتی کہ متصل آن آید ہر دو معا و آنرا بہ و از وہ خلیفہ تعبیر  
 فرمود و تارہ از ہر سہ معا و آنرا بمساجد ستہ تعبیر نمود و اما آنچه این سہ شکل فہم کردہ است اصلا با  
 نبی آید چنانچہ وجہی کہ آنرا انجا خلافت مذکور است نہ است و بالاتفاق بین الفریقین اکثر این دو از  
 کس خلیفہ نبوی و ہر دو ہم آنکہ نسبت ایشان بقمریش ولایت میکند بر آنکہ ہمہ از نبی ہاشم نسبتند و اگر  
 ولایت آنست کہ چون جمیع کار سے کنند و انصاف از یکا بطن باشد نام ایمان بطین مسگیر و چون نہ  
 بطین شتی جمیع باشند نام قبیلہ فوقانی کہ ہمہ را جامع باشد بگاہ سہم آنکہ قبا میں باستانی عشر  
 بنی نہ تہند و بن بلکہ میگویند از ابتدا و قات آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم درین شتی شد علیہ  
 علیہ میکرد و اطہار آن نیت و استند چنانکہ حضرت مرتبی نیز بر اولاد شریب خود قرار شد و ہمہ  
 آنکہ قبیلہ حریف الی آنست کہ چون ولایت این اثنا عشر منقضی شود فرقی نہ بود و ایضا مال  
 اندر آنکہ چون اسم اثنا عشر تمام شود حضرت عیسیٰ مہور نماید و دین کمال خود برسد پس آنست  
 نکایت و سفیارت استانی آید پس تحقیق دین اسلام آنست کہ ہا خلیفہ باشد و بعد از ایشان نہ  
 و غیر الملک و چار سپہ او و غیر این قبیلہ مزید و ولید ہیں بنی بن عبد الملک و ملکہ و ملکہ و ملکہ  
 الملک منقول است کہ عبداللہ بن الزبیر الحق است یا آنکہ خلافت اولی آنست کہ بعد از آن  
 او و ہندہ ضعیف و نیاز ابطال و رد و آن آنست کہ حضرت امام باقر و حضرت زکی العزیز  
 فرکر کردہ اند از آنست صلی اللہ علیہ وسلم پیڑے کہ وال باشد بر آنکہ تسلط ابن الزبیر و احوال

حرم بحیث او یکی از مصائب منت است اخرج حدیثا احمد عن قیس بن ابی حازم قال با ابن الزبیر  
 الی عمر بن الخطاب یتاذنه فی الغزو فقال عمر اهل بس فی بیک فقد غزوت مع رسول الله صلی الله علیه  
 و سلم قال فمؤذک علیه فقال له عمر فی الثالثة او التي تليها اقعدي بیک والمدانی لاجد بطرف  
 المدينة منك ومن اصحابك ان تخرجوا فقتلوا علی اصحاب محمد صلی الله علیه و سلم اخرج به الحاكم و  
 از لفظ بطرف المدينة معلوم میشود که مراد ازین حدیث واقعه جمل نیست بلکه خروج او است بر  
 خلافت و حضرت مرتضی انیمت و در قصه جواب امام حسن رضی الله عنه بآن اشارت نمود و امر خلافت  
 بروی قسطنطین بن سعادیه خود ازین میان ساقط است بحیث عدم استقرار او بدست  
 مستند بها و سیرت او و المداعلم فصل ۱۱ شبهات متصوفه زمان ما بقسام است جمعی از ایشان  
 بر استناد سلسله تصوف بحضرت مرتضی اعتماد نموده تفصیل او قائل میشوند و اصحاب ایشان  
 شبهه شجرات طرق صوفیه است که آنجا اتصال معروف کرخی بدو شیخ نقل میکنند با امام علی بن  
 موسی الرضا و بدو طائی و اتصال حسن بصری بحضرت مرتضی ذکر میکنند یا ظنی دیگر که در نفوس  
 ایشان کامن است که این طریقه وصول بحق است بخلاف شریعت که وصول است با و اما  
 حق پس حضرت مرتضی امام راه وصول بحق باشد و واسطه در میان آنحضرت صلی الله علیه  
 و سلم و امت او باین اعتبار و شخین امام شریعت و واسطه در میان آنحضرت صلی الله علیه  
 و سلم و امت او باین اعتبار پس حضرت مرتضی افضل باشد و جمعی از ایشان گویند که شریعت  
 اصلاح ظاهر است و مانند رسم که خدائی است و ملک واری فضیلت حقیقیه فنا و بقا و معرفت  
 ذات و صفات است و صاحب این فضیلت مرتضی است و کار شخین بجز امامت رسوم اسلام  
 نبوده است و اشکل این شبهه افسانه یا است که از اسماعیلیه و قرامطه و دهریه اخذ نموده اند  
 و کلام بعضی صوفیه را بر نمیشود آورد و ندو جمعی هستند که از ظاهر کلام شیخ محی الدین بن عربی  
 و اتباع او تفصیل گوت فهم کرده اند و یکی را بدو گرفته چیر یا بدماغ خود بخت اند و جمعی هستند  
 به بعض واقعات خود و اسلاف خود تمسک نموده فضل کلی اثبات نموده اند و بحقیقت گواهی که

باب تفصیل سموع نیست تا مندرجہ ہر دو فہمیدہ باشند **حفظت شیا و غایت شہکاشیا**  
 بامخواسیم کہ بکلام موجز مضمون تقریر ہائے ایشانرا ذکر کنیم و بطریق برانداختن ہائے مطلع سازیم  
 سوال اگر گوی کہ علم دو نوع است علم بالہد و علم باحکام الہد و مطلوب و راہ حق و دو نوع است  
 وصول بذات حق و احکام اسباب وحدہ وصول بحق و جلب ناس تدبیر بجا بمرتبہ وصول بحق و  
 ندان و نوع اول افضل است از نوع ثانی و واسطہ در میان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و است  
 و در نوع اول حضرت مرتضیٰ است بچند وجہ یکی عالمان علم بالہد و واصلمان بذات حق سلاسل دارند  
 بعض از بعض آنرا اخذ کردہ اند و ہمہ این سلاسل متوجہ اند بحضرت مرتضیٰ چنانکہ شہادت ایشان  
 بان دلالت میکند نہ بشخص زیر کہ ہر سلسلہ از سلاسل صوفیہ بشخصین عاید نمیشود و دوم آنکہ از حضرت  
 مرتضیٰ کلمات عجیبہ زیاب سلوک و معارف کہ دلالت میکند بر انتہای او درین باب روایت  
 کردہ شدہ است و صوفیہ آن کلمات را بمنسبہ امثال سائر در صفات خود ذکر کردہ اند اگر ارات  
 ماری کہ صد و شش آن غیر ممکن تام در طریقہ صوفیہ میسر نشود و نقل نمودہ اند سوئم آنکہ حضرت  
 مرتضیٰ الزرق بود با آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نسباً و مصاہرۃ و صحبت و از کی بود و رفہم و از غیب بود  
 در سلوک راہ خدا تعالی و توجہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجانب و بیشتر از ہمہ بود و چون قابلیت  
 لمیزد و کوشش او با توجہ شیخ و صحبت و اندہ او با کمال مندرت شیخ و تمام تا تیر توجہ از جمیع شہادہ  
 اندر شاد و رشد کمال خود برسد چہارم آنکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ اند انما برینہ العلم علی  
 بابا و ظاہر است کہ در علم ظاہر حضرت مرتضیٰ با سائر صحابہ ہمعنان بود پس معلوم شد کہ جان  
 علم باطن است کہ باحوالہ کردہ شدہ پنجم آنکہ اولاد حضرت مرتضیٰ در ہر زمان مفسد تفصیل بالان  
 بودہ اند و ہر یکی از والد خود این راہ را اخذ کردہ است و الولد سرلابیہ جواب قبول و است  
 متوجہ اند بمرتضیٰ گوئیم اتصال سلاسل بحضرت مرتضیٰ امری است مشہور و ہر یک از اولاد  
 تفتیش آنرا اصلی ظاہر نمی شود و مشہورات دو قسم اند مشہور عند ما سیر اہل اقل شہور نزد  
 طاقتہ دون طاقتہ و این از قسم اخیر است نزدیک طاقتہ صوفیہ مشہور شدہ فقط و اصل این



و ابوداود و غیر هم متصل نیست و اکثر روایات حسن بصری از مرتضی ابواسطوخ عن الحسن بن علی بن فضال  
عباد عن علی بن حشر زبانه سماع صحبت و روایت ابوداود و سماعی نقلیه و وقوع را ذکر می یابیم که در کتاب  
یا جمعی که معاصرت پیش گرفته ایم آن کنند نزدیک محققین اهل حدیث ثابت نشده قال الترمذی  
فی بابها الحد و لا يعرف للحسن سماع من علی و اخرج مسلم فی مقدمه صحیح عن قتاده قال قال ابوالحسن  
ما حد ثنا الحسن بن علی بن حشری مشایسته و فی جامع الاصول و له مستقر بقیة الحسن بن علی بن حشری  
بالمدينة و قدوم البصرة بعد مقتل عثمان و قبل ان یلقی علیا بالمدينة و اما البصرة فان روایة ابوالحسن  
یصح لانه کان فی وادی النخری متوجها نحو البصرة حين قدوم علی بن ابی طالب بالبصرة و قد قبل ابوالحسن  
ظهور و نهائیه و لم یصح له سماع و اما عملا باسناد کامل معلوم شده که هر چه در فی که با شیخ کار  
صحبت داشته است شکی کمتر از او کار و ادب و احوال و کلمات و اشارات او ذکر نموده بسیار حسن  
بصری که فقیه و محدث و ذکر او در جرح و ثناء است گفتار بسیار و بجز این بسیار و صحیح شده با کلمات  
و قد یای ای ابواسطوخ نقلی که در این محال است که صحبت مستمر حضرت مرتضی و در بیان نه با شیخ  
اکثر روایت کنند این باب را باز صحبت حسن بصری در حدیث است با جمعی از بزرگان و اسما و اصحاب  
شهر و مانند انس بن مالک و عقیل بن یسار و غیره از این بزرگان و اصحاب و از این  
شهر است و روایت کرده است فی الاستیعاب از شیخ النعمان بن ابی اسحاق عن ابی اسحاق عن ابی اسحاق  
الحسن بن ابی عبد الله بن مسلم اند العشرة الذین یحکمهم غیر البیضاء و غیره ان النعمان بن ابی اسحاق  
اصحابه باز ادب طریقت و معرفت و عوایل نقش و دنیا و دنیا و فی النفس از این و از این و از این و از این  
عبادات و مانند آن نقل کرده از این بزرگان و اصحاب و از این بزرگان و اصحاب و از این بزرگان و اصحاب  
ایشان و در وقت آن تاثیر بر خود و اثر بر خود پس نبوت حسن بن علی بن ابی طالب  
از نسبت او نسبت مرتضی و اگر نسبت به غیر نموده اند گویند که این نسبت  
که نسبت آن بسیار صحابه اثبات کرده و در حدیث و روایات و کلمات و کلمات و کلمات  
و مدار اینجا اثر پذیر فتن دل نمید است اول شیخ گوید و در یک لحظه باشد و اگر غیر تعلم علم ملک



باشد و اگر تسلیم کنم که حسن بصری را هزاران شیوخ باشند اما شیخ حقیقی او همان است که دل او نسبت  
 الی ازل آن شخص گرفته است گوئیم که تصریح حسن بصری باینکه مرافقان معنی از صحبت حضرت  
 مرتضی حاصل شد منقول نیست تا بروی اعتماد کنیم و نه این را دلیلی هست قطعی که آن ناظر فطن  
 کند نه از طرف ثانی و نه از طرف مثبت باقی مانده امارات ظنیه که بحسب استقرار اماره می تواند شد که  
 دارد دیگر ناظران همه در امارات واقع است و شبه نیست در آنکه با استقرار معلوم شد که اثر پذیر فتن  
 دل تلین از دل شیخ صحبت مستمر می طلبد خود این صاحب شبه کدام صوفی را می شناسد صوفیانی  
 مشهور که با شیخ خود مدتها صحبت نداشته باشند و علم سلوک نه اندوخته و کرامات و اشارات روایت  
 نکرده است اینجا سخن در امارات است امکان عقلی نادر الوقوع را اینجا ذکر کردن نامناسب است  
 لایما بحسب عادة متقدمین که آنجا اثر دل در ضمن مرقعات و تذکیر و عبادات و اذکار و غیر آن  
 میبود لهذا اثر دل را علیحدہ تحدید نکرده اند و در آن زمان غالباً اثر دل بتدریج و بدفعات در ضمن  
 صحته و مواعظتها ظاهر میشد پس بسیار است که باعتبار نسبت قلبی قطع نظر از علم سلوک و علم اذکار  
 شخص را شیوخ متعدد باشند بلکه در اکثر صور نسبت شخصی با کسی که صحبت با او بیشتر بود احوط باشد  
 از نسبت او کسی که اکمل بود لیکن بجز یک لمحہ صحبت او را ک نکرده اگر صاحب شبه عود کند و گوید  
 که اماره این اثر باطن تصریحات اصحاب طرق است بآنکه این طریقہ ناشی شده است عن الحسن  
 البصری عن امیر المؤمنین علی زیرا که این اکابر عرف اند باین اثر باطن اعباد و از بدو ادرع بودند  
 از آنکه دروغ گویند یا بغیر حق تحقیق بجزیه تصریح کنند پس بمرخصی که اخذ طریقہ ایشان باشد  
 معتقد کمال ایشان ازم است تصدیق مقاله ایشان گوئیم شبه نیست در کمال معرفت ایشان  
 باشد باطن و احوط و ادرع ایشان و صدق ایشان لیکن در آنچه موقوف بر روایت باشد  
 تصحیح روایت می باید کرد و اخذ طریقہ از ایشان و منت پذیر شدن از ایشان مانع تقیض روایت  
 و بحث در ضعف و صحت مرویات ایشان نمی شود نمی بینی که شیخ ابو طالب مکی استاد صوفیای  
 در همه صوفیاء و مستند انداجبار و غیره دعوارف همه از کلام وی برآمده منقاد مرویات او را

محکم عیاری باید آورد و بلکه اکثر روایات او در مرتبه نقد نمی نشیند فنی که وی در آن متقدم بود فنی دیگر  
 است و در فن روایات با دیگران همچنان است تا شافعی گفته است که حق مالک بر من کبیر است و حق  
 حق اکبر است از حق مالک و همچنین شده آمده است که در تفقیش مسائل با اکابر خود مناظره میبکنند  
 باز شجرات متقدمین را مخالف یافته ایم قال فی النسخات عبدالواحد عن کیل بن زیاد عن علی  
 باز مقدم تران را از ایشان کلام معتد به درین باب نیافته ایم بلکه بعضی تصریحات و تلویحات  
 ایشان نبوغ گیر می یابیم که انیمه سبب توقف در قبول انیمه یعنی واقع شده پنجمه باید دانست که  
 رسوم صوفیه و رسم تصوف در زمان صحابه و تابعین نبود ترک اکساب و لباس مرتع و ترک نکاح  
 و نشستن در خانقاهات در آن زمان عادت نداشتند و اشارات توحید و رموز اصمخال همه شیاء  
 در وجود واحد از ایشان منقول نشد آنچه از آن قرون منقول شده است توزیع اوقات بر عبادات  
 و احوالی که از تهذیب لطیفه عقل و قلب و نفس خیر و دوا این مقومنه کالبدی است نزدیک تتبع  
 آثار سلف که بروایه صحیح و کتب معتبره مروی شده است ظن اهل زمان آنست که من بین آن  
 قرون از حضرت امیر المومنین علی کرم الله تعالی وجهه و حضرت حسین خاصه امثال این امور  
 منقول است و این ظن محل نظر است زیرا که کتب معتبره اهل سنت را متبّع گردیم هیچ جا کلمه ازین باب  
 دیده نشد و از حضرت حسین و امام زین العابدین خود روایت بسیار کم آمده است و اگر کلمات  
 زهدیه و وعظیه این بزرگواران شمریم آن از قبیل لطائف بارزه خواهد بود و سایر صحابه تابعین  
 نیز در آن مشارک اندکمالا نجفی و اگر ظهور کرامات و خرق عادات را امتیاز کنیم آن بنسب در آن طبقه  
 قلیل الوقوع است و غیر مخصوص بحضرت امیر و فرزند ایشان و اتصال حسن بصری بحضرت  
 علی کرم الله وجهه نیز محل بحث است زیرا که تجاری و مسلم و ترندی و ابوداؤد که همگی از  
 نقل انداثبات نگرده اند بلکه جزم کرده اند بعد از آن پس انتساب صوفیه لطیفه از آن  
 در تهذیب لطائف بارزه و احوالی که از آن خیر و دوا سبالی که بان کسب کرده شود خواهد بود و تا بآ  
 رسوم تصوف و نه باعتبار علوم اشارات و در اتصال بر بخش معاشرت اکتفا کردن امری است





الارسال است عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم وعن اصحابہ وارد میشود و کتب حدیثیہ احسن عن عمر الحسن  
 عن علی الحسن قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قسم اخیر را میگوید کہ پیش من از سجد حضرت  
 مرتضیٰ بیاید آن را ارسال میکنم بجهت خوف حجاج قوله قال الحسن سمعت علیا اگر صحیح باشد  
 باین قدر صحبت معتد بها ثابت نمیشود و سخن ما در صحبت معتد بهاست بلکه اگر بنظر انصاف مایل  
 کنیم اصل خرّ و تلقین را طرق بسیار تقریر میتوانیم کرد و خرّ و تلقین بهائیه متناوہ بجهت دخول  
 در طریق تصوف ثابت نمیشود و چنانکہ سلسلہ بحقیقت رفع بان تا صحابہ بصفتی کہ تا مجتهدین  
 مرفوع میشود متصور نیست زیرا کہ بسیار چیزها است کہ مجتهد لقیاس خود گفته است و بسیار خبرهاست  
 کہ قضا و احادیث مختلفہ و اقوال متعارضہ بمقتضای رای خود کرده است بلکه مدار رفع اخذ نمود  
 فقہ است یا استدلال و در قوت استنباط و فهم قوانین آن همچنان رفع سلسلہ تصوف بآن فکت کہ  
 مریدان بشیوخ خود میکنند متصور نیست بلکه مدار رفع اخذ اعمال و اذکار است و معرفت طریق تہذیب  
 نفس و اجتناب از غوائل آن با قوۃ خلوص از اشباح عبادات بار و اح آن و مداومت بر حفظ  
 کیفیت باطن و مانند آن بسبب صحبت مستمرہ کاملی و حسن تربیت او و انیمشی را امارات و منطقات  
 است کہ بنائب ظن بر تحقیق آن دلالت میکند و چون تتبع آن امارات میکنم سلسلہ بسیار ظاہر میشود  
 و این رئیس کہ احسان و تمجید باطن است مخصوص نیست باہل عراق و خراسان بلکه در ہر شہری  
 از شہرهای اسلام جماعہ بودند متمیزترین معانی و اکثر ایشان مذکور اند در حلیۃ الصالحین و دعوائے  
 شیخ الشیوخ اشارہ باین نکتہ میفرماید باقی ماندہ کلمہ جمع در عراق از اہل این معنی باسم صوفیہ  
 مسمی شد و ظاہر ایشان ترک اکساب و صوف پوشی و تعمق در عبادات بود و اصل این چیزها  
 در حروریہ مسمی بودند و صحابہ و چون حضرت مرتضیٰ حروریہ را برداخت و مصداق حدیث  
 یا علی قال علی ماویل القرآن کما قلت علی تنریلہ بظہور رسید باین سبب احوال ظاہرہ  
 حروریہ متحول شد بظاہر صوفیہ و اسم صوفی از قبیل تسمیہ بعلاست و زری ظاہر است پس در  
 ظواہر این سلسلہ کہ از عراق برآمد حضرت مرتضیٰ را سیتی واقع شد و ایضا مرتضیٰ خاتم المخلفات

المل کسی بود که در عراق درآمد و اهل عراق از وی استفادہ نمودند و جمعی کہ عبد اللہ بن مسعود را در آن وقت  
 بودند علم ظاہر و باطن خود را بر حضرت مرتضیٰ درست کردند و جمیعکہ نہ در یافتند بالاکو منت پذیر صحبت  
 حضرت مرتضیٰ شدند و بجهت اختیار قریب اسناد و علو آن ہمین اسناد را در معرض بیان آوردند باین  
 دو وجه متاخرین میل کردند باین سلسلہ و اگر باعتبار این دو وجه اختیار این سلسلہ کردہ اند تقریب  
 دلیل باین نتیجہ راستہ نمی آید زیرا کہ موجب فضیلت نمیشود و مختار پیش بندہ ضعیف درین مسئلہ  
 وجہی دیگر است و آن این است کہ در علوم و جدائیہ ظاہر شدہ است کہ نسبت باطنیہ صوفیہ بہ نسبت  
 باطنیہ حضرت مرتضیٰ اشیہ است و ما شرح انیمانی در محل مناسبہ و خواہم کرد پس نفوس صوفیہ متنبہ  
 شدند باین تناسب و قلوب ایشان بآن مشرب شدند از نیجا انتساب صوفیہ بحضرت مرتضیٰ واقع  
 از راه حسن بصری باشد یا کیل یا دیگری چون اینہد درست شد از فی شاہدی کہ در اتصال حسن بخت  
 مرتضیٰ با ایشان رسید و دل ایشان تاثیر عظیم نمود و سبب اتفاق متاخران کشت ہذا ما عند سے  
 و اللہ اعلم بحقیقہ الحال و ما ذکر خواہم کرد کہ این فضل کلی نمی باشد زیرا کہ امری است کہ اہل وجدان  
 بان متضرر اند اصطلح جمہور اہل شرع را بان فرود آوردن وجہی ندارد و بعد اللہ و اللہ اگر حساب  
 شبہ قول کشیری صوفیہ را در اثبات اتصال اتباع کردہ است می باید کہ قول ایشان را در تفصیل شیعین  
 نیز اتباع کنند زیرا کہ ایشان اعراف بودند باین اتصال و اینچہ این اتصال تقاضائی کند از تفصیل  
 و غیر آن و اعظم این جامعہ شیخ ابو طالب مکی است خواجہ محمد یار صادق المدسہ در رسالہ قدسیہ  
 ذکر فرمود اہل تحقیق بر آنند کہ امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ بعد از حضرت رسالت صلی اللہ علیہ  
 وسلم از ان خلای رسول علیہ السلام کہ بر امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ مقدم بودند ہم بہ نسبت  
 باطن تربیت یافتہ اند و شیخ الطریقہ شیخ ابو طالب مکی قدس اللہ سرہ در کتاب  
 فرمودہ است کہ قطب الزمان در ہر عصری الی یوم القیمۃ در مرتبہ و مقام نائب سناہ ہو کہ صدق  
 است رضی اللہ عنہ و آن سہ دیگر از او تا کہ فرود تر از قطب نہ در ہر زمانے نائب سناہ بان  
 خلیفہ دیگرند امیر المومنین عمر و عثمان و علی رضی اللہ عنہم ہمین در بر شل یقین و صفت و حالت



ایشان اندوان شش دیگر از صدیقان که صفت ایشان اندست که هم بقوم الارض و هم یرفع  
 الی الارض و هم یرزقون و هم یمطرون و هر زمانه نائب مناسب این شش دیگر انداخته  
 میسر و عنوان السدر علیهم بعدین انبی و بعد از ابوطالب کی شیخ عبدالصمدی و امام ابو القاسم  
 کشیری و امام غزالی و حضرت غوث محی الدین عبدالقادر و شیخ الشیوخ سهروردی و مشایخ کردیه  
 و خواجگان مائده النهر و خواجگان تسویه و خواجگان چشتیه و مشایخ شاذلیه و مشایخ مدنیّه و جمیع  
 این که از انجمن ریاضت است محفوظ در کتب و محفوظات ایشان که دلالت میکند بر تفصیل شخین و از جهت  
 شهرت آن تصریحات با احتیاج سرداران دین مقام ندایم و همچنین تصریحات متقدمین صوفیه  
 و متأخرین ایشان قبل از آنکه ای قرامطه در ایشان داخل شود و البته بر تفصیل شخین بسیار است  
 و گویا نکته در آنجا است که ایشان دانستند که شریعت و طریقت اصل و ظاهر و بین است و نسبت  
 باطنی فرع اوست و خفی و مستور است فضل کلی را که اصطلاح صحابه و تابعین و جمهور مسلمین است  
 بران معنی فرو آورون و جوی ندارد و با حجه کلام دین مسئله بطویل انجامید و حاصل جواب  
 آنست که در مسئله اتصال حسن بصری با حضرت مرتضی طرفه حیرتی واقع است زیرا که حسن بصری  
 جامع است در چهار کمال و مقتدای عالم است درین چهار کمال و سلاسل او محفوظ است در  
 مروج بحسب این چهار کمال یکی علم حدیث که اهل بصره و اهل کوفه حدیث او بسیار نقل کرده اند  
 مستند و مرسل مرفوعاً و موقوفاً علی الصحابه و اتصال او بحسب این علم با عبداللہ بن مغفل و جند  
 اناس متحقق است و هواردی الناس عن عبداللہ بن مغفل و پیش حدیث متحقق است که بواسطه  
 حدیث از حضرت مرتضی نقلی ندارد و بواسطه قیس بن عباد و مانند آن بسیار دارد و اعتبار من حدیث  
 و معتبر حدیث کردن بر قاعده نیست دیگر علم فقه اهل بصره و اهل کوفه شئی کثیر از فتاوی او  
 و شئی کثیر از قضایای او قاروقی و مرتضی و غیر ایشان بواسطه او نقل کرده اند و بران اعتماد نمود  
 و پیش ایشان نیز بسیاری تصریح بواسطه نقل نموده و آنچه عن الحسن بن علی مذکور شده محمول بر  
 ارسال است سوم علم قدرت و پیش قوا آنچه حسن بصری بغیر ذکر بواسطه نقل کند از حضرت مرتضی

محمول است بر سال کما جزم بشیخ القدر شمس انحراری فی کتبہ چارم تذکیر و تصوف و تذکرین شی کثیر حسن  
 نقل کرده اند و غالباً این فریق در رسال و اتصال بحث ندارند و قدمائے صوفیہ چندان تصریح ندارند  
 اتصال و جمعی عن الحسن عن کبیل عن علی ذکرینمایند و متاخران در شجرات اتصال تقریر مینمایند و در نقطه  
 حسن شبهه قائم نمی شود اگر حسن ظن باین متاخران نمی بود و میت همین عزیزان است که در صیرت  
 می اندازد و قوله از حضرت مرتضی کلمات عجیبہ انجم گوئیم این کلمات نصاً دلالت میکنند بر مقاصد ایشان  
 یا اعتباراً اگر نصاً دلالت میکردند سه فرقه جمع کردند بہت خود را بر روایت از حضرت مرتضی و ہمہ این  
 فرق تبصریح این مقاصد قائل نیستند مگر زہد و عبادت و مانند آن کہ ہمہ مسلم میدانند و مثل آنها  
 از سایر صحابہ منقول است یکی اہل حدیث دیگر زید یہ سوم امامیہ و اگر اعتبار دلالت میکند آن خود  
 دلالت معتبرہ نیست و ممکن است کہ مثل این اعتبار در کلام اکثر صحابہ تقریر کرده شود و اکثر کلماتی  
 کہ بر السنہ این مردم شایع است مقلوب است و محمول الا ساند قولہ کلمات خارقہ انجم گوئیم شیخ  
 شہاب الدین سروردی تصریح کرده است کہ در زبان صحابہ کلمات کم ظاہر میشد و آنچه از حضرت مرتضی  
 صحیح شدہ مثل آن از شیخین نیز صحیح شدہ بل اکثر قولہ حضرت مرتضی الزرق بود گوئیم این منظرہ اخذ فیض  
 و تحقیق بحال و تکمیل است و آن مسلم است نہ منظرہ افضلیت زیرا کہ اکثر صوفیہ بہین سلوک گنشتہ  
 اند کہ غیر اقارب خلیفہ ایشان بوده اند قوله امامیہ العلم و علی بابہا گوئیم این حدیث انظار است  
 بخند و اربع العلم عن ہذہ الخیر اقتدا بالذین من بعدی الی بکر و عمر و غیرت لکم مانعی ابن ام عبد و کمال  
 مرتضی در علوم دنیویہ و تقدیم او بر بسیاری از صحابہ و انسابات اشہر است از آنکہ کسی انظار و بکار  
 حمل او بر این معنی کہ صاحب شبہ قصد کرده است متعین نیست قولہ او را و حضرت مرتضی انگوئیم اگر  
 امام محمد باقر و امام جعفر صادق را رادہ کرده است بغیر شبہہ تصف بودند بعد از امامان

و عبادت و علماء صوفیہ این معانی از ایشان روایت کرده اند و از دیگران نیز روایت کرده اند و مثل  
 آن یا اکثر از ان اتصال سلسلہ ایشان در تصوف امری است کہ ہر سہ فرقه از عالمین روایت  
 اثبات آن نمی کنند صاحب کلینی عداوت امام جعفر صادق با فرقه متصوفہ و منافکرہ و مشائخ

باید گیر نقل میکنند و زید به خود اعتقاد ای این فریق اند و اجماع سلف خود بر اطلاق آن نقل میکنند  
 اگر غیر ایشان اند قد یا وحدت یا ازین جماعتی نقولی که بآن تمیز حاصل شود از غیر ایشان اصلاً یافتن  
 و نه کسی مدعی آنست بلکه شیخ الاسلام عبدالعزیز صاری که اعرف ایشان است باحوال مشایخ میگفت  
 هزار دو و صد و بیست و پنج کمال ایشان علوی نیست الا دو کس سعدون و ابراهیم او کما قال  
 و این هر دو غیر شهر اند و نه با ایشان سلاسل صوفیه میسر شد و اگر از متاخرین سخنی میگویند آنهم  
 از غیر ابا خود طریق گرفته اند و اتصال این جماعت بحضرت مرتضی بغیر واسطه حسن و مانند آن ثابت  
 نیست و بعد از آنکه شبه نیست در آنکه ظاهر حضرت پیغمبر صلی الله علیه و سلم احکام شریعت بود  
 و طریقت خفی و مستور و اعتقاد کلی آنحضرت صلی الله علیه و سلم حیا و تعلیم و ترویج و ترغیب و ترهیب  
 احکام شریعت بود و اشارات ضمنی بجانب طریقت و اکثر آیات و احادیث بطریق تصریح و تفصیل  
 اثبات شریعت میکنند و بعضی بطریق ایما و اجمال اثبات طریقت بنمایند پس فضلی که متعلق باشد  
 بانظر واضح و باطن اعتقاد کلی آن بود فضل کلی باشد و غیر آن هر چند نفس و اعلی و اعلی باشد  
 فضل جزئی است چنانکه در فن تدریس آنکه حفظ باشد امهات مسائل و فروع آن را و در قوه  
 استنباط و سرعت انتقال فی الجملة مناسبتی وارد فضل است از کسی که اقوی باشد در استنباط و سرعت  
 در انتقال و در حفظ امهات مسائل و فروع آن فی الجملة شریعتی دارد با اصحاب فن و همچنین در فن حدوة  
 شخصی که سیوف و رماح بسیار میزند و بیشتر مسلین میسر سازد بهتر است از کسی که کم میزند و اما اینجا نکته  
 مرغوبه و تنهایی مستحسنه را بکار میبرد همچنین در فن شاعران بسیار گویند بهتر است از کسی که ایهام و تجنیس  
 و دیگر صناعات را بکار خوب میداند اما بسیار کم میگوید سوال اگر گوی که فضل کلی که به ثبات انجیا  
 علیه السلام ایشان را حاصل میشود قنای و بقا است و معارف و وحده وجود و در تنجیل  
 کثرت در وحده و معرفت تنزلات و دوام شهود و تصفیه باطن که نتیج خوارق عادات با انواع باشد  
 و مانند آن است اما علم بهماره و صلوة و صوم و زکوة و حج پس رسوم ظاهر شریعت است که عوام را  
 بآن التزام میکنند تا مالایدر که بکمال شکر کلام بکار داشته باشد و علم بزکاح و طلاق و عتاق و بیع و حاکم

مسائل  
و اگر از این مسائل بخواهیم  
مستخرج کنیم  
چهار مسئله است یعنی  
حکایت مسأله فقهیه  
که حکایت مسأله ابن  
الزهری است بعد  
از آن که در این  
مسئله معلوم  
نشد و میگوید

وخط الی برضوان متفرع است لیکن اشیا نام برده احق و اولی و اقرب است در معنی قربت پس لازم  
 است که از وی اولاً تصور حقائق این اشیا را با دلیل اصل ثبوت این اشیا را از جهت شرع با دلیل  
 افضلیت او بر اعمال دیگر طلب کنیم فناء و بقا بمعنی تبدل اوصاف رذیله با اوصاف حمیده داخل است  
 در شریعت و تحقق آن با دشواری بیان کردیم ولیکن بمعنی غلبه کون الحق علی کون الخلق بار و تشریح  
 اضحلال در کثرت و سقوط احکام کثیره در نظر عارف باز عود آنها در نظر او در شریعت کجا اثبات کرده اند  
 همچنین توحید بمعنی ترک عبادت غیر و استعانت بغیر از اصل شریعت است و توحید بمعنی تفرّد خدا  
 بخلق خیر و شر از جواهر و اعراض و افعال عباد و غیر آن اصل مسلمه کلامیه است ولیکن توحید یک کتب  
 و حده وجود ذکر کرده اند در شریعت کجا است و همچنین معرفت تنزلات از وحدۃ وجدانیه و اعیان ثابته  
 و مرتبه ارواح و مثال غیر آن در شریعت کجا از ان خبر داده اند کجا بمعرفت آن امر ضروری و تصفیه  
 باطن بمعنی شغل باز کار و مراقبات امر حق است و وجود خوارق نیز واقع است و داخل در اصل شریعت  
 لیکن امور زائده بر آن که در کتب این قوم مذکور است در شریعت کجا است و چون اصل حقائق  
 این اشیا و شریعت معلوم نباشد طلب آنها و دوران افضلیت بعرف اهل شرع بر آن محال بود  
 زاین که گفتیم که این امور در شریعت مذکور نیستند بدو وجه اول استقرای پس دلیل شرع یا کتاب  
 است یا سنت یا آثار صحابه و تابعین که اجماع و اختلاف علی قولین از ان دانسته شود یا قیاس یا  
 منطوقی جمیع کتاب با سدر تتبع کردیم زیاده از پنج علم نیافتیم علم تذکیر بالارالم و علم تذکیر بایام السنه  
 و علم تذکیر بوقایع شریعه و علم احکام و علم مخاصمه با فرق ضاله که شرکین و منافقین و یهود و نصاری  
 باشند و غمومی که در لغت عرب بآن اعتقاد توان نمود نیز تتبع کردیم جائے اشاره باین معنی نیافتیم  
 و همچنین از احادیث صحاح و حسان و ضعاف بعضی که تحمل است و استدلال فی الجملان  
 که آن را در آن همه تقریر شده هزار متن است بغیر تکرار و بغیر اعتبار تعدد سبب تعدد رواة از صحابه و  
 تابعین و اگر بالملاحظه این تعدد بر شمریم زیاده از الوف الوف باشد تتبع کردیم منطوق آن محصور است  
 در پانزده فن فن اعتصام بکتاب و سنت و فن ایمان که عبارت از طهاره و نماز روزه و زکوة و حج

و از کار و احسان و مانند آنست و فن اینها همیشه ماست احکام تجارت و زراعت و فن تدبیر منزل و فن سیاست مدینه و فن ادب معاش ماست احکام خوردن و پوشیدن و سخن گفتن و فن اخلاق و فن رقابت و فن فضايل اعمال و مناتب صحابه و فن قصص انبيا و غير ایشان از گذشتهگان و فن فتن یعنی وقایعی که آنحضرت صلی الله علیه و سلم بآن خبر داده اند زمان وفات خود و مآل و قیامت و فن بیان کیفیت شتر و صفت جنت و دوزخ و فن سیره آنحضرت صلی الله علیه و سلم و فن تفسیر و قرآن و فن علم شتی از پدر عالم و صفت ملائک و شیاطین و طب و نسب و غیر آن و مفهوم مستند به نزد یک اهل شایان نیز تتبع کردیم ازین معنی خبری نیافتیم و همچنین شی کثیر از آثار صحابه و تابعین منطوقاً و مفهوماً تتبع کردیم چیزی از این باب نیافتیم و محل قیاس احکام فرعیه است از وجوب و حرمت و مانند آن نه این معانی پس به تتبع بلین دانستیم که این معانی در شریعت نیست و دلیل بر آن از ادله شرع نتوان اقامت کرد و در باب است که باین معانی تشبیه میشوند و بحقیقت از آن نیست یکی آنکه صوفیه بعلم اعتبارات و اشارات مشغول میشوند و آن فی الحقیقه متولد است از حال سالک و استماع این کلام از قبیل انتقالات خطرات است و کشیدن بعضی بعضی را بسبب علما قمار و خفیه نه از قبیل دلالت لفظ این فن را از جمله مأمول بر مسئله ذکر کردن بنی انصافی محض است و دیگر آنکه در شریعت ما احسان که عبارت از استغفار و اخلاق اربعه از منظمات مضروب در شرع برای آنهاست مثلاً از نماز و ذکر بحضور پی برودن و از آنکه بسامته نفس از صوم با نوار کسبه پیچیده سیدن و رقابتی و زهد و یقین و خرق عواید چه از فروع این فن است و جمیع علما اهل سنت بآن قائل و بتفصیل تمام مذکور است آنرا بر توحید وجودی و تنزه و غیر آن فرود آوردن و یکی از بجای دیگری شمردن سخت بی مزه است و چه دوم آنست که در شریعت پیگیری هست که فی الحقیقه از آن ملت است و چیزی هست که ثابت است و ملت و فی الحقیقه از آن نیست مثلاً گیاهی که در زراعت برود و ما و از زراعت دفع نکنند زراعت که از آن است و هر دو نوع را علامتی است که بآن شناخته میشود و علامت آنچه از ملت است در حقیقت آنست که او اهل جمله علم که صحابه و تابعین باشند از اعتقاد و اعمال اشیات کنند اگر چه بهر آیه است کم شود و با خبر است



گردد و علامت آن نوع دیگر آنست که اوائل جمله علم باصل آن آشنا نباشند و از ایشان منقول نباشد  
 بعد از آن شیئا فشیئا حادث شود اگر چه رفته رفته استحکام پذیرد و اشاره بهین معنی واقع است  
 در حدیث ما نا علیہ و اصحابی و اثر سعاد بن جبیل و غیر آن و در مسائلی که صاحب شبهہ تقریر میکنند  
 علامت ثابت موجود است زیرا که اوائل جمله دین با نیمی معنی آشنا نبودند و از هیچکس ازین جماعت  
 مسائل منقول نشد و در آن معانی مناظره و مباحثه در میان نیامد بعد از آن در اوائل صوفیہ مانند  
 سید الطائفہ و اقران او تصریحی بآن معانی که متحمل معنی دیگر نباشد در میان نیامد بعد از آن در کتب  
 و خلوصات اجمالی از آن پیدا شد و رفته رفته بر سر مجاس و محافل مذکور کردند و در رسائل و کتب  
 تدوین نمودند و بهین علامت بعینہا شناختیم کہ معتزلہ و امامیہ و زیدیه و اسماعیلیہ نوابت اند و از  
 اصل ملت نیستند بلکہ مارامیر سد کہ این مسائل را فرق غیر ناجیہ مانہ معتزلہ و غیر  
 نیز نمی شناسند پس اگر از حضرت مرقی و ذریہ او این معانی منقول میبود و لا اقل امامیہ و زیدیه  
 شناختند و بآن قائل می بودند و لیس فلیس بلکہ مارامیر سد کہ ازین نیز فرختر گوئیم کہ این عقیدہ  
 کہ پیود و نصاری ہم بآن قائل نیستند و اگر صاحب شبهہ عود کند و گوید کہ این علم کمون است کہ سینه  
 بسینه انتقال میکند اگر در شریعت دلیلی بران قائم نیست چه زیان گوئیم قال اللہ تعالی و لا تقف  
 مالیس لک بہ علم ان السمع و البصر و الفؤاد کل اولک کان عنہ سؤالا اگر در شریعت دلیلی بران قائم  
 است مسلم و اگر دلیلی بران قائم نیست حجتہ بدان متحقق نمیشود از کجا دانسته شد کہ این علوم بعینہا از سینه  
 فلان بسینه فلان رسید اگر سبیل معرفت آن نقل است تصحیح نقل میباید کرد و اگر وجدان و کشف  
 آن کشف و وجدان بر حجت نیست و بہ نسبتہ صاحب کشف نیز لازم نیست الا بشرطی کہ  
 متحقق آن علوم است و علی تقدیر تسلیم فرود آوردن امر کہ اصطلاح جمهور مسلمین از صحابہ و تابعین  
 است بر آن کہ خود مستفرد است بوجدان آن چه قدر بی نگرہا دارد و اگر مجرب و تخمین میکند سقوط صرف  
 و باطل محض است یا نیست کہ میگویند کہ در هیچ روایتی نیامده است و هیچ شخصی نقل نکرده است  
 و هیچ قرینہ بان دلالت نموده معہذا ما میدانیم کہ این علوم در سلف بود پس در نیصوہ خرق

تبع شد و سفسطہ و نقول علمیہ لازم آمد و ہر مسئلہ میتوان مثل این تشویش و ادب پس یکی بیاید و بگوید کہ  
فلان ولی شما و امر شد خلق کذا و کذا منی و انید ساحر بود یا مشعبد یا کاہن یا علوم فلاسفہ و زریذہ بود  
و طلسمات نیک میدانست و این کرامات و عواید خرق ہمہ از ہمین باب بودند اگرچہ تا قلی این نقل نکرد  
ہمچنین دیگرے گوید کہ این ہنقہ عاقلی بود و صاحب ذہن ثاقب و عالم بود و معلوم دین رسیدہ بمرتبہ  
اجتہاد و لیکن علوم خود را مستور میداشت و هیچ قرینہ بر علم خود نصبت کرد و مردمان از و ناقل ماندند  
و هیچ خبر از و نقل نکردند و ہمچنین ہر کی احتمالات عقلیہ نقل کند و خواہد کہ کارخانہ نقل را خراب سازد البتہ  
عقل را از آنرا نخواہند پسندید فہمکذا الحال ہنا و اگر صاحب شبہہ عود کند و گوید اولیاء و عارفان و مرشدان  
کہ قرون متاخرہ از امت مرحومہ معتقد کمال ایشان اند و تو نیز بہتہر فی بکمال ایشان و سلسلہ خود  
بایشان میرسانی باین معانی تصریح کردہ اند پس این معانی متحقق است در ملت اصلی وارد و اما  
ایشان کامل نباشند گوئیم در میان آنکہ از شریعت ثابت شود و آنکہ امر متحقق است فی نفسہ و اگر  
تقریر کردہ شود آنرا کما ینبغی مخالف قواعد اسلامیہ نباشد فرق ظاہر است بسیار جبر با از شریعت بنا  
نیت و شریعت رد آن نمیکند مثلاً شربت بنفشہ دافع حمی است فی نفس الامر بحکم تجربہ و حکم دلائل  
علم طب و دلیلی از شریعت بر آن قائم نیست اگرچہ شرع نقیض آن کہ شربت بنفشہ دافع حمی نیست  
تیر بیان نکردہ پس غایت تحقیق ما آنست کہ این مسائل را بوجہی تقریر کنیم کہ مخالف شریعت بنا  
ردا نکنند نہ آنکہ اثبات آن از شریعت قائم و ہمچنین سائر مطالب طبییہ و مطالب حسابیہ و تاریخ  
عجم و علم رمل و علم دعوت بلکہ بسیار از مطالب علوم عربیہ و کلامیہ و اصولیہ از ہمین قسم است پس  
معتقد کمال ایشان بودن مستلزم آن است کہ این علوم را بعینہ اثبات کنیم بوجہی کہ مخالف شریعت  
نباشند نہ آنکہ از شریعت بدائیم و افضلیتی کہ در شریعت ثابت است و صحابہ و تابعین را از آن  
اند بران دایرہ گردانیم و تحقیق درین مسئلہ آنست کہ قدری کہ از حضرت پینامہ علی (علیہ السلام) ہم  
رسید و از صحابہ تابعین و کذا و کذا تا آنکہ نوبت زمانہ رسید آن احسان است کہ ہر متاخر از متقدم  
بآن رنگین شد و اپنے سینہ بسینہ منتقل میشود همان است و مقامات نیز از میان ہمین کیفیات

تشبیه میشود و چنانکه این معانی سینه بسینه متصل میشود و لایق شرعیه نیز بر آن ثابت است و از جانب  
 خدا تعالی بر همان بران قائم و فقیست و افضلیت بران و ایراد این معانی سبیل سفر است آن کشف  
 و وجدان است و سلف نیز بوجدان آنرا استوار کرده اند و بدلائل شرعی و اگر بناگاه بعضی عسوفیه  
 بعضی آیات و احادیث را برین مطالب تطبیق ساخته باشند آن تطبیق بطریق اشار و اعتبار  
 است نه بطریق دلالت معتبره در شرع و عرف و این همه از کوه نفس باطله سر بر نمی آید و نه از کوه صواب  
 نوعیه که شریعت مترجم آنست و باشد که شیخ ازین علوم خبر نمیدهد و تعلیم از آن خبر دهد و باشد که خبری  
 ازین معانی بر شیخ غالب نباشد و بر تعلیم غالب باشد زیرا که خصوصیت نفس تعلیم غیر نفیست  
 نفس شیخ است و همچنان در هر فن اختلاف حال تعلیم شیخ واقع است مثلاً در فقهی بسیار  
 و قیقه دارانست که مشایخ از محی و ائمه و ابوالحسن اشعری در استدلال راسی سلوک نموده اند و مشایخ  
 اهل سنت سلوک نموده اند لیکن امام شافعی اصول علم اجتهاد که عمرت کتاب و سنت در  
 آثار صحابه و طریق استنباط و علم عربیه و بسیار از فروع مفسر و شافعی کل باب بابا را مشایخ خود گرفته  
 و اشعری اصول عقاید اهل سنت و طرق صریحه از مشایخ خود تحصیل نموده و همچنین شده آمده است  
 که در هر زمانه متاخرین و قیقه شناسی که از متقدمین آن را روایت نموده اند لیکن چون تفصیل  
 آن را پیشین است و شفر بران هر دو حسیه باشد کیفیت آنچه خلاصه اهل باشد و همچنین علم سلوک که از اکابر اهل طرق منتقل  
 تفصیل معنی اخلاص و عبادت و تشو و در بیان طرق موصله بآن تصویرنی باید کرد و از بدعات حسنه باید نمود  
 الیرمی عن ابن مسعود انه قال اربع لیسان الرجل بعد تروالی ان قال و النبی احسن لیسان الرجل فیه عمل با بعد و النبی  
 بنما و چیز که صادم قول او اهل شود که آن علامت نوبت است و ترجیح نتوان داد و متاخر  
 را بر آن است این دقائق و تفصیل نتوان قائل شد قرون متاخره را بر قرون مشهور  
 با تحریف قول از علماء قشمر متاخر نشوند گوئیم وجه امتیاز اخلاص و صدق نیت است چنانکه نماند بدو  
 اخلاص عبادت باریاست و صاحب خود را فضیلتی نمیدهد و اگر با اخلاص باشد سبب قرب  
 و رضا و موجب فضیلت باشد و همچنین جمیع علوم که از شرع مانور است اگر با اخلاص و نیت

اشغال امر و اعلا کلام الدعا باشد موجب قرب و افضلیت است و اگر به سبب اغراض نفسانی و غلبه  
 اقران باشد موجب طرد و بعد قال رسول الله صلی الله علیه و سلم من طلب العلم لیجاری به العلماء  
 یجاری به السفهارة و یصرف به وجوه الناس الیه و دخله الله النار رواه الترمذی قوله علم رسمی  
 انحر ازین شعر ایهان استفسار میکنم که سابقا نوشتم و علی الوجہین ایهان حکم میکنم که سابقا کردیم قوله  
 بسا کلام صوفیہ انحر باید دانست که شک نیست در آن که اعمال مقریہ به نسبت این شخص واحد  
 متفاوت است پس بحسب خصوصیت نفس او گاهی این عمل انفع است از عمل آخر پس صوفیہ  
 نزدیک تربیت مریدان در احوال خاصہ ایشان سخن گفتہ اند و بعضی اعمال را بر بعضی ترجیح داده اند  
 و بعضی ایشان اعتبار خصوصیت نفس است اگر بنا گاہ از صوفی فی مثل مقولہ این کار بکاران است  
 سزوده باشد تا دلیل او همین است نہ تکوہیدن اعمال مقریہ فی انفسہا حاشا ہم من ذلک و غیر  
 اخلاص و صدق نیست در ہر اعمال مطلوب پس تحقیق اخلاص کہ ظہور مشاہدہ میشود و معنی کنند  
 و اعمال دیگر را ورنہ نہ ہند و تاویل کلام ایشان آنست کہ این اعمال بدون اخلاص ورنہ  
 ندارد و قولہ امام غزالی انحر باید دانست کہ امام غزالی کتب خود را برای علوم آخرت تصنیف کردہ و  
 تفصیل و تفتیص او ہمہ راجع است بہ اخلاص و فقدان قولہ فتح بلدان انحر باید دید کہ این شخص  
 بآیاتی و احادیثی کہ در فضائل جہاد و تعلیم بطریق توأثر ثابت شدہ چہ تاویل می کند اگر براسے  
 محروم ترغیب و ترہیب بغیر اعتبار بر تفصیلتی در واقع حمل میکنند نزدیک است و اگر اثبات تفصیلتی میکنند  
 و بوق تفصیلت احوال قلبیہ ماخوذ و تفصیلت شخنین احوال قلبیہ و اعمال جوارح ہمہ بیان کردیم  
 سوال اگر کسی گوید کہ رئیس فارغان شیخ نجی الدین عزیزی قدس سرہ تصریح کردہ است بانکہ چہ  
 مرتضی رضی اللہ عنہ از بقید طبیعت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مخلوق است چہ  
 آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر نبی فی فرو و آورده است پس تفصیل کلی آنرا کہ ما شہد جہاد بگوئیم  
 مسئلہ تفصیل شخنین امری است ماخوذ از شریعہ و حاصل بحث آنست کہ از چہ شریعہ تفصیل کلی شخنین  
 را حاصل است پس درین مباحثہ اولہ شریعہ از کتاب و سنت و اجماع و قیاس ذکر می باید کرد

ح  
 انحر ازین شعر  
 بسا کلام صوفیہ  
 متفاوت است  
 نزدیک تربیت  
 و بعضی ایشان  
 سزوده باشد  
 اخلاص و صدق  
 و اعمال دیگر  
 ندارد و قولہ  
 تفصیل و تفتیص  
 بآیاتی و احادیثی  
 محروم ترغیب و  
 و بوق تفصیلت  
 سوال اگر کسی  
 مرتضی رضی اللہ  
 مسئلہ تفصیل  
 را حاصل است

نه مکاشفات صوفیه زیر لکه از مکاشفات صوفیه هیچ حکمی شرعی ثابت نمیشود و اگر سامحه کنیم و تحقیق را تمام  
شیخ اکبر خوض نایم و تتبع کلام کنیم از اینجا ظاهر میشود که شیخ انواع قریب را بیان میکند یک نوع را بصدیق  
خاص میگرداند و آن صدیقیته مع القربیه است و یک نوع را بفاروق و آن محذیثیه است و یک نوع را  
بمترضی و آن اخوة است و یک نوع را بزبیر و آن عوارثیه است و یک نوع را باو عبیده و آن امانت است  
و علی هذا القیاس اینجا اصلاً بحث فضل کلی نیست و در مواضع بسیار از فتوحات تشبیه با نبیا مرتبه  
دیگر مقرر نمایند غیر ولایت افراد و تسامح از نبوة من غیر تشریع میگوید و منقطع بعد آنحضرت صلی اللہ  
علیہ وسلم میگرداند و غرض ما درین کتاب تفصیل شخین از همین جهت است و لهذا در هر جا ازین کتاب  
نقطه من حیث التشبیه بالانبیاء من جهت النبوة ذکر کرده ایم و همان مرتبه است که علماء صحابه و تابعین  
از آن فضل کلی میگفتند و چون این معنی از فتوحات در مواضع بسیار ضمناً و تفصیلاً مذکور شده است نقل  
آن همه عسری دارد و در مواضع از آن نبولیم از اینجا در آخر باب شصت و نهم میگوید در حل اشکال  
تشبیه آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بحضرت ابراهیم علیہ السلام در صیغه ماثوره که اللهم صل علی محمد و آل  
محمد کما صلیت علی ابراهیم و آل ابراهیم حال آنکه آنحضرت افضل اند از حضرت ابراهیم فصل سنی  
اختلاف الصلوة — — — علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم الصلوة یحتاج حکماً باختلاف احوال المصلی  
اذا کان المصلی مخلوقاً و المصلی له و یختلف باختلاف المصلی علیه اذا کان المصلی هو اللہ سبحانه و تعالی فاما  
الاول فمعلوم ان الانسان محل التغير و اختلاف الاحوال علیه فنیحتاج من صلوة باختلاف احواله و قدر  
تقدیر من اختلاف احوال المصلین ما قد ذکرناه فی هذا الباب مثل صلوة المریض و صلوة النحالف و اما  
اختلافها باختلاف حال المصلی من اجله مثل صلوة الکسوف و صلوة الاستسقاء و اما اختلافها باختلاف  
المصلی علیه فمثل صلوة الحق علی عباده سبحانه تعالی قال اللہ سبحانه و تعالی ان اللہ و ملکته یصلون علی  
النبی یا ایها الذین امنوا صلوا علیہ وسلموا تسلیماً فسأل المؤمنون رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن  
کیفیت الصلوة التي امرهم ان یصلوها علیہ فقال لهم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قولوا اللهم صل علی  
محمد و علی آل محمد کما صلیت علی ابراهیم و علی آل ابراهیم ای مثل صلواتک علی ابراهیم و علی آل

ابراہیم فہذا يدل على اختلاف الصلوة الالہیة لاختلاف احوال المصلی علیہم مقابلتہم عند السر ونظر من ہذا  
الحديث فضل ابراہیم علی رسول السر صلی اللہ علیہ وسلم اذ طلب ان یصلی علیہ مثل الصلوة علی ابراہیم فاعلم  
ان السر سجانه وتعالی امرنا بالصلوة علی رسول السر صلی اللہ علیہ وسلم ولم یامرنا بالصلوة علی آلہ فی الکتاب  
وجاء الا علام فی تعالیم رسول السر صلی اللہ علیہ وسلم انما للصلوة علیہ زیادة الصلوة علی آلہ فما طلبنا  
صلی اللہ علیہ وسلم من السر علیہ مثل صلوة علی ابراہیم من حیث اعیاننا فان العناینة الالہیة برسول السر  
صلی اللہ علیہ وسلم تم اذ قد خص بالمو لم یخص بہابی قبلہ صلی اللہ علیہ وسلم ابراہیم ولا غیرہ وذلك من صلوة  
سجانه وتعالی علیہ فکیف یطلب من السر سجانه وتعالی الصلوة علیہ مثل صلوة علی ابراہیم من حیث عینہ  
وانما المراد من ذلک اہمیتک انشاء السر تعالی وذلك ان الصلوة علی الشخص قد تصلی علیہ من حیث عینہ  
حیث یضاف الیہ غیرہ فکان الصلوة من حیث ما یضاف الیہ غیرہ ہی الصلوة من حیث المجموع اذ للمجموع  
حکم لیس للواحد اذ الفرد فاعلم ان آل الرجل فی نعتہ العرب اہم خاصتہ الاقر بون الیہ وہا صلتہ الانبیاء علیہم  
الصلوة والسلام والہم ہم الصالحون العلماء بالسر المومنون وقد علمنا ان ابراہیم کان من آلہ انبیاء  
رسل السر تعالی ومرتبة النبوة والرسالة قد بلغت فی الشاہد فی الدنیا فاما لکیون بعد رسول السر صلی اللہ علیہ وسلم  
فی امتہ نبی التشریع اللہ خلاف شرع محمد صلی اللہ علیہ وسلم ولا رسول ولا منہج المرتبة ولا حجر یاسن حیث لا یشرع  
ولا یسما وقد قال رسول السر صلی اللہ علیہ وسلم فیمن حفظ القرآن العظیم ان النبوة ادرت بین جنابہ  
وقال فی المبشرات انہا خبر من اجزاء النبوة فوصف بعض امتہ بانہم قد حصل لہم المقام وان لم یکنوا  
علی شرع یخالف شرعہ صلی اللہ علیہ وسلم وقد علمنا بما قال لنا صلی اللہ علیہ وسلم ان عیسی علیہ الصلوۃ  
والسلام نزل فینا حکما متقاطعا لا فیکسر الصلیب ویقتل الخنزیر ولا شک قطعا انہ رسول السر  
ونبیہ وہو من نزل فلہ علیہ الصلوۃ والسلام مرتبة النبوة بلا شک عند السر سجانه وتعالی  
وبالمرتبة التشریع عند نزولہ فعلمنا بقولہ علیہ الصلوۃ والسلام لا نبی بعدی ولا ینزل من بعدی  
قد انقطعت والرسالة انما یدبہا التشریع فلما کانت النبوة اشرف مرتبة واکملہا ینتہی الیہا من  
اصطفاه السر سجانه وتعالی من عبادہ علمنا ان التشریع فی النبوة امر عارض بکون عیسی علیہ الصلوۃ



والسلام نزل فيها حكما من غير تشريع وهو نبى بلا شك فتبينت مرتبة النبوة في الحق بالقطع والتشريع ومعلوم  
 ان ابراهيم عليه الصلوة والسلام من النبيين والرسل الذين كانوا لجهده مثل اسحق ويعقوب  
 يوسف ومن قبلهم من الانبياء والرسل عليهم الصلوة والسلام بالتشريع الظاهرة الدالة على  
 ان لهم مرتبة النبوة عند الله تعالى اذ رسول الله صلى الله عليه وسلم ان لم يلق الله وبعث الله العلماء الصالحين  
 رضى الله تعالى عنهم منهم محمد بن عبد الله سبحانه وتعالى وان لم يشعروا ولكن البقى لهم من شرعهم  
 من التشريع فقال قولوا اللهم صلى على محمد وعلى آل محمد صلى الله عليه من حيث ما له آل كما صليت  
 على ابراهيم وعلى آل ابراهيم من حيث اعطيت آل ابراهيم النبوة تشريفا لابراهيم فظهرت نبوته  
 بالتشريع وقد قضيت ان لا شرع بعدى فصل على وعلى آلى بان تجعل لهم مرتبة النبوة عندك  
 وان لم يشعروا فكان من كمال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان الحق له بالانبياء في المرتبة وراز  
 ابراهيم ان شرعه لا يسخو وبعض شرع ابراهيم عليه الصلوة والسلام ومن بعده نخت الشرائع بعضها  
 بعلماء رسول الله صلى الله عليه وسلم الصلوة عليه على هذه الصورة الابوحى من الله سبحانه وتعالى  
 وبما اراده الله تعالى وان الدعوة في ذلك مجابة فقطعنا ان في هذه الامة المرحومة من احقت ورحمة  
 ورحمة الانبياء في النبوة عند الله سبحانه وتعالى لا في التشريع ولما بين رسول الله صلى الله عليه وسلم  
 وسلم واكره لقوله فلا رسول بعدى ولا نبى فاكمل بالبيان من اجل التشريع فاكرم الله تعالى رسوله  
 صلى الله عليه وسلم بان جعل له شهيدا على اتم الانبياء السابقين كما جعل الانبياء عليهم الصلوة والسلام  
 شهيدا على امة محمد ثم انه خص هذه الامة المرحومة اعني علماء ابراهيم رضى الله تعالى عنهم بان شرع لهم الاجتهاد  
 في الاحكام وقرر حكم ماواه اليه اجتهادهم وتعيدهم به وتعيد من قل بهم بما كان حكم التشريع لا يفسد  
 عليهم الصلوة والسلام ومقتلهم ولم يكن مثل هذه الامة المرحومة نبى ما لم يكن بوحى نزل فجعل  
 رضى الله تعالى عنهم المرحومة رضى الله تعالى عنهم في اجتهادهم كما قال سبحانه لنبيه صلى الله عليه وسلم  
 لنحكم بين الناس بما اراك الله فاحيدهم بحكم الايمان الله سبحانه وتعالى في اجتهاده فهذه نفوذ من  
 نفوذ التشريع بالموعين التشريع فاما ل محمد صلى الله عليه وسلم وبعث الله من امته العلماء

رضی اللہ عنہم مرتبہ النبوة عند المد سجانہ وتعالیٰ تظہر فی الآخرة والہا حکم فی الدنیا الا ہذا القدر من الاجتہاد  
المشروع لہم فلم یجتہدوا فی الدین والاحکام الا بامر مشروع من عند اللہ فان اتفق ان یکون احد  
من اہل البیت ہذہ المشاہدۃ من العلم والاجتہاد ولہم ہذہ المرتبۃ کاحسن والحسین وجعفر وغیرہ من  
اہل البیت فقد جمعوا بین الاہل والآل فلما تخیل ان آل محمد صلی اللہ علیہ وسلم ہم اہل بیتہ خاصۃ  
علیہم الصلوۃ والسلام لیس ہذا عند العرب وقد قال اللہ سبحانہ وتعالیٰ ادخلوا آل فرعون اشذ العذاب  
یرید خاصیتہ فان الآل لا ینضاف ہذہ الصفۃ الا الکبیر القدر فی الدنیا فلم یذا قیل لنا قولوا اللہ صلی علی محمد  
آل محمد کما صلیت علی ابراہیم امی من حیث ما ذکرناہ لا من حیث اعیانہا خاصۃ ودون المجموع فی صلوۃ  
من حیث المجموع و ذکرناہ لانه تقدم بالزمان علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرسول اللہ صلی اللہ علیہ  
وسلم قد ثبت انہ سید الناس یوم القیمۃ ومن کان ہذہ المشاہدۃ عند المد سجانہ وتعالیٰ کیف تحمل الصلوۃ  
علیہ کالصلوۃ علی ابراہیم من حیث اعیانہا فلم یبق الا ما ذکرناہ و ہذہ المسئلۃ سہی واقعة الیتمۃ  
من وقایعہا فللہ الحمد والمنة رومی عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال علما ہذہ الامۃ کانبیاء  
سائر الامم وفی رواتیہ انبیاء بنی اسرائیل وان کان اسناد ہذا بحديث لیس بالقائم ولكن اور دناہ  
تانیہ السامعین ان علما ہذہ الامۃ المعروۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہم ورحمناہم قد اکتفت بالانبیاء فی  
المرتبۃ واما قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی قوم یوم القیمۃ تنصب لہم منابر فی الموقف لیسوا بالانبیاء  
ولا شہداء یغیظہم الانبیاء والشہداء رضی اللہ تعالیٰ عنہم ولینی بالشہداء بنا الرسل فانہم شہداء علی  
انہم فلا یرید ہولاً و الجاعۃ من ذکرناہم و غیظہم لایما ہم فیہ من الراحة وعدم الحزن والخوف  
فی ذلک الموطن والانبیاء والرسل والعلماء من ہذہ الامۃ والقصاصون الوارثون وجات الانبیاء  
علیہم الصلوۃ والسلام خائفون وجلون علیہم ولکن لہم وللا اتباع وہم منون علی انفسہم مثل الانبیاء علیہم الصلوۃ والسلام  
انفسہم منون بالہم وللا اتباع خائفون علیہم فرفع الخوف عنہم فی ذلک الیوم فی حق انفسہم وفی حق انفسہم  
سجاء تعالیٰ لا یخترہم الفزع الا کبر لینی علی انفسہم وغیرہم من الانبیاء والعلماء رضی اللہ تعالیٰ عنہم کمن الانبیاء والعلماء خائفون  
علی انفسہم واتباعہم نفی مثل ہذا یغیظہم فی ذلک الموقف فاذا دخلوا الجنۃ واخذوا منازلہم تبینت المراتب



یجدہ ضرورتہ فی عین قلبیہ کنور البصر الذی جعلہ اللہ فی البصر فلم یکن للعبد فیہ کسب کذلک نور الصدیق فی بصیرتہ ولہذا قال اولئک ہم الصدیقون والشہداء عند ربہم لہم اجرہم من حیث الشہادۃ ونورہم من حیث الصدیقیۃ فجعل النور للصدیقیۃ والاجر للشہادۃ وہی بنیتہ مبالغۃ فی التصدیق کشریب وخمیر و سکیر فلیس بین النبوة اسۃ ہے نبوة التشریع و بین الصدیقیۃ مقام ولا منزلۃ فمن نخلی رقاب الصدیقین وقع فی النبوة ومن ادعی غبوة التشریع بعد محمد صلی اللہ علیہ وسلم فقد کذب وکفر بما جاء بہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم غیر ان ثم مقام القربة و ہے النبوة العامة لا نبوة التشریع قیثا ہی تشریع فی ثبوتہا الصدیق لاثبات بنی الشیعہ ایام الامن حیث نفسہ و حیث یندکیون صدیقاً کمسلۃ موسیٰ و انخرف و فی سوا الذی ہو صدیقہ و کل رسول صدیقون اما من عالم الانس او من عالم الجن فکل من امن عن نور الہی فی قلبیہ لیس لہ دلیل من خارج سوا قول الرسول بل ولا یجد توقفا و باور فذلک لصدیق فان اعرض عن نظر دلیل من خارج او توقف عند القول حتی اوجد اللہ ذلک لنور فی قلبہ فامن فهو مومن لا صدیق فنور الصدیق معاد قبل وجود المصدق بہ و نور المومن غیر الصدیق یوجد بعد قول الرسول قل لا الہ الا اللہ و نور المومن یكون قربة بعد النظر فی الدلیل الذی اعطاه العلم بالتوحید فهو فی علمہ بالتوحید صاحب نور علم لا نور ایمان و ہو فی کون ذلک العلم و النظر قربة الی اللہ صاحب نور ایمان وان نور العلم بتوحید اللہ لا یتوقف علی نجی الرسول ولا علی قولہ فان العلماء بتوحید اللہ قد شہدوا اللہ حیث قبل ذلک والرسل منهم قد وجدوہ قبل ان ینزلوا انبیاء و رسل فان الرسول ما شرک قط قال تعالیٰ شہد اللہ ان لا الہ الا ہو و الملائکۃ و الوالعلم و لم یقل و اولو الایمان فترتہا الی فوق مرتبۃ الایمان بلا شک وہی صفۃ الملائکۃ و الرسل و قد ینزل حصول کمالہما بصر او ضرورتہ کیف ما کان فیسمی علما و لا قائل و لا خیر یلزم التصدیق بقولہ و ہذا المقام الذی اثبتنا الصدیقیۃ و نبوة التشریع ہو الذی ہو مقام القربة و ہوللا فراد ہو دون غبوة التشریع فی منزلۃ عند اللہ و فوق الصدیقیۃ فی المنزلۃ عند اللہ و ہو مشار الیہ بالسر الذی و قمر فی صدر الی کبر

نور الہی الذی فی عین قلبیہ کنور البصر الذی جعلہ اللہ فی البصر فلم یکن للعبد فیہ کسب کذلک نور الصدیق فی بصیرتہ ولہذا قال اولئک ہم الصدیقون والشہداء عند ربہم لہم اجرہم من حیث الشہادۃ ونورہم من حیث الصدیقیۃ فجعل النور للصدیقیۃ والاجر للشہادۃ وہی بنیتہ مبالغۃ فی التصدیق کشریب وخمیر و سکیر فلیس بین النبوة اسۃ ہے نبوة التشریع و بین الصدیقیۃ مقام ولا منزلۃ فمن نخلی رقاب الصدیقین وقع فی النبوة ومن ادعی غبوة التشریع بعد محمد صلی اللہ علیہ وسلم فقد کذب وکفر بما جاء بہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم غیر ان ثم مقام القربة و ہے النبوة العامة لا نبوة التشریع قیثا ہی تشریع فی ثبوتہا الصدیق لاثبات بنی الشیعہ ایام الامن حیث نفسہ و حیث یندکیون صدیقاً کمسلۃ موسیٰ و انخرف و فی سوا الذی ہو صدیقہ و کل رسول صدیقون اما من عالم الانس او من عالم الجن فکل من امن عن نور الہی فی قلبیہ لیس لہ دلیل من خارج سوا قول الرسول بل ولا یجد توقفا و باور فذلک لصدیق فان اعرض عن نظر دلیل من خارج او توقف عند القول حتی اوجد اللہ ذلک لنور فی قلبہ فامن فهو مومن لا صدیق فنور الصدیق معاد قبل وجود المصدق بہ و نور المومن غیر الصدیق یوجد بعد قول الرسول قل لا الہ الا اللہ و نور المومن یكون قربة بعد النظر فی الدلیل الذی اعطاه العلم بالتوحید فهو فی علمہ بالتوحید صاحب نور علم لا نور ایمان و ہو فی کون ذلک العلم و النظر قربة الی اللہ صاحب نور ایمان وان نور العلم بتوحید اللہ لا یتوقف علی نجی الرسول ولا علی قولہ فان العلماء بتوحید اللہ قد شہدوا اللہ حیث قبل ذلک والرسل منهم قد وجدوہ قبل ان ینزلوا انبیاء و رسل فان الرسول ما شرک قط قال تعالیٰ شہد اللہ ان لا الہ الا ہو و الملائکۃ و الوالعلم و لم یقل و اولو الایمان فترتہا الی فوق مرتبۃ الایمان بلا شک وہی صفۃ الملائکۃ و الرسل و قد ینزل حصول کمالہما بصر او ضرورتہ کیف ما کان فیسمی علما و لا قائل و لا خیر یلزم التصدیق بقولہ و ہذا المقام الذی اثبتنا الصدیقیۃ و نبوة التشریع ہو الذی ہو مقام القربة و ہوللا فراد ہو دون غبوة التشریع فی منزلۃ عند اللہ و فوق الصدیقیۃ فی المنزلۃ عند اللہ و ہو مشار الیہ بالسر الذی و قمر فی صدر الی کبر

افضل بالصديقين ان يحصل له في قلبه باليس من شر الصدائقة ولما من لوازمها قلبي بين الي كبر  
 رسول الله صلى الله عليه وسلم رجل لانه صاحبه وصديقه وصاحب سر فهو من كونه صاحب سر بين الصديقين  
 ونبوة الشريعة وشارك فيه فلا يفضل عليه من يشاكر فيه بل هو مساو له فافهم ذلك وقال في  
 باب الثالث والتشرين ومن اقرب هذا المقام عمر بن الخطاب واحمد بن حنبل رضي الله تعالى عنهما  
 ولهذا قال صلى الله عليه وسلم في عمر بن الخطاب يذكر اعطاه الله من القوة يا عمر ما تيك الشيطان  
 في فج قط الاسلك فحاجني غير فحاجك فدل على عصمة بشهادة المعصوم له وقد علمنا ان الشيطان ما يلك  
 قط بنا الا على الباطل وهو غير فج عمر بن الخطاب فما كان عمر يسلك لاني فحاج الحق بالنص فكان  
 ممن لا ياخذه في المدلومته لانه في جميع مسالكه وللحق صولة ولما كان الحق صعبا لمرام قويه له على  
 النفوس لا يحمله ولا يقبله بل يحبه ويرده لهذا قال النبي صلى الله عليه وسلم ما ترك الحق عمر من صديق  
 وصديق صلى الله عليه وسلم يعني في الظاهر والباطن اما في الظاهر فلعدم الانصاف وحسب الرياسته  
 وخرج الانسان عن عبوديته واشتغاله بالاليعينه وعدم تفرقه لما دعى اليه من شغل نفسه وعيبيه  
 من عيوب الناس واما في الباطن فما ترك الحق عمر في قلبه من صديق فما كان له تعلق الا بالصدق  
 الما شرح بقية طينته است که خداي تعالی فیض خاص چون محل خاص فرود آورد قضیه حکمت  
 لابد است از آنکه هیأت عنصریه و هیئات فلکیه تقاضای تخصیص آن فیض بان محل بکنند تا مقتضا  
 حکمت باطل نشود پس وقتی که خدا تعالی فیض نبوت را آنحضرت صلی الله علیه وسلم نازل ساخت  
 دانسته شد که بدن مبارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم مستعد آن فیض خاص بوده از جهت عنصر و اجزیه  
 او مناع فلکیه را نسبت تولد آنحضرت صلی الله علیه وسلم بوده است پس اگر این استعداد عنصری  
 در شخص یا شیء نبود لامحال شرکت با آنحضرت صلی الله علیه وسلم در بعض فیوض باطنیه از جهت همان  
 شرکت حاصل شود و همچنین اگر استعداد فلکی در بعض یافته شود لامحال شرکتی در بعض فیوض  
 ظاهریه از جهت همان شرکت حاصل شود و همچنین اگر استعداد فلکی چنانکه در کتب تاریخ یافته میشود  
 که در ایچ طالع سلطان محمود غزنوی باز ایچ طالع آنحضرت صلی الله علیه وسلم مشابیه تمام داشت آنرا

بہتہ مواضع کو کب سیارہ و مناظرات آنها و قرآن علویین و مسعود بہ شمس و مریخ و مانند آن پس فتوح  
 و جہادات عظیم از سلطان محمود بطور رسید علی ہذا القیاس بطریق وجدان دانستہ شد کہ استعداد غنصری  
 حضرت مرتضیٰ شبیبہ بود با استعداد غنصری آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم و ازین جهت نوعی از قرب حضرت  
 مرتضیٰ حاصل شدہ و آن معنی بدون قرابتہ قریبہ حاصل نمیشود لیکن آن فضیلت جزئیہ است کہ  
 تعلق بمقامات ولایت دارد نہ از باب تشبیہ بانبیاء من حیث النبوة و شیخ در بعضی مواضع حضرت  
 مرتضیٰ را بر تہ دیگر خاص میکند و اگر تحقیق آن مکاشفہ منجواہی بدانکہ حقیقت محمدیہ نزدیک شیخ  
 نہ عین آنحضرت است صلی اللہ علیہ وسلم بنگہ صورت و وحدۃ اولی کہ در مرتبہ وجود خارجی ظاہر شدہ  
 و آنرا از ان جہت حقیقتہ محمدیہ گفتہ است کہ عموم ہدایت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبوغی مناسبت  
 دارد بمجموع آن حقیقت و الاحقیقہ ہر پیغامبرے و ہر صاحب رشاد عکس و تمثال آن حقیقت است و این انعکاس  
 تمثال همان است سبب ہدایت و امتداد و ہر کہ ہدایت بطریق نیابتہ انبیا کردہ است ظل ثانی شدہ پس ہر حقیقت کہ بطریق  
 نبوت از حقیقتہ الوہیہ مصدر ہدایت شدہ است حقیقتہ محمدیہ است و ہر حقیقت کہ بطریق خلعت ثانیہ مصدر ہدایت شدہ است  
 حقیقتہ مرتضویہ است و وجہ این تسمیہ آنست کہ شیخ چون در حقیقت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم  
 از راہ حقیقت حضرت مرتضیٰ تحقق نظر فرمود این نظر نفوذ نمود از نیجا و بختہاے خود رسید چنانکہ  
 نظر بر کردہ بود کہ مرکز آن فصاحہ باشد نفوذ میکند و با حمیر میرسد از ان نیز نگاہا است کہ عارفان  
 پیران خود را بصفات ہدایتہ مطلقہ وصف کردہ اند عارف روم قدس سرہ گفتہ است شمس در  
 حاج اگر چہ بہت فرومیتوان ہم مثل او تصویر کرد شمس جان کو خارج آمد از تاثیر نبودش در ذہن  
 و خارج نظیر شمس تبریزی کہ نور مطلق است آفتاب است و از انوار حق است پس مثل شمس  
 ولایت ندارد بر سلب این فضیلت از غیر آن چنانکہ کلام عارف روم دلالت میکند بر این  
 تبریزی کسی فاضلتر نبود سوال اگر گوئی کہ بعض صوفیہ واقعات عظیمہ و الہ بر فضیلت مرتضیٰ  
 دیدہ اند و در حدیث آمدہ است رویا المؤمن جز من ستہ و العین جز من اجزاء النبوة پس  
 افضلیت مرتضیٰ را باشد و تفصیل این واقعات بسیار است و چون مقصود ما ایماست



بطریق حل این اشکال نه سران قصص بخلافیر با تفصیل نقل آن واقعات نمی پردازیم جواب گوئیم  
 اجماع اهل شریعت است بر آنکه هیچ حکم از احکام شریعت بواقعات و مناسبات اتیان ثابت نمیشود و علی التقریر  
 در باب فضیلت بواقعات وقتی استیناس حاصل کرده شود که کشف نماید حال و شخص را باعتبار اکثر وجوه  
 معتبره در باب تشبیه با نبیا که فضل کلی همان است اما چون کشف کنند حال یک شخص را فحسب هر چند علو  
 مقام او همانند در بحث افضلیت آنرا نتوان گفت و اگر خواهی که بعضی آنچه از احوال شیخین و مرفعی  
 برین بنده ضعیف منکشف شده است بدانی ساعتی گوش نه و دل را حاضر کن از انجمله معرفتی است  
 که فهم آن موقوف بر مقدمه است دقیقه بدانکه ربوبیت رب العالمین نسبت به نوع انسان منشعب  
 شده است بدو شعبه یکی تکوین نوع انسان دیگر تشریع برای انسان و این ربوبیت را بکثر واضح  
 کنیم چون نوازه را در زمین بنشانیم و آن نوازه از اجزاء مایه و ارضیه و هواییه آنچه مناسب است  
 جذب کند و آن اجزاء را یکسوت ماده مناسبه بشجر مکتسی گرداند لا محاله تصرف فرماید در آن ماده بحکم  
 نوع خود درجه بعد درجه نخست سبز بر ویاند و برگی چند بروی کار آرد بعد از آن آن سبز را قوت  
 و تنه درخت سازد و انحصان و اوراق ظاهر کند بعد از آن از بار و ثمار پدید آرد و کما قال تبارک و تعالی  
 کز ریح اخرج شطاء فآزره فاستغلظ فاستوی علی سوقه پس عقل خود را گرد آرد و از تربتهای صورت  
 نوعیه و احکام آن آنچه در نوازه مندرج بود همه را دفعه بعد دفعه در این شجره تماشا کن آنشجره بمنزله  
 مرآت است آن احکام اجمالی مندرج را و آن صورت نوعیه بمنزله رانی که صورت او در مرآه میشود که  
 پس بدانکه این کمیت اوراق و از بار و ثمار و اشکال آنها و الوان و تخاطیط و طعوم آنها و خواصی که  
 در فن طبیه و در بحث کنند از حرو و برد و مانند آن و خواصی که بنار از آن بحث میکنند از سول و نخت  
 و مانند آن الی غیر ذلک من الخواص الکثیره سن البواب شتی باجمله هر چه بآن تمیز باشد این نوع شجره  
 از نوع دیگر بمبادی صورت نوعیه است که در نوازه کامن و مندرج بود و درین ماده واضح و مشهور  
 گشت که کما لقص بیضه طاوس شود در شبستان عدم نیز چراغانی هست و مانند  
 نوازه و شجره منی و خون حیض که در رحم نشی از بهائم مجتمع شده صورت جنین میگیرد و قیاس کن و دائره

احکام نوع را بجا کشاده ترین و حرکات نفس را که ساعت بساعت از قوۃ بفعل می آید از قبیل قوی  
ادراکیه و قوی عملیه همه بآن ملحق سازد انسان تیر مانند آنست و زیاده بران از جهت ارتقا قات خاصه  
نوع او از مجازۃ نفسانیه و سعادت و شقاوۃ نوعیه و مانند آن پس اینهمه احکام نوع است که در افراد  
مشهود گشته چون فهم تو تا اینجا رسید نظر بالاتر کن شناس که نوع قالبی است و خصوصیتی است برائے تاثیر  
موجود حقیقی نه موثر بذات خود کما زلف تست مشک افشانی اما عاشقان به مصلحت راسته  
بر آهوی چین بسته اند پس چنانکه مصور حاذق سنگ پاره یا چوبی میگیرد دو صورتی در نهایت بجهت و  
رونق و تناسب اعضا بر و کار می آرد و فی الحقیقت حسن این صورت صناعی و نمونه ایست مرسومه مثله  
در ذهن مصور قبل از تصویر نه بلکه مر استعدا کلی حمله که در قوۃ عملیه نفس او ثابت است لهذا حکم میکنم  
برین مصور بحدق تمام بهچنان در واجب جل مجرّه همه این احکام نوع مستر بود در علم او تعالی بلکه  
بحسب اقتضای ذات او این قدر فرق است که این احکام در واجب بصفه قمر و تاثیر کامن بودند  
و در مخلوق بزرگ القهار و تاثیر ظاهرا شدند چون این دقیقه را نیز بشناختی نظر را کشاده تر کن و بدانکه  
در واجب جل مجرّه نوع و احکام تفصیلا و همه منظوی و مندرج بود تیر بتبی که ظاهرا شد بصفه اقتضای  
و در علم او تعالی که معبر بلوح محفوظ و امام مبین است همه مثل گشت در ضمن علم خودش بذات خود و بصفه  
بصفه اقتضای خود ثمانیا و در اذیان ملأ اعلی که حامل عرش تکوین اند بصفه الطیاء و تخمیل ثالث  
بعد از ان چون اسباب علوی و سفلیه بآن منجر شدند که آن قدر بقضا برسد و از قوۃ بفعل آید انسان  
قدر انسان خارجی گشت و جمیع احکام او نمایان شد و بالفعل تربیت رب العالمین بنسبت نوع  
انسان و احکام خاصه و در کار آمد درین مرتبه ربوبیت بدو شعبه شعب گشت ربوبیت بحسب احکامی  
که عصاره او را در ان تغیری و تحویلی نیست از احوال و افعال و اخلاق مثل نطق و ضحک و یراقه  
و عین و کیاست و اتفاقات ضروریه او و اصول بر و اشم که در رنگ الهامات نامیه پدید آید  
الهام کرده میشود و ربوبیت بحسب احکامی که بحسب تغیر اعصار و ادوار تنغیه و تحول بسیار و غرض از ان  
احکام متغیره تشبیه است بصورۃ نوعیه انسان مقرون بکلم این ادوار و اعصار و تلبیس اصول بر و اشم

لباس اشباح مناسب آن و تفصیل این نکته چنانکه اشجار بحسب صورت نوعیه احکامی است که  
 بآن احکام اعتدال نوعی حاصل میشود همچنان آن اشجار را درشتا و صیف احکامی هست مختلفه که موت  
 نوعیه و امقرون با حکام فصل و وقت حاصل میشود با بجملة و رقمات کلیه از احوال و اوضاع متغیره بتغیر  
 و در آنچه موجب تشبیه تجلی اعظم میشود و آنچه موجب هیبتی که ضد تشبیه است در غایت همه مکتوب میگردد چنانکه  
 در احادیث بسیار بآن اشاره رفته است و حکم صورت نوعیه بآن اوضاع یار میشود و شریعتی از آن منشعب  
 میگردد و این ابتداء عالم تکلیف است و از راه عروق با ساریق این تکلیف منجر میگردد بلاء اعلی و انجا  
 اشباح بروا تم و صورت شریعتی خاصه بآن عصر احداث میفرماید و در میان جوی که در میان احجار بهت  
 ملار اعلی و تجلی اعظم واقع است حوض شرع مثل میگردد و در ضابان صورت و سخط بعد آن تعلق میگردد و  
 بعد از آن همین ربوبیت تشریعی تقاضا نماید که شخصی را که جامع باشد در میان چند خصلت کامله جامع  
 خود سازد و در عالم بشیر نمونه خود گرداند یکی از آن خصال تشبیه حیرت است و است تجلی اعظم دوم تشبیه  
 قوت خیالی است و است بلاء اعلی و این خصلت مفصلی به تلقی علوم از ملار اعلی میگردد و سوم تشبیه قوت  
 عملیه است بلاء اعلی و این خصلت مفصلی بعصمت و طهارة او میگردد و از اتمام و تلبس او با انواع برود  
 بقای صورت اعتدالیه صفت عدالت چهارم انسان مدنی بودن نفس او یعنی نفس ناطقه او خاصیتی دارد  
 که ظل او در عالم خارج می افتد و افراد انسان آن ظل تربیتی و انشطامی خاص میگردد پنجم تأیید ملار اعلی  
 در همت و قصد او تا هر چه اندیشد ملار اعلی بواسطه مناسبت همان اندیشد و این خصلت سبب ظهور  
 خرق عواید میگردد و ششم اعتدال قوای ثلاث او یعنی قوت شهویه او با وجود سبوغ و وفور مغلوب و مقهور  
 نفس سبعیه او باشد و نفس سبعیه او با وجود کمال شدت و غلیان مقهور و مغلوب قوت عقلیه او باشد  
 و قوت عقلیه او با هر دو صلابت و زرانت مغلوب ملار اعلی باشد هفتم نجات مسعود او در نصرت  
 او بر اعداء الهام است او در قلوب با حیا و بقای ملت و دولت او تا زمان دراز چون این هفت  
 خصلت در شخصی بکمال تحقق شود ربوبیه شریعت او را جاریه خود میگردد و نمونه خود در عالم بشیر  
 میسازد و کلمه خود در زبان او می نهد و او را منجبر ازین موطن میگردد و بعضی عزیز و ذلیل را خود سرانجام

می نماید و این نفس شریفه قدسیه در عالم بشر خدکار میکند یکی آنکه مفصل گرداند علوم اجمالیه حکمیّه و اتفاقات  
و اصول پروانم که بحسب الهام افراد انسان اجمالا قبول نموده بودند لیکن شرح آن نمیتوانستند با رسوم  
باطله برخلاف علوم اجمالیه منعقد شده بود و کما قال رسول الله صلی الله علیه و سلم کل مولود یولد علی  
الفطره ثم ابواه یهودانه او نصرانه او مجبیه نه پس پیغامبر کبیت آن رسوم باطله فرماید دوم آنکه علوم  
تکالیف متغیره بتغیر دوار و اعصار که نصیب این عصر شده است اخبار فرماید سوم آنکه سبب تفصیل  
بعض محملات می شود چنانکه تا با دبان نباشد قوه ریح سفینه را مصاومت نمی کند همچنان تا زنا  
این نفس نباشد تا بید روح القدس و رضا و غط ملا را علی گره نمی خورد با بجله چون ازین نفس  
شریفه قدسیه که کامل بالفعل است نوبت بگذرد تغیش نفوس تشبه بان بکار بر میم تشبیه  
با بنیاد را انواع بسیار پیدا میشود بعض تشبیه بحسب بعض خصال جزئیّه و بعض تشبیه بحسب اکثر  
خصال کلیه اصل تشبیه هر دلی و عالمی و صامی و بادشاهی عادلی را واقع است لیکن بحث ما در تشبیه  
بحسب کلیات می رود با بجله ممکن است که شخصی درین خصال همه شبیه باشد پیغامبر لیکن این  
تفاوتی در میان بود که نفس پیغامبر بدون ریاضت بدنیّه و نفسانیّه و بدون توطئه بشری  
با این دولت فایز گردد و نفس این شخص تبویسط ریاضات و اخذ فیض از نفس پیغامبر باین دو  
میرسد چنانکه عالمی متجرب تربیت کند ذکی را و نفس این ذکی بسبب تربیت این عالم تبه نقطه گردد و  
عالم متجرب شود و باصول علم و فروع او از جهت بصیرت دون التقای احاطه نماید و چنانکه صوفی مرشد  
بعض تلامذه مستعدین خود را تربیت کند و بعد از آنکه مرد عامی بود بدینا و بقا شرف گردد و چنانکه  
در زمانه کوه بجانب شمس یکشام و در محاذات او آئینه وضع کنیم و نور آئینه بر ارض افتد و نور شمس بر سطح  
آئینه و خانه حلول فرماید اگر چه این شخص را بکار سه ماسوز نکنند و چیز سه از تربیت او  
تجربه نشود و نیز ممکن است که شخصی قریب اسحال باشد درین خصال یا خیار اسحال باشد درین خصال  
امور که در اصل بعثت پیغامبر مقدمه آنی بود پیغامبر تا مایل و تائیس آن امور فرماید و هنوز  
اتمام آن واقع نشده باشد که پیغامبر شرفی شود و بهایه اسحال فعال فرماید این شخص را تمام کار

او سازند و بار غایت الہی در باطن نفس او پیچید و آن کار بار بار بدست او تمام نمایند علماء و علما و مفتویا  
 اگر چه این شخص با پیغامبر صحبت نداشته باشد و اخذ علوم از وی نکرده باشد و باین نکته اشارہ واقع شد  
 اما نزدیک مانده ایم و نتوفینک و قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہلک کسری فلا کسری بعدہ  
 و ہلک قیصر فلا قیصر بعدہ و قال لتفتحن کنوز کسری و لتقسمنہا و قال عن ربہ ان اللہ قد مکت  
 عمر ہم و عجم و انما لبتکم لا تریاک ہم و اتبلیہم بکما حدیث و قال اللہ تعالیٰ ثم ان علینا جمیع و قرآنہ  
 و غیر ممکن است کہ شخصی قریب المآخذ باشد بہ پیغامبر در اصل فطرۃ و علوم را نہ پیغامبر بگیرد و ملکہ  
 سیاستہ است از وی حاصل کند اقامتہ للحد و فضلا للقضایا و تعلیما للعلوم و امر ابا المعروف و بنیہا  
 عن المنکر و بعد از پیغامبر راست او خلیفہ او باشد اگر چه این کار با هیچ باقی نماندہ باشد و غیر ممکن  
 است کہ چون پیغامبر بعد از طہ باین خصال متوجہ شود بدعوت خلق و یکی از وی بخلق آل  
 کرد و شخصی دیگر ہم در حضور او مثل آئینہ نورانیت را از شمس قلب مبارک او اکتساب فرماید  
 و بسبب اجتماع او با پیغامبر نورانیت بنی آدم مضاعف گردد مانند آئینہ چندرکہ در صورت آفتاب بگذارد  
 و بواسطہ آنہا در زمین اضموار شمس منعکس گردد و حالتی عجیب بر روی کار آید و مانند آنکہ یک شعلہ  
 در خانہ تاریک آرند و آنجا آئینہا باشد منصوب در دیوار یا وضو بشعلہ منعکس گردد و یکی دیگر کی  
 یار شدہ نیرنگی غریب ظہور نماید و ہمین فضیلت اشارہ است در حدیث احمد للہ الذی ایدسے  
 بہای بابی بکرو عمر و نیز در حدیث آمدہ است البر بکرو عمر کا سمع و البصر باجمہ فضل کلی و افراد است  
 باین خصال می باشد و افضلیت بحسب ہمین خصال مے شود فضائل دیگر انقیاد و اثبات ادرایجاد  
 نیست خلیفہ پیغامبر بحقیقت مانند نلی است نیست مقدمہ کہ فہم واقعات ما بران موقوف است چون  
 این مقدمہ ہم را بہر مقصد اصلی برویم چون در خطبہ القدس کہ جمیع ہم فاضل ناس است خوض  
 نمودیم اندراج ہمین و ترضی را در یافتیم کمالات ایشان را جدا جدا فہم نمودیم ارواح شیعین را با تحفہ  
 صلی اللہ علیہ وسلم بمنزلہ شعلہ یافتیم در غایت روشنایی کہ ایہا گردان گرفتہ باشند و بسبب تھاکس اضواء  
 آن روشنی و بالا شدہ باشد نوری کہ بر زمین منبسط میشود ہمہ کشی و امد بنظر می آید تمیز شعاع شعلہ





# فہرست مضامین قرۃ العینین فی تفضیل الشیخین

نمبر صفحہ	مضمون	نمبر صفحہ	مضمون	نمبر صفحہ	مضمون
۲	ادب پرچہ کتاب	۱۲	نوع ششم جمع کردن حضرت صدیق النواذ	۱۴	نوع ہفتم ہم نبی آنحضرت از امامت غیر
۳	مسئلہ اول در ثبوت تفضیل شیخین	۱۳	نوع ہشتم نذا کردن ملائکہ صدیق را از	۱۴	نوع نهم ہم نبی آنحضرت از امامت غیر
	بر سائر اصحاب از روی نقل	۱۴	ابواب ثمانیہ ثبت	۱۴	نوع دہم گواہی رسالت آب بائکہ
	تطبیق در میان نفس اشارہ خلافت مہدی	۱۴	نوع ہشتم اول کسیکہ در بہشت در آید	۱۴	صدیق از اہل خیلا نیست
۴	آثار مہدیہ حضرت فاروق و مرتضیٰ یمنی	۱۴	حضرت صدیق ست	۱۵	نوع ہشتم عتاب فرمودن حضرت بر اہل
	ما استخلف رسول اللہ صلی علیہ وسلم بطور سوال جواب	۱۴	نوع نهم تجلی کردن خدای تعالیٰ بالتخصیص	۱۵	نوع ہشتم عتاب فرمودن حضرت بر اہل
	واثبات ملازمت استخلاف و افضلیہ ہدیہ	۱۴	برای صدیق	۱۵	نوع ہشتم و یکم ہمارا آنحضرت ہم اغزال
۱۰	مسئلہ دوم طوایف آنحضرت صلعم	۱۵	نوع دہم حاضر شدن حضرت صدیق بر	۱۵	نوع ہشتم و دوم حصول غزوة اسلام
	بافضلیت شیخین جمیعاً و احولاً و احداً اثباتاً	۱۵	حوض کوثر ہمراہ آنحضرت صلعم	۱۵	باسلام فاروق
	لوازم آن	۱۵	نوع یازدہم تشریف حضرت صدیق باکم	۱۵	نوع ہشتم و سوم وضع اسد حق علی بن ابی
	نکتہ ہرچہ مثبت فضل صدیق ست مستلزم	۱۵	نوع دوازدهم تشریف حضرت ابی بکر بلقب محمد	۱۶	نوع ہشتم و چہارم محدث بودن فاروق
۱۰	فضل فاروق را مثبت فضل فاروق	۱۵	نوع سیزدہم بودن صدیق بجای وزیر	۱۶	نوع ہشتم پنجم فساد شیطان از حضرت
	مستلزم ست فضل صدیق را	۱۵	حضرت صلعم را واقعیم نکردن آنحضرت	۱۶	فاروق
۱۰	نوع اول اثبات مرتبہ کہ لو خاتم باشد	۱۵	بروی دیگر سے را	۱۶	نوع ہشتم و ششم دیدن آنحضرت خاتم
	حضرت صدیق را	۱۵	نوع چہارہم ہون جبریل ہمراہ صدیق	۱۶	فاروق را در بہشت
۱۰	نوع دوم اثبات منہ صدیق بر خود	۱۶	نوع پانزدہم احب بودن صدیق از	۱۶	نوع ہشتم و ہفتم دیدن حضرت زیادت
	نوع سوم تشریف آنحضرت و صدیق را	۱۶	سائر اصحاب	۱۶	علم فاروق در مقام بصورت لبین
	بعد خویشا الاخرہ را	۱۶	نوع شانزدہم سبقت صدیق بر اصحاب	۱۶	نوع ہشتم و ششم دیدن آنحضرت زیادت
۱۱	نوع چہارم اولیت اسلام حضرت صدیق	۱۶	بذل جمیع مال	۱۶	علم فاروق نسبتہ سائر اصحاب بصورت
۱۲	نوع پنجم نصرت دادن حضرت صدیق	۱۶	نوع ہفتم ہم از حضرت امامت صدیق	۱۶	تقصیر
	آنحضرت صلعم را در اول بعثت	۱۶	در قصہ ننی عمرو بن عوف	۱۶	نوع ہشتم و ہفتم موقوفہ سائر فاروق بر حق

نمبر صفحہ	مضمون	نمبر صفحہ	مضمون	نمبر صفحہ	مضمون
۱۸	نوح سی ام اول کسیکہ خدائی تعالیٰ بارہ	۲۵	آنحضرت می بودند	۲۵	شعین را ورو یا بر قلیبے نزع و نوب
"	مصافحه و معالقه کند فاروق خواهد بود	۲۶	نوح چهل و یکم اگر آنحضرت استخلاف	۲۶	نوح پنجاه و یکم تاروق مثل نجوم
"	نوح سی و یکم فاروق بهترین کسی است	۲۷	نوح چهل و یکم و شعین را خلیفه میرساند	۲۷	آسمان صید و مار و یک چشم است
"	اگر طلوع کرده است بروی شمس	۲۸	نوح چهل و یکم فرمودن آنحضرت اوتوا	۲۸	از حنات صدیقی
"	نوح سی و دوم اعظم ناس در بهشت باقی	۲۹	نوح چهل و یکم بعدی ابی بکر و عمر	۲۹	نوح پنجاه و یکم نزل آیه ثانی ازین
"	در جواروق خواهد بود	۳۰	نوح چهل و یکم شعین زیر آنحضرت بود	۳۰	زنان صدیق با تفاق است
"	نوح سی و سوم طلبه که آنحضرت دعا	۳۱	نوح چهل و یکم شعین در صحبت آنحضرت	۳۱	نوح پنجاه و یکم در حدیث و شریعت
"	از فاروق	۳۲	مرتبه داشتند که دیگر از ایشان نبود	۳۲	آنحضرت را باره از آنکه از ایشان
"	نوح سی و چهارم دعا کردن آنحضرت در باره	۳۳	نوح چهل و یکم آنحضرت ثلثه نام داشتند	۳۳	نوح پنجاه و یکم از آنکه از ایشان
"	فاروق الکیم از سبب عذال غل	۳۴	نوح چهل و یکم شعین	۳۴	اسمواکم را از ایشان بود
"	نوح سی و پنجم دعای آنحضرت در باره فاروق	۳۵	نوح چهل و یکم تشبیه کردند آنحضرت غیور را	۳۵	نوح پنجاه و یکم شصت و یکم ایشان دارند
"	ایس جدید یا عیش حیدر	۳۶	نوح چهل و یکم خود	۳۶	شعین و ذی القدرین را بهر بهشت
"	نوح سی و ششم بتشار اهل عداوت	۳۷	نوح پنجاه و یکم اول کسیکه مبعوث شد و خدیجه	۳۷	نوح شصت و یکم ایشانت
"	اسلام فاروق	۳۸	نوح پنجاه و یکم گفتن آنحضرت بهر نامید	۳۸	آنحضرت را بهر بهشت
۱۹	نوح سی و هفتم دعای فاروق و شصت	۳۹	نوح پنجاه و یکم	۳۹	نوح شصت و یکم رسوم گواهی و ادب
"	نوح سی و هشتم قبول فرمودن آنحضرت	۴۰	نوح پنجاه و یکم ایشانت	۴۰	آنحضرت را شعین و ذی القدرین
"	بشور و فاروق در جواروق نیا داشت	۴۱	نوح پنجاه و یکم از اهل بهشت	۴۱	نوح شصت و یکم از اهل بهشت
"	نوح سی و نهم اگر بعد آنحضرت پیغمبر	۴۲	نوح پنجاه و یکم رسوم شعین را در جواروق	۴۲	نوح شصت و یکم از اهل بهشت
"	ملک بوسه فاروق پیغام به شد	۴۳	نوح پنجاه و یکم مانند نریا	۴۳	نوح شصت و یکم از اهل بهشت
"	نوح چهل و یکم ایشانت فرمودن آنحضرت و شصت	۴۴	نوح پنجاه و یکم از اهل بهشت	۴۴	نوح شصت و یکم از اهل بهشت
"	که استغفار از عمر طلب کنید	۴۵	نوح پنجاه و یکم از اهل بهشت	۴۵	نوح شصت و یکم از اهل بهشت
"	نوح چهل و یکم شعین سید که از اهل بهشت	۴۶	نوح پنجاه و یکم از اهل بهشت	۴۶	نوح شصت و یکم از اهل بهشت
"	نوح چهل و یکم شعین اسب سحابه اند	۴۷	نوح پنجاه و یکم از اهل بهشت	۴۷	نوح شصت و یکم از اهل بهشت
۲۰	نوح چهل و یکم شعین در جمیع احوال	۴۸	نوح پنجاه و یکم از اهل بهشت	۴۸	نوح شصت و یکم از اهل بهشت



